

dući da su se države članice obvezale da, u suradnji s Ujedinjenim
 osnovnih sloboda i njih
 obveze, Opća Skupština
 di toga da bi svaki o
 oboda i da bi progresivn
 arodima samih Držav
 slobodna i
 ratstva.
 pol, j
 čiv
 a
 ob
 ostup
 imaju p
 jom se k
 tem na
 nije biti po
 dući da su se države članice obvezale da, u suradnji s Ujedinjenim
 osnovnih sloboda i njih
 obveze, Opća Skupština
 di toga da bi svaki o
 oboda i da bi progresivn
 arodima samih Držav
 slobodna i
 ratstva.
 pol, j
 čiv
 a
 ob
 ostup
 imaju p
 jom se k
 tem na
 nije biti po
 dući da su se države članice obvezale da, u suradnji s Ujedinjenim
 osnovnih sloboda i njih
 obveze, Opća Skupština
 di toga da bi svaki o
 oboda i da bi progresivn
 arodima samih Držav
 slobodna i
 ratstva.
 pol, j
 čiv
 a
 ob
 ostup
 imaju p
 jom se k
 tem na
 nije biti po

Izdavač: OEES-ov Ured za demokratske institucije i ljudska prava (ODIHR)
Al. Ujazdowskie 19
00-557 Varšava
Poljska
www.osce.org/odihr

© OSCE/ODIHR 2008

Ovaj je dokument prvobitno objavljen u suradnji OEES-ova Ureda za demokratske institucije i ljudska prava (ODIHR) i Centra za demokratsku kontrolu oružanih snaga iz Ženeve (DCAF) 2008. godine, pod nazivom: 'Handbook on Human Rights and Fundamental Freedoms of Armed Forces Personnel'. Ovaj je prijevod pripremila i objavila Misija OEES-a u Bosni i Hercegovini, uz dopuštenje ODIHR-a i DCAF-a.

ISBN 978-92-9235-319-6

Dizajn: Nona Reuter

Štampano u Bosni i Hercegovini

Priručnik o ljudskim pravima
i temeljnim slobodama
djelatnih vojnih osoba
i službenika i namještenika
u oružanim snagama

Zahvale

Autori ovoga priručnika su: prof. Ian Leigh iz Centra za ljudska prava Sveučilišta u Durhamu (Velika Britanija) i dr. Hans Born iz Centra za demokratsku kontrolu oružanih snaga u Ženevi (Švicarska), uz pomoć gospođe Cecilie Lazzarini (DCAF) i gospodina Iana Clementsa (Sveučilište u Durhamu).

ODIHR i DCAF žele zahvaliti vladama Njemačke i Rumunjske, kao domaćinima okruglih stolova organiziranih pod nazivom: “Građani u odori: provedba ljudskih prava u oružanim snagama” i “Vojni sindikati i udruge”. Također žele zahvaliti i skupini eksperata, koja je angažirana na recenziji ranije verzije ovog priručnika: pukovniku Brittu Brestrupu, zamjeniku zapovjednika na Norveškom koledžu državne obrane; dr. Nataliyi Danilovoj, znanstvenoj suradnici u Centru za istraživanja u upravljanju, Odsjek za politiku, Sveučilište u Bristolu; gospođi Allison Gill, ravnateljici Ureda Human Rights Watcha u Moskvi; gospodinu Emmanuelu Jacobu, predsjedniku Europskih vojnih udruga (EUROMIL); prof. Michaelu Nooneu, profesoru prava na Američkom katoličkom sveučilištu u WASHINGTONU DC, bivšem glavnom tužitelju Američkih zrakoplovnih snaga; gospođi Paulyni Marrinan Quinn, SC, ombudsmanu Irskih obrambenih snaga; satniku Katji Roeder, savjetnici u Udruzi federalnih oružanih snaga Njemačke; prof. Peteru Roweu, profesoru prava na Pravnom fakultetu u Lankesteru, Velika Britanija; prof. dr. Ruth Seifert, profesorici sociologije na Sveučilištu primijenjenih znanosti u Regensburgu, Njemačka; gospodinu Irakli Sesiashviliu, ravnatelju Asocijacije za pravdu i slobodu, bivšem zamjeniku ombudsmana za vojna pitanja, Gruzija, kao i gospodinu Willem F. van Eekelenu, bivšem ministru obrane Nizozemske, gospodinu Joseu Weertsu, voditelju Odsjeka za znanstveno-istraživački rad Nizozemskog instituta za veterane i gospodinu Davidu Nowsworthy, Megan Bastick i general bojniku (u mirovini) Guy de Haynin de Brieu (svi iz DCAF-a), na njihovim korisnim komentarima na prvobitne tekstove ovog priručnika.

ODIHR i DCAF zahvaljuju vladama Njemačke, Nizozemske i Austrije na njihovom financijskom doprinosu izradi ovog priručnika.

Kazalo

Predgovor	11
Prvi dio	13
Poglavlje 1 Kako koristiti ovaj Priručnik	14
Poglavlje 2 Ljudska prava u oružanim snagama: pitanja od interesa	17
Poglavlje 3 Značaj ljudskih prava djelatnih vojnih osoba i službenika i namještenika u oružanim snagama	22
Drugi dio	25
Poglavlje 4 Obveze OEES-a	26
Poglavlje 5 Međunarodno humanitarno pravo	31
Poglavlje 6 Opći ustavni okvir	42
Poglavlje 7 Domaće zakonodavstvo	47
Treći dio	55
Poglavlje 8 Građanska i politička prava	56
Poglavlje 9 Vojni sindikati i udruge	65
Poglavlje 10 Prigovor savjesti kod novačenja i služenje vojnoga roka	74
Poglavlje 11 Religija u oružanim snagama	87
Četvrti dio	99
Poglavlje 12 Nacionalne i jezične manjine u oružanim snagama	100
Poglavlje 13 Žene u oružanim snagama	113
Poglavlje 14 Homoseksualci u oružanim snagama	129
Peti dio	143
Poglavlje 15 Djeca i oružane snage	144
Poglavlje 16 Sprečavanje zlostavljanja djelatnih vojnih osoba i službenika i namještenika u oružanim snagama	161
Poglavlje 17 Radni uvjeti	173
Poglavlje 18 Veterani	188
Šesti dio	203
Poglavlje 19 Obrazovanje u oblasti ljudskih prava	204
Poglavlje 20 Odgovornost zapovjednika i odgovornost	209
Poglavlje 21 Stega i vojno pravosuđe	219
Poglavlje 22 Ombudsmeni	230
Aneks 1 Neke OEES-ove obveze	245
Literatura i odabrani izvori na internetu	249

Skraćenice i akronimi

(kratice koje se sastoje od prvih slova niza riječi)

BVerfGE - Bundesverfassungsgericht/Njemački ustavni sud
CAP - Civil Air Patrol/Civilna zračna ophodnja (SAD)
CPD - Convention on the Rights of the Child/Konvencija o pravima djeteta
CEDAW - Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women/Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena
CF - Kanadske snage
CSFM - Conseil Supérieur de la Fonction Militaire/Visoko vojno vijeće, Francuska DACOWITS - Defence Department Advisory Committee on Women in the Services/ Savjetodavni odbor Ministarstva obrane za pitanja žena u vojnoj službi (SAD)
DCAF - Centar za demokratsku kontrolu oružanih snaga, Ženeva
MO - Ministarstvo obrane (SAD)
EZ - Europska zajednica
ECHR - European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms/Europska konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda
EEZ - Europska ekonomska zajednica
ESP - European Social Charter/Europska socijalna povelja
EU - Europska Unija
EUROMIL - European Organisation of Military Associations/Europska organizacija vojnih udruga
FBI - Federal Bureau of Investigation/Federalni biro za istrage (SAD)
HC - Dokumenti Donjeg doma (UK)
HPAT - Homosexual Policy Assessment Team of the UK Armed Forces/Tim Oružanih snaga UK za ocjenu politike o homoseksualcima
ICCPR - International Covenant on Civil and Political Rights/Medunarodni sporazum o građanskim i političkim pravima
ICERD - International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination/Medunarodna konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije
ICESCR - International Covenant on Social, Economic and Cultural Rights/Medunarodni sporazum o socijalnim, ekonomskim i kulturnim pravima
IGK - Inspecteur-Generaal der Krijgsmacht/glavni inspektor Oružanih snaga Nizozemske
ILO - International Labour Organization/Medunarodna organizacija rada
IOM - International Organization for Migration/Medunarodna organizacija za migracije
KMFRC - Kingston Military Family Resource Centre/Vojni centar za obiteljske resurse u Kingstonu (Kanada)
LUVA - Luchtmacht Vrouwenafdeling (Dragovoljke u Nizozemskom vojnom zrakoplovstvu)
MARVA - Marine Vrouwenafdeling (Dragovoljke u Kraljevskom mornaričkom korpusu Nizozemske)
MILVA - Militaire Vrouwenafdeling Dragovoljke u Nizozemskoj vojsci
NATO - North Atlantic Treaty Organization/Organizacija sjevernoatlantskog sporazuma
NCO - Dočasnik
NVO - Nevladina organizacija
ODIHR - OSCE's Office for Democratic Institutions and Human Rights/Ured OEES-a za demokratske institucije i ljudska prava
OSCE - Organization for Security and Co-operation in Europe/Organizacija za europsku sigurnost i suradnju
PRISMA - Project for Resettlement and Retraining (Serbia)
PTSD - Posttraumatski stresni poremećaj
QC - Queen's counsel/ Savjetnik kraljice

SAMO - Swedish Association of Military Officers/Švedska udruga časnika
SPARS - United States Coast Guard Women's Reserve/Žene pričuvne pripadnice Obalne straže SAD-a
UDHR - Universal Declaration of Human Rights/Opća deklaracija o ljudskim pravima
UN – Ujedinjeni narodi
UNDP - United Nations Development Programme/Razvojni program Ujedinjenih naroda
UNICEF - United Nations Children's Fund/Fond za razvoj djece UN-a
VA - United States Department of Veterans' Affairs/Ministarstvo za pitanja veterana SAD-a
WAC - Women's Army Corps/Ženski vojni korpus (SAD)
WAVES - Women Accepted for Volunteer Emergency Service/Dragovoljke u službi (SAD-a za krizna stanja)

Predgovor

Oružane snage su integralni dio demokratske države i društva. Izvršavanjem svojih obveza u službi obrane i nacionalne sigurnosti, oružane snage imaju ključnu ulogu u kreiranju okruženja sigurnosti koje nam omogućava uživanje neotuđivih prava i sloboda, na koja svi imamo pravo kao ljudska bića. Pripadnici oružanih snaga, i svi oni koji su angažirani u njima, dužni su poštovati ljudska prava i međunarodno humanitarno pravo u obavljanju svojih dužnosti. Međutim, samo ako se njihova prava jamče unutar njihovih vlastitih institucija, oružane snage mogu poštovati ova prava u obavljanju svojih zadataka, kako u vojarnama, tako i tijekom vojnih operacija.

Veliki broj država morao je prilagoditi svoje vojne strukture, kako bi mogle odgovoriti na sve brže promjene u sigurnosnom okruženju. Znatno broj država članica OEES-a transformirao je svoje vojne snage, tako da se one sada sve više zasnivaju na profesionalnim snagama, novačenim na dragovoljnoj bazi, za razliku od ranijeg sustava novačenja. Uloga i zadaće vojnih snaga također su se promijenile, nakon što je sve veći broj država članica uključen u međunarodne mirovne i humanitarne misije. Pored toga, sve više se realizira potreba za sudjelovanjem država članica u osiguravanju demokratske kontrole nad njihovim oružanim snagama i revizijom vojnih struktura u cilju ispunjavanja njihovih međunarodnih obveza glede poštovanja ljudskih prava.

Ove promjene odražavaju prihvatanje da, kao "građani u odori", pripadnici i uposlenici u oružanim snagama - bez obzira da li su profesionalni vojnici, žene ili ročnici - imaju pravo na uživanje istih ljudskih prava i temeljnih sloboda kao i svi drugi građani. Naime, kamen temeljac svih međunarodnih sporazuma o ljudskim pravima, koji su obvezne poštovati države članice OEES-a, je da sva ljudska bića, bez obzira na svoju profesiju ili položaj u društvu, imaju pravo na svoja neotuđiva prava i slobode.

Projekt ODIHR-DCAF-a za izradu ovog priručnika o ljudskim pravima i temeljnim slobodama djelatnih vojnih osoba i službenika i namještenika u oružanim snagama inspiriran je OEES-ovim Kodeksom ponašanja u vojno-političkim aspektima sigurnosti. Ovim dokumentom, koji je usvojilo 56 država članica 1994. godine, zahtijeva se da države "u svoje zakone i druge dokumente uključe prava i obveze djelatnih vojnih osoba i službenika i namještenika oružanih snaga" i da "osiguraju da svi oni u vojnim, sigurnosnim snagama i ostalim snagama, mogu uživati svoja ljudska prava i temeljne slobode." Ovim dokumentom se također traži od država članica da osiguraju odgovarajuće zakonske i administrativne procedure za zaštitu ovih prava svih svojih djelatnih vojnih osoba, te službenika i namještenika u ovim strukturama."

OEES, kao najveća organizacija regionalne sigurnosti, ima jedinstvenu poziciju za rješavanje pitanja ljudskih prava djelatnih vojnih osoba oružanih snaga. U našem sveobuhvatnom pristupu sigurnosti, zaštita i promoviranje ljudskih prava i temeljnih sloboda predstavlja integralni preduvjet regionalne stabilnosti i sigurnosti.

DCAF ima dokazano iskustvo u znanstvenom istraživanju, analitičkom i savjetodavnom radu i operativnoj potpori u oblasti promoviranja demokratskog upravljanja sektorom sigurnosti. DCAF pruža usluge savjetovanja, obuke i potpore vladama i parlamentima širom svijeta, kao i Ujedinjenim narodima, OEES-u, Europskoj Uniji, Vijeću Europe, NATO-u i Ekonomskoj zajednici zapadnoafričkih država.

Ovaj priručnik predstavlja pregled zakonske regulative, politika rada i mehanizama za osiguravanje zaštite i provedbe ljudskih prava i temeljnih sloboda djelatnih vojnih osoba, te službenika i namještenika u oružanim snagama. Polazeći od činjenice da ne postoji jedinstveni model koji se može primijeniti na svaku pojedinu državu, u priručniku su dati primjeri koji su se pokazali uspješnim širom regije obuhvaćene primjenom prakse OEES-a. Priručnik sadrži također i preporuke državama članicama glede mjera koje je potrebno poduzeti, kako bi se osiguralo da politike rada i prakse budu u potpunosti usuglašene s međunarodnim standardima o ljudskim pravima i OEES-ovim obvezama poštovanja ljudske dimenzije tih prava.

Priručnik je namijenjen svim osobama čija je uloga promoviranje, zaštita i provedba ljudskih prava djelatnih vojnih osoba, te službenika i namještenika u oružanim snagama, kao što su parlamentarci, vladini dužnosnici, politički akteri, vojno osoblje, suci, udruge profesionalnih vojnika i nevladine organizacije. Nadamo se da će ova publikacija biti dodatni poticaj svim zainteresiranim stranama za poduzimanje neophodnih mjera, kako bi se omogućilo da svi pripadnici oba spola, kao građani, u potpunosti uživaju svoja prava.

Veleposlanik Christian Strohal,
ravnatelj
ODIHR, Varšava

Veleposlanik Theodor H. Winkler,
ravnatelj
DCAF, Ženeva

Prvi dio

Poglavlje 1.

Kako koristiti priručnik

Ovaj priručnik podijeljen je u šest dijelova, od kojih svaki sadrži nekoliko poglavlja. Priručnik se može koristiti na različite načine, ovisno o očekivanju pojedinih čitatelja. Logično je da priručnik, pročitano u cijelosti, daje najsveobuhvatnije razumijevanje ljudskih prava (uključujući i njihovu primjenu) djelatnih vojnih osoba oružanih snaga. Međutim, čitatelji mogu odabrati da se fokusiraju samo na one dijelove ili poglavlja koja su za njih od posebnog interesa. Onim čitateljima koje zanima praksa usmjerena na kreiranje politika rada i preporuke savjetuje se da se fokusiraju na uokvireni tekst i preporuke uz svako poglavlje.

Cijeli priručnik sadrži izdvojene uokvirene tekstove koji sadrže činjenice i brojke koje pojašnjavaju ili ilustriraju kompleksna pitanja, data u glavnom tekstu, tako što su navedeni primjeri različitih politika rada, zakona i procedura iz država članica OEES-a, ili relevantne informacije međunarodnih organizacija, kao što su, primjerice, sam OEES, Vijeće Europe, Ujedinjeni narodi ili Europska Unija. Osim toga, većina poglavlja uključuje i dio pod nazivom: "Najbolja iskustva iz prakse i preporuke", gdje se mogu naći informacije o načinu na koji se može promicati poštovanje ljudskih prava u vojarnama.

U **Prvom dijelu** dat je prikaz opsega priručnika i objašnjena relevantnost ljudskih prava za pripadnike oružanih snaga. Glavna pitanja navedena u ovom dijelu su:

Koji značaj ima poštovanje ljudskih prava u oružanim snagama?

Što znači koncept "građani u odori" i kako on može doprinijeti integraciji ljudskih prava u vojne strukture?

Na koji način su prikupljene i raščlanjene informacije na ovu temu prije nego što su predstavljene u ovom priručniku?

U **Drugom dijelu** dat je regulatorni okvir, norme i standardi ljudskih prava u oružanim snagama. On daje pravni okvir na državnoj i međunarodnoj razini, za zaštitu ljudskih prava od strane djelatnih vojnih osoba oružanih snaga. Glavna su pitanja iz ovog dijela:

Koje su relevantne obveze OEES-a? Kakav značaj ima OEES-ov Kodeks ponašanja u vojno-političkim aspektima sigurnosti?

Gdje se mogu naći međunarodne norme i standardi o ljudskim pravima u oružanim snagama?

Kakva zaštita i jamstvo postoje na međunarodnoj razini?

Zbog čega je potrebno donijeti zakone o ljudskim pravima u oružanim snagama na domaćoj razini? Koja pitanja treba uključiti u domaće zakonodavstvo?

Koje su dopustive osnove restrikcije uživanja ljudskih prava od strane djelatnih vojnih osoba, te službenika i namještenika u oružanim snagama? Kod zaštite i provedbe kojih ljudskih prava nema restrikcije?

Kako parlamenti mogu doprinijeti osiguravanju poštovanja ljudskih prava u vojarnama?

Treći dio bavi se građanskim i političkim pravima djelatnih vojnih osoba i službenika i namještenika u oružanim snagama. Politička prava posebno se odnose na ona prava kojima se dopušta sudjelovanje u javnim poslovima. Glavna su pitanja iz ovog dijela:

- Koji su relevantni međunarodni sporazumi i instrumenti kojima se proklamira i jamči

puno uživanje građanskih i političkih prava?

- Koji su opravdani razlozi za ograničavanje uživanja građanskih i političkih prava od strane djelatnih vojnih osoba i službenika i namještenika u oružanim snagama?
- Na koji se način, u raznim državama članicama OEES-a, vrši pomirba političke neutralnosti oružanih snaga s uživanjem političkih prava (primjerice, pravom na stranačku pripadnost, slobodu izražavanja i pravo kandidiranja na političku dužnost)?
- Koje pristupe imaju različite države članice OEES-a u odnosu na slobodu okupljanja i pravo na pridruživanje vojnim sindikatima i udrugama?
- Na koji su način kodificirani pravo na prigovor savjesti i alternativno služenje vojnog roka u međunarodnim sporazumima i instrumentima, kao i u ustavnom i domaćem zakonodavstvu? Koja su jamstva ovih prava u praksi?
- Na koji način može pravo na vjersku slobodu (uključujući i prava na nošenje vjerom propisane odjeće ili pokrivala za glavu, kao i nazočnost vjerskim obredima) biti integrirano u vojni ustroj? Koje relevantne međunarodne instrumente, i koje primjere dobre prakse možemo naći u državama regije koju pokriva OEES?

U **četvrtom dijelu** govori se o jednakosti, nediskriminaciji, i jednakim mogućnostima za sve u oružanim snagama. Kako prihvatanje uživanja ljudskih prava na ravnopravnoj osnovi ne podrazumijeva i istovjetno postupanje u svakom slučaju, u ovom dijelu se razmatra i de jure i de facto ravnopravnost u oružanim snagama. Posebno se razmatraju pitanja glede nacionalnih manjina, spolne pripadnosti i seksualne orijentacije. Glavna su pitanja u ovom dijelu:

- Kojim se međunarodnim sporazumima i instrumentima štite jednake mogućnosti za sve pripadnike u oružanim snagama? Koji su primjeri najboljih iskustava iz prakse učinkovite provedbe načela jednakopravnosti u oružanim snagama?
- Kako mogu oružane snage i vojska kao institucija preuzeti “upravljanje različitostima” kao pristup jednakopravnosti?
- Kako se diskriminatorno postupanje može staviti izvan zakona u vojarnama? Na koji se način može spriječiti uznemiravanje?
- Koji su pristupi načelu jednakih mogućnosti za sve u oružanim snagama prisutni u raznim državama u regiji koju pokriva OEES?

U **petom dijelu** govori se o posebnim aspektima vojnog života, uključujući novačenje i odabir maloljetnika za službu u oružanim snagama, ispravno postupanje s djelatnim vojnim osobama i službenicima i namještenicima u oružanim snagama, kao i radne i životne standarde i uvjete. Glavna su pitanja u ovom dijelu:

- Kakvu materijalnu i proceduralnu zaštitu imaju države članice OEES-a kako bi osigurale ljudska prava maloljetnika- pripadnika oružanih snaga? Koje su ispravne politike djelovanja prema vojnim školama i vojnoj obuci u srednjim školama općeg obrazovanja?
- Koje su beneficije i kakva politika djelovanja prema veteranima postoji u raznim državama članicama OEES-a?
- Koji su uzroci institucionaliziranog nasilničkog postupanja i maltretiranja pripadnika oružanih snaga, osobito onih koji su na odsluženju redovitog vojnog roka? Na koji se način ovakva vrsta postupanja može spriječiti i adekvatno riješiti?
- Koji su pristupi djelatnom vremenu i uvjetima rada u regiji koju pokriva OEES?

Na kraju, **šesti dio** pokriva bitnu oblast promoviranja i provedbe ljudskih prava u vojarnama. On obuhvata obrazovanje o ljudskim pravima, odgovornost zapovjednika za odgovorno ponašanje vojnika kao pojedinca, kao i vojno pravosuđe i institucije ombudsmana. Glavna su pitanja u ovom dijelu:

- Kako može obuka u oblasti ljudskih prava doprinijeti izgradnji svijesti i profesionalnoj kulturi unutar oružanih snaga kojom se poštuju ljudska prava?
- Zašto i kako mogu zapovjednici biti prva crta obrane protiv zlorabe ljudskih prava u vojarnama? Zašto i kako pripadnici oružanih snaga kao pojedinci trebaju biti odgovorni za svoje ponašanje i kako ovo može doprinijeti poštovanju ljudskih prava?
- Koji su ispravni pristupi pravičnom i neovisnom sustavu vojnoga pravosuđa u državama u regiji koju pokriva OEES?
- Koji su različiti pristupi na raspolaganju za uspostavu institucije ombudsmana u regiji koju pokriva OEES?

Poglavlje 2.

Ljudska prava u oružanim snagama: djelokrug i pitanja od interesa

Ciljevi

Priručnik o ljudskim pravima i temeljnim slobodama djelatnih vojnih osoba i službenika i namještenika u oružanim snagama fokusira se na ljudska prava i temeljne slobode koje uživaju pripadnici oružanih snaga.¹ Priručnik nema za cilj postavljanje novih standarda; u njemu se, umjesto toga, nastoji dati doprinos učinkovitoj provedbi postojećih standarda kroz predstavljanje određenog broja modela, ili najbolje prakse unutar zemalja u regiji koju pokriva OEES, koje pokazuju kako vojne strukture mogu uspješno integrirati ljudska prava i temeljne slobode. U isto vrijeme, uzeta su u obzir neophodna ograničenja ljudskih prava i temeljnih sloboda djelatnih vojnih osoba i službenika i namještenika u oružanim snagama, imajući na umu zahtjeve koje postavlja vojni život i nacionalna sigurnost. Priznajući da ne postoji jedan jedinstveni model koji se može primijeniti i da specifičnosti pojedinog modela uvijek utječu na pristup određene države, ovaj priručnik predstavlja vodič za države članice OEES-a, tako što promiče modele koji su se pokazali uspješnim u raznim državama.

Pristup: građani u odori

Polazište u pristupu koji ima ovaj priručnik je OEES-ov Kodeks ponašanja u vojno-političkim aspektima sigurnosti (vidi poglavlje 4. "Obveze OEES-a"). Kodeks ponašanja poziva se u više navrata na prava djelatnih vojnih osoba i službenika i namještenika u oružanim snagama, od čega je najvažnije ono u stavku 32.:

Svaka država članica osigurat će da djelatne vojne osobe, te službenici i namještenici u vojnim snagama, snagama sigurnosti i drugim snagama, mogu uživati svoja ljudska prava i temeljne slobode koje se odražavaju u dokumentima [O]EES-a i međunarodnom pravu i koje su u suglasnosti s relevantnim ustavnim i zakonskim odredbama i zahtjevima vojne službe.

U ovom stavku naglašen je koncept po kojem pripadnici oružanih snaga imaju pravo na uživanje svojih ljudskih prava i temeljnih sloboda koja podliježu ograničenjima i obvezama vojne službe, kao što je propisano zakonima i/ili ustavom određene države. Druge odredbe Kodeksa ponašanja odnose se na ljudska prava djelatnih vojnih osoba i službenika i namještenika u oružanim snagama, a posebno na ljudska prava u kontekstu političke neutralnosti oružanih snaga (stavak 23.); novačenje i poziv osoba u slučaju izvanrednih situacija (stavak 27.); prava i dužnosti, kao i oslobođenje ili civilno služenje vojnog roka (stavak 28.); i obvezu država da

¹ U ovom se priručniku termini *vojnik*, *djelatne vojne osobe* i *službenici* i *namještenici* u oružanim snagama koriste naizmjenično. Cilj nije napraviti razliku između djelatnih vojnih osoba oružanih snaga koji imaju različite činove i službenika i namještenika na različitim dužnostima, izuzev kada to nije posebno naglašeno. Osim toga, iz praktičnih razloga, izraz: djelatne vojne osobe, označava podjednako muškarce i žene, osim kada nije drugačije istaknuto.

osiguraju odgovarajuće zakonske i administrativne procedure, kako bi zaštitile prava djelatnih vojnih osoba (parag. 33.).²

Pristup koji je ugrađen u Kodeks ponašanja može se sažeti kao “građani u odori” pristup, po kojem pripadnici oružanih snaga zadržavaju svoja ljudska prava i temeljne slobode s tim što ona podliježu određenim ograničenjima i obvezama koje nameće vojna služba. Iako su države članice OEES-a suglasne da djelatne vojne osobe i službenici i namještenici u oružanim snagama imaju pravo na uživanje općih ljudskih prava, poimanje koncepta građana u odori može varirati od jedne države do druge, ovisno o posebnosti njene povijesti, vojne kulture, moguće nedavne tranzicije iz autoritarnog režima u demokratski, kao i iskustava izazvanih ratom ili sukobima.³ Iz tih razloga ne postoji jedan jedini model zaštite ljudskih prava djelatnih vojnih osoba i službenika i namještenika u oružanim snagama. Prema tome, naglasak u ovom priručniku se stavlja na iznošenje različitih modela i najboljih praksi na koje nailazimo u državama članicama o tome kako su oružane snage uspješno provele zaštitu ljudskih prava.

Opseg

Ljudska prava

U ovom priručniku ljudska prava su svrstana u četiri skupine: (1) građanska i politička prava; (2) prava u odnosu na jednake mogućnosti i nediskriminaciju u oružanim snagama; (3) prava u odnosu na vojni život; i (4) proceduralna prava glede osiguranja provedbe ljudskih prava u vojarnama. Iako su ova prava detaljnije izložena u poglavlju 5., o njima se govori u svakom poglavlju u odnosu na pitanja od interesa, relevantna prava, politike i specifične preporuke o tome kako osigurati poštovanje ljudskih prava. Svako poglavlje, također, ima nekoliko dijelova teksta u okvirima koji daju ilustraciju zakona, politika i praksi koje možemo naći u državama članicama.

Ovaj se priručnik posebno fokusira na unutarnje aspekte ljudskih prava i temeljnih sloboda djelatnih vojnih osoba i službenika i namještenika u oružanim snagama. On ne uključuje vanjske aspekte, koji se ovdje shvaćaju kao poštovanje ljudskih prava od strane djelatnih vojnih osoba i službenika i namještenika u oružanim snagama prilikom izvođenja njihovih operacija. Prema tome, utjecaj koji ima ponašanje djelatnih vojnih osoba oružanih snaga na civile ne spada u tematiku ovog priručnika.

Oružane snage

Iako se OEES-ov Kodeks ponašanja u svojim odredbama poziva na “vojne, snage sigurnosti, i ostale snage” (primjerice, u paragrafu 32.), ovaj se priručnik fokusira na pripadnike oružanih snaga. Razlog toga leži u činjenici što se spomenute snage mogu lako protumačiti kao one koje uključuju sve elemente sektora sigurnosti jedne države, uključivši vojsku, policiju, graničnu policiju, neformalne snage, privatne i vojne tvrtke, službe unutarnje sigurnosti, kao i strane i vojne obavještajne službe. Kako ove službe imaju veoma različite mandate, različite operativne procedure i različite zakonske odredbe, ovaj se priručnik fokusira samo na razmatranje oružanih snaga u ograničenom značenju.

² OEES-ov Kodeks ponašanja u vojno-političkim aspektima sigurnosti dostupan je na <http://www.osce.org/documents/sg/1994/12/702_en.pdf>. Za detaljan komentar Kodeksa ponašanja vidi Victor-Yves Ghébal i Alexander Lambert, *The OSCE Code of Conduct on Politico-Military Aspects of Security: Anatomy and Implementation* (Leiden/Boston: Brill Academic Publishers, 2005.).

³ Peter Rowe, rad prezentiran na konferenciji “Građanin u odori: Zaštita ljudskih prava u oružanim snagama”, koju su zajednički organizirali DCAF, ODIHR, Njemačko ministarstvo obrane, Berlin, od 7. do 8. rujna 2006. godine.

Iako pojedinci ne gube svoja ljudska prava stupanjem u oružane snage, države mogu ograničiti njihovo uživanje zbog zahtjeva koje postavljaju posebnosti vojnoga života. Posebnosti vojnoga života, kojima se opravdavaju restrikcije na uživanje ljudskih prava u vojarnama, vrlo često se odnose na očuvanje reda i stege u vojsci; uspostavu političke neutralnosti oružanih snaga; održavanje operativne učinkovitosti; zaštitu povjerljivih informacija; poštovanje zapovijedi; i održavanje hijerarhijske strukture vojnoga ustroja. Kako i u kojoj mjeri, ako uopće, ove značajke opravdavaju restrikcije na uživanje ljudskih prava, što predstavlja jedno od glavnih pitanja o kojem se raspravlja kroz cijeli ovaj priručnik.

Djelatne vojne osobe i službenici i namještenici u oružanim snagama

Djelatne vojne osobe i službenici i namještenici u oružanim snagama nisu homogena skupina, jer postoji veliki broj potkategorija, kao primjerice, ročnici, dragovoljci, pripadnici u raznim rodovima oružanih snaga (mornarici, zrakoplovstvu, vojnoj policiji i posebnim postrojbama), kao i različiti činovi, od vojnika do generala. Ovaj priručnik stoji na stanovištu da su ljudska prava sastavni dio ljudskog bića i da pripadnost određenoj kategoriji u vojsci ne treba utjecati na uživanje ljudskih prava.

Naročito se koncept građana u odori ne može odnositi samo na vojnike na odsluženju vojnog roka. Ročnici nose oružje kao dio obvezne vojne službe, dok profesionalni vojnici dragovoljno stupaju u oružane snage. Sama činjenica dragovoljnog pridruživanja oružanim snagama ne rezultira odricanjem od ljudskih prava, kao što je i potvrdio Europski sud za ljudska prava 1999.⁴ Međutim, ponekad su potrebna posebna jamstva kako bi se zaštitile određene skupine unutar oružanih snaga, primjerice vojnici ispod 18 godina starosti. S druge strane, viši časnici se nalaze na položaju s izraženim stupnjem moći tako da je neophodno ograničiti njihovu slobodu izražavanja naspram podređenih, zaštititi, primjerice, podređene od neželjene vjerske pozornosti (prozelitizma, primjerice) od strane nadređenih.⁵

Situacije u vrijeme mira: Osiguravanje prava u vojarnama

U ovom priručniku riječ je samo o situacijama u vrijeme mira. Iz tih razloga oružane snage raspoređene izvan države, poput mirovnih snaga, ili kod kuće u vrijeme krize ili u izvanrednim situacijama, ne spadaju u njihov sastav.

Metodologija

Izučavanje zaštite ljudskih prava djelatnih vojnih osoba i službenika i namještenika u oružanim snagama u raznim državama predstavlja značajan izazov. Kao prvo, to nije tema koja je šire istražena i postoji samo mali broj publikacija koje ukazuju dostatno pozornosti ljudskim pravima djelatnih vojnih osoba i službenika i namještenika u oružanim snagama, u vojarnama. I pored nekoliko izvrsnih studija o konkretnim pravnim sustavima i specifičnim aspektima glede ovoga pitanja, još uvijek nema dostatno sveobuhvatnih studija koje bi dale usporedne podatke i raščlambu praksi u pojedinim državama.⁶ Još jedan izazov predstavlja

⁴ Peter Rowe, *The Impact of Human Rights Law on Armed Forces* (Utjecaj pravnih odredbi o ljudskim pravima na oružane snage) (Cambridge: Cambridge University Press, 2006.), str. 9.-23.; Lustig-Prean and Beckett v. United Kingdom, Europski sud za ljudska prava, 27. rujna 1999., *European Human Rights Reports*, svezak. 29., 2000., str. 548.

⁵ Larissis and others v. Greece, Europski sud za ljudska prava, 24. veljače 1998., *European Human Rights Reports*, sv. 27., 1999., str. 329.; Ian Leigh, "Human Rights and Fundamental Freedoms of Armed Forces Personnel: The European Court of Human Rights", ("Ljudska prava i temeljne slobode djelatnih vojnih osoba i službenika i namještenika u oružanim snagama: Europski sud za ljudska prava") DCAF Working Paper No. 165., 2005., str. 4.

⁶ Vidi, primjerice, Rowe, op. cit., bilješka 4.; Georg Nolte (ed.), *European Military Law Systems* (Berlin: De Gruyter Recht, 2003.); M. Sassoli and A. McChesney, *Conscripts' rights and military justice training manual* (Chisinau: Centre for Recruits' and Servicemen's Rights Protection of the Republic of Moldova, 2002.); Ghébal and Lambert, op. cit., bilješka 2.

i jaz između zakonskih odredbi i stvarnosti. Norme i standardi koji su uključeni u ustave i zakone ne poštuju se uvijek u realnom životu. Autori ovog priručnika su upravo iz tih razloga usvojili strategiju istraživanja koja je uključivala korake koje iznosimo u tekstu koji slijedi.

1. Upitnik ODIHR-DCAF-a

S obzirom na nedostatak usporednih podataka na ovu temu, osobito glede politike i prakse u ovoj oblasti, osmišljen je jedan upitnik kako bi se bolje razmotrilo pitanje ljudskih prava.⁷ Uokvireni tekst 2.1 daje više detalja o ovom upitniku, koji je rezultirao cijelim nizom podataka o zakonima, procedurama i praksama u državama članicama OEES-a. Na njih se poziva u osnovnom tekstu i u uokvirenim dijelovima koji su ilustrativno prezentirani kroz cijeli priručnik

2.1

ODIHR-DCAF-ov Upitnik o ljudskim pravima djelatnih vojnih osoba i službenika i namještenika u oružanim snagama u državama članicama OEES-a

U okviru projekta ljudska prava djelatnih vojnih osoba i službenika i namještenika u oružanim snagama, poduzeta je i prateća studija o razmjeni informacija 2004. o OEES-ovu kodeksu ponašanja u vezi s političko-vojnim aspektima sigurnosti. Zbog velikih razlika u kvalitetu i prirodi dostupnih informacija bilo je neophodno izraditi detaljan upitnik, kako bi se dobili podaci o zakonima, politikama i praksama glede ljudskih prava oružanih snaga u državama, koje su u regiji koju pokriva OEES. Primjerci i verzije upitnika na engleskom i ruskom jeziku, koji je uključivao 85 pitanja, podijeljene su u stalnim misijama u državama članicama OEES-a krajem 2005. Ovaj upitnik je dostupan na www.dcaf.ch.

1. Opširni odgovori dobiveni su iz sljedećih zemalja:

Austrije, Azerbejdžana, Bjelorusije, Belgije, Bosne i Hercegovine, Bugarske, Kanade, Češke Republike, Danske, Estonije, Finske, Francuske, Gruzije, Hrvatske, Irske, Latvije, Litvanije, Luxembourg, Malte, Norveške, Njemačke, Poljske, Portugala, Ruske Federacije, SAD-a, Slovačke, Slovenije, Srbije i Crne Gore, Španjolske, Švedske, Švicarske, Tadžikistana, Turske, Ukrajine i Ujedinjenog Kraljevstva.⁸

2. Pismena saopćenja zaprimljene su od:

Lihtenštajna (koji nema redovite oružane snage), Tadžikistana i Svete Stole, (bez redovitih oružanih snaga).

3. Sljedeće države nisu odgovorile na upitnik:

Albanija, Andora (bez redovitih oružanih snaga), Armenija, Cipar, Grčka, Island (bez redovitih oružanih snaga), Italija, Kazahstan, Kirgistan, Mađarska, bivša Jugoslavenska Republika Makedonija, Moldavija, Monako (dvorska straža sa ceremonijalnom funkcijom), Nizozemska, Rumunjska, San Marino (bez redovitih oružanih snaga), Turkmenistan i Uzbekistan.

Tekst pod 2.1 pokazuje da nemaju sve države članice OEES-a redovite oružane snage. Iako neke države, koje imaju redovite oružane snage nisu odgovorile na upitnik, ipak je, u nekim slučajevima, bilo moguće djelomice opisati njihovu praksu i politiku glede ljudskih prava, koristeći informacije koje su dobivene iz javnih izvora, od nevladinih organizacija, medija i akademskih institucija.

2. Okrugli stolovi u organizaciji ODIHR-a i DCAF-a

U cilju prikupljanja informacija o praksama i politikama, ODIHR i DCAF su u suradnji sa vladama država članica OEES-a održali dva okrugla stola o odabranim pitanjima. Prvi, u rujnu 2006. bio je pod nazivom: "Građani u odori: zaštita ljudskih prava u oružanim snagama" i organiziran je zajedno sa Ministarstvom obrane Njemačke, a drugi, u listopadu 2006.,

⁷ ODIHR-DCAF upitnik je dostupan online na <http://www.dcaf.ch/odihr/_index.cfm>.

⁸ Ova anketa je provedena prije razdvajanja Srbije i Crne Gore 2006.

pod nazivom: “Vojni sindikati i udruge”, s Ministarstvom obrane Rumunjske i Europskom organizacijom vojnih udruga (EUROMIL). Ovi okrugli stolovi dali su značajan doprinos izradi priručnika i debati koja je vođena o relevantnim pitanjima među predstavnicima država članica OEES-a.⁹

3. Informacije dobivene od nevladinih organizacija i OEES-ovih djelatnika na terenu

Tijekom ovog projekta, autori priručnika su bili u prigodi iskoristiti dragocjena iskustva nevladinog sektora i operacija OEES-a na terenu, čime je omogućen poseban uvid u stvarno stanje glede ljudskih prava djelatnih vojnih osoba i službenika i namještenika u oružanim snagama. Između ostalog, u znatnoj mjeri su iskorištene informacije i dokumenti nevladinih organizacija poput EUROMIL-a, Ureda Human Rights Watcha u Moskvi, njemačke Bundeswehrverband (Asocijacija federalnih oružanih snaga), Španjolske asocijacije veterana, kao i Majki vojnika iz St. Petersburga.¹⁰

4. Revidiranje od strane eksperata

Priručnik je tijekom izrade bio predmet detaljne raščlambe i diskusija među ekspertima na području ljudskih prava djelatnih vojnih osoba i službenika i namještenika u oružanim snagama na cijelom području, koje pokriva regija OEES-a, kako bi se osiguralo da ideje koje su prezentirane i zaključci do kojih se došlo budu relevantni. ODIHR je u prosincu 2006. organizirao radionicu u Varšavi koja je okupila eksperte iz raznih oblasti. To je dovelo do niza izmjena i, u konačnici, do poboljšane verzije priručnika. Imena eksperata koji su konzultirani tijekom izrade priručnika data su na kraju priručnika.

⁹ Više informacija o okruglim stolovima u organizaciji ODIHR-a i DCAF-a o ljudskim pravima djelatnih vojnih osoba i službenika i namještenika u oružanim snagama, dostupno je na webu: <http://www.dcaf.ch/odihr/_events.cfm>.

¹⁰ Vidi, primjerice, <<http://www.euromil.org>> or <<http://soldiersmothers.ru>>.

Poglavlje 3.

Značaj ljudskih prava djelatnih vojnih osoba i službenika i namještenika u oružanim snagama

Kao što je već spomenuto u prethodnom poglavlju, stavak 32. OEES-ova Kodeksa ponašanja obvezuje države članice da osiguraju da djelatne vojne osobe i službenici i namještenici u vojnim službama i službama sigurnosti, te drugim strukturama, mogu uživati i provoditi svoja prava i temeljne slobode sukladno relevantnim ustavnim i zakonskim odredbama i zahtjevima službe. Jedan dragocjen izvor usmjerenja je jurisprudencija zasnovana na Europskoj konvenciji za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda iz 1950. Kao i OEES-ov Kodeks ponašanja, Konvencija, kako ju tumači Europski sud za ljudska prava tretira pripadnike oružanih snaga kao građane u odori, odnosno osobe koje zadržavaju svoja građanska prava, iako su ona modificirana sukladno vojnom karakteru službe.

Pristup "građani u odori" podrazumijeva da pripadnici oružanih snaga, bez obzira jesu li profesionalni vojnici ili ročnici, imaju pravo na istu zaštitu i prava kao i sve druge osobe, s tim da ta prava podliježu određenim ograničenjima koja nameće vojni život. Naime, poštovanje ljudskih prava i temeljnih sloboda svih, uključujući i djelatne vojne osobe i službenike i namještenike u oružanim snagama, predstavlja dio OEES-ova sveobuhvatnog načela sigurnosti, koji povezuje čuvanje mira s poštovanjem ljudskih prava i temeljnih sloboda.¹¹

No ipak, u nekim državama su pripadnici oružanih snaga, osobito ročnici, izloženi zlostavljanju, brutalnosti, nasilju, torturi i drugom nezakonitom postupanju. Takva praksa može dovesti do ozbiljnih nezgoda, povreda, onesposobljenja, smrti ili samoubojstva. Nažalost, ovakve prakse su institucionalizirane kao dio šire vojne kulture, što karakterizira nekažnjivost počinitelja i odsustvo poštovanja ljudskog dostojanstva.

U nekim državama uživanje ljudskih prava djelatnih vojnih osoba oružanih snaga je nerazmjerno ograničeno ustavom ili zakonima. Primjerice, u velikom broju zemalja, oni nemaju punu slobodu govora ili slobodu okupljanja. Za posljedicu imamo da su oni onemogućeni govoriti u svoje ime ili izražavati zabrinutost zbog slučajeva kršenja ljudskih prava. S obzirom na to da ova situacija može biti pogoršana zatvorenom prirodom vojnih institucija, bitno je da država osigura zaštitu ljudskih prava u vojarnama.

Ljudska prava su konceptualno neodvojiva i predstavljaju pravo svakog čovjeka. Uživanje nekih od prava ne može biti nikako ograničeno.¹² Međutim, uživanje nekih drugih prava

¹¹ OEES-ov Kodeks ponašanja u vojno-političkim aspektima sigurnosti, načelo 2.: "Države članice potvrđuju trajnu valjanost svog sveobuhvatnog koncepta sigurnosti, kao što je inicirano u Finalnom dokumentu, koji povezuje održavanje mira s poštovanjem ljudskih prava i temeljnih sloboda. On povezuje ekonomsku i ekološku suradnju s mirnim međudržavnim odnosima"; cf. Naslov VII Kodeksa ponašanja, detaljnije obrađen u poglavlju 4.

¹² Od ovih ljudskih prava nema odstupanja uključujući pravo na život; zabranu mučenja; zabranu ropstva; zatvora zbog nemogućnosti ispunjavanja ugovorne obveze; zabranu proglašavanja krivice za bilo koje krivično djelo kada djelo koje je počinjeno ne predstavlja krivično djelo po domaćem ili međunarodnom pravu u vrijeme kada je počinjeno; i pravo na priznavanje kao osobe pred zakonom. Vidi, također, poglavlja 5. i 16. ovog priručnika.

može se prilagoditi ili ograničiti u specifičnim uvjetima i situacijama. Nekoliko faktora se može uzeti u obzir prilikom prilagodbe standarda ljudskih prava oružanim snagama: karakter vojne stege, hijerarhijski ustroj vojnih činova, nužnost poštovanja zapovijedi i zaštita morala. Za razliku od bilo koje druge skupine građana, od djelatnih vojnih osoba oružanih snaga se može u obavljanju njihove dužnosti zatražiti da ubijaju druge ljude i da žrtvuju vlastite živote. Vojni život može uključivati služenje u vrlo teškim ili ekstremnim uvjetima. Čak i u normalnim okolnostima, može postojati relativno tanka crta koja odvaja privatni život od profesionalnih obveza, kao primjerice kada pripadnici žive u vojarnama. Ovi posebni faktori, karakteristični za život u oružanim snagama, potvrđuju neophodnost stavljanja ograničenja na ljudska prava djelatnih vojnih osoba i službenika i namještenika u oružanim snagama.

3.1

Značaj osiguravanja ljudskih prava u oružanim snagama

1. Na temelju činjenice da su pripadnici oružanih snaga i građani, oni trebaju uživati ista ljudska prava i temeljne slobode, kao i ostali građani.
2. Poštovanje ljudskih prava djelatnih vojnih osoba oružanih snaga doprinosi vojnim strukturama koje su čvrsto integrirane u društvo.
3. Poštovanje ljudskih prava u vojarnama sprečava državu da zlorabi vojsku i okrene ju protiv civilnoga pučanstva.
4. Poštovanje ljudskih prava u vojarnama štiti pripadnike oružanih snaga od zloporabe i represije od strane države ili vojnih zapovjednika.
5. Suvremene mirovne operacije traže od djelatnih vojnih osoba oružanih snaga da uključe rad na ljudskim pravima u svoje svakodnevne operacije. Oni će biti bolje pripremljeni za takve aktivnosti ako i sami djeluju u okruženju u kojem se ta prava poštuju i štite i koje od njih zahtijeva da internacionaliziraju vrijednosti koje predstavljaju njihovu suštinu.

Razlike u načinu koji će države odabrati za ograničavanje ljudskih prava svojih vojnika ovisi o gore navedenim faktorima. Ove razlike su ukorijenjene u poimanje šire uloge i položaja oružanih snaga u društvu. Prilikom odgovaranja na pitanje "Koliko različita treba vojska biti?", neki smatraju da je vojska jedinstvena institucija u potpunosti drugačija od građanskih institucija. Ova jedinstvenost je imperativ vojski u svim vremenima i u svim državama, jer je to jedini način očuvanja operativne učinkovitosti. Prema ovom stanovištu, pripadnik oružanih snaga nije samo obični javni službenik, nego osoba koja se odaziva pozivu, koja je predana svojoj zadaći, zemlji i časti. Za razliku od ovakvog stava, neki analitičari smatraju da je ova razlika samo relativno važna, jer je u 20. stoljeću vojska prošla kroz trend "pograđanizacije" kao posljedice političkih, pravnih, kulturnih, tehnoloških i ekonomskih pritisaka od strane društva.¹³ Prema tome, vojna profesija danas predstavlja rezultat širih transformacija u društvu. Učinak ovih transformacija ilustriran je navedenim modelom. Suštinska teza ovog modela je da se vojna profesija pomjera od institucionalne forme ka profesionalnoj, koje imaju druge struke u društvu. Vojna profesija sve više postaje "samo jedan drugi posao" kojim dominiraju financijski elementi, sigurnost na poslu i atraktivni uvjeti rada, umjesto jedinstvene institucije koja se zasniva na zemlji, dužnosti i časti.¹⁴ Prema modelu koji se zasniva na instituciji, ljudska prava vojnika su u velikoj mjeri

¹³ Cf. Bernard Boene, "How Unique Should the Military Be? (Koliko jedinstvena treba biti vojska)" A Review of Representative Literature and Outline of a Synthetic Formulation", *European Journal of Sociology*, sv. 31, br. 1, 1990.

¹⁴ Charles Moskos, "From Institution to Occupation: Trends in Military Organization" "Od institucije do zanimanja: trendovi u vojnoj organizaciji", *Armed Forces & Society*, Vol. 4, No. 1, Fall 1977; Charles Moskos, John Allen Williams, and David Segal (eds.), *The Post-modern Military: Armed Forces after the Cold War* (Vojska postmodernog doba:oružane snage nakon Hladnog rata) (Oxford: Oxford University Press, 2000.).

izložena restrikcijama, jer se vojna profesija ne može porediti sa bilo kojom drugom profesijom u društvu. Međutim, prema modelu zasnovanom na zanimanju, vojnici, imaju ista prava kao i drugi građani, zbog onoga što je zajedničko vojnoj profesiji i drugim profesijama u društvu.

Imperativ je, međutim, da takve restrikcije zadovolje nekoliko kriterija. One moraju biti racionalno povezane s vojnim potrebama, a ne samo rezultat proizvoljne prakse ili tradicije. One moraju čvrsto počivati na pravu, po mogućnosti na zakonima koji su bili predmet značajne demokratske debate i zakonske procedure. One moraju biti razmjerne, odnosno prilagođene na jedan iznijansiran način, interesima vojske i predstavljati kompromis u odnosu na puno uživanje ljudskih prava. Svaka restrikcija prava djelatnih vojnih osoba i službenika i namještenika u oružanim snagama koja je diskriminirajuća na temelju rase, etničke pripadnosti, vjere, spola ili seksualne orijentacije mora biti pomno razmotrena s obzirom na osjetljivost tog pitanja i potrebu jasne opravdanosti. Obveza da se pokaže kako je nužno ograničiti prava djelatnih vojnih osoba i službenika i namještenika u oružanim snagama treba jasno biti iskazana u regulativi same vojske.

Ljudska prava nisu samo pitanje težnji na papiru koje dobro zvuče: ona moraju biti i u potpunosti provedena u svakodnevnoj praksi u oružanim snagama. Kršenja ljudskih prava kao posljedica nezakonitih praksi (loše postupanje s unovačenim osobama) predstavljaju najčešća kršenja prava, do kojih dolazi u oružanim snagama. Iako zakoni i propisi kojima se zabranjuje ovakvo postupanje često postoje, njihovu je provedbu najteže ostvariti.

U velikom broju država članica OEES-a, mehanizmi zaštite prava djelatnih vojnih osoba i službenika i namještenika u oružanim snagama često ostaju nedostatni. Čak i u državama u kojima su zakoni i propisi poboljšani, oni se često ne poštuju u praksi.

Pitanje učinkovite zaštite ljudskih prava je zato od najvećeg značaja. Ovaj priručnik ne naglašava samo ulogu domaćih i međunarodnih sudova, nego također i druge načine istrage povodom žalbi na kršenja ljudskih prava i sankcioniranja takvih kršenja, uključujući vojne ombudsmane i međunarodna promatračka tijela. Prva crta obrane, međutim, mora biti unutar samih oružanih snaga. Jedna od ključnih odgovornosti viših časnika mora biti zaštita ljudskih prava njihovih podređenih. Obrazovanje na području ljudskih prava je od središnjega značaja u izgradnji svijesti i stvaranju profesionalne kulture unutar vojnih struktura, koja uključuje poštovanje ljudskih prava kao dijela obveze poštovanja demokratskih vrijednosti. Kada se ovo postigne, oružane snage ne brane samo teritorijalni integritet države, nego također brane i otjelotvoruju njene demokratske obveze.

Drugi dio

Poglavlje 4.

OESS-ove obveze

OESS smatra da norme i aktivnosti kojima se promoviraju demokracija, ljudska prava i vladavina prava – takozvana ljudska dimenzija – predstavljaju suštinski aspekt sigurnosti, koja je u izravnoj vezi sa druga dva polja OESS-ova djelovanja – sa vojno-političkom i ekonomskom/okolišnom dimenzijom. Termin ljudska dimenzija također ukazuje na to da OESS-ove norme na tom polju obuhvataju oblast širu nego što je tradicionalno pravo o ljudskim pravima. Ovo poglavlje razmatra prirodu i opseg OESS-ovih obveza u okviru ljudske dimenzije u oblasti ljudskih prava, te aspekt ljudskih prava unutar OESS-ova Kodeksa ponašanja u vojno-političkim aspektima sigurnosti.

1. Priroda i status OESS-ovih obveza u oblasti ljudskih prava

Obveza promoviranja ljudskih prava sastavni je dio OESS-ove sveobuhvatne sigurnosne politike još od njegova osnutka. Helsinškim završnim dokumentom države sudionice postigle su sporazum da će jedno od vodećih načela u njihovim međusobnim odnosima biti:

promoviranje i podržavanje učinkovitog ostvarivanja građanskih, političkih, ekonomskih, socijalnih, kulturnih i drugih prava i sloboda, a koji se zasnivaju na inherentnom dostojanstvu ljudskih bića i od suštinskog su značaja za slobodan i potpun razvoj.¹⁵

Ta je obveza promoviranja ljudskih prava potvrđena i u brojnim drugim prilikama (primjerice, u Madridu 1983., Beču 1989. i Moskvi 1991. godine).

Obveze država članica OESS-a u oblasti ljudskih prava politički su obvezujuće za te države, kao i za nove članice koje prihvate pravnu stečevinu (*acquis*) po pridruživanju OESS-u. U daljem tekstu slijedi sažetak glavnih oblasti na koje se odnose navedene obveze država članica, dok se temeljne pojedine obveze detaljnije razmatraju u odgovarajućim poglavljima dijelova III i IV.

Politički obvezujuća priroda tih obveza podrazumijeva da one, za razliku od ugovora u oblasti ljudskih prava, na snagu stupaju odmah (jer za njih nije potrebno ustavno potvrđivanje) i u cijelosti (i to bezuvjetno). One međutim nemaju izvršnu snagu na sudu. OESS-ove obveze jesu nešto mnogo više od obične deklaracije dobre volje ili dobrih namjera; one predstavljaju političko obećanje u smislu poštovanja tih standarda. Ukoliko odražavaju opću praksu određene države i popratni *opinio iuris*, one mogu ukazati i na nastajanje običajnog prava.

Države članice su se 1990. godine u Kopenhagenu obvezale na iznalaženje učinkovitih pravnih lijekova u slučaju povreda i pritužbi u oblasti ljudskih prava. Pravni lijekovi pojedinim pripadnicima oružanih snaga omogućavaju da na praktičan način iskoriste obveze država članica u smislu promoviranja normi u oblasti ljudskih prava. Pravni lijek je učinkovit ukoliko omogućava učinkovite pojedine istrage navodnih povreda ljudskih prava, kao i nepristrano utvrđivanje eventualne povrede, te ako se njime, žrtvi omogućava odgovarajuće obeštećenje.

15 Kako je utvrđeno u Beču 1989. godine, vidi Završni dokument Bečkog sastanka (treći sastanak koji je uslijedio nakon Helsinške konferencije).

Uokvireni tekst pod brojem 4.1 navodi neke od ključnih osobina pravnih lijekova u slučaju povrede ljudskih prava iz Kopenhaškog dokumenta iz 1990. godine.

Ukoliko na državnoj razini ne postoji pravni lijek, ili ukoliko on nije zadovoljavajuće učinkovit, moguće je iskoristiti mehanizme za pojedine pritužbe koji postoje na međunarodnoj razini. OEES-ove obveze po pitanju ljudskih prava ne osiguravaju mehanizam za rješavanje pojedinih pritužbi, ali zato postoje odgovarajući mehanizmi u sklopu UN-ovih i regionalnih ugovora o ljudskim pravima u kojima sudjeluju države članice OEES-a, i njih ćemo razmatrati u poglavlju 5.

Države članice OEES-a suglasne su da se svako ograničavanje ljudskih prava mora utvrditi zakonom i mora biti suglasno drugim međunarodnim obvezama (Kopenhagen, 1990.). Svako ograničavanje ljudskih prava mora predstavljati izuzetak, mora se primjenjivati dosljedno i isključivo suglasno svrsi određenog zakona. Pri tome su obveze strukturirane slično kao i međunarodni ugovori o ljudskim pravima.

2. OEES-ovi mehanizmi za praćenje i provedbu

Države članice OEES-a dosljedne su u tome da, s obzirom na to da zaštita ljudskih prava predstavlja stup međunarodnog poretka, priznavanje ljudskih prava nije interna zaštita određene države, nego su države odgovorne svojim građanima i jedna drugoj za provedbu onoga na što su se obvezale. Države članice su 1991. godine u Moskvi kategorično i neopozivo potvrdile da su pitanja u sklopu OEES-ove ljudske dimenzije od «izravnog i legitimnog značaja za sve države članice».

Pored redovitih sastanaka posvećenih pitanjima provedbe, OEES je uspostavio i takozvane mehanizme u okviru ljudske dimenzije, bečki mehanizam¹⁶ te moskovski mehanizam¹⁷ koji predstavlja dalju razradu bečkog mehanizma. Oni zajedno uspostavljaju proces praćenja provedbe obveza u sklopu ljudske dimenzije, a kojeg države članice OEES-a mogu aktivirati na ad hoc osnovi. Bečki mehanizam omogućava zemlji članici da kroz određeni niz procedura pokrene pitanja vezana za ljudsku dimenziju u nekoj drugoj državi članici. Moskovski mehanizam predstavlja nadogradnju toga i omogućava dodatnu uspostavu ad hoc misija neovisnih eksperata, koje pomažu u rješavanju konkretnih problema u okviru ljudske dimenzije. To podrazumijeva i pravo na ispitivanje navodnih kršenja obveza iz ljudske dimenzije, a u izuzetnim slučajevima čak i bez pristanka optužene države.

U praksi se mehanizmi u sklopu ljudske dimenzije rijetko primjenjuju, djelomice zato što se OEES razvio u stalnu i funkcionalnu organizaciju, a djelomice zbog političkih posljedica aktiviranja tih *ad hoc* mehanizama.¹⁸ Na razini OEES-a postoje različita tijela za praćenje ispunjavanja obveza iz ljudske dimenzije, uključujući i OEES-ov Ured za demokratske institucije i ljudska prava i OEES-ova predstavnika za slobodu medija. Države članice su, međutim, u konačnici odgovorne za ispunjavanje obveza, a uključene su i u procjenu ispunjavanja obveza od strane drugih država članica.

¹⁶ Moskovski dokument iz 1991., stavak 1.do16., izmijenjen Rimskim dokumentom iz 1993. (glava IV, stavak 5.)

¹⁷ ODIHR i dalje ima popis stručnjaka, kako nalaže moskovski mehanizam.

¹⁸ Missing Missing

3. Relevantne OEES-ove obveze

Države članice postigle su dogovor o brojnim obvezama koje se tiču konkretnih ljudskih prava, a koje su obvezujuće prirode. One su sažeto navedene u uokvirenom tekstu pod brojem 4.1, a detaljnije će se razmatrati u sljedećim poglavljima. Te se obveze odnose na pripadnike oružanih snaga u onoj mjeri u kojoj se odnose na sve osobe općenito.

4.1

OEES-ove obveze po pitanju ljudskih prava¹⁹

PRAVO	OEES-ova OBVEZA	DODATNE INFORMACIJE
Pravo na život	„U državama članicama u kojima smrtna kazna nije ukinuta, takva se kazna može izreći samo za najteže zločine suglasno važećem zakonu u vrijeme počinjenja zločina, ali ne u suprotnosti s međunarodnim obvezama.” (Beč, 1989.)	Poglavlje 16.
Mučenje, nehumano kažnjavanje ili postupanje	„Države članice strogo osuđuju sve oblike mučenja kao jednu od najflagrantnijih povreda ljudskih prava i ljudskog dostojanstva. One se obvezuju na borbu za ukidanje mučenja.” (Budimpešta, 1994.)	Poglavlje 16.
Sloboda udruživanja	„[Države članice] potvrđuju da, bez diskriminacije, svaka osoba ima pravo na ... slobodu udruživanja i mirnog okupljanja.” (Pariz, 1990.)	Poglavlje 8. i 9.
Sloboda izražavanja	„Države članice omogućit će ... svakoj osobi pravo na slobodu izražavanja, uključujući i pravo na komunikaciju. To pravo podrazumijeva i slobodu mišljenja te primanja i davanja informacija i ideja bez uplitanja tijela vlasti i bez obzira na granice.” (Kopenhagen, 1990.)	Poglavlje 8.
Sloboda mišljenja, savjesti, uvjerenja i vjeroispovijesti	„Države članice ... suglasne su da poduzmu aktivnosti neophodne za osiguranje slobode pojedinca da iskaže i prakticira, samostalno ili u zajednici sa drugima, vjerska ili druga uvjerenja kako mu to nalaže vlastita savjest.” (Madrid, 1983.)	Poglavlje 11.
Nacionalni, kulturni i jezički identitet	„Države članice štite i stvarati uvjete za afirmiranje etničkog, kulturnog, jezičnog i vjerskog identiteta nacionalnih manjina na svom teritoriju.” (Beč, 1989.)	Poglavlje 12.
Jednakost na osnovu spola	„[Države članice obvezuju se na] eliminaciju svih oblika diskriminacije žena, kao i na ukidanje nasilja nad ženama i djecom, te seksualne eksploatacije i svih oblika trgovine ljudskim bićima.” (Istanbul, 1999.)	Poglavlje 13.
Obrazovanje o ljudskim pravima	„Obrazovanje o ljudskim pravima predstavlja temelj, te je zato od suštinskog značaja da građani [država članica] dobiju obrazovanje o ljudskim pravima i temeljnim slobodama.” (Moskva, 1991.)	Poglavlje 19.
Sprečavanje proizvoljnog hapšenja i suđenja	„Nitko ne smije biti lišen slobode osim na osnovu i suglasno procedurama ustanovljenim zakonom.” (Moskva, 1991.)	Poglavlje 21.
Pravo na pravično suđenje	„Države članice će ... učinkovito primjenjivati ... pravo na suđenje i javnu raspravu u razumnom roku pred neovisnim i nepristranim sudom.” (Beč, 1989.)	Poglavlje 21.
Pravo na efikasan pravni lijek	„[Države članice će] osigurati da učinkoviti pravni lijekovi i informacije o njima budu dostupni onima čija su ljudska prava i temeljne slobode povrijeđene.” (Beč, 1989.) „Države članice razmotrit će pristupanje regionalnim ili globalnim međunarodnim konvencijama o zaštiti ljudskih prava, kao što je Europska konvencija o ljudskim pravima ili Fakultativni protokol uz Međunarodni sporazum o građanskim i političkim pravima, kojima se utvrđuju procedure pojedinačnog obraćanja međunarodnim tijelima.” (Kopenhagen, 1990.)	Poglavlje 5. i 7.

¹⁹ OEES Human Dimension Commitments (Warsaw: OEES/ODIHR, 2005.), drugo izdanje, svezak 1, tematska kompilacija. Širi izbor OEES-ovih obveza dat je u dodatku 1.

Pored tih općih obveza u oblasti ljudskih prava, postoje i tri konkretne oblasti u kojima su države članice preuzele obveze koje se odnose na pripadnike oružanih snaga. Prvo, obvezale su se da će razmotriti uvođenje alternative vojnom roku (Kopenhagen 1990. i Budimpešta 1994. godine; prigovor savjesti razmatra se u poglavlju 10.). Drugo, države su se obvezale da će poštovati minimalnu starosnu granicu za novačenje u oružane snage. One su se 1990. godine u Kopenhagenu suglasile da će razmotriti pristupanje UN-ovoj Konvenciji o pravima djeteta ukoliko to dotad nisu učinile. Države članice su se također obvezale da će ispitati jesu li njihove procedure novačenja i mobiliziranja u oružane snage, snage sigurnosti i druge snage usuglašene s preuzetim obvezama po pitanju ljudskih prava (Budimpešta, 1994.). Treće, države su se obvezale na pružanje pravne zaštite u smislu ljudskih prava pripadnicima oružanih snaga. Ovo je najpotpunije razrađeno u OESS-ovu Kodeksu ponašanja u vojno-političkim aspektima sigurnosti (Budimpešta, 1994.).

4. OESS-ov Kodeks ponašanja u vojno-političkim aspektima sigurnosti: glavne značajke

OESS-ov Kodeks ponašanja u vojno-političkim aspektima sigurnosti usvojio je 3. prosinca 1994. godine u Budimpešti Forum za suradnju u oblasti sigurnosti,²⁰ a na snagu je kao politički obvezujući dokument stupio 1. siječnja 1995. Kodeks ponašanja prvi je multilateralni instrument reguliranja oružanih snaga i na domaćoj i na međunarodnoj razini. Njegovo temeljno načelo jeste da je demokratska kontrola nad oružanim snagama „neophodan element stabilnosti i sigurnosti, te značajna manifestacija demokracije“ (stavak 20.). Kodeksom je usvojen inovativni pristup koji spaja i ljudsku i vojnu dimenziju sigurnosti. Nadalje, on se primjenjuje na vojne i obrambene politike i u mirnodopskim uvjetima i u slučaju konflikta: to predstavlja značajnu potvrdu da vlade država članica prihvataju ograničavanje u oblasti koja se tradicionalno smatra samo njihovom domenom.

Kodeks ponašanja obuhvata četiri ključna načela: primat ustavne građanske vlasti nad vojnom vlašću (stavak 21.-26.), primjenu međunarodnog humanitarnog prava na oružane snage (stavak 29.-31.), poštovanje ljudskih prava pripadnika oružanih snaga (stavak 23., 27.-28. i 32.-33.), te ograničavanje domaće uporabe sile na mjeru razmjernu njihovoj zakonskoj misiji i ograničavanje uplitanja u mirno i zakonito ostvarivanje ljudskih prava (stavak 36.-37.).

Iz toga se može vidjeti da Kodeks ponašanja ima dvojak pristup ljudskim pravima. Prvo, države članice moraju osigurati da njihove oružane snage poštuju ljudska prava civila i da se ponašaju suglasno međunarodnom humanitarnom pravu. Primjerice, neophodno je izbjegavati nanošenje povreda civilima, a uporaba sile mora biti razmjerna okolnostima. Pojedini pripadnici oružanih snaga moraju biti odgovorni za bilo koje povrede međunarodnog prava. Jednako tako država mora štititi ljudska prava samih pripadnika oružanih snaga. To znači da se domaćom regulativom moraju uspostaviti učinkovite procedure za zaštitu njihovih prava, bilo putem sudova ili putem drugih neovisnih instrumenata, kao što je vojni ombudsman.

Odredbe Kodeksa ponašanja, koje se odnose na ljudska prava, sažete su u uokvirenom tekstu pod brojem 4.2. Kao što se vidi iz stavka 23., koji se odnosi na političku neutralnost, i iz stavka 32., koji propisuje da pripadnici oružanih snaga trebaju uživati standardna ljudska prava i temeljne slobode sadržane u OESS-ovim dokumentima i međunarodnom pravu „suglasno relevantnim ustavnim i zakonskim odredbama, kao i sa zatjevima službe,“ Kodeks pripadnike

²⁰ Za kompletan tekst vidi <http://www.osce.org/documents/fsc/1994/12/4270_en.pdf>; za komentar vidi Ghébal i Lambert, op. cit., napomena 2.

tretira kao 'građane u odori'. Po riječima jednog od komentatora, „Kodeks ponašanja jasno određuje da prava pojedinih pripadnika ne prestaju na ulazu u vojarnu“. ²¹

Države članice OEES-a postigle su dogovor o razmjeni informacija o primjeni Kodeksa ponašanja na godišnjoj osnovi, i to popunjavanjem upitnika najkasnije do 15. travnja svake godine.²²

4.2

OEES-ov Kodeks ponašanja: osnovne značajke ljudskih prava²³

Prava oružanih snaga

- Procedure novačenja i mobiliziranja moraju biti suglasne obvezama po pitanju ljudskih prava (stavak 27.).
- Domaća regulativa mora sadržavati ljudska prava pripadnika oružanih snaga (stavak 28.).
- Države članice svim pripadnicima oružanih snaga moraju osigurati uživanje i ostvarenje ljudskih prava, uključujući i odgovarajuće pravne i administrativne procedure za zaštitu njihovih prava (stavak 32. i 33.).

Dužnost oružanih snaga da poštuju prava

- Oružane snage moraju biti politički neutralne (stavak 23.).
- Države moraju informirati i educirati pripadnike oružanih snaga o međunarodnom humanitarnom ratnom pravu (stavak 29. i 30.).
- Vojni kadar snosi individualnu odgovornost za povrede međunarodnog humanitarnog prava (stavak 31.).
- U miru i u ratu oružane snage moraju imati zapovjedništvo, kadar, obuku i opremu suglasno odredbama međunarodnog prava (stavak 34.).
- Pribjegavanje uporabi sile u sklopu internih sigurnosnih operacija mora biti suglasno potrebama zadatka. Oružane snage moraju izbjegavati nanošenje povreda civilima i uništavanje njihove imovine (stavak 36.).
- Angažiranje oružanih snaga ne može ograničiti mirno i zakonito ostvarivanje ljudskih i građanskih prava civila, niti im smije uskratiti njihov nacionalni, vjerski, kulturni, jezični i etnički identitet (stavak 37.).

²¹ Victor-Yves Ghébal, "Revisiting the OSCE Code of Conduct on Politico-Military Aspects of Security (1994)", in Heiner Hänggi and Theodor H. Winkler, Challenges of Security Sector Governance (Berlin: DCAF and LIT Verlag, 2003.).

²² OSCE Forum for Security Cooperation, Decision No. FSC.DEC/4/98 of 8 July 1998.

²³ OEES-ov Kodeks ponašanja u vojno-političkim aspektima sigurnosti, glava VII i VIII.

Poglavlje 5.

Međunarodno pravo o ljudskim pravima

Međunarodno pravo o ljudskim pravima izraslo je iz Opće deklaracije o ljudskim pravima iz 1948. godine, a predstavlja skup brojnih međunarodnih i regionalnih ugovora koji se u praksi upotpunjuju brojnim deklaracijama i drugim pravnim dokumentima, kao što su obveze OEES-a u okviru ljudske dimenzije. Ugovori koji se tiču ljudskih prava (osobito Međunarodni sporazum o građanskim i političkim pravima, Međunarodni sporazum o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, te Europska konvencija o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda) predstavljaju glavni osnov prava koja se razmatraju u ovom priručniku (vidi uokvireni tekst pod brojem 5.1 za osnovne odredbe).

Ovo poglavlje bavi se osnovnim ugovorima i objašnjava njihovu eventualnu primjenu na pripadnike oružanih snaga. Poglavlje također uvodi pitanje tretmana pripadnika oružanih snaga kao građana u odori, suglasno međunarodnom pravu o ljudskim pravima. Poglavlje zatim razmatra odnos između navedenih međunarodnih ugovora i domaće regulative, te navodi uvjete pod kojima se prava mogu ograničiti suglasno međunarodnom pravu. Na kraju poglavlja razmatra se pitanje zaštite i sprečavanja povrede odredbi međunarodnog prava o ljudskim pravima.

1. Temeljni ugovori

Suvremeno pravo o ljudskim pravima zasniva se na UN-ovoj Povelji (konkretno na njenoj preambuli i člancima 1.3., 55. i 56.), a upotpunjuje se Općom deklaracijom o ljudskim pravima, Međunarodnim sporazumom o građanskim i političkim pravima, te Međunarodnim sporazumom o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima. Pored toga, tu su i UN-ovi ugovori koji se tiču rasne diskriminacije i diskriminacije žena, kao i Konvencija o pravima djeteta, Konvencija protiv mučenja i drugog nehumanog ili ponižavajućeg postupanja,²⁴ te konvencije koje se tiču izbjeglica i državljanstva (vidi uokvireni tekst pod brojem 5.1. koji daje osnovne odredbe.)

Međunarodno pravo o ljudskim pravima također se, u slučajevima oružanih sukoba, dopunjava međunarodnim humanitarnim pravom.²⁵ Osnovni ugovori u sklopu toga jesu Ženevska konvencija iz 1949. godine i njeni prateći protokoli iz 1977. godine. I brojnim drugim ugovorima također se štite ljudska prava i to tako što se njima razmatra koncept krivične odgovornosti pojedinca, a ne koncept državne odgovornosti. U te ugovore spada trinaest općih ugovora o problemu terorizma, ugovori koji se tiču genocida i ropskog odnosa, te Rimski statut Međunarodnog krivičnog suda. Brojne se odredbe navedenih ugovora mogu eventualno primijeniti na vojni kadar, ali je ovaj priručnik usmjeren na ljudska prava pripadnika oružanih snaga mnogo više nego na njihove dužnosti u smislu ljudskih prava civila i boraca. Zato se nećemo zadržavati na međunarodnom humanitarnom pravu niti na osobnoj odgovornosti u sklopu međunarodnog krivičnog prava, osim kad je riječ o ograničenoj domeni zapovjedne odgovornosti (vidi poglavlje 20. : Odgovornost zapovjednika i individualna odgovornost).

²⁴ Vidi i Europsku konvenciju o sprečavanju mučenja i drugog nehumanog ili ponižavajućeg postupanja i kažnjavanja.

²⁵ Vidi D. Fleck (ed.), *The Handbook of Humanitarian Law in Armed Conflicts* (Oxford: Oxford University Press, 1995); I. Detter, *The Law of War* (Cambridge: Cambridge University Press, 2000), 2nd edition.

Obveze prema UN-ovim ugovorima dalje se upotpunjavaju regionalnim sustavima ljudskih prava, a osnovni referentni sustav za države članice OEES-a u praksi predstavlja Europska konvencija o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda iz 1950. godine, koju je ratificiralo 46 država.²⁶ Europska konvencija ne primjenjuje se samo u devet država članica OEES-a: u Bjelorusiji, Kanadi, Svetoj Stolicy, Kazahstanu, Kirgistanu, Tadžikistanu, Turkmenistanu, Sjedinjenim Američkim Državama i Uzbekistanu. Članak 1. Konvencije obvezuje sve države ugovornice da „svim osobama [naš kurziv] pod svojom jurisdikcijom” osiguraju prava i slobode utvrđene Konvencijom. On se zato odnosi i na vojne osobe i na civile.

2. Značaj ljudskih prava za pripadnike oružanih snaga

Pristup po kojem se pripadnici oružanih snaga tretiraju kao građani u odori odavno se primjenjuje u domaćim pravnim sustavima. On nalaže da se osobama u vojnoj službi, dosljedno vojnom načinu života, osiguraju standardna građanska i ustavna prava koja imaju i drugi građani. Kako ćemo vidjeti u poglavlju 8., tretiranje pripadnika oružanih snaga kao građana u odori očigledno podržava integraciju vojnih snaga u društenu zajednicu, umjesto alternativnog pristupa kojim se vojska izolira iz političkog i društvenog života. Primjerice, sudovi u Sjedinjenim Državama smatraju da „naši građani u odori ne mogu biti lišeni osnovnih prava samo zato što ne nose civilnu odjeću”.²⁷ Isti taj pristup na međunarodnoj razini ima jedno od tijela značajnih za ljudska prava, Europski sud za ljudska prava, o kojem se govori u daljem tekstu.

5.1

Osnovne obveze iz ugovora o ljudskim pravima i njihov značaj

Pravo	Pravni izvor	Konkretni primjer
Pravo na život	ECHR, članak 2. ICCPR, članak 6. CRC, članak 6 UDHR, članak 3. (život, sloboda i sigurnost)	Ekstremno maltretiranje regruta; istrage nejasnih smrtnih slučajeva na vojnim lokacijama, ili tokom služenja vojnog roka
Pravo na slobodu	ECHR, članak 5. (okolnosti pod kojima se opseg prava može ograničiti u slučajevima propisanim zakonom) ICCPR, članak 9. ICERD, članak 5. ICCPR, članak 10. UDHR, članak 1. (sloboda i jednakost) UDHR, članak 3. (život, sloboda i sigurnost)	Pritvor prema pravilima vojnog pravosuđa
Pravo na jednakost	ECHR, članak 14. ICCPR, članak 3. (ne navodi na kojim se osnovama vrši diskriminacija) ICCPR, članak 14. (jednakost pred sudovima) CEDAW, članak 2. CEDAW, članak 15. ICERD, članak 2. ICESCR, članak 3. CRC, članak 2. UDHR, članak 1. (sloboda i jednakost) UDHR, članak 2. UDHR, članak 6. (pravo na priznavanje pred zakonom) UDHR, članak 7. Preambula Povelje UN-a	Različit tretman žena, vjerskih i nacionalnih manjina, pripadnika homoseksualaca i lezbijki (naprimjer, otpust na osnovu trudnoće ili seksualne orijentacije, seksualno uznemiravanje, ograničavanje angažmana žena u borbenim zonama)

²⁶ Za podatke o ratifikaciji pojedinih država vidi: <<http://www.echr.coe.int/ECHR/EN/Header/Basic+Texts/Basic+Texts/Dates+of+ratification+of+the+European+Convention+on+Human+Rights+and+Additional+Protocols>>.

²⁷ Chappell v. Wallace, Vrhovni sud Sjedinjenih Američkih Država, 13. lipnja 1983, United States Reports, svezak 462., 1983, str. 296., 304. (citirano iz Earl Warren, «Zakon o pravima i oružane snage», New York University Law Review, svezak 37., 1962., str. 181., 188.).

Pravo	Pravni izvor	Konkretni primjer
Pravo na pravično suđenje, raspravu, pravni lijek	ECHR, članak 6. (pravično i javno suđenje u razumnom roku) ECHR, članak 7. (zabrana retroaktivne primjene) ECHR, članak 13. (učinkovit pravni lijek) ICCPR, članak 14. (jednakost pred sudovima– daje minimum jamstva) ICCPR, članak 15. (zabrana retroaktivne primjene) ICERD, članak 5. ICERD, članak 6. CRC, članak 12. UDHR, članak 6. (pravo na priznavanje pred zakonom) UDHR, članak 8. (učinkovit pravni lijek) UDHR, članak 10. (pravo na javno i pravično saslušanje pred neovisnim i nepristranim sudom) UDHR, članak 11.1. (nevin dok se ne dokaže krivnja)	Vojni sudovi i vojno pravosuđe
Pravo na slobodu mišljenja, savjesti, vjeroispovijesti i uvjerenja	ECHR, članak 9. ECHR, članak 10. ICCPR, članak 18. ICERD, članak 5. CRC, članak 12. (odnosi se na one koji su u stanju formirati vlastito mišljenje) CRC, članak 13. CRC, članak 14. UDHR, članak 18. UDHR, članak 19. ICERD, članak 5.	Pravo na prigovor savjesti; ograničavanje prava na ispoljavanje vjeroispovijedi (primjerice vjerska odjeća u suprotnosti sa zahtjevima vojne odore, posebna ishrana kod određenih religija, mogućnosti prakticiranja vjerske prakse, pristup pripadnicima iste vjerske zajednice, preobraćenje drugih pripadnika oružanih snaga)
Zabrana surovog, nehumanog ili ponižavajućeg tretmana	ECHR, članak 8. ICCPR, članak 17. (zabrana znanstvenih medicinskih eksperimenata bez pristanka) UDHR, članak 12.	Maltretiranje novaka, rituali inicijacije
Pravo na slobodu mišljenja i izražavanja	ICCPR, članak 19. UDHR, članak 19. ECHR, članak 10. CRC, članak 13.	Ograničavanje javnih izjava pripadnika oružanih snaga
Pravo na mirno okupljanje i prosvjede	ECHR, članak 11. ICCPR, članak 21. ICERD, članak 5. ICESCR, članak 8. UDHR, članak 20.	Sudjelovanje vojnoga kadra u radu sindikata i skupina građanskog društva

Postoje još dva razloga zbog kojih ljudska prava pripadnika oružanih snaga imaju dodatni značaj u kontekstu suvremenog društva.

Prvi razlog jeste promjenjiva priroda vojnih operacija. Oružane snage sada češće sudjeluju u mirovnim operacijama nego u konvencionalnim ratnim operacijama. Od pripadnika se traži da pruže pomoć političkim institucijama u ratom uništenim društvima pri ponovnoj uspostavi kulture poštovanja ljudskih prava u njihovoj nadležnosti. Tu im je pomoć lakše pružiti ukoliko su i sami upoznati i naviknuti na to poštovanje unutar svojih oružanih snaga. Pored toga, kada oružane snage ne sudjeluju u konvencionalnim ratnim operacijama, nego u aktivnostima sličnim policijskim, osnov za ograničavanje njihovih prava zbog vojne stege znatno je slabiji.

Drugo, sve češće angažiranje multinacionalnih vojnih snaga u takvim i sličnim operacijama ističe razlike u uvjetima rada i pravima pripadnika oružanih snaga u različitim državama. Ukoliko za takve razlike ne postoje valjani razlozi, one će neumitno utjecati na moral i učinkovitost onih postrojba koje imaju manje prava.

U travnju 2006. godine Parlamentarna skupština Vijeća Europe potvrdila je značaj poštovanja ljudskih prava pripadnika oružanih snaga od strane njihovih država:

[U] vrijeme kada su vojne snage mnogih država članica angažirane na istom terenu, Skupština odlučno promovira primjenu zajedničkih načela na temelju kojih se vode vojne operacije i stvaraju uvjeti u kojima vojska izvršava svoje dužnosti. Od pripadnika oružanih snaga ne može se očekivati da u svojim operacijama poštuju humanitarno pravo i ljudska prava, ukoliko se u vojnim redovima ne jamči poštovanje ljudskih prava. Zato je od suštinske važnosti da napore Vijeća Europe na izradi smjernica za zaštitu ljudskih prava u oružanim snagama istodobno prate i odgovarajuće politike u državama članicama kojima se kod njihovog vojnoga kadra izgrađuje svijest o ljudskim pravima.²⁸

Navedeni pristup 'građani u odori' može se promatrati u svezi s nekoliko najznačajnijih građanskih i političkih prava iz Europske konvencije: slobodom izražavanja; pravom na poštovanje privatnog života, doma i prepiske; slobodom mišljenja, uvjerenja i savjesti; te slobodom udruživanja. Sve su to prava priznata u sustavu Konvencije; tj. to su prava koja država može ograničiti pod određenim uvjetima. Njihova ograničenja moraju biti „suglasna zakonu“ ili „dopuštena zakonom“ te „neophodna u jednom demokratskom društvu“. Ograničenja najrelevantnija za oružane snage nameću se „u interesu državne sigurnosti“, a ponekad i zbog „sprečavanja nereda“ i zaštite „prava i sloboda drugih“.

Pristup 'građani u odori' značajan je, ne samo za oružane snage, nego i za veliki broj novaka. On uključuje i jedan značajniji opći i temeljni stavak o položaju oružanih snaga u demokratskom društvu zasnovanom na vladavini prava. Poticanjem pripadnika oružanih snaga da se smatraju građanima, u najvećoj mogućoj mjeri također se potiče i poštovanje demokratskih institucija.

5.2.

Građani u odori: pristup Europskog suda za ljudska prava

Opći pristup vidi se iz predmeta Engel protiv Nizozemske (1976.).²⁹

54. „... Konvencija se u načelu primjenjuje i na pripadnike oružanih snaga, a ne samo na civile. Njeni članci 1. i 14. navode da 'svatko pod jurisdikcijom' država ugovornica može 'bez diskriminacije' uživati prava i slobode iz Glave I...“

“Bez obzira na to, pri tumačenju i primjeni pravila na ovaj konkretan predmet, Sud mora imati na umu specifičnosti vojnoga načina života i njegov utjecaj na pojedine pripadnike oružanih snaga.“

²⁸ Engel v. Netherlands, Europski sud za ljudska prava, 8. kolovoza 1976., European Human Rights Reports, svezak 1., 1979., str. 647.

²⁹ Vidi, primjerice, predmet "Parlement Belge", Engleski apelacijski sud, 1880., Probate Division Reports, svezak 5., 1880, art. 179.

3. Odnos između međunarodnog prava o ljudskim pravima i domaće regulative

Početna teškoća na koju pripadnici oružanih snaga mogu naići u ostvarivanju svojih ljudskih prava rezultat je lošeg pravnog statusa tih prava u domaćem pravnom sustavu.

Mnoge države imaju ustavne odredbe po kojima obveze iz međunarodnih ugovora (kao što su odredbe o ljudskim pravima o kojima je ranije bilo riječi) automatski postaju dio domaćeg zakona ili im se, u nekim slučajevima, daje i prioritet.

Međutim, u drugim državama (u takozvanim dualističkim sustavima) međunarodni ugovori koje zaključuje izvršna vlast ne postaju automatski i dio zakona tih država te, zato, ne donose promjene zakonom definiranih prava i dužnosti. Iako je međunarodno pravo obvezujuće za takve države, za promjenu prava i dužnosti prema domaćem zakonu potrebno je donijeti konkretne domaće propise.³⁰ Neke su države donijele propise kojima se međunarodnim obvezama po pitanju ljudskih prava daje poseban domaći status, primjerice, obvezivanje sudova da kad god je to moguće zakonsku regulativu tumače u svjetlu tih obveza, ali se pri tome ne premošćuju zakonski propisi koji su očigledno nedosljedni.

U mnogim je državama slučaj da se, bez obzira na to imaju li međunarodni ugovori privilegiran status ili ne, domaće ustavne odredbe preklapaju sa sadržajem tih obveza iz domene ljudskih prava.

Bez obzira na takve razlike, čest je slučaj da parlamentarna ili druga ustavna tijela provjeravaju nacrt zakona sa standardima u oblasti ljudskih prava.

Čak i ukoliko ne postoje konkretne ustavne odredbe i drugi propisi, domaći se sudovi često pozivaju na međunarodne standarde u oblasti ljudskih prava, primjerice, kao modela za:

- “(a) temelj ustava,
- “(b) relevantne standarde u oblasti precedentnog prava,
- “(c) deklaraciju međunarodnog običajnog prava koje je i samo dio domaćeg pravnog sustava,
- “(d) potporu javnim politikama, i
- “(e) relevantne standarde pri tumačenju zakonskih propisa.”³¹

³⁰ Vidi, primjerice, predmet “Parlement Belge”, Engleski apelacijski sud, 1880., Probate Division Reports, svezak 5., 1880, art. 179.

³¹ A New Zealand Guide to International Law and its Sources, Report 34 (Wellington: New Zealand Law Commission, 1996.), str. 23, dostupno na <http://www.lawcom.govt.nz/UploadFiles/Publications/Publication_38_101_R34.pdf>.

5.3.

Ustav Bosne i Hercegovine³²

Članak II. Ljudska prava i temeljne slobode

Stavak 1. Ljudska prava

Bosna i Hercegovina i oba entiteta osiguravaju najvišu razinu međunarodno priznatih ljudskih prava i temeljnih sloboda. U tu svrhu postojat će Povjerenstvo za ljudska prava u Bosni i Hercegovini.

Stavak 2. Međunarodni standardi

Prava i slobode utvrđeni u Europskoj konvenciji za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda, te njenim protokolima, izravno se primjenjuju u Bosni i Hercegovini i imaju prvenstvo pred svakim drugim zakonodavstvom.

Stavak 3. Popis prava

Sve osobe unutar područja Bosne i Hercegovine uživaju ljudska prava i temeljne slobode navedene u prethodnom stavku (2.).

Stavak 4. Nediskriminacija

Uživanje prava i sloboda utvrđenih ovim člankom ... osigurava se svim osobama u Bosni i Hercegovini, bez diskriminacije na bilo kojoj osnovi, poput spola, rase, boje kože, jezika, vjere, političkog ili drugog mišljenja, nacionalnog ili socijalnog podrijetla, pripadnosti nacionalnoj manjini, imovine, statusa po rođenju ili drugog statusa.

Stavak 6. Provedba

Bosna i Hercegovina, te svi sudovi, ustanove, vladina tijela, kao i posredna tijela kojima upravljaju entiteti ili se istima upravlja unutar entiteta, primjenjuju i poštuju ljudska prava i temeljne slobode.

Stavak 8. Suradnja

Sva nadležna tijela u Bosni i Hercegovini surađivat će i osigurati neograničen pristup: svim međunarodnim mehanizmima za praćenje stanja ljudskih prava uspostavljenim za Bosnu i Hercegovinu.

4. Vrste ograničenja i odstupanja

U kontekstu prava pripadnika oružanih snaga mjera i opseg ograničenja ljudskih prava ima poseban značaj. Pripadnici oružanih snaga često imaju središnju ulogu u izvanrednim situacijama kada se ljudska prava, (uključujući i njihova vlastita), mogu privremeno ukinuti. Čak i u nekim normalnijim prilikama, međutim, posebne okolnosti u kojima oružane snage djeluju podrazumijevaju da izvjesna ograničenja njihovih prava budu prihvatljiva. Usprkos tome, postoji realna opasnost da se potreba za ograničavanjem prava isuviše olako prihvati, te da to izazove štetu po temeljne demokratske vrijednosti. Pri tome je od ključnog značaja utvrditi koja se prava mogu ograničiti, pod kojim okolnostima, uz koju proceduralnu zaštitu i u kojoj mjeri.

Međunarodna ljudska prava mogu se svrstati u tri osnovne kategorije:

- prava koja se ne mogu ukinuti (neotuđiva prava),
- prava koja se mogu ukinuti u izvanrednim situacijama (otuđiva prava), i
- prava koja se mogu ograničiti zakonom suglasno nekom konkretnom društvenom interesu (uvjetna prava).

³² Ustav Bosne i Hercegovine, 1995. (neslužbeni prijevod).

Otuđiva prava i uvjetna prava u izvjesnoj se mjeri preklapaju. To su, međutim, dva odvojena koncepta koja imaju veoma različitu praktičnu primjenu. Samo u slučajevima kada se uvjeti vezani za uvjetna prava u izvanrednim situacijama pokažu nedostatnim, država treba razmotriti mogućnost ukidanja predmetnih prava, pa je upravo zato ukidanje tih prava veoma rijetko potrebno. Ukidanje prava pretpostavlja ispunjavanje određenih formalnosti.

U većini slučajeva kada se ograničavaju prava pripadnika oružanih snaga, riječ je o uvjetnim pravima, a ne o ukidanju prava.

Neke države pristupaju međunarodnim ugovorima o ljudskim pravima uz određene ograde (što znači da nisu pravno obvezne da priznaju predmetna prava). Kao primjer toga relevantan za pripadnike oružanih snaga, možemo navesti činjenicu da je nekoliko država članica OEES-a postavilo ograde vezano za članak 6. Europske konvencije (pravo na pravično suđenje pred neovisnim i nepristanim sudom) kad je riječ o njihovom vojnom pravosuđu. To se odnosi na Češku Republiku, Francusku, Litvaniju, Moldaviju, Portugal, Rusku Federaciju, Slovačku, Španjolsku, Tursku i Ukrajinu. Francuska, Irska i Velika Britanija uvele su slične ograde vezano za ICCPR, a po pitanju stege unutar njihovih oružanih snaga.³³

Neotuđiva prava

Prema članku 4.2. ICCPR-a neka se prava ne mogu ograničiti čak ni u izvanrednim situacijama. Ona su navedena u uokvirenom tekstu pod brojem 5.4.

5.4.

Neotuđiva ljudska prava³⁴

Prema članku 4.2. ICCPR-a, sljedeća prava ne mogu se ukinuti:

- pravo na život (članak 6.);
- zabrana mučenja ili svirepog, nehumanog i ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja (članak 7.);
- zabrana ropstva ili ropskog odnosa (članak 8.);
- zabrana dužničkog pritvora (članak 11.);
- zabrana retroaktivnosti kaznenih mjera (članak 15.);
- pravo na priznavanje ličnosti pred sudom (članak 16.);
- pravo na slobodu mišljenja, savjesti, vjeroispovijedi i uvjerenja (članak 18.).

Slična ograničenja koja se odnose na ukidanje prava nalaze se i u članku 15.2. Europske konvencije o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda. Odstupanje od sljedećih prava nije moguće: pravo na život (članak 2.) osim u slučaju smrti koja je posljedica zakonitih ratnih dejstava; zabrana mučenja i nehumanog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja (članak 3.); zabrana ropstva ili ropke ovisnosti (članak 4.1.); zabrana retroaktivne primjene zakona, tj. u slučaju djela koja u vrijeme počinjenja nisu predstavljala povredu krivičnog zakona (članak 7.).

Otuđiva prava i izvanredne situacije

Izvanredne situacije sa sobom nose veliki rizik od povrede ljudskih prava,³⁵ zato međunarodni ugovori utvrđuju od kojih se prava može odstupiti i državama nameću proceduralne zahtjeve u tom smislu.

³³ Rowe, *op. cit.*, napomena 4, str. 78.

³⁴ Međunarodni sporazum o građanskim i političkim pravima (stupio na snagu 1976. godine).

³⁵ Za načela koja se primjenjuju u izvanrednim situacijama vidi <http://www.dcaf.ch/_docs/backgroundunder_02_states_emergency.pdf>.

U članku 4. ICCPR-a stoji:

1. U slučaju da izuzetna opća opasnost ugrozi opstanak naroda i da je to objavljeno službenim aktom, države članice ovog sporazuma mogu, u onom strogom obujmu u kojem to stanje zahtijeva, poduzeti mjere koje odstupaju od obveza predviđenih ovim sporazumom, pod uvjetom da te mjere nisu protivne ostalim obvezama koje im nameće međunarodno pravo i da za posljedicu nemaju diskriminaciju zasnovanu isključivo na rasi, boji, spolu, jeziku, vjeri ili socijalnom podrijetlu.
2. Prethodna odredba ne dopušta nikakvo odstupanje od čl. 6., 7., 8. (toč. 1. i 2), 11., 15., 16. i 18. ovog sporazuma.
3. Države članice ovog sporazuma koje se koriste pravom odstupanja, moraju odmah putem glavnoga tajnika Ujedinjenih naroda priopćiti ostalim državama članicama odredbe od kojih su odstupile, kao i razloge tog odstupanja. One će istim putem ponovno obavijestiti o prestanku tih odstupanja.

Detaljnije proceduralne obveze koje se odnose na izvanredne situacije razradilo je UN-ovo Povjerenstvo za ljudska prava,³⁶ kao i skupina međunarodno priznatih pravnih stručnjaka.³⁷

5. Zaštita od povrede ljudskih prava

Međunarodni ugovori o ljudskim pravima navode različite instrumente zaštite ljudskih prava, i navode pravne lijekove za slučaj njihove povrede.³⁸ Oni podrazumijevaju:

- Obvezu izvješćivanja za države članice (u smislu ICCPR-a, ICESCR-a, Konvencije o ukidanju svih oblika diskriminacije žena, Međunarodne konvencije o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije, te UN-ove Konvencije o pravima djeteta);
- Međunarodna ekspertna povjerenstva za praćenje (u smislu ICCPR-a, ICESCR-a, Konvencije o ukidanju svih oblika diskriminacije žena, Međunarodne konvencije o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije, te UN-ove Konvencije o pravima djeteta);
- Primjedbe koje daje druga država (u smislu ICCPR-a, Međunarodne konvencije o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije, te Europske konvencije o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda);
- Pravo na pojedine podneske međunarodnim sudovima u slučaju osoba koje navode povredu svojih prava (Europska konvencija o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda, te fakultativni protokoli uz ICCPR i CEDAW).

Mora se, međutim, naglasiti da prije obraćanja nekom međunarodnom tijelu, osoba koja se žali na povredu ljudskih prava prethodno obično mora iscrpiti sve dostupne domaće pravne lijekove.³⁹ Tim se načelom naglašavaju dvije stvari: značaj domaćih institucija u pružanju obeštećenja, i činjenica da međunarodni sudovi i druge institucije predstavljaju drugu crtu obrane od povrede ljudskih prava. Pravilo prema kome se moraju iscrpiti domaći pravni lijekovi, također, ukazuje na značaj domaće ustavne i legislativne zaštite ljudskih prava pripadnika oružanih snaga, o čemu će biti riječi u poglavlju 6. i 7. ovoga priručnika.

³⁶ Povjerenstvo za ljudska prava, "Opća obaveza 29.: Izvanredne situacije (članak 4.)", UN Doc. CCPR/C/21/Rev.1/Add.11 (2001), <[http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/898586b1dc7b4043c1256a450044f331/71eba4be3974b4f7c1256ae200517361/\\$FILE/G0144470.pdf](http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/898586b1dc7b4043c1256a450044f331/71eba4be3974b4f7c1256ae200517361/$FILE/G0144470.pdf)>.

³⁷ Sirakusa načela za ograničavanje i odstupanje od odredbi Međunarodnog sporazuma o građanskim i političkim pravima, <<http://wwwserver.law.wits.ac.za/humanrts/instate/siracusaprinciples.html>>; vidi i Paris Minimum Standards of Human Rights Norms in a State of Emergency, International Law Association, 1984, American Journal of International Law, Vol. 79, 1985, str. 1072.

³⁸ Vidi D. Shelton, Remedies in International Human Rights Law (Oxford: Oxford University Press, 2005.), 2nd edition.

³⁹ Primjerice, članak 35.1. Europske konvencije o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda.

Nekoliko međunarodnih mehanizama, koje smo već naveli, detaljno ćemo razmotriti u sljedećim poglavljima, tj. one koji se odnose na žene u oružanim snagama, kao i na etničke i jezične manjine. U završnom dijelu ovoga poglavlja, međutim, dat ćemo prikaz dva glavna UN-ova ugovora – Međunarodnog sporazuma o građanskim i političkim pravima i Međunarodnog sporazuma o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima – kao i glavnog regionalnog ugovora o ljudskim pravima, koji je relevantan za većinu država članica OEES-a: Europske konvencije o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda iz 1950. godine.

Međunarodni sporazum o građanskim i političkim pravima

Članak 2. Međunarodnog sporazuma o građanskim i političkim pravima (ICCPR) obvezuje države ugovornice na poštovanje i osiguravanje prava iz Sporazuma svim osobama na svom teritoriju i pod svojom jurisdikcijom, bez bilo kakve razlike. Države ugovornice, također, obvezuju se na poduzimanje neophodnih koraka i na usvajanje svih zakona ili drugih mjera neophodnih kako bi se omogućilo ostvarivanje tih prava. Države se također obvezuju da će osigurati učinkovit pravni lijek svim osobama čija su prava i slobode iz Sporazuma povrijeđene, bez obzira jesu li za navedenu povredu odgovorne osobe koje obnašaju službene dužnosti. Države moraju osigurati i da svakoj osobi koja navodi svoje pravo na takav pravni lijek on bude određen od strane nadležnih sudbenih, administrativnih ili zakonodavnih tijela, ili od strane drugog tijela nadležnog prema pravnom sustavu predmetne države. Države se obvezuju da će osigurati mogućnosti sudbenih pravnih lijekova. Na kraju, države se obvezuju na to da će osigurati izvršenje usvojenih pravnih lijekova od strane nadležnih tijela.

Povjerenstvo za ljudska prava osnovano prema ICCPR-u zaduženo je za praćenje provedbe mjera koje su države ugovornice usvojile u sklopu provedbe svojih obveza iz Sporazuma (članak 28.1). Povjerenstvo, ili nadzorno tijelo, sastoji se od 18 eksperata «visokih moralnih kvaliteta i priznate stručnosti u oblasti ljudskih prava», koje biraju države ugovornice (članak 29.-39.).

Države ugovornice dužne su posredstvom glavnoga tajnika Ujedinjenih naroda Povjerenstvu dostaviti izvješće o usvajanju različitih mjera za postizanje ciljeva definiranih Sporazumom. Rok za podnošenje izvješća jeste godina dana od dana stupanja Sporazuma na snagu u određenoj zemlji, a nakon toga izvješće se podnosi na zahtjev Povjerenstva (članak 40.). Također postoji mogućnost da jedna država ugovornica obavijesti Povjerenstvo da se, prema njenom saznanju, u toj zemlji ne provode odredbe Sporazuma (članak 41.).⁴⁰

Prema Prvom fakultativnom protokolu uz ICCPR, postoji i mogućnost pojedinih podnesaka Povjerenstvu za ljudska prava. Ukoliko Povjerenstvo utvrdi da je predmetna država ugovornica izvršila povredu Sporazuma, ona o tome izvješćuje predmetnu državu i svoje nalaze objavljuje. Povjerenstvo često pri tome navodi i konkretan pravni lijek ili aktivnost, koju bi predmetna

40 Povjerenstvo može poduzeti korake samo ukoliko ju je prijavljena država priznala kao tijelo nadležno za razmatranje pritužbi o neizvršenju obveza (članak 41.1). Članak 41. i 42. dalje razrađuju taj proces, a njegove bi se faze mogle sažeti u sljedeće:

1. Pismeno obavještenje zemlje podnositelja upućuje se prijavljenoj zemlji, koja bi u roku od tri mjeseca trebala poslati svoj odgovor zemlji podnositelju (članak 41.1).
2. Ukoliko se u roku od šest mjeseci ne nađe rješenje, bilo koja od predmetnih država može slučaj uputiti Povjerenstvu (članak 41.1.b).
3. Povjerenstvo razmatra slučaj tek po prijemu svih relevantnih informacija od predmetnih država (članak 41.1.c).
4. Povjerenstvo sačinjava izvješće u roku od 12 mjeseci od prijama slučaja (članak 41.1.h).
5. U izvješću se navode sve relevantne činjenice, kao i moguća rješenja (članak 41.1.h.ii).

Ukoliko se ni nakon tog procesa ne nađe zadovoljavajuće rješenje, Povjerenstvo može imenovati ad hoc povjerenstvo za povjerenje koje se sastoji od pet članova, koje sve predmetne države smatraju prihvatljivim. To povjerenstvo zatim sačinjava svoje vlastito izvješće, a u sklopu procedure, koja je veoma slična gore navedenoj proceduri.

država trebala poduzeti, kako bi podnositelju dala mogućnost konkretnog pravnog lijeka ili kako bi izmijenila situaciju na općoj razini.⁴¹

Međunarodni sporazum o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima

Suglasno članku 16. Sporazuma, on se u prvoj instanci provodi tako što države ugovornice podnose izvješće o mjerama usvojenim radi ostvarenja ciljeva iz Sporazuma. Izvješća se podnose glavnom tajniku, koji ih zatim prosljeđuje Ekonomskom i socijalnom vijeću (članak 16.2).

Navedena izvješća sadrže informacije kao što su «faktori i poteškoće koji utječu na stupanj ispunjenja obveza koje proizlaze iz ovog Sporazuma» (članak 17.2). Ekonomsko i socijalno vijeće može Glavnoj skupštini predložiti izvješća koja uključuju i opće preporuke za sve države ugovornice, a s ciljem ostvarenja ciljeva definiranih Sporazumom (članak 21.). Vijeće je 1985. godine oformilo jedno ekspertno tijelo, Povjerenstvo za ekonomska, socijalna i kulturna prava, čiji je zadatak pružanje pomoći pri praćenju ispunjenja obveza iz Sporazuma od strane država ugovornica, te pri praćenju stupnja njihove provedbe. Države ugovornice Povjerenstvu podnose izvješće svakih pet godina.⁴²

Europska konvencija o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda

Europskom konvencijom uspostavljen je sud (Europski sud za ljudska prava) u Strasbourgu, kojem se mogu obratiti pojedinci, tvrtke i nevladine organizacije koje tvrde da je izvršena povreda njihovih prava iz Konvencije. Pojedincima čija su prava povrijeđena Sud može odrediti ono što se u Konvenciji naziva 'pravična naknada', što je obično novčana kompenzacija za štetu nastalu povredom Konvencije.⁴³ Poštovanje odluka Europskog suda za ljudska prava od strane države, nadgleda Vijeće ministara. Pored toga, različita prava utvrđena Konvencijom državama nameću obvezu iznalaženja pravnih lijekova za slučajeve povrede ljudskih prava.

Članak 13. navodi da su države ugovornice Konvencije suglasne da će osigurati učinkovit domaći pravni lijek osobama koje tvrde da su njihova prava iz Konvencije povrijeđena. Europski sud za ljudska prava, također je neka prava iz Konvencije interpretirao u smislu nametanja pozitivnih obveza, tj. država je ne samo dužna uzdržavati se od provedbe određenih aktivnosti putem svojih službenih tijela, nego mora poduzeti i korake kako bi sve osobe zaštitila od navedenih aktivnosti, koje poduzimaju privatne osobe. Zato, ukoliko se navodi povreda prava na život (članak 2.), država je dužna omogućiti učinkovite i nepristrane instrumente u svrhu istraživanja okolnosti pod kojima se smrt desila.⁴⁴ To je osobito značajno kod slučajeva navodnog zlostavljanja i maltretiranja u oružanim snagama. Pored toga, zabrana mučenja, nehumanog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja (članak 3.) državama nameće pozitivnu obvezu sprečavanja takvih postupaka i kažnjavanja njihovih počinitelja putem pravnih procedura.

Temeljna prava u europskoj zakonskoj regulativi

Na kraju treba svesti i zaštitu temeljnih prava prema zakonskoj regulativi Europske Unije. To i jeste značajno pitanje s obzirom na to da 27 država članica OEES istodobno jesu i članice

⁴¹ Shelton, op. cit., napomena 12., str. 183.-187.

⁴² Ured visokog komesara za ljudska prava, "Fact Sheet No.16 (Rev.1), The Committee on Economic, Social and Cultural Rights", <<http://www.unhcr.ch/html/menu6/2/fs16.htm>>.

⁴³ U nekim slučajevima Sud može odrediti konkretne mjere za rješavanje nastale situacije, a koje nisu novčane naravi, mada se to veoma rijetko dešava. Vidi, primjerice, predmet Broniowski protiv Poljske, Europski sud za ljudska prava, 22. lipnja 2004., European Human Rights Reports, svezak 40., str. 21.

⁴⁴ McCann protiv Velike Britanije, Europski sud za ljudska prava, 27. rujna 1995., European Human Rights Reports, svezak 21., 1996., str. 97.; Kaya protiv Turske, Europski sud za ljudska prava, 19. veljače 1998., European Human Rights Reports, svezak 28., 1998., str. 1; Hugh Jordan protiv Velike Britanije, Europski sud za ljudska prava, 4. svibnja 2001., European Human Rights Reports, svezak 37, 2001, str. 52.

Europske Unije. U svom članku 6. Ugovor o Europskoj Uniji ističe značaj ljudskih prava i u državama članicama i u europskim institucijama.

Članak 6. Ugovora o Europskoj Uniji

1. Unija se zasniva na načelima slobode, demokracije, poštovanja ljudskih prava i temeljnih sloboda, te vladavine prava, načelima zajedničkim državama članicama.

2. Unija je dužna poštovati temeljna prava zajamčena Europskom konvencijom o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda, potpisanoj 4. studenoga 1959. u Rimu, jer oni rezultiraju iz ustavne tradicije zajedničke državama članicama, kao općih načela zakonske regulative Zajednice.

Europsko vijeće može, uz suglasnost Europskog parlamenta, odlučiti da pokrene istragu o stalnim i grubim povredama ljudskih prava u određenoj državi članici, i nametnuti sankcije putem ukidanja prava toj državi.⁴⁵ Pored toga, u Nici je 2000. godine usvojena Povelja o temeljnim pravima u Europskoj Uniji.⁴⁶ Europska zakonska regulativa, također, štiti ljudska prava na jedan konkretniji i uži način putem odredbi Ugovora, uredbi i direktiva koje se odnose na pitanja kao što je jednakost (vidi poglavlja 12.-14.). Nadalje, pravna doktrina nalaže učinkovito ostvarenje temeljnih prava za sve građane Unije, i to ne samo na razini Europe (primjerice, Europski sud pravde), nego i na razini domaćeg pravnog sustava svake države članice.

Primjena tih načela na pripadnike oružanih snaga u državama Europske Unije ipak je nešto problematičnija radi različitih stavova o nadležnosti europskih institucija za donošenje zakona, koji se odnose na nacionalne oružane snage. I ugovori i konkretne direktive sadrže brojne izuzetke, kojima se štiti nacionalni suverenitet u pitanjima obrane. Usprkos tome, u konkretnim slučajevima u kojima to nije primjenjivo, europska zakonska regulativa može se vrlo uspješno iskoristiti za zaštitu prava pripadnika oružanih snaga (vidi, primjerice, predmet Kreuil koji se razmatra u poglavlju 13, uokvireni tekst pod brojem 13.4).

⁴⁵ Ugovor o Evropskoj Uniji, članak 7.

⁴⁶ Povelja o temeljnim pravima u Europskoj Uniji, Official Journal of the European Communities, 18. prosinca 2000., 2000/C 364/01., <http://ec.europa.eu/external_relations/human_rights/doc/charter_364_01en.pdf>.

Poglavlje 6

Opći ustavni okvir

Ovo poglavlje bavi se tretmanom oružanih snaga i pravima pripadnika na ustavnoj razini. Prvo ćemo objasniti relevantnost ustavnih odredbi u toj oblasti, osobito u okviru razvoja ka demokratskoj reformi. Zatim ćemo ispitati na koji se način ustav primjenjuje na ulogu oružanih snaga, osobito kad je riječ o definiranju njihove misije i dobijanja ustavnog odobrenja za raspoređivanje vojnih trupa, bilo za potrebe ratnih djelovanja ili za potrebe mirovnih operacija. Na kraju ćemo se pozabaviti ustavnim pravima vojnoga kadra i utjecaju tih prava na vojno pravosuđe.

1. Ključna pitanja

Jasan ustavni osnov značajan je za oružane snage iz nekoliko razloga. U gotovo svim državama pisani ustav daje osnov za legitimnost državnih institucija, a oružane snage predstavljaju jednu od ključnih institucija te vrste jer štite građane, teritorijalni integritet, sustav vlasti i najznačajnije službe.⁴⁷ Te vitalne zadatke trebalo bi prepoznati i uvrstiti u ustavni poredak, tako da vojska ne bude izvan zakona. Na taj način vojska ima legitimitet i uživa potporu demokratskih institucija. Iako se sigurnost države može u konačnici temeljiti na uporabi sile, tu bi silu trebalo koristiti za zaštitu ustavnoga poretka, a ne za druge svrhe.

Ustavi se obično bave sljedećim pitanjima:

- *Pravna struktura*: legislativni mehanizmi, načela na kojima se temelje nelegislativni izvori vlasti (primjerice, kraljevski prerogativi), procedure za donošenje zakona po žurnom postupku, ustavne odredbe koje uređuju odstupanje od ljudskih prava, procesi putem kojih se pristupa međunarodnim sporazumima o suradnji u oblasti sigurnosti;
- *Mehanizmi odgovornosti*: podjela nadležnosti za državnu sigurnost, sigurnost i obavještajni rad između različitih grana vlasti u državi; zabrana dužnosnicima u obrani i sigurnosti da obnašaju parlamentarnu ili ministarsku funkciju; legislativna nadležnost; ustavne nadležnosti sudova (primjerice, ustavna revizija);
- *Neovisna revizija*: sigurnost mandata dužnosnika, ustavna jamstva neovisnosti pravosuđa, položaj vojnih sudova;
- *Individualna prava*: Kao građani u odori, pripadnici oružanih snaga uživaju ustavna prava i slobode. Pored toga, brojne ustavne odredbe detaljno uređuju pravo prigovora savjesti na služenje vojnoga roka (vidi uokvireni tekst pod brojem 6.2).

Posebno u državama u tranziciji, donošenje novog ustava predstavlja značajnu prekretnicu za stavljanje vojnih snaga pod kontrolu civilne vlasti, kao i za osiguravanje njihove političke neutralnosti u budućnosti. Ustavi država u tranziciji obično donose eksplicitna jamstva, kojima se definira i ograničava uloga vojske.

Samim oružanim snagama ustav daje čvrst osnov za djelovanje u kriznim situacijama. Zato se u ustav mogu ugraditi i pretpostavke za angažiranje u oružanim sukobima, kao i konkretne ovlasti i dužnosti koje se primjenjuju u izvanrednim situacijama. Ustavom se, također, može predvidjeti zaštita oružanih snaga od neustavnih odredbi, kao što je, primjerice, zapovijed za

⁴⁷ Članak 9. Ustava Bugarske (Oružane snage): "Oružane snage jamac su suvereniteta, sigurnosti i neovisnosti zemlje, i brane njen teritorijalni integritet."

djelovanje protiv političkih prosvjednika, za angažiranje u civilnom aspektu provedbe zakona, za zauzimanje zgrada u kojima su smještene demokratske institucije.

Nadalje, uloga oružanih snaga u modernom društvu u znatnoj mjeri podrazumijeva i međunarodnu suradnju, bilo u strateškim savezima za sigurnost ili u mirovnim misijama. Ustavom se obično definira učinak i značaj međunarodnih ugovora i svih procesa koje je potrebno odobriti na domaćoj razini. To je od ključnoga značaja za dužnosti koje podrazumijevaju uzajamnu potporu (primjerice, učinak članka 5. Ugovora o NATO-u).

Na kraju, ustavom se obično definiraju prava i dužnosti građana, što znači da se ustavom ograničavaju ovlasti koje vojska ima nad civilima. Pored toga, pojedini pripadnici oružanih snaga u ustavu će naći jamstva, koja se tiču njihova vlastitoga položaja.

Premda se mnogi ustavi ne bave konkretno ljudskim pravima pripadnika oružanih snaga, oni ipak uspostavljaju okvir za funkcioniranje oružanih snaga u zemlji i izvan nje. U slučajevima kada se ustavne odredbe izravno odnose na oružane snage, one obično podrazumijevaju dva odvojena pitanja: definiranje uloge oružanih snaga i dodjelu nadležnosti za kontrolu nad njima.

Neki odavno uspostavljeni demokratski sustavi (kao što su Francuska i Velika Britanija) ne smatraju da je nužno detaljno definirati ulogu vojnih snaga i, umjesto toga, oslanjaju se na opća načela, na kojima se zasnivaju nadležnosti državnih tijela, što je priznato i samim ustavom (primjerice, predsjednički prerogativ u vojnim pitanjima prema Ustavu iz 1958. godine u slučaju Francuske). Međutim, to nije model koji bi trebalo široko primjenjivati, osobito ne u državama koje su pretrpjele velike promjene. Čak i neki drugi, stariji demokratski sustavi, smatraju da je korisno imati nešto preciznija jamstva. Primjerice, Ustav Nizozemske (članak 100.) nalaže da Parlament mora biti informiran u slučaju angažiranja oružanih snaga u operacijama «održavanja ili promoviranja vladavine prava na međunarodnoj razini», dok članak 19. Ustava Danske propisuje obvezu informiranja Parlamenta o vojnim operacijama.

Imajući u vidu činjenicu da se vlade rukovode ne samo ustavom, nego i zakonima, običajima i ustaljenom praksom, ostatak poglavlja posvetit ćemo ulozi oružanih snaga i kontroli nad njima.

2. Uloga oružanih snaga

Postoji nekoliko općih ustavnih značajki koje mogu utjecati na način na koji jedan ustav definira različite uloge oružanih snaga. Jedna je okvir u kojem se obična zakonska regulativa (za razliku od ustava) detaljno bavi pitanjima koja se tiču državnih tijela. Druga značajka jeste status međunarodnih sporazuma – tretiraju li se, primjerice, obveze po međunarodnim ugovorima kao dio ustava.

Mnogi ustavi, naprosto, u širem smislu definiraju zadatke oružanih snaga u održavanju sigurnosti, te zaštiti teritorija i ustavnog poretka. U nekim slučajevima ustavi navode i nešto konkretnije zadatke. Njemački Ustav, primjerice, (uokvireni tekst pod brojem 6.1) detaljno navodi zadatke i ovlasti oružanih snaga, što je izraslo iz njemačke povijesti. U najvećoj se mjeri, međutim, ta pitanja uređuju na razini detaljnije razrađenih zakonskih propisa (o čemu će biti riječi u poglavlju 7., Domaća zakonska regulativa). Nešto rjeđe, kao u slučaju Velike Britanije i Francuske, zadaci oružanih snaga definiraju se na razini vlade.⁴⁸ Razina na kojoj se definiraju zadaci oružanih snaga utjecat će na jednostavnost procedure po kojoj se uloga oružanih snaga može izmijeniti i na to može li se angažiranje vojnih trupa osporiti po ustavnom osnovu. Ustavnu reformu može biti teško provesti i može zahtijevati javnu debatu na razini cijele države o položaju države unutar međunarodne zajednice.

⁴⁸ Nolte, *op. cit.*, napomena 6., str. 34.-39.

6.1.

Njemački ustav⁴⁹

Zadaci i ovlasti oružanih snaga Savezne Republike Njemačke definirani su Ustavom (temeljnim zakonom) Savezne Republike Njemačke: obrana teritorija i saveznika od vojnih napadaja (članak 87.a. Ustava). Kada Bundestag proglasi obranu države (članak 115. Ustava) ili stanje napetosti (članak 80.a. Ustava), zadaci oružanih snaga u zemlji mogu se proširiti (članak 87.a.(3) Ustava): one mogu dobiti dodatne ovlasti u smislu zaštite imovine građana od napadaja provokatora „neboraca” i u smislu kontrole prometa neophodne za izvršavanje njihovih obrambenih zadataka.

Zahvaljujući amandmanu na Ustav uloženom 1968. godine, a koji se odnosi na slučajeve „izvanrednih situacija u zemlji”, oružane snage mogu – po odluci Savezne vlade – biti angažirane i u pružanju potpore policiji i Saveznoj graničnoj policiji u zaštiti imovine građana i u borbi protiv organiziranih i naoružanih pobunjenika (članak 87.a.4. i članak 91. Ustava).

Na kraju, temeljem odluke Saveznog ustavnog suda iz 1994. godine (BVerfGE 90, str. 286.), oružane snage mogu sudjelovati u međunarodnim mirovnim misijama u mjeri u kojoj se te misije provode u okviru i suglasno pravilima sustava uzajamne kolektivne sigurnosti (Ujedinjeni narodi, NATO) (članak 24.2. Ustava). Ustav Saveznoj vladi nalaže da za svako sudjelovanje te vrste prethodno dobije odobrenje Bundestaga.

Po zahtjevu jedne od njemačkih saveznih pokrajina (članak 35.2. Ustava), oružane snage mogu se angažirati i u operacijama pružanja pomoći u zemlji u slučaju prirodnih nepogoda ili izuzetno velikih nesreća.

Ustavom se, kao u slučaju Mađarske, mogu urediti i međunarodne obveze. Ustav može eksplicitno navesti načelo neutralnosti oružanih snaga, što je slučaj s Ustavom Austrije. Neki ustavi (kao što su ustavi Danske i Irske – vidi u daljem tekstu) ne ograničavaju konkretne zadatke koji se mogu provesti, ali umjesto toga nameću negativno ograničenje – odobrenje parlamenta za angažiranje oružanih snaga protiv drugih država. Ustav može sadržavati i zabranu agresije. Nizozemski Ustav definira i sudjelovanje u međunarodnim mirovnim operacijama.

6.2.

Primjeri ustavnih odredbi

Španjolska: članak 8.1. (Oružane snage)

(1) Oružane snage, koje se sastoje od kopnene vojske, mornarice i zrakoplovnih snaga, imaju zadatak štititi suverenitet i neovisnost Španjolske, čuvati njen teritorijalni integritet i ustavni poredak.

Rumunjska: članak 117. (Oružane snage, policija)

(1) Oružane snage isključivo su podređene volji naroda, zaštiti suvereniteta, neovisnosti i jedinstva države, njenoga teritorijalnog integriteta i ustavne demokracije.

Mađarska: članak 40.a. (Dužnosti)

(1) Osnovna dužnost oružanih snaga (Mađarske vojske, granične obrane) jeste vojna obrana države i sudjelovanje u zajedničkim obrambenim dužnostima prema međunarodnim ugovorima.

Austrija: članak 9.a. (Obrana, vojna obveza)

1.) Austrija je posvećena univerzalnoj državnoj obrani. Njen zadatak jeste očuvanje vanjske neovisnosti saveznoga teritorija, kao i njegove nepovredivosti i jedinstva, osobito u smislu održavanja i obrane stalne neutralnosti. U tom smislu ustavni poredak i sposobnost vlasti da funkcionira, kao i demokratske slobode građana, moraju se štititi i braniti od oružanih napadaja izvana.

⁴⁹Njemački odgovor na razmjenu informacija iz 2004. godine o OEES-ovu Kodeksu ponašanja u vojno-političkim aspektima sigurnosti. Za objašnjenja vezana za OEES-ov Kodeks ponašanja u vojno-političkim aspektima sigurnosti vidi poglavlje 4., odlomak 3.

6.2. (nastavak)

Danska: članak 19.2.

2.) Osim u svrhu obrane od oružanog napadaja na teritorij pod kontrolom oružanih snaga Danske, kralj ne angažira vojne snage protiv bilo koje strane države bez odobrenja Parlamenta. Svaka mjera koju kralj poduzme u smislu ove odredbe, bez odlaganja se predočava Parlamentu. Ukoliko Parlament ne zasjeda, saziva se njegova sjednica bez odlaganja.

Republika Irska: članak 28.3.

(3.1) Rat se ne može objaviti niti država može sudjelovati u ratu bez odobrenja Zastupničkog doma.

(3.2) U slučaju invazije, međutim, Vlada može poduzeti sve korake koje smatra neophodnim za zaštitu države, a sjednica Zastupničkog doma zakazuje se za najraniji mogući nadnevak.

Primjeri odredbi o zabrani agresije

Ustav Azerbejdžana (1995.)

Članak 9. (Vojne snage)

(2) Republika Azerbejdžan odbija rat kao sredstvo ugrožavanja neovisnosti drugih država i kao sredstvo rješavanja međunarodnih sukoba.

Ustav Italije

Članak 11. (Odbacivanje rata)

Italija odbacuje rat kao sredstvo ugrožavanja slobode ljudi i kao sredstvo rješavanja međunarodnih sporova; Italija se slaže s ograničavanjem suvereniteta kada je to neophodno za uspostavu pravnoga sustava mira i pravde među narodima, ukoliko je zastupljeno načelo reciprociteta; Italija promovira i potiče međunarodne organizacije koje streme tom cilju.

Ustav Njemačke

Članak 26. (Zabrana priprema za agresorski rat)

(1) Aktivnosti koje, eventualno, mogu ugroziti, i poduzete se s namjerom da ugroze, miroljubive odnose između država, osobito u smislu pripreme za agresorski rat, smatraju se neustavnim. One se trebaju tretirati kao krivično djelo.

Članak 87.a. (Uspostava i ovlasti oružanih snaga)

1. Savezne vlasti uspostavljaju oružane snage u svrhu obrane. Njihova brojnost i opća struktura ustroja, moraju se prikazati u proračunu.

3. Ustavi i ljudska prava oružanih snaga

Ustavne odredbe koje uređuju ljudska prava pripadnika oružanih snaga uvode se iz dva razloga. Prvo, u državama s neprofesionalnom vojskom ustav može omogućiti pravo na prigovor savjesti na služenje vojnoga roka. Sažetak brojnih ustavnih odredbi te vrste nalazi se u uokvirenom tekstu pod brojem 6.3, a cjelokupno pitanje prigovora savjesti na vojnu obvezu detaljnije ćemo razmatrati u poglavlju 10.

Drugo, povijest određene države može ukazivati na to da je neophodno jamčiti neutralnu ulogu oružanih snaga na najvišoj normativnoj razini u ustavu. Primjerice, ustav može nalogati razdvajanje vojnoga i političkog vodstva. U tim su slučajevima prava pripadnika oružanih snaga u određenoj mjeri ograničena zbog ostvarenja višeg ustavnog cilja. Ograničavanjem političkih prava pripadnika oružanih snaga detaljnije ćemo se baviti u poglavlju 8.

Osim navedena dva razloga, nije uobičajeno da se pitanja, koja se dotiču ljudskih prava pripadnika oružanih snaga navode u pisanom ustavu. Opća tendencija je da se pripadnici

oružanih snaga tretiraju kao građani u odori, tj. oni uživaju ista temeljna građanska i politička prava, kao i ostatak pučanstva, osim tamo gdje njihova uloga nameće određena zakonska ograničenja.

6.3

Primjeri ustavnih odredbi koje uređuju prigovor savjesti

Estonija	Osobe koje odbijaju služiti u vojnim snagama iz vjerskih ili etičkih razloga obvezne su sudjelovati u alternativnoj službi suglasno procedurama propisanim zakonom.	članak 124.2
Njemačka	Osoba koja na osnovu savjesti odbije sudjelovati u ratnim operacijama koje podrazumijevaju naoružanje može se obvezati na alternativnu službu. Trajanje takve službe ne može biti duže od trajanja vojnoga roka. Relevantne pojedinosti uređuju se zakonom koji ne smije ugroziti slobodu odlučivanja po vlastitoj savjesti, i koji, također, mora predvidjeti mogućnost alternativne službe, koja nije povezana s postrojbama oružanih snaga, niti savezne granične straže.	članak 12.a.2
Portugal	Zakonski vojni obveznici koji se pozivaju na prigovor savjesti vrše građansku službu iste dužine trajanja i težine kao i služenje vojnoga roka.	članak 276.4
Slovenija	Onim građanima koji zbog svojih vjerskih, filozofskih ili humanističkih ubjeđenja ne žele služiti vojni rok mora se pružiti mogućnost sudjelovanja u obrani države na neki drugi način.	članak 123.2
Španjolska	Zakon propisuje vojne obveze državljana Španjolske i, uz sva potrebna jamstva, uređuje pitanje prigovora savjesti, kao i druge osnove za izuzeće od služenja obveznog vojnoga roka; zakon također može, tamo gdje je to potrebno, nametnuti obvezu civilne službe u zajednici umjesto služenja vojnoga roka.	članak 30.2

6.4.

Ustavi i ljudska prava oružanih snaga: odabrani primjeri

Ustav Poljske

Članak 26.2.

(2) Oružane snage neutralne su u političkim pitanjima i podliježu civilnoj i demokratskoj kontroli.

Nešto je uopćeniji **članak 52. Ustava Italije**

- (1) Obrana domovine sveta je dužnost svakog građanina.
- (2) Služenje vojnoga roka obvezno je u granicama i pod uvjetima propisanim zakonom. Ispunjavanje vojnih obveza ne može biti na štetu položaja građanina kao zaposlenika, niti na štetu ostvarivanja njegovih političkih prava.
- (3) Pravila o oružanim snagama moraju biti suglasna demokratskom duhu Republike.

4. Ustavne odredbe i vojni sudovi

U ovoj oblasti postoje tri modela. U nekim državama, koje imaju sustav vojnih sudova, ti se sudovi u ustavu uopće ne spominju, primjerice u Slovačkoj, Mađarskoj, Litvaniji i Rumunjskoj. U drugim slučajevima ustavne odredbe jednostavno priznaju postojanje vojnoga prava (i praktično mu daju prioritet nad ostalim ustavnim odredbama): Luxembourg (članak 94. Ustava iz 1868. godine) i Latvija (članak 86. Ustava) spadaju u tu kategoriju. U trećem slučaju postoje ustavi kojima se nastoji u manjoj ili većoj mjeri urediti primjena vojnoga prava i jurisdikcija vojnih sudova (primjerice, članak 38.4. Ustava Irske iz 1937. godine). Varijacije unutar te treće kategorije u suštini se svode na mjeru u kojoj odredbe utvrđuju prekršaje i kadar u okviru dopuštenog opsega tih sudova.

Cjelokupno pitanje vojnoga pravosuđa i ljudskih prava pripadnika oružanih snaga dodatno ćemo razmatrati u poglavlju 21.

Poglavlje 7

Domaća zakonska regulativa

Ovo poglavlje bavi se pitanjem priznavanja ljudskih prava pripadnika oružanih snaga u domaćoj zakonskoj regulativi, bilo njihovih građanskih i političkih prava, kao što je pravo glasa i pravo sudjelovanja u političkim aktivnostima, njihova privatnost, sloboda izražavanja i slično, bilo njihovih socijalnih i ekonomskih prava, kao što je socijalna sigurnost, obrazovanje i stambeno pitanje.

Tu se radi o nešto užem fokusu nego što je vojno pravo općenito, čiji se veći dio bavi propisivanjem konkretnih zakonskih obveza pripadnika oružanih snaga s ciljem podupiranja posebnoga okruženja(stega) u kojem oni djeluju, primjerice, reguliranje pitanja kao što je dezertiranje, odsustvo bez službenoga dopuštenja, odbijanje poslušnosti, pobuna, pomaganje neprijatelja, te spavanje na dužnosti. Ovaj se dokument, općenito, ne bavi takvim prekršajima, premda u poglavlju 21. razmatra aspekt ljudskih prava u sklopu procedura unutar vojnoga pravosuđa.

Međutim, prava pripadnika oružanih snaga mogu se eksplicitno navesti u zakonu. Jedna od prednosti takvog eksplicitnog navođenja prava, umjesto oslanjanja na opće ustavne ili zakonske odredbe, koje važe za sve građane, jeste da se pravni parametri tih prava mogu odrediti tako da se prilagode vojnom okruženju.

Ovo poglavlje prvo razmatra potrebu za zakonskom regulativom u oblasti obrane, a zatim i njen opseg, te objašnjava povezanost između zakonske regulative i širih metoda parlamentarne odgovornosti. Navedenim se pitanjima bavimo zato što je zaštita ljudskih prava pripadnika oružanih snaga smještena u širi kontekst položaja vojske u jednoj demokratskoj državi. Na kraju poglavlja razmotrit ćemo i odnos zakonske regulative i ljudskih prava pripadnika oružanih snaga.

1. Potreba reguliranja pitanja obrane zakonskim propisima

Vladavina prava predstavlja temeljni i neophodni element demokracije. Državna sigurnost ne bi se trebala koristiti kao izgovor za neposvećenost vladavini prava, koja karakterizira demokratske države, čak ni u ekstremnim slučajevima. Potreba da se zakonskom regulativom i parlamentarnom odgovornošću uredi oblast oružanih snaga, također, prepoznata je od strane niza međunarodnih organizacija, kao što se vidi iz uokvirenog teksta pod brojem 7.1.

Zakonska regulativa jeste pravno utjelovljenje demokratske volje. U većini slučajeva usvajanje zakonske regulative (skupa s kontrolom aktivnosti koje poduzima vlada) jedna je od ključnih uloga parlamenta. Zato je sasvim sukladno, u demokratskim društvima s vladavinom prava, kao dominantnom sastavnicom, da oružane snage uporište za svoje postojanje i ovlasti nalaze u zakonskoj regulativi, a ne u običajnim ili precedentnim ovlastima, kao što je precedentna doktrina prerogativa. Zakonska regulativa zakonodavstvu pruža mogućnost pozornog razmatranja i razrade načela u toj oblasti, umjesto evolutivnog razvoja ili slučajnog opstanka iz nekog drugog povijesnoga razdoblja. Zatim, da bi se pravni izuzeci od standarda ljudskih prava u svrhu državne sigurnosti pokazali ispravni i korisni, oružane snage obvezatno moraju imati uporište svojih ovlasti u zakonskoj regulativi.

Nadležnost za donošenje zakonskih propisa u oblasti obrane često se definira ustavom. U tom smislu, parlament ima ustavnu obvezu donositi zakonske propise. Međutim, tu ima i nekoliko

7.1

Potreba za demokratskim nadzorom nad oružanim snagama, koju priznaju odabrane međunarodne organizacije

Organizacija	Norme/standard	Izvor
UNDP	Demokratska civilna kontrola nad vojskom, policijom i drugim snagama sigurnosti (izvješće nabraja načela demokratske vladavine u sektoru sigurnosti)	Izvješće o humanom razvoju (2002.)
OESS	„Demokratska politička kontrola nad vojskom, paravojnim snagama i snagama unutarnje sigurnosti, kao i obavještajnim službama i policijom“ (definirano detaljnim setom odredbi)	Kodeks ponašanja u vojno-političkim aspektima sigurnosti (1994.)
Vijeće Europe (Parlamentarna skupština)	Mjere koje poduzima vlada moraju biti i zakonite i legitimne. Sukladno tomu postoji potreba za nekim oblikom demokratskog nadzora, a za čiju suštinsku provedbu mora biti zadužen parlament. Pravosuđe, opet, ima ključnu ulogu jer može sankcionirati svaku zlorabu izuzetnih mjera kod kojih postoji rizik od povrede ljudskih prava. Međunarodne organizacije također imaju sve značajniju ulogu u izradi strategija i usuglašavanju pravila.	Preporuka 1713. (2005.)
EU (Europski parlament)	Definiranje kopenhaskih kriterija tako da uključuju i „zakonsku odgovornost policije, vojske i tajnih službi...“.	Program 2000. parag. 9.
Samit Amerika	„Ustavna podređenost oružanih snaga i snaga sigurnosti zakonski oformljenim tijelima vlasti naših država jeste temelj demokracije.“	Akcionni plan iz Quebeca (2001.)

pragmatičnih pitanja. Sudjelovanje parlamenta znači legitimitet i izravnu demokratsku odgovornost. Parlament time može dati svoj doprinos tome da oružane snage budu u službi države kao cjeline i zaštite njenog ustava, a ne da služe uskim političkim ili stranačkim interesima. Odgovarajuća kontrola omogućava jedan stabilan, dvostrani pristup pitanju obrane, što je od koristi i državi i samim oružanim snagama. Sudjelovanjem parlamentaraca može se postići to da javni troškovi obrane budu transparentni i praćeni odgovarajućim odobrenjima.

Odobrenje parlamenta za uspostavu, ovlasti i odgovornosti oružanih snaga jeste potreban, ali ne i dostatan uvjet za očuvanje vladavine prava. Pravni osnov daje veći legitimitet i postojanju oružanih snaga i (često izuzetne) ovlasti, koje one imaju. Kao i u drugim oblastima, jedan od ključnih zadataka zakonodavne vlasti jeste da ovlasti delegira upravnim tijelima, ali i da strukturira i ograniči diskreciono pravo u zakonskoj regulativi.

2. Zakonska regulativa i parlamentarna odgovornost

Kao što se vidi iz uokvirenog teksta pod brojem 7.2, usvajanje zakonskih propisa samo je jedna od brojnih uloga koje parlamenti obično imaju. Pored toga, u kontekstu kontrole nad

7.2.

Instrumenti ili sredstva koja parlament može koristiti pri donošenju zakonske regulative o oružanim snagama

1. Opća nadležnost

- Iniciranje donošenja zakonskih propisa;
- Izmjena i dopuna postojećih zakona;
- Saslušavanje predstavnika izvršne vlasti;
- Pozivanje predstavnika vlasti da daju izjavu pred parlamentom;
- Pozivanje vojnoga kadra i državnih službenika da daju izjavu pred parlamentom;
- Pozivanje civilnih stručnjaka da daju izjavu pred parlamentom;
- Pribavljanje dokumenata od izvršne vlasti;
- Provedba parlamentarnih istraga;
- održavanje saslušanja.

oružanim snagama, parlamenti mogu pozvati na odgovornost predstavnike izvršne vlasti i saslušati relevantne iskaze, provoditi kontrolu proračuna, davati odobrenja za vojne misije, ispitivati nabavke za obrambene svrhe, te odobravati sredstva za obrambene strategije i ljudske potencijale. Sve te uloge mogu biti dopuna legislativnoj proceduri, a neke od njih (kao što je odobravanje vojnih misija i nabavki) mogu biti uređene posebnim zakonskim propisima. Neke od općih ovlasti koje parlament može imati u svezi s donošenjem zakonskih propisa prikazane su na slučaju Poljske u uokvirenom tekstu koji slijedi.

7.3.

Šira uloga parlamenta: Poljska⁵⁰

Parlament, kojeg čine Sejm i Senat, kao vrhovni zakonodavni organ bavi se i pitanjima koja se tiču obrane, uključujući i pitanja koja se tiču oružanih snaga, u sklopu legislativnih procedura i prilikom određivanja glavnog kursa državnih aktivnosti, te prilikom određivanja načela na kojima se zasnivaju državne politike. Ta pitanja, također, dolaze u prvi plan prilikom izrade financijskih planova i normativnih akata u svezi s državnim proračunom. Zatim, Parlament usvaja zakone koji uređuju temeljna obrambena pitanja, čime izravno utječe na rad i ministra nacionalne obrane i samog Ministarstva. Parlament također usvaja državni proračun za sektor obrane i nadzire njegovo izvršenje, uz zajamčenu transparentnost i procesa donošenja proračuna za obranu i kontrole njegove implementacije. Parlament ima utjecaj i kod imenovanja kandidata na funkciju ministra nacionalne obrane, civila koji je član demokratski izabrane vlade, te ga poziva na odgovornost u smislu načina na koji obavlja poslove koji se tiču državne obrane.

I Parlament i parlamentarne povjerenstva zaduženi su za konkretne poslove nadzora, s tim da je pitanje državne obrane u sklopu Sejma u nadležnosti Povjerenstva za nacionalnu obranu.

Navedene funkcije nadzora spadaju u okvir odgovornosti Povjerenstva za nacionalnu obranu u sklopu Sejma, njegova Povjerenstva za posebne službe, Povjerenstva za nacionalnu obranu u sklopu Senata, kao i pojedinih zastupnika u Sejmu, te pojedinih senatora u sklopu parlamentarnih procedura u kojima postavljaju određena pitanja predstavnicima vlade. Nadležnost i odgovornost Povjerenstva za nacionalnu obranu, formiranoga u sklopu Sejma, uključuju pitanja vezana za državnu obranu, a osobito ona koja potpadaju pod dužnosti oružanih snaga. Povjerenstvo, pored toga, kontrolira sustav i funkcioniranje teritorijalne obrane i civilne zaštite u zemlji, kao i način na koji državni organi, zadruge i društvene organizacije, individualni građani i obrambena industrija, izvršavaju svoje dužnosti u smislu jačanja obrambene sposobnosti države.

Parlament donosi političke i ekonomske odluke s ciljem jačanja unutarnje sigurnosti i uspostave sustava unutarnje sigurnosti države. Parlament odlučuje o načelama unutarnje sigurnosti države, o ovlastima tijela vlasti u tom pogledu, te o obujmu vladinih troškova za pitanja unutarnje sigurnosti. Zajedno sa svojim Povjerenstvima, Parlament vrši nadzor nad snagama unutarnje sigurnosti.

Treba navesti da pojedini zakonodavci često imaju i dodatne dužnosti u smislu rješavanja pritužbi navedenih u službeno uložnim žalbama od strane građana. U mnogim je državama ta funkcija formalizirana tako što zakonodavac predstavlja glasače u određenom geografskom području ili izbornoj jedinici. Opća zabrinutost zakonodavne vlasti zbog mogućih nepravilnosti u radu državnih tijela, uključujući tu i oružane snage, u mnogim je državama dovela do uspostave neovisnih ureda, kao što je ured ombudsmana, koji ispituju pojedine slučajeve, a svoja izvješća podnose parlamentu. Značaj mnogih takvih ureda – a osobito vojnoga ombudsmana – za pitanje zaštite ljudskih prava dodatno ćemo razmotriti u poglavlju 22.

⁵⁰ Poljski odgovor na razmenu informacija o OESS-ovu Kodeksu ponašanja, 2004.

3. Opseg zakonske regulative u oblasti obrane

Zakonski propisi koji se tiču obrane i oružanih snaga općenito, mogu se baviti širokim spektrom pitanja, primjerice, ulogom vojske, zapovjednim lancem, političkom neutralnosti, statusom vojnoga kadra, prigovorom savjesti, izvanrednim situacijama, vojnom stegom i prekršajima, sustavom vojnoga pravosuđa, pravnim obeštećenjem i mehanizmima ulaganja žalbi, odgovornošću za nezakonite naredbe i za povredu ljudskih prava, pravom žalbe, pravnom zaštitom i žalbama, plaćama i mirovinama, te osiguranjem na koje članovi obitelji imaju pravo u slučaju smrti izazvane nesretnim slučajem ili u slučaju povrede pripadnika oružanih snaga.

7.4.

Opseg zakonske regulative u oblasti obrane: Sjedinjene Američke Države⁵¹

Veliki broj konkretnih zakona koji se primjenjuju na Ministarstvo obrane sadržan je u Glavi 10. Zakona Sjedinjenih Država, koji definira funkcije Ministarstva obrane, njegove ovlasti i ključne dužnosnike. Na temelju njega se formira združeni stožer, vojno zapovjedništvo, pričuvne sastavnice i njihov međusobni odnos. Posebnim pravilima u Glavi 10. daju se ovlasti u smislu vojne potpore civilnim organima za provedbu zakona (poglavlje 18.), za pružanje humanitarne i druge pomoći stranim državama (poglavlje 20.), obavještajnih pitanja u sklopu Ministarstva obrane (poglavlje 21.), te Jedinstveni zakon vojnoga pravosuđa (poglavlje 47.). Glava 10. također sadrži odredbe koje se odnose na obuku, plaćanje, nabavku i financijsku odgovornost.

Tu su, također, zakonom predviđene funkcije, kao što je glavni savjetnik ministra obrane, vojni savjetnik, te savjetnik za mornaricu i zrakoplovstvo, kao i pravobranitelji u sektoru kopnenih snaga, mornarice i zrakoplovstva, koji pružaju odgovarajuće pravne savjete, revidiraju programe i operacije, te obavljaju poslove nadzora.

Kod donošenja zakonske regulative, koja se tiče oružanih snaga, parlamenti se moraju pobrinuti da se vladavina prava ne primjenjuje samo površno, tako što će se osigurati zakonske ovlasti u smislu djelovanja oružanih snaga, nego i na jednoj dubljoj razini: parlamentarci imaju mogućnost donijeti zakone, koji uređuju pitanje oružanih snaga, tako da oni budu jasni, sveobuhvatni, dosljedni i suglasni standardima ljudskih prava.

Veći dio vojnoga prava, međutim, tiče se određivanja konkretnih zakonskih obveza pripadnika oružanih snaga, kako bi se istaknulo posebno ozračje (stega), u kojem oni djeluju; to, primjerice, podrazumijeva reguliranje pitanja dezerterstva, odsustva bez službenog odobrenja, neposlušnosti, pobune, pomaganja neprijatelja, te spavanja na dužnosti. Ovaj se dokument ne bavi onim dijelovima vojnoga pravosuđa koji uređuju pitanje običnih krivičnih djela i stegovnih prekršaja, koji ne uključuju aspekt ljudskih prava. Međutim, drugi aspekti sustava vojnoga pravosuđa, koji se dotiču prava na pravično suđenje ili slučajeve u kojima se pripadnici oružanih snaga sankcioniraju prema vojnom pravu zbog ostvarivanja ljudskih prava, kao što je, primjerice, sloboda govora, ne mogu se odvojiti od pitanja ljudskih prava (način na koji se u sklopu vojnoga pravosuđa poštuje standard pravičnog suđenja razmatrat ćemo u poglavlju 21.).

4. Zakonska regulativa i ljudska prava vojnoga osoblja

Zakonska regulativa može se iskoristiti kako bi se pozitivno odredila građanska, politička i socijalna prava pripadnika oružanih snaga. Kao primjer jednog sveobuhvatnog zakonskog

⁵¹ Odgovor SAD-a na razmenu informacija o OEES-ovu Kodeksu ponašanja.

propisa koji se bavi pravima pripadnika oružanih snaga navest ćemo Zakon o statusu vojnoga osoblja Ruske Federacije⁵² (vidi uokvireni tekst pod brojem 7.5).

7.5.

Donošenje zakonskih propisa o pravima pripadnika oružanih snaga: Ruska Federacija⁵³

Status vojnoga osoblja – **Savezni zakon br. 76. od 27. svibnja 1998. o statusu vojnoga osoblja**

Zaštita sloboda, časti i dostojanstva vojnoga osoblja – **članak 5.**

Pravo na slobodu kretanja i izbor mjesta stanovanja – **članak 6.**

Sloboda govora, sudjelovanja na sastancima, skupovima, demonstracijama, povorkama i prosvjedima – **članak 7.**

Sloboda savjesti i vjeroispovijedi – **članak 8.**

Pravo na sudjelovanje u upravljanju javnim savezima – **članak 9.**

Pravo na rad – **članak 10.**

Trajanje službe i pravo na odmor – **članak 11.**

Novčane naknade – **članak 12.**

Dodatne naknade – **članak 13.**

Osiguravanje odjeće – **članak 14.**

Pravo na stanovanje – **članak 15.**

Pravo na zdravstvenu zaštitu i medicinsku pomoć – **članak 16.**

Imovinska prava: porezne povlastice – **članak 17.**

Pravo na obrazovanje i prava u oblasti umjetnosti – **članak 19.**

Korištenje prijevoza – **članak 20.**

Pravo žalbe protiv nezakonitih zapovijedi – **članak 21.**

Prava u pravnim postupcima – **članak 22.**

Prava iz socijalne sigurnosti – **članak 24.**

Dodatne privilegije tijekom službe u izvanrednim situacijama – **članak 25.**

Opće dužnosti – **članak 26.**

Službene i posebne dužnosti – **članak 27.**

Zakoni su osobito značajni u slučaju ograničavanja ljudskih prava pripadnika oružanih snaga po temelju državne sigurnosti. S obzirom na to da su ljudska prava od suštinskog značaja za svakog državljanina, uključujući i vojne osobe, veoma je važno da uz ograničenja ljudskih prava pripadnika oružanih snaga idu i mjere njihove zaštite, kako bi se izbjegle zloporabe ili nezakonita ograničenja.

Kodeksom ponašanja u vojno-političkim aspektima sigurnosti ⁵⁴ države članice OEES-a obvezale su se da će „u svoje zakone i druge relevantne dokumente ugraditi prava i dužnosti pripadnika oružanih snaga“ (stavak 28.) i „osigurati da pripadnici vojnih, sigurnosnih i drugih snaga mogu uživati i ostvarivati svoja ljudska prava i temeljne slobode kako je navedeno u [O]EES-ovim dokumentima i međunarodnom pravu, a suglasno relevantnim ustavnim i zakonskim odredbama, te sa zahtjevima službe“ (stavak 32.).

Ukoliko je neophodno ograničiti prava pripadnika oružanih snaga, ta bi se ograničenja trebala jasno zasnivati na zakonskim ovlastima i trebala bi biti suglasna odredbama relevantnih ugovora. Za većinu članica OEES-a, Europska konvencija o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda

⁵² Pravni osnov državnoga sustava zaštite ljudskih prava pripadnika oružanih snaga jeste Ustav Ruske Federacije, zakon o obrani, o vojnoj obvezi, o služenju vojnoga roka i vojsci, o statusu pripadnika oružanih snaga, o dodjeli mirovina osobama koje su bile u vojnoj službi, dužnosnicima u sektoru unutarnjih poslova i njihovim obiteljima, te brojni drugi normativni akti.

⁵³ Savezni zakon br. 76. od 27. svibnja 1998. (s izmjenama i dopunama) o statusu vojnoga osoblja. Neslužbeni prijevod dostupan je na stranici Ženevskog centra za demokratsku kontrolu nad oružanim snagama, <http://www.dcaf.ch/_docs/eng-book/24_StatusMilPersons.pdf>.

⁵⁴ OEES-ov Kodeks ponašanja u vojno-političkim aspektima sigurnosti, 3. prosinca 1994.

postavlja minimum standarda za uvođenje zakonskih ograničenja prava pripadnika oružanih snaga, kao što je ograničenje njihova prava na poštovanje privatnoga života, sloboda mišljenja i uvjerenja, sloboda izražavanja, te sloboda udruživanja (članak 8.-11.). Sukladno tomu, da bi se ispoštovalo pravo na pravično suđenje prema članku 6. Europske konvencije, vojno pravosuđe mora djelovati putem „neovisnoga i nepristranoga, *zakonom ustanovljenog suda*“ [naš kurziv].

Europska konvencija o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda navodi da se, u jednom demokratskom društvu, pravo na privatnost (članak 8.), sloboda mišljenja, savjesti i vjeroispovijedi ili uvjerenja (članak 9.), sloboda izražavanja (članak 10.) i sloboda udruživanja i okupljanja (članak 11.) mogu ograničiti kada je to neophodno i u interesu demokratskog društva, ukoliko su takva ograničenja „suglasna zakonu“ i ukoliko služe ostvarenju određenih interesa. Za različite slučajeve dopuštena su različita ograničenja koja se mogu nametnuti, kako se vidi iz uokvirenog teksta koji slijedi.

7.6

Ograničenja prema članku 8.-11. Europske konvencije o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda⁵⁵

Priznati osnov za nametanje ograničenja	Pravo iz Konvencije			
	Poštivanje privatnog života (članak 8.)	Sloboda mišljenja, savjesti i vjeroispovijesti ili uvjerenja (članak 9.)	Sloboda izražavanja (članak 10.)	Sloboda okupljanja i udruživanja (članak 11.)
Državna sigurnost	✓	✗	✓	✓
Javna sigurnost	✓	✓	✓	✓
Ekonomsko blagostanje	✓	✗	✓	✗
Sprečavanje nemira i kriminala	✓	✓	✓	✓
Zaštita zdravlja i morala	✓	✓	✓	✓
Zaštita prava i sloboda drugih	✓	✓	✓	✓
Zaštita teritorijalnog integriteta	✗	✗	✓	✗
Sprečavanje objelodanivanja povjerljivih informacija	✗	✗	✓	✗
Zaštita ugleda drugih	✗	✗	✓	✗
Očuvanje autoriteta i nepristranosti pravosuđa	✗	✗	✓	✗

Pored toga, članak 11., također, navodi da se njime „ne zabranjuje uvođenje zakonitih ograničenja na ona prava koja uživaju pripadnici oružanih snaga, policije ili državne administracije“ (vidi poglavlje 9., Vojni savezi i udruge).

Navedena ograničenja ne smiju biti diskriminatorska. Članak 14. zabranjuje diskriminaciju u uživanju prava predviđenih Konvencijom „po bilo kojem osnovu, kao što su spol, rasa, boja kože, jezik, vjeroispovijed, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno podrijetlo, veza s nekom nacionalnom manjinom, imovno stanje, rođenje ili drugi status.“

Ono što je, pored toga, od velikog značaja, jesu međunarodna načela, koja postavlja Europski sud za ljudska prava. Sud je uveo veoma pozoran pristup tome, kako i kada država može uvesti dostupna ograničenja ljudskih prava u svrhu zaštite državne sigurnosti. Tim se načelama mogu poslužiti i države članice OEES-a koje nisu pristupile Europskoj konvenciji. Sud je propisao i određene kriterije koje bi zakonski propisi trebali zadovoljiti: njih navodimo u uokvirenom tekstu pod brojem 7.7. kao test „kvalitete zakona“. Navedeni kriteriji uključuju i zahtjev da zakon bude predvidiv, da treba ograničiti diskreciono pravo onih kojima se

⁵⁵ Europska konvencija o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda, 1950.

povjeravaju ovlasti, te da treba uspostaviti zaštitne mehanizme kako bi se spriječila zlorabaz tih ovlasti.

7.7.

Test „kvalitete zakona“ prema Europskoj konvenciji⁵⁶

Konvencija propisuje da ograničenja moraju biti „suglasna zakonu“. Sudska praksa Europskog suda za ljudska prava između ostalog nalaže da:

- Zakoni moraju obuhvatiti pravila koja izrastaju iz starog običajnog prava, ali i zakone i podzakonske akte. U tom slučaju Sud navodi kako, da bi se kvalificirao kao „zakon“, jedan normativni akt mora biti dostupan na zadovoljavajući način i dovoljno precizno formuliran da bi se građani mogli ponašati sukladu njemu.⁵⁷
- Zakon koji „omogućava primjenu diskrecionog prava bez ograničenja u pojedinim slučajevima samim tim ne posjeduje suštinsku osobinu predvidivosti, te se zato u tu svrhu i ne smatra zakonom. Opseg diskrecionog prava mora se odrediti uz razuman stupanj sigurnosti,⁵⁸ dok je neophodno uspostaviti i mehanizme zaštite, kako bi se spriječila zlorabaz diskrecionog prava ustanovljenog zakonom.“⁵⁹
- Ukoliko ti mehanizmi zaštite nisu definirani samim zakonom, zakon mora navesti makar uvjete i procedure neophodne za uplitanje države.⁶⁰

⁵⁶ Web stranica Europskog suda za ljudska prava: <<http://www.echr.coe.int>>; Ian Cameron, *National Security and the European Convention on Human Rights* (Dordrecht/Uppsala: Kluwer Law International, 2000.).

⁵⁷ *Sunday Times protiv Velike Britanije*, Europski sud za ljudska prava, 26. travnja 1979., *European Human Rights Reports*, svezak 2., 1979., str. 45., stavak 47.

⁵⁸ *Silver i drugi protiv Velike Britanije*, Europski sud za ljudska prava, 25. ožujka 1983., *European Human Rights Reports*, svezak 5., 1983., str. 347., stavak 85.

⁵⁹ *Ibid.*, stavak 88.-89.

⁶⁰ *Klass protiv Savezne Republike Njemačke*, Europski sud za ljudska prava, 9. ožujka 1977., *European Human Rights Reports*, svezak 2., 1979., str. 214., stavak 63.; *Kruslin protiv Francuske*, Europski sud za ljudska prava, 24. travnja 1990., *European Human Rights Reports*, svezak 12., 1990., str. 547., stavak 35.; *Huvig protiv Francuske*, Europski sud za ljudska prava, 24. travnja 1990., *European Human Rights Reports*, 1990., svezak 12., str. 528., stavak 34.

Treći dio

Poglavlje 8.

Građanska i politička prava

Vojnici, kao građani u odori, u načelu uživaju ista temeljna prava kao i svi drugi građani. Oružane snage mnogih država, međutim, smatraju da političke aktivnosti štetno djeluju na potrebu za stegom i da nisu sukladne vojnoj profesiji. Zbog toga je pitanje političke neutralnosti vojnika kontroverzno pitanje u svim vojnim sustavima. Premda su pravila o političkoj neutralnosti unutar oružanih snaga veoma slična, opseg koji obuhvata obveza uzdržavanja od političkih aktivnosti izvan oružanih snaga u velikoj se mjeri razlikuje od sustava do sustava. U svezi s tim, djelatnim vojnim osobama oružanih snaga često se nameću ograničenja slobode govora, djelomice zbog toga da bi se istaknula njihova politička neutralnost, a djelomice da bi se spriječili ispadi i neposlušnost.

Ovo poglavlje prvo razmatra argumente u svezi s ograničenjima političkih prava. Zatim se bavi ograničenjima prava u svezi s političkom neutralnošću, što utječe na pravo glasa, na pravo kandidiranja za funkcije, te na pravo sudjelovanja u političkim demonstracijama, kao i na slobodu izražavanja. Također ćemo navesti primjere različitih pristupa, koje su usvojile države članice OEES-a, a koji se odnose na političku neutralnost i slobodu izražavanja, od pristupa koji nameću nešto manje ograničenja, do onih koji nameću stroge standarde neutralnosti i ograničavaju prava sukladno tomu.

1. Pitanja od interesa

Najčešća ograničenja političkih aktivnosti djelatnih vojnih osoba oružanih snaga jesu sljedeća:

- zabrana sudjelovanja u radu političkih stranaka,
- zabrana kandidiranja za izborne političke funkcije,
- zabrana sudjelovanja u političkim demonstracijama dok nose odoru,
- ograničavanje slobode izražavanja.

Postoji nekoliko opravdanja za nametanje ograničenja te vrste. Prvo, oružane snage, kao branitelji teritorijalnog integriteta i ustavnoga poretka, moraju biti shvaćene kao neovisne i iznad političkih kontroverzi. Neutralnost, također, doprinosi tome da samo glasači odlučuju o tome tko će upravljati državom. U mnogim demokratskim sustavima u tranziciji, oružane snage imaju povijest opterećenu represivnošću i povezanošću s dominantnom političkom strankom, a zahtjevi neutralnosti predstavljaju sredstvo odmicanja od prošlosti.

Drugo, ograničenja imaju za cilj spriječiti političke kontroverze unutar oružanih snaga koje bi mogle imati negativan utjecaj na njihovu učinkovitost i moral, osobito u slučaju kritiziranja političkog vodstva države ili u slučaju zadataka koje oružanim snagama povjeravaju izabrani politički lideri.

Treće, učinkovita civilna kontrola i odgovornost za oružane snage zahtijevaju razdvajanje političke i vojne sfere. Ukoliko su djelatne vojne osobe oružanih snaga istodobno i značajni subjekti u političkoj sferi, to može dovesti do podrivanja demokratske odgovornosti i stvoriti sukob interesa. Sukladno tomu, ograničenja se mogu pokazati kao neophodna kako bi se spriječilo aktivno sudjelovanje djelatnih vojnih osoba oružanih snaga u političkom životu.

Premda se u demokratskim društvima osobni politički stavovi smatraju privatnom stvari, ipak postoji određen broj situacija u kojima se ljudima s ekstremnim političkim stavovima

ili vezama (primjerice, stavovima koji zagovaraju neustavno ponašanje) može zabraniti sudjelovanje u oružanim snagama. To je zato što se smatra da takve političke veze nemaju onu posvećenost ustavnom poretku koju imaju ostale političke stranke. Potreba za nametanjem ograničenja u smislu javne službe, osobama s ekstremističkim stavovima je, primjerice, priznata kao valjan osnov za ograničavanje građanskih i političkih sloboda prema Europskoj konvenciji o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda.⁶¹

Jednako tako, međutim, neke države (primjerice, Njemačka) stoje na stanovištu da najbolje obrazovanje u smislu demokratske prakse, djelatne vojne osobe oružanih snaga mogu dobiti kroz sudjelovanje u građanskom životu. Te države, zato, nameću minimalna ograničenja političkih aktivnosti. Tamo gdje se ograničenja političkih aktivnosti nameću djelatnim vojnim osobama oružanih snaga, sasvim je jasno da bi ona morala biti tek razmjerna ciljevima vezanim za osiguranje ustavnog poretka ili za zaštitu vojne stege. Ta bi ograničenja trebala biti pravno utemeljena, što ih čini transparentnim i predvidivim, te ostavlja mogućnost njihova pobijanja. Primjerice, ograničenje aktivnog sudjelovanja u državnoj politici može se opravdati potrebom razdvajanja vojske i politike, ali argumenti postaju znatno slabiji kada je riječ o lokalnoj politici, osobito ukoliko lokalne vlasti ne kontroliraju ili nisu uključene u vojna pitanja. Potreba poimanja vojske kao politički neutralne, može se zadovoljiti kodeksima koji ograničavaju *javnu identifikaciju* u sklopu političkih stranaka (primjerice, zabrana nošenja odore na stranačkim sastancima), umjesto zabrane samog sudjelovanja. Ograničenja mogu biti manja nakon što pripadnik oružanih snaga napusti službu, a potreba za nametanjem ograničenja još je manja kad je riječ o pričuvnim u odnosu na redovite pripadnike oružanih snaga.

2. Međunarodne obveze u oblasti ljudskih prava

Glavna prava o kojima je u ovoj oblasti riječ jesu sloboda izražavanja (primjerice, izražavanje i prenošenje političkih stavova) i sloboda udruživanja (primjerice, pridruživanje političkim strankama). Pored toga, pravo glasa i pravo kandidiranja za javne funkcije zajamčena su ugovorima o ljudskim pravima.

OESS dosljedno potvrđuje značaj građanskih i političkih prava, kao i osiguravanja njihova potpunog ostvarivanja.⁶² U Parizu 1990. godine, OESS je potvrdio pravo na slobodu udruživanja i mirnoga okupljanja, a na svojoj konferenciji u Kopenhagenu održanoj iste godine, podvukao je značaj prava na osnivanje političkih stranaka. U Kopenhagenu OESS je također potvrdio da: «Svatko ima pravo na slobodu izražavanja, uključujući i pravo komuniciranja ... [kao i] slobodu posjedovanja vlastitog mišljenja, te slobodu primanja i prenošenja informacija i ideja, bez miješanja javne vlasti i bez obzira na granice.»⁶³ Dodatne obveze u smislu ljudskih prava jasno pokazuju da sloboda izražavanja uključuje pravo prenošenja i objavljivanja stavova i informacija.⁶⁴

⁶¹ Tijekom razdoblja Hladnoga rata, Sud nije bio pretjerano kritičan prema političkim ograničenjima nametnutim državnim službenicima, a protiv komunista. Vidi *Glazenapp protiv Savezne Republike Njemačke*, Europski sud za ljudska prava, 28. kolovoza 1986., *European Human Rights Reports*, svezak 9., 1987., str. 25., i *Kosiek protiv Savezne Republike Njemačke*, Europski sud za ljudska prava, 28. kolovoza 1986., *European Human Rights Reports*, svezak 9., 1987., str. 328., gdje Sud nije utvrdio povredu članka 10. jer je smatrao da je suštinsko pitanje navedenih predmeta zapravo pitanje pristupa državnoj službi, što nije zaštićeno samom Konvencijom (kako je to tada protumačeno). Nasuprot tome stoji predmet *Vogt protiv Njemačke*, Europski sud za ljudska prava, 26. rujna 1995., *European Human Rights Reports*, svezak 21., 1995., str. 205., gdje se nastavnik, koji je otpušten, jer je bio aktivno angažiran u kampanji protiv Komunističke partije uspješno pozvao na članak 10. Ograničenja nametnuta pripadnicima oružanih snaga država bi, međutim, uspješnije obranila na temelju ograničenja u svrhu državne sigurnosti navedenih u članku 10. i 11. Europske konvencije.

⁶² Helsinki 1975. godine (Pitanja vezana za sigurnost u Europi: 1. (a) Deklaracija o načelima međusobnih odnosa država članica – načelo VII.); Madrid 1983. godine (Pitanja vezana za sigurnost u Europi: načela); Beč 1989. godine (Pitanja vezana za sigurnost u Europi: načela).

⁶³ Kopenhagen, 1990., stavak 9.1.

⁶⁴ *Ibid.*, stavak 10.1.

8.1

Sloboda izražavanja i sloboda udruživanja

UDHR, članak 19	Svatko ima pravo na slobodu mišljenja i izražavanja, što obuhvata i pravo da ne bude uznemiravan zbog svog mišljenja, kao i pravo da traži, prima i širi obavještenja i ideje bilo kojim sredstvima i bez obzira na granice.
ICCPR, članak 19	1. Nitko ne može biti uznemiravan zbog svojih mišljenja. 2. Svatko ima pravo na slobodu izražavanja; ovo pravo podrazumijeva slobodu iznalaženja, primanja i širenja informacija i ideja svih vrsta, bez obzira na granice, u usmenoj, pismenoj, tiskanoj ili umjetničkoj formi, ili na bilo koji način po slobodnom izboru. 3. Ostvarivanje sloboda predviđenih u točki 2. ovog članka obuhvata posebne dužnosti i odgovornosti. Sukladno tomu, ono može biti podvrgnuto izvjesnim ograničenjima koja, međutim, moraju biti izričito određena zakonom, a potrebna su zbog: (a) poštovanja prava ili ugleda drugih osoba; (b) zaštite državne sigurnosti, javnog reda (<i>order public</i>), te zdravlja građana i morala.
ICCPR, članak 21	Priznaje se pravo mirnog okupljanja. Ostvarivanje ovog prava može biti predmet samo onih ograničenja nametnutih sukladno zakonu, a koja su potrebna u jednom demokratskom društvu u interesu državne sigurnosti, sigurnosti građana, javnog reda (<i>order public</i>), ili radi zaštite zdravlja građana ili morala, ili zaštite prava i sloboda drugih osoba.
ECHR, članak 10	1. Svatko ima pravo na slobodu izražavanja. Ovo pravo uključuje slobodu posjedovanja sopstvenog mišljenja, i slobodu primanja i prenošenja informacija i ideja, bez miješanja javne vlasti. 2. Ostvarivanje ovih sloboda, budući da uključuje obveze i odgovornosti, može podlijetati takvim formalnostima, uvjetima, ograničenjima ili sankcijama predviđenim zakonom, a koje su neophodne u demokratskom društvu, u interesu državne sigurnosti, teritorijalnog integriteta ili javne sigurnosti, sprečavanja nereda ili zločina, zaštite zdravlja i morala, ugleda ili prava drugih, sprečavanja širenja povjerljivih informacija, ili u interesu očuvanja autoriteta i nepristranosti sudstva.
UDHR, članak 20	(1) Svatko ima pravo na slobodu mirnog okupljanja i udruživanja. (2) Nitko se ne može primorati da pripada nekoj udruzi.
ECHR, članak 11	Svatko ima pravo na slobodu mirnog okupljanja i udruživanja s drugima, uključujući i pravo osnivanja i pridruživanja sindikatima zbog zaštite svojih interesa.

Ograničavanje slobode izražavanja: Pristup Europske konvencije

U vojnom kontekstu, sloboda izražavanja može biti problematična na više načina, od dopisa sa pritužbama na uvjete službe i objavljivanja biltena u pojedinim vojarnama, do javnog nepoštovanja vojnih zapovijedi i izražavanja kritičkog stava putem medija. Vojna stega podrazumijeva određena ograničenja slobode izražavanja, te zato ne čudi da, iako takve aktivnosti možda i nisu uređene zakonom kada je riječ o civilima, ograničenja se mogu nametnuti kada je riječ o djelatnim vojnim osobama oružanih snaga. Sukladno tomu, interes državne sigurnosti očigledno opravdava ograničenja u smislu otkrivanja vojnih tajni.

Ti se interesi priznaju kao legitimni razlozi za nametanje ograničenja sukladno pravu o ljudskim pravima. U predmetu *Engel*, Europski sud za ljudska prava navodi:

Sloboda izražavanja zajamčena člankom 10. odnosi se na pripadnike oružanih snaga, jednako kao i na druge osobe pod jurisdikcijom država članica. Međutim, adekvatno funkcioniranje jedne vojske teško da se može zamisliti bez zakonskih pravila koja imaju za cilj spriječiti pripadnike oružanih snaga da podrivaju vojnu stegu, primjerice putem onoga što pišu.⁶⁵

Sukladno tomu, u kasnijim predmetima Sud nije utvrdio povredu članka 10. kada su dva ročnika pritvorena na godinu dana zbog distribuiranja materijala koji poziva postrojbe

⁶⁵ *Engel protiv Nizozemske, op. cit.*, napomena 29., stavak 100.

francuske vojske da se povuku iz Njemačke,⁶⁶ ili kada su djelatne vojne osobe njemačkih oružanih snaga otpuštene zbog kritiziranja vladine politike u televizijskom programu.⁶⁷

Cjelokupno gledano, Europski sud sklon je tomu da državama ostavi poprilično visok stupanj slobode u predmetima koji uključuju ograničavanja prava djelatnih vojnih osoba i službenika i namještenika oružanih snaga. To je djelomice rezultat općenito suzdržanog stava kad je riječ o interesima državne sigurnosti. Usprkos tomu, ukoliko država ne uspije dokazati da je određeno ograničenje pravno utemeljeno, ona se ne bi mogla dalje služiti takvim ograničenjima. Test razmjernosti zastupljen u sustavu Konvencije nalaže razmatranje prirode i opsega u kojem je ograničenje određenog prava opravdano ostvarivanjem nekog legitimnog cilja. Tom ćemo se pitanju vratiti nešto kasnije.

Politička neutralnost

Kao što je već rečeno, ograničenja koja se nameću na ta prava mogu se opravdati potrebom da se osigura politička neutralnost oružanih snaga. Taj je cilj prepoznat i u međunarodnom pravu o ljudskim pravima i u odgovarajućoj praksi. Stavak 23. OEES-ova Kodeksa ponašanja u vojno-političkim aspektima sigurnosti navodi da, «pri osiguravanju građanskih prava pojedinih djelatnih vojnih osoba oružanih snaga, države su dužne osigurati političku neutralnost oružanih snaga». Također je jasno da se Europskom konvencijom o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda dopuštaju ograničenja prava djelatnih vojnih osoba oružanih snaga kako bi se taj cilj ostvario, što se može vidjeti iz uokvirenog teksta koji slijedi.

8.2.

Politička neutralnost: Europska konvencija i Mađarska⁶⁸

U predmetu koji se ticao ograničenja koja je Mađarska nametnula s ciljem sprečavanja djelatnih vojnih osoba oružanih snaga, policije i službi sigurnosti da postanu članovi bilo koje političke stranke i da se aktivno uključe u politički život, Europski sud za ljudska prava nije utvrdio povredu članka 10. i 11. Europske konvencije, s obzirom na to da su ograničenja nametnuta u interesu ostvarenja legitimnih ciljeva, naime, u cilju zaštite državne sigurnosti i sprečavanja nemira. Ograničenja su bila nametnuta kako bi se depolitizirala policija, te su zato doprinosila konsolidaciji i očuvanju pluralističke demokracije. Imajući u vidu značaj uloge policije u društvu, Sud je ustanovio da su navedena ograničenja sukladna demokratskim načelima. Sud navodi sljedeće:

41. ... Policijskim službenicima dopušteno je da koriste mjere prisile kako bi regulirali ponašanje građana, a u nekim su državama ovlašteni i da nose oružje dok obavljaju svoje dužnosti. Policijske snage su u konačnici u službi države. Građani zato imaju pravo očekivati da će u kontaktu s policijom naići na politički neutralne službenike koji su izvan političkih sukoba.

Slična načela odnosila bi se i na pripadnike oružanih snaga. U njihovom je slučaju, međutim, možda nešto teže opravdati ograničenja u smislu sudjelovanja u lokalnom političkom životu, s obzirom na to da se potreba za neutralnošću, kako bi se izbjegao sukob interesa, odnosi prvenstveno na državnu razinu.

Pravo glasa i kandidiranja na funkcije

Članak 25. Međunarodnog sporazuma o građanskim i političkim pravima navodi sljedeće:

Svaki građanin, bez ikakve diskriminacije navedene u članku 2. i bez neosnovanih ograničenja, ima pravo i mogućnost:

⁶⁶ *Le Cour Grandmaison i Fritz protiv Francuske*, Europsko povjerenstvo za ljudska prava, 6. srpnja 1987., *Decisions and Reports*, svezak 53., 1987., str. 150.

⁶⁷ *E.S. protiv Njemačke*, Europsko povjerenstvo za ljudska prava, 29. studenoga 1995., *Decisions and Reports*, svezak 84., 1995., str. 58.

⁶⁸ *Rekényi protiv Mađarske*, Europski sud za ljudska prava, 20. svibnja 1999., *European Human Rights Reports*, svezak 30., 2000., str. 519.

- (a) sudjelovati u upravljanju javnim poslovima, bilo neposredno, bilo preko slobodno izabranih predstavnika;
- (b) birati i biti biran na periodičnim istinskim, općim, jednakim i tajnim izborima, koji osiguravaju slobodno izražavanje volje glasača;
- (c) da bude primljen, pod općim jednakim uvjetima, u javne službe svoje države.⁶⁹

UN-ovo Povjerenstvo za ljudska prava smatra da, ukoliko postoji utemeljenost uvjerenja da određene izborne funkcije nisu spojive s mandatom određenih pozicija (primjerice, u pravosuđu, visoko pozicioniranim vojnim funkcijama, javnim funkcijama), mjere za sprečavanje bilo kakvog sukoba interesa ne bi trebale neopravdano ograničavati prava zaštićena stavkom (b).⁷⁰ U predmetu u kojem je Nizozemska nametnula ograničenja kojima je spriječila aktivnog policijskog službenika da vrši izbornu funkciju u lokalnom vijeću, Povjerenstvo je ta ograničenja podržalo: smatralo se da nema povrede članka 25. jer je cilj ograničenja bio spriječiti sukob interesa.⁷¹ Slična načela odnosila bi se i na ograničenja koja se nameću oružanim snagama.

Pravo na sudjelovanje u demonstracijama

Sloboda mirnog okupljanja zajamčena je člankom 21. ICCPR-a i člankom 11. Europske konvencije o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda. Jasno je da, općenito gledano, izricanje kazni (uključujući i stegovne sankcije u službi) za sudjelovanje u demonstracijama predstavljaju povredu članka 11. te da svako legitimno ograničenje mora zadovoljiti kriterij razmjernosti.⁷² Međutim, u članku 11.2. Europske konvencije stoji:

Ovim se člankom ne zabranjuje uvođenje zakonitih ograničenja na ona prava koja uživaju djelatne vojne osobe oružanih snaga, policije ili državne administracije.

Članak 21. ICCPR-a ne sadrži formulaciju ekvivalentnu navedenoj (vidi uokvireni tekst pod brojem 8.3). S obzirom na to, moglo bi se tvrditi da, u svrhu Europske konvencije, država može imati mogućnost da djelatnim vojnim osobama oružanih snaga nametne ograničenja u smislu sudjelovanja u demonstracijama i pored onih koja su navedena u ICCPR-u ili onih koja nisu zadovoljila test razmjernosti. To je, međutim, donekle nerealno očekivati jer bi to u svakom slučaju predstavljalo kršenje ICCPR-a (koji govori o konkretnim razlozima za ograničenja koja su «neophodna u jednom demokratskom društvu»). Zatim, većina ograničenja koja se nameću djelatnom vojnim osobama oružanih snaga tiču se interesa državne sigurnosti, javnog reda ili javne sigurnosti u svakom slučaju.

4. Različiti pristupi

Stavak 23. OESS-ova Kodeksa ponašanja u vojno-političkim aspektima sigurnosti navodi da, «pri osiguravanju građanskih prava pojedinih djelatnih vojnih osoba oružanih snaga, države su dužne osigurati političku neutralnost oružanih snaga». Ravnoteža između interesa zajednice za političkom neutralnošću oružanih snaga u cjelini i političkih prava pojedinih djelatnih vojnih osoba oružanih snaga može se postići na različite načine. Kako se može vidjeti iz uokvirenog teksta pod brojem 8.3, ograničenja prava na članstvo u političkoj stranci i prava na kandidiranje za političku funkciju koja se odnose na pripadnike oružanih snaga

⁶⁹ Pored toga, članak 3. Protokola 1. uz Europsku konvenciju navodi: "Visoke strane ugovornice obvezuju se da u primjerenim vremenskim razmacima održavaju slobodne izbore tajnim glasovanjem, pod uvjetima koji osiguravaju slobodno izražavanje mišljenja naroda pri izboru zakonodavnog tijela."

⁷⁰ UN-ovo Povjerenstvo za ljudska prava, Opći komentar 25. (57), UN Doc. CCPR/C/21/Rev.1/Add.7 (1996.), stavak 25.

⁷¹ *Debrezeny protiv Nizozemske*, UN-ovo Povjerenstvo za ljudska prava, 3. travnja 1995., priopćenje broj 500/92., UN Doc. CCPR/C/53/D/500/1992.

⁷² *Ezelin protiv Francuske*, Europski sud za ljudska prava, 26. travnja 1991., *European Human Rights Reports*, svezak 14., 1992., str. 362.

8.3

Priznavanje građanskih i političkih prava djelatnih vojnih osoba oružanih snaga⁷³

	Pravo na pridruživanje političkim strankama	Pravo na kandidiranje na izborima	Pravo na slobodu udruživanja	Pravo na slobodu izražavanja
Priznato u zakonskim propisima sljedećih država	Austrija, Belgija, Kanada, Danska, Njemačka, Luxembourg, Norveška, Portugal, Švedska, Švicarska, Velika Britanija, Sjedinjene Američke Države	Austrija, Azerbejdžan, Bjelorusija, Belgija, Češka Republika, Danska, Estonija, Finska, Francuska, Gruzija, Njemačka, Latvija, Luxembourg, Norveška, Poljska, Ruska Federacija, Slovenija, Švedska, Švicarska, Ukrajina	Austrija, Belgija, Kanada, Hrvatska, Češka Republika, Danska, Estonija, Finska, Francuska, Gruzija, Njemačka, Irska, Litvanija, Luxembourg, Norveška, Poljska, Portugal, Ruska Federacija, Srbija i Crna Gora, Slovenija, Švedska, Švicarska, Ukrajina, Sjedinjene Američke Države	Austrija, Azerbejdžan, Bjelorusija, Belgija, Kanada, Hrvatska, Češka Republika, Danska, Estonija, Finska, Francuska, Gruzija, Njemačka, Irska, Latvija, Litvanija, Luxembourg, Norveška, Poljska, Portugal, Ruska Federacija, Srbija i Crna Gora, Slovačka, Slovenija, Švedska, Ukrajina, Velika Britanija, Sjedinjene Američke Države
Zabranjeno, ili nije priznato u sljedećim državama	Azerbejdžan, Bjelorusija, Bosna i Hercegovina, Hrvatska, Češka Republika, Estonija, Finska, Francuska, Gruzija, Irska, Latvija, Litvanija, Poljska, Ruska Federacija, Srbija i Crna Gora, Slovačka, Slovenija, Španjolska, Ukrajina	Bosna i Hercegovina, Kanada, Hrvatska, Irska, Litvanija, Portugal, Srbija i Crna Gora, Slovačka, Španjolska, Velika Britanija, Sjedinjene Američke Države	Azerbejdžan, Bjelorusija, Bosna i Hercegovina, Latvija, Slovačka, Španjolska, Velika Britanija	Španjolska

Pravo na slobodu udruživanja priznato je u Ustavu Španjolske, ali ne i u njenom vojnom pravu.
Pravo na slobodu izražavanja priznato je u Ustavu Španjolske, ali ne i u njenom vojnom pravu.

postoje u brojnim državama članicama OEES-a. Georg Nolte i Heike Krieger smatraju da u europskim državama postoje tri stava o dopuštanju stupnja sudjelovanja u političkim procesima djelatnim vojnim osobama oružanih snaga. To su sljedeća tri stava:

1. Krajnje restriktivne politike glede političke neutralnosti;
2. Umjereno restriktivne politike glede političke neutralnosti;
3. Najmanje restriktivne politike glede političke neutralnosti.⁷⁴

Krajnje restriktivne politike učinkovito osiguravaju „nevidljivost“ oružanih snaga kada je riječ o javnoj debati. Tim se pristupom želi postići neutralnost, praktično putem stavljanja oružanih snaga u karantenu i razdvajanjem od političkog sudjelovanja. Razlog koji stoji iza toga (kao u slučaju Španjolske) može biti želja da se izbjegne ponovna intervencija vojske u političkom životu.

Ograničenja koja nameće Poljska ilustriraju taj pristup. Poljska od svojih djelatnih vojnih osoba oružanih snaga traži da se drže potpuno izvan političke sfere. Članak 26.2. Ustava propisuje : «Oružane snage dužne su poštovati načelo neutralnosti u političkim pitanjima i one podliježu civilnoj i demokratskoj kontroli.» Poljski Ustavni sud je 2002. godine odlučio da

⁷³ Upitnik ODIHR-a i DCAF-a, u okviru projekta, pitanje broj 54; korespondencija s EUROMIL-om.

⁷⁴ G. Nolte i H. Krieger, “Comparison of European Military Law Systems”, u Nolte, *op. cit.*, napomena 6., str. 77. ff.

se stroga ograničenja političkih aktivnosti djelatnih vojnih osoba oružanih snaga ne smatraju neustavnim.⁷⁵ Sud je našao da sporne zakonske odredbe kojima se djelatnim vojnim osobama oružanih snaga zabranjuje članstvo u političkim strankama, koje su sukladne ustavnim načelima osnivanja i funkcioniranja političkih stranaka, razmjernosti, jednakosti, slobode udruživanja i jednakog pristupa javnim službama, kao i sa člankom 22. Međunarodnog sporazuma o građanskim i političkim pravima, te člankom 11. i 17. Europske konvencije o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda. Sud navodi sljedeće:

Neutralnost oružanih snaga u političkim pitanjima (članak 26.2. Ustava) ima dva aspekta. Prvo, ona znači da oružane snage ne mogu predstavljati autonoman subjekt u državnoj političkoj strukturi, koji može vršiti utjecaj na političke odluke ustavotvornih državnih organa. Ta politička neutralnost postiže se osobito putem civilne kontrole, podvrgavanjem oružanih snaga kontroli ustavotvornih organa Republike. Drugi aspekt neutralnosti oružanih snaga jeste da one moraju biti izvan sfere izravnoga utjecaja političkih stranaka.⁷⁶

Umjereno restriktivne politike u svezi s političkom neutralnošću, s druge strane, nastoje ograničiti način sudjelovanja djelatnih vojnih osoba oružanih snaga u javnom životu. Njihov cilj je izbjeći shvatanje da se vojska ili pojedine djelatne vojne osobe javno zalažu za neki politički cilj. Primjerice, u Italiji, Belgiji i Velikoj Britaniji postoje ograničenja sudjelovanja djelatnih vojnih osoba oružanih snaga u političkim aktivnostima *dok su u odori*.⁷⁷ Ograničenja se mogu nametnuti (kao što je slučaj u Velikoj Britaniji) u smislu zabrane obnašanja funkcije u političkim strankama za aktivne vojne osobe, ali ne i u smislu članstva kao takvog.

Također se može propisati i obveza dobijanja odobrenja ili obavještanja nadležnih organa prije angažiranja u političkim aktivnostima. U Hrvatskoj, primjerice, pravo kandidiranja na izborima, pravo pridruživanja političkoj stranci, te pravo slobode izražavanja kada je riječ o vojnim pitanjima zahtijevaju prethodno odobrenje na ministarskoj razini.⁷⁸ U Luxembourggu je djelatnim vojnim osobama oružanih snaga dopušteno kandidiranje na izborima, ali *ukoliko budu izabrani* moraju napustiti vojnu službu.

Najmanje restriktivne politike glede političke neutralnosti imaju za cilj potaknuti sudjelovanje u političkom životu tako što će ograničiti broj zabrana koje se odnose na pripadnike oružanih snaga, pod uvjetom da se ostvarivanje političkih prava ne kosi s vojnim dužnostima. Nizozemska je usvojila taj pristup i, pod određenim okolnostima, ona čak dopušta organiziranje demonstracija u vojnim objektima ili sudjelovanje vojnika u odorama na javnim skupovima. Obrazloženje minimalnih ograničenja može – kao i kod krajnje restriktivnih sredstava – biti to da se žele zaštititi demokratske vrijednosti, mada na drugačiji način. Njemački pristup 'građani u odori', primjerice, nastoji u oružane snage ugraditi aktivno promoviranje demokracije, tako što će pojedinim djelatnim vojnim osobama oružanih snaga dopustiti sudjelovanje u političkom životu.

Svi ti pristupi imaju svoju argumentaciju kada je riječ o jamstvu demokratske prakse i njenom balansiranju s individualnim pravima djelatnih vojnih osoba oružanih snaga. Smatra se da, premda se niti jedan pristup ne može propisati, ono što je tu zaista potrebno jeste osjetljivost za situacije, u kojima politička aktivnost zaista dovodi neutralnost u pitanje, te u situacijama u kojima ograničenja prava zaista jesu pretjerana. Mnogo je lakše opravdati nametanje onih ograničenja prava djelatnih vojnih osoba i službenika i namještenika oružanih snaga koja se moraju promatrati u kontekstu i u svezi s različitim razinama političkih funkcija,

⁷⁵ Komesar za prava građana protiv Države, Ustavni sud Poljske, 10. travnja 2002., predmet broj K 26/00.

⁷⁶ Neslužbeni prijevod sa web stranice Ustavnog suda Poljske, <<http://www.trybunal.gov.pl/eng/index.htm>>.

⁷⁷ Nolte i Krieger, *op. cit.*, napomena 74., str. 79.-80.

⁷⁸ ODIHR-DCAF, upitnik u sklopu projekta, pitanje broj 54.b, 2006.

različitim stupnjem političkog sudjelovanja, kao i vojnim zahtjevima na različitim mjestima i u različitim situacijama. U tom se smislu preferiraju manje restriktivne politike, iako povijest ili konkretna situacija u nekoj zemlji mogu, u izuzetnim slučajevima, opravdati restriktivniji pristup kako bi se postigla neutralnost. Također se samo u izuzetnim slučajevima može opravdati zabrana zasnovana na vrsti političkog stava djelatnih vojnih osoba oružanih snaga; u slučaju da određena politička stranka zagovara rušenje demokratskih institucija, takva bi ograničenja, međutim, bila opravdana.

U uokvirenom tekstu pod brojem 8.4. navodimo smjernice Ministarstva obrane SAD-a kao primjer kako se ti ciljevi mogu ostvariti pomoću smjernica za političku aktivnost.

8.4.

Politički angažman: detaljne smjernice iz Sjedinjenih Američkih Država⁷⁹

Sukladno svojoj politici, Ministarstvo obrane potiče pripadnike oružanih snaga (u daljem tekstu 'djelatne vojne osobe') da izvršavaju svoje građanske dužnosti. Dok su u aktivnoj službi, međutim, djelatnim se vojnim osobama zabranjuje sudjelovanje u određenim političkim aktivnostima.

4.1. Opće

4.1.1. Pripadnik u aktivnoj službi može:

- 4.1.1.1. Biti registriran, glasovati i izražavati svoje osobno mišljenje o političkim kandidatima i pitanjima, ali ne u svojstvu predstavnika oružanih snaga;
- 4.1.1.2. Davati novčane priloge političkim organizacijama;
- 4.1.1.3. Nazočiti stranačkim i nestranačkim političkim sastancima, skupovima ili skupštinama, ali ne kada je u odori.

4.1.2. Pripadnik u aktivnoj službi ne smije:

- 4.1.2.1. Koristiti svoj službeni autoritet niti utjecaj kako bi se miješao u izbore; utjecati na tijek ili rezultat izbora; prikupljati glasove za određenog kandidata ili pitanje; tražiti ili prikupljati političke doprinose drugih;
- 4.1.2.2. Biti kandidat, biti imenovan ili obnašati civilne funkcije, osim kako je navedeno u stavku 4.2. i 4.3. u daljem tekstu;
- 4.1.2.3. Sudjelovati u rukovođenju političkim strankama, kampanjama ili skupštinama (osim ako skupštini nazoči kao promatrač, i to ne u odori);
- 4.1.2.4. Davati doprinos kampanji druge djelatne vojne osobe oružanih snaga ili zaposlenika Savezne vlade.

Sloboda izražavanja

Gotovo sve države članice OEES-a djelatnim vojnim osobama oružanih snaga priznaju pravo na slobodu izražavanja. Međutim, mnogo relevantnije pitanje jeste forma i opseg nametnutih ograničenja. U daljem tekstu slijede neki primjeri.

Prema članku 7. Zakona o statusu djelatnih vojnih osoba i službenika i namještenika Oružanih snaga Ruske Federacije, u sklopu ostvarivanja svoga prava na slobodu izražavanja, djelatne vojne osobe i službenici i namještenici ne smiju odavati državne niti vojne tajne, niti smiju kritizirati naredbe koje izdaje zapovjednik. U Litvaniji, pravo na slobodu izražavanja isključuje javne političke izjave kojima se kritiziraju osobe demokratski izabrane u državne institucije (parlament, predsjednik ili vlada). Sve slobode mogu se ograničiti u mjeri u kojoj je to neophodno za izvršavanje vojnih dužnosti i očuvanje vojnoga poretka, te u mjeri u kojoj je to sukladno samoj službi. I ruski i litvanski primjer tiču se pitanja govora. U Švicarskoj, međutim, ograničenja se nameću sukladno načinu izražavanja: djelatnim vojnim osobama oružanih snaga zabranjeno je davati političke izjave dok su u odori.

Kao i kod ograničenja političke aktivnosti, veoma je značajno da čak i ograničavanje slobode

⁷⁹ Direktiva Ministarstva obrane broj 1344.10, "Političke aktivnosti pripadnika oružanih snaga u aktivnoj službi".

govora po osnovu legitimnih vojnih interesa, kao što je državna sigurnost, vojna stega ili tajnost vojnih podataka, bude razmjerno kada se promatra u datom kontekstu te da, kad god je to moguće, budu usvojene one mjere koje u manjoj mjeri ograničavaju slobodu govora.

U primjeni tih načela Europski sud za ljudska prava imao je nešto skeptičniji pristup u dva predmeta vezana za slobodu govora, a koja su uključivala pripadnike oružanih snaga. U prvom predmetu Sud je našao da časopis koji su vojnici distribuirali ne predstavlja prijetnju po stegu jer je, mada ponekad kritički nastrojen, sadržavao podatke o proceduri ulaganja prigovora i žalbi, ali nije zagovarao nepoštovanje zapovijedi.⁸⁰ U drugom predmetu Sud je utvrdio povredu članka 10. jer je niži časnik svom nadređenom poslao dužu žalbu i bio osuđen na tri mjeseca zatvora zbog nanošenja uvrede oružanim snagama.⁸¹ Prema tome, takvo krivično gonjenje nije bilo «neophodno u jednom demokratskom društvu» kako se navodi u članku 10.2.

Kako se vidi iz ovih primjera, sud s vremena na vrijeme donese neovisnu procjenu jesu li nametnuta ograničenja utemeljena ili nisu. Zato je jasno da čak i ograničenja slobode govora koja se nameću djelatnim vojnim osobama oružanih snaga, a koja služe u interesu nekog legitimnog cilja, moraju biti izrazito razmjerna kako bi bila prihvatljiva.

5. Najbolji pristup i preporuke

- Trebalo bi ukinuti sva preostala ograničenja glasačkih prava djelatnih vojnih osoba oružanih snaga.
- Djelatnim vojnim osobama i službenicima i namještenicima oružanih snaga trebalo bi biti omogućeno da se priključe političkim strankama.
- U slučajevima kada se djelatnim vojnim osobama oružanih snaga nameću ograničenja u smislu obnašanja funkcije u političkim strankama, sudjelovanja u političkim kampanjama ili kandidiranja na izborima za političku funkciju, takva bi ograničenja trebala biti propisana zakonskom regulativom, i trebala bi biti strogo razmjerna i primjenjivana bez diskriminacije.
- Sva ograničenja koja se djelatnim vojnim osobama oružanih snaga nameću u smislu prava na mirne prosvjede ili slobodu govora, trebala bi biti propisana zakonskom regulativom, trebala bi biti strogo razmjerna i primjenjivana bez diskriminacije.

⁸⁰ *Vereinigung Demokratischer Soldaten Österreichs and Gubi protiv Austrije*, Europski sud za ljudska prava, 18. prosinca 1994., *European Human Rights Reports*, svezak 20., 1995., str. 56.

⁸¹ *Grigoriades protiv Grčke*, Europski sud za ljudska prava, 25. studenoga 1997., *European Human Rights Reports*, svezak 27., 1997., str. 464.

Poglavlje 9

Vojne udruge i sindikati

Neke države imaju već ustaljene aranžmane po kojima se djelatne vojne osobe oružanih snaga mogu pridružiti udrugama koje zastupaju njihove interese. Nekoliko je država uvelo jamstva tog prava tek proteklih godina. Međutim, u brojnim državama udruživanje djelatnih vojnih osoba i službenika i namještenika oružanih snaga smatra se suprotnim jedinstvenoj prirodi vojske i njene uloge u očuvanju državne sigurnosti i javnog reda. Nadalje, potrebno je razlikovati različite modele udruživanja, primjerice, profesionalne udruge, sindikati, te druge neformalne savjetodavne mehanizme. Prednosti i mane svakog od njih razmotrit ćemo u tekstu koji slijedi.

Čini se da ne postoji međunarodno prihvaćena definicija sindikata. Konvencija Međunarodne organizacije rada o slobodi udruživanja i zaštiti prava na organiziranje iz 1948. godine umjesto tog termina koristi termin 'radničke organizacije', primjerice, «svaka organizacija radnika ... čiji je cilj promicanje i zaštita interesa radnika». Centralno pitanje u raspravi o vojnim sindikatima i udrugama nije sam naziv tijela koje zastupa interese djelatnih vojnih osoba oružanih snaga, nego na koji način ispoštovati prava djelatnih vojnih osoba i službenika i namještenika oružanih snaga, na slobodu udruživanja i okupljanja, i istodobno ispuniti zahtjeve i legitimne uvjete koji se, s obzirom na njihovu jedinstvenu funkciju, postavljaju u svezi s oružanim snagama.

1. Pitanja od značaja

Sloboda udruživanja sa drugima temeljno je pravo koje je jasno priznato u najvažnijim ugovorima o ljudskim pravima, i ono podrazumijeva i slobodu pridruživanja tijelima unutar struke i sindikatima. Kolektivne aktivnosti mogu podrazumijevati javne demonstracije ili javne izjave kojima se zastupa zajednički interes djelatnih vojnih osoba oružanih snaga, što su aspekti kojima smo se bavili u poglavlju 8. U poglavlju 16. razmotrit ćemo konkretna pitanja vezana za uvjete rada. Ovo se poglavlje, međutim, fokusira na niz pitanja u svezi s priznavanjem vojnih udruga i sindikata.

Kolektivna tijela mogu imati značajnu ulogu u zastupanju interesa svojih članova, uključujući tu i zaštitu ljudskih prava. Vojne udruge ili sindikati mogu se zalagati za dobrobit pojedinih članova tako što će rješavati sporna pitanja u njihovo ime, zastupati njihove interese na različitim razinama, od razine postrojbe pa naviše, te razmatrati i voditi pregovore o kolektivnim uvjetima službe u oružanim snagama. Njihova uloga, također, može biti značajna u smislu posredovanja između ministarstva obrane i djelatnih vojnih osoba i službenika i namještenika oružanih snaga u raspravama o pitanjima kao što je preustroj oružanih snaga.

Tamo gdje takve udruge postoje, njihova se priroda razlikuje od države do države.⁸² Osnovne varijacije tiču se mjere u kojoj su te udruge autonomne, njihovih veza sa vanjskim strukovnim i sindikalnim savezima, te toga je li im zakonski dopušteno sudjelovati u štrajkovima i sličnim aktivnostima. U državama kao što su Švedska i Njemačka, postoje neovisne vojne udruge, koje se financiraju prihodima od članarine i koje zapošljavaju vlastito savjetodavno osoblje. U drugim državama, kao što je Bugarska, financijska sredstva za rad udruga odobravaju ministarstva obrane. Uobičajen je slučaj da se udruge definiraju kao tijela koja predstavljaju profesionalne vojnike i zaposlenike pri oružanim snagama, a ne kao vojni sindikati, premda

⁸² Za detaljniji pregled vidi V.S. Nesterov and A.D. Pruefert, *Military Unionism: The Establishment of Professional Organisations/Trade Unions of Servicemen and their Present Position* (Moscow: Ves Mir, 2006.).

je to dijelom posljedica pravne stečevine pojedinih država. Kod strukovnih udruga nije uobičajeno postojanje veza s vanjskim savezima sindikata, mada one ponegdje postoje kao, primjerice, u Švedskoj i Nizozemskoj. U drugim slučajevima, članovi su vojnih udruga, članovi krovnih asocijacija koje zastupaju određene profesije ili državne službenike. Pored toga, članovi mnogih vojnih udruga i članovi sindikata su i članovi međunarodnih udruga koje promoviraju interese djelatnih vojnih osoba oružanih snaga. Daleko najveća udruga tog tipa jeste Europska organizacija vojnih udruga (EUROMIL), sa više od 30 udruga članica (i strukovnih i sindikalnih udruga) iz preko 20 država, mada postoje i brojne slične regionalne udruge. Većina država članica OEES-a djelatnim vojnim osobama svojih oružanih snaga zabranjuje sudjelovanje u štrajkovima i sličnim aktivnostima.

U mnogim su državama uobičajena ograničenja slobode udruživanja koja se nameću državnim službenicima, uključujući i pripadnike oružanih snaga. Takav se drugačiji tretman u odnosu na ostale radnike može opravdati postojanjem javnog interesa u smislu neometanog funkcioniranja osnovnih javnih službi. Postoji i tumačenje po kojem djelatne vojne osobe oružanih snaga nisu radnici u tradicionalnom smislu po tome što, kada se pridružuju oružanim snagama, podliježu sveobuhvatnom sustavu restrikcija u sklopu sustava vojne stege, a koji je mnogo širi nego uobičajena kontrola koju poslodavac ima nad zaposlenikom. Usprkos tome, određena zakonska tijela pripadnike oružanih snaga očigledno tretiraju kao 'radnike'.⁸³

Članstvo djelatnih vojnih osoba i službenika i namještenika oružanih snaga u sindikatima i drugim kolektivnim tijelima, koja ih predstavljaju, postavlja dva odvojena problema. Prvi problem jeste pitanje vojne stege i mogućeg štetnog utjecaja po odanost kolektivu. Kolektivne pritužbe uložene od strane djelatnih vojnih osoba oružanih snaga tradicionalno se smatraju ravnim neposlušnosti ili čak teškim krivičnim djelom ili pobunom. Smatra se da stegovna priroda oružanih snaga zahtijeva da se zapovijedi ne dovode u pitanje. Nadalje, štrajkovi i slične aktivnosti mogu ugroziti vitalne operacije, što onda može predstavljati prijetnju državnoj sigurnosti. Mnogo je diskutabilnije, međutim, isključuje li taj interes i svako kritičko preispitivanje uvjeta službe, općenito. Ima također i razloga za skepsu kada je u pitanju opća argumentacija zasnovana na istraživanjima u državama koje su dopustile osnivanje vojnih udruga (vidi istraživanja koja je uradio Francuski senat kao pripremu za Koledž za obuku zapovjednog i časničkog kadra zajedničkih službi u Velikoj Britaniji).⁸⁴

Drugi problem tiče se lojalnosti i vanjskog utjecaja. Članstvo u sindikatima smatra se nepoželjnim jer članovi sindikata mogu pristupiti zajedničkoj akciji kojom rukovode sindikalni dužnosnici (primjerice, u slučaju stupanja u štrajk), što bi se moglo smatrati konkurentskim autoritetom i alternativnom lojalnošću u odnosu na zapovjedni lanac unutar oružanih snaga. Primjedbe na ovaj vid udruživanja još su i veće ukoliko se radi o civilnom sindikatu.

Kako bi se ti problemi bar u izvjesnoj mjeri riješili – u državama u kojima je udruživanje dopušteno – kolektivna predstavnička tijela obično rade uz dva ograničenja. Prvo je da se članstvo u takvim predstavničkim tijelima može ograničiti samo na pripadnike oružanih snaga (što onda rješava problem vanjskog utjecaja) i da ne smije biti povezano s drugim sindikatima. Drugo ograničenje jeste da postoji mogućnost nametanja zakonskih prepreka u smislu organiziranja štrajkova i drugih sličnih aktivnosti, koje bi mogle ugroziti operacije ili predstavljati prijetnju sigurnosti.

⁸³ Ustavni sud Južnoafričke Republike je 1999. godine donio odluku da pripadnici Južnoafričkih obrambenih snaga potpadaju pod okvir prava koja se navode u poglavlju 23.2. Ustava Južnoafričke Republike, a po kojem 'radnici' mogu biti članovi sindikata i sudjelovati u njegovim aktivnostima, uključujući i štrajk.

⁸⁴ Vidi, također G. Caforio, "Unionization of the Military: Representation of the Interests of Military Personnel", in G. Caforio (ed.), *Handbook of the Sociology of the Military* (New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers, 2003.), str. 311.-322., gdje se navodi (na temelju iskustva iz Austrije) da nema vidnog učinka na operativnu sposobnost. Vidi i neobjavljenu studiju izrađenu za Koledž za obuku zapovjednoga i časničkog kadra zajedničkih službi u Velikoj Britaniji, autora H. Akiwumija, "Would an Armed Forces Federation Undermine the Chain of Command?" ("Znači li udruga pripadnika oružanih snaga podriivanje zapovjednoga lanca?").

Promjenjivi kontekst u kojem oružane snage trenutačno djeluju stvara potrebu za ponovnom raščlambom ograničenja koja se nameću u smislu udruživanja, i to iz dva zasebna razloga. Prvi je da priroda zadataka koje sada obavljaju djelatne vojne osobe i službenici i namještenici oružanih snaga, kao i okruženje u kojem se vojne trupe angažiraju, postaju sve manje tradicionalni. Djelatne vojne osobe oružanih snaga sada su puno češće dio multinacionalnih trupa ili su angažirani u mirovnim operacijama, nego što sudjeluju u tradicionalnim vidovima sukoba. Ti tipovi misija dovode do prirodne poredbe uvjeta službe između snaga različitih država, koje su skupa angažirane u određenoj operaciji. Vojnici iz države u kojoj je pravo udruživanja ograničeno, mogu s pravom dovesti u pitanje operativnu potrebu tog ograničenja kada služe skupa s djelatnim vojnim osobama oružanih snaga iz države koja ima nešto blaži stav o tom pitanju. Nepovoljne poredbe uvjeta službe mogu dovesti do nezadovoljstva i gubitka morala (a zatim i do operativne neučinkovitosti).

Drugi razlog za preispitivanje ograničenja jeste sve veća profesionalizacija oružanih snaga, što znači da vojska mora postići zadovoljavajuću konkurentnost na tržištu rada, kako bi privukla visokokvalificiran kadar. Potencijalni će ročnici pozorno razmotriti sve uvjete službe, koji oružane snage čine manje privlačnim u smislu karijere. Zato bi bilo dobro da same oružane snage ponovno procijene jesu li ograničenja slobode udruživanja i dalje zaista neophodna.

Međunarodne obveze u oblasti ljudskih prava

Sloboda udruživanja s drugima temeljno je pravo koje je jasno priznato u Općoj deklaraciji o ljudskim pravima i najznačajnijim ugovorima o ljudskim pravima, uključujući i Međunarodni sporazum o građanskim i političkim pravima i Međunarodni sporazum o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, kao i Europsku konvenciju o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda i Europsku socijalnu povelju (vidi uokvireni tekst pod brojem 9.1. i relevantne tekstove koje on navodi). Navedeno pravo podrazumijeva i slobodu pridruživanja sindikatima.

9.1

Sloboda udruživanja prema pravu o ljudskim pravima⁸⁵

UDHR, članak 19	(1) Svatko ima pravo na slobodu mirnog okupljanja i udruživanja . (2) Nitko se ne može primorati da pripada nekoj udruzi.
ICCPR, članak 21	Priznaje se pravo mirnoga okupljanja. Ostvarivanje ovoga prava može biti predmet samo onih ograničenja nametnutih sukladno zakonu, a koja su potrebna u jednom demokratskom društvu u interesu državne sigurnosti, sigurnosti građana, javnog reda (<i>order public</i>), ili radi zaštite zdravlja građana ili morala, ili zaštite prava i sloboda drugih osoba.
ECHR, članak 11	Svatko ima pravo na slobodu mirnog okupljanja i udruživanja s drugima, uključujući i pravo osnivanja i pridruživanja sindikatima zbog zaštite svojih interesa.
ICESCR, članak 8	1. Države potpisnice ovoga Sporazuma obvezuju se da će osigurati sljedeće: (a) pravo svake osobe da sa drugima osniva sindikate i da se učlani u sindikat po svom izboru , uz jedini uvjet da pravila budu utvrđena od strane zainteresirane organizacije, radi promicanja i zaštite ekonomskih i socijalnih interesa. Ostvarivanje ovoga prava može biti predmet jedino ograničenja predviđenih zakonom i onih koja predstavljaju potrebne mere u demokratskom društvu, u interesu državne sigurnosti ili javnoga reda, ili zaštite prava i sloboda drugoga; (b) pravo sindikata da stvaraju udruge i nacionalne saveze i njihovo pravo na stvaranje međunarodnih sindikalnih organizacija ili na učlanjivanje u njih; (c) pravo sindikata da slobodno obavljaju svoju djelatnost, bez drugog ograničenja osim onog koje predviđa zakon, a koje predstavlja potrebnu mjeru u demokratskom društvu, u interesu državne sigurnosti ili javnoga reda, ili radi zaštite prava i sloboda drugoga; (d) pravo na štrajk , koje se ostvaruje prema zakonima svake države. 2. Ovaj članak ne sprečava da se na ostvarivanje ovih prava od strane pripadnika oružanih snaga, policije ili državne uprave, nametnu zakonska ograničenja. 3. Niti jedna odredba ovog članka ne dopušta državama članicama Konvencije Međunarodne organizacije rada o slobodi udruživanja i zaštiti prava na organiziranje iz 1948. godine da donosi zakonske mjere koje bi narušavale, niti da primjenjuju zakon na način koji bi narušavao jamstva predviđena navedenom Konvencijom.

85 Boldirani dijelovi u uokvirenom tekstu pod brojem 9.1 rezultat su namjere autora da naglase određene stavke.

9.1 (nastavak)

ESC, članak 5	U cilju osiguranja odnosno promoviranja slobode radnika i poslodavaca da osnivaju lokalne, nacionalne ili internacionalne organizacije za zaštitu svojih ekonomskih i socijalnih interesa, i da se uključuju u te organizacije, države se potpisnice obvezuju da domaći zakon neće ograničavati, niti će se primjenjivati tako da ograničava, ovu slobodu. Mjera u kojoj se jamstvo predviđene ovim člankom odnosi na policiju, određuje se domaćim zakonima i propisima. Načelo koje upravlja primjenom ovih jamstava na pripadnike oružanih snaga i mjera u kojoj se one odnose na osobe iz te kategorije, jednako se tako određuje domaćim zakonima i propisima.
ESC, članak 6	Sa ciljem osiguranja djelotvornog korištenja prava na kolektivno ugovaranje, države potpisnice preuzimaju obvezu da: 1. Promoviraju zajedničke konzultacije između zaposlenika; 2. Promoviraju, gdje je potrebno i pogodno, mehanizam za dragovoljne pregovore između poslodavaca, odnosno organizacija poslodavaca i organizacija radnika, sa ciljem reguliranja uvjeta i pretpostavki za zapošljavanje preko kolektivnih ugovora; 3. Promoviraju uspostavu i korištenje odgovarajućeg mehanizma pomirbe i dragovoljne arbitraže za rješavanje radnih sporova; i priznaju: 4. Pravo radnika i poslodavaca na kolektivnu akciju u slučaju sukoba interesa, uključujući ovdje i pravo na štrajk, uz poštovanje obveza koje eventualno proistječu iz kolektivnih ugovora koji su ranije sklopljeni.

Pored svega navedenog, članak 12. Povelje Europske unije o temeljnim pravima propisuje da svatko ima pravo na slobodu udruživanja na svim razinama, a osobito glede političkih, sindikalnih i građanskih pitanja. To podrazumijeva pravo svake osobe da osniva i da se učlanjuje u sindikate radi zaštite svojih interesa. Povelja je značajna jer ne sadrži nikakvu kvalifikaciju navedenog prava u slučaju djelatnih vojnih osoba oružanih snaga. Međutim, ona nema status izravno izvršne pravne norme.

Od Madridske konferencije iz 1983. godine OEES priznaje pravo radnika da «osnivaju i da se učlanjuju u sindikate» sukladno zakonskim propisima date države.⁸⁶ Na konferenciji u Kopenhagenu 1990. godine, OEES je tome pridružio i pravo pojedinaca da osnivaju političke stranke i političke organizacije,⁸⁷ zajedno s pravom na mirno okupljanje i demonstriranje, koje iz toga slijedi.⁸⁸ Svako ograničenje tih prava mora biti propisano zakonom.⁸⁹ Na konferenciji u Kopenhagenu također je priznato pravo sindikata da odrede vlastito članstvo.⁹⁰ Pored tih prava postoje i nešto općenitije odredbe koje se odnose na slobodu izražavanja, na poštovanje drugih, te na kulturnu različitost manjina.⁹¹ Niti jedan od OEES-ovih dokumenata ne sadrži konkretne obveze koje bi se odnosile na udruge u oružanim snagama.

Međunarodna organizacija rada sindikalna prava priznaje u brojnim međunarodnim konvencijama, uključujući i Konvenciju o slobodi udruživanja i zaštiti prava na organiziranje iz 1948. godine, te Konvenciju o pravu na organiziranje i kolektivno pregovaranje iz 1981. godine i Konvenciju o kolektivnom pregovaranju iz 1981. godine. Njima se definiraju prava značajna za radnike, uključujući i pravo osnivanja i, sukladno pravilima date organizacije, pridruživanja organizacijama po vlastitom izaberu i bez prethodnog odobrenja (članak 2. Konvencije iz 1948. godine), pravo na sindikalnu samostalnost, oslobođenu od utjecaja organa vlasti (članak 3. Konvencije iz 1948. godine), te pravo na osnivanje i pridruživanje sindikalnim savezima (članak 5. Konvencije iz 1948. godine). Konvencija iz 1981. godine potiče države da omoguće i promoviraju dragovoljne pregovore između poslodavaca ili organizacija poslodavaca i radničkih organizacija, a kako bi se putem kolektivnih ugovora

⁸⁶ Madrid, 1983. (Pitanja vezana za sigurnost u Europi: načela).

⁸⁷ Kopenhagen, 1990., stavak 7.6.

⁸⁸ Također priznato na konferenciji u Parizu 1990. godine (Nova era demokracije, mira i jedinstva).

⁸⁹ Kopenhagen, 1990., stavak 9.2.

⁹⁰ *Ibid.*, stavak 9.3.

⁹¹ *Ibid.*, stavak 9. et seq.

regulirali uvjeti zapošljavanja.

Premda su ove konvencije formulirane tako da se odnose na sve radnike i na sve sektore,⁹² one ipak sadrže i značajne restrikcije. Članak 9. Konvencije iz 1948. godine navodi sljedeće:

Mjera u kojoj se jamstva navedena u ovoj Konvenciji odnose na oružane snage i na policiju, određuje se državnim zakonima i propisima.

Slične formulacije javljaju se i u ostalim konvencijama (članak 5. Konvencije iz 1949. i članak 1.2. Konvencije iz 1981. godine). U pritužbama upućenim Povjerenstvu za slobodu udruživanja Međunarodne organizacije rada koje se odnose na adekvatnost takvih odredbi, Povjerenstvo je utvrdilo da bi odredbe koje se odnose na izuzetke trebalo tumačiti restriktivno (te se zato ne bi trebale odnositi, primjerice, na civile zaposlene u proizvodnim pogonima oružanih snaga ili u vojnim bankama u zemlji⁹³). Povjerenstvo je navela da bi, u slučaju nejasnoća, radnike trebalo tretirati kao civile.⁹⁴

Jednako restriktivan pristup primjetan je i u tekstu Europske konvencije o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda. Njen članak 11.2. navodi sljedeće:

Ovim člankom se ne zabranjuje uvođenje zakonitih ograničenja na ona prava koja uživaju djelatne vojne osobe oružanih snaga, policije ili državne administracije.

Slična ograničenja javljaju se i u članku 22. Međunarodnog sporazuma o građanskim i političkim pravima.

Ograničenje navedeno u Europskoj konvenciji primijenilo je Europsko povjerenstvo za ljudska prava, kako bi odbilo navode o povredi članka 11. uložene od strane radnika jedne britanske obavještajne agencije, koji su bili ugroženi promjenom uvjeta rada, zbog kojih im nije bilo dopušteno članstvo u sindikatu.⁹⁵ Sukladno tomu, u jednom novijem predmetu iz Mađarske, (*Rekvényi protiv Mađarske*⁹⁶), utvrđeno je da nema povrede članka 11. u slučaju nametanja zabrane djelatnim vojnim osobama oružanih snaga, policije i službi sigurnosti da se pridružuju političkim strankama ili da sudjeluju u različitim vidovima javnog prosvjeda.

Navedene odluke jasno pokazuju da koncept 'zakonitog ograničenja' iz članka 11.2. ne znači da će i svi domaći zakoni kojima se ograničavaju prava nužno biti sukladni Konvenciji. Tijela Konvencije primjenjuju jedan kvalitativni test: zakonsko ograničenje mora biti predvidivo u smislu svojih posljedica, te mora biti oslobođeno proizvoljnosti.⁹⁷

Neki su komentatori doveli u pitanje tumačenje po kojem ograničenje iz članka 11.2. može u potpunosti ukinuti pravo udruživanja. U predmetu *Rekvényi*, Sud je odlučio ostaviti otvorenim pitanje podliježe li članak 11.2. testu razmjernosti, kada se primjenjuje na policiju,

⁹² Primjerice, članak 1. Konvencije o kolektivnom pregovaranju iz 1981. godine: "Ova konvencija odnosi se na sve grane ekonomske djelatnosti."

⁹³ Povjerenstvo za slobodu udruživanja ILO-a, izvješće broj 238., predmet broj 1279., stavak 140.a, i izvješće broj 284., predmet broj 1588. i broj 1595., stavak 737.a.

⁹⁴ Povjerenstvo za slobodu udruživanja ILO-a, izvješće broj 295., predmet broj 1771., stavak 499.

⁹⁵ *Vijeće sindikata državnih službenika i drugi protiv Velike Britanije*, Europsko povjerenstvo za ljudska prava, 20. siječnja 1987., *Decisions and Reports*, svezak 50., 1987., str. 228.

⁹⁶ *Rekvényi protiv Mađarske*, op. cit., napomena 68., str. 519.

⁹⁷ *Ibid.*, stavak 59.

članove državne administracije i oružane snage.⁹⁸ To pitanje najbolje je tretirati kao neriješeno. Sigurno da bi se moglo reći da bi državni interes mogao biti zaštićen na odgovarajući način ako bi se nametnula ograničenja u smislu sudjelovanja u štrajku i sličnim aktivnostima, a ne ograničenja na članstvo u sindikatu kao takvo.

Taj zaključak, koji zagovara razmjerne mjere, također je potvrđen rezultatom domaćih žalbi uložених na tu vrstu ograničenja pred ustavnim sudovima Poljske i Španjolske. U Poljskoj je Ustavni sud 2000. godine donio odluku da je zabrana na članstvo u sindikatima u vojsci ustavna *pod uvjetom* da postoje alternativni načini ostvarivanja prava na slobodu udruživanja.⁹⁹ U Španjolskoj je Ustavni sud 2000. godine donio odluku da djelatne vojne osobe oružanih snaga imaju ustavno pravo sudjelovanja u tijelima koja zastupaju njihove socijalne i ekonomske interese, pod uvjetom da se ta tijela ne uključuju u štrajkove i slične aktivnosti.¹⁰⁰

Različiti pristupi

Pristupi priznavanju slobode udruživanja u državama članicama OESS-a variraju od onih u državama koje zabranjuju tu vrstu udruživanja u potpunosti, do onih u državama koje službeno sponzoriraju (neautonomne) udruge, pa sve do onih država koje dopuštaju vojne udruge ili sindikate koji obično, iako i tu ima određenih izuzetaka, podliježu ograničenjima glede sudjelovanja u štrajku.

Prvi navedeni pristup je paternalističke prirode i fokusira se na *zapovjedni lanac*. Tradicionalno se smatra da je zadatak vojnoga zapovjednika osigurati dobrobit (primjerice, hranu, smještaj, zdravstvenu zaštitu) onih koji služe u oružanim snagama. Zato su prava pojedinih djelatnih vojnih osoba oružanih snaga na udruživanje ograničena, a vojne udruge i štrajkaške aktivnosti zabranjeni. U ovom se pristupu dobrobit djelatnih vojnih osoba oružanih snaga smatra preduvjetom za operativnu učinkovitost. Pritužbe pojedinih djelatnih vojnih osoba oružanih snaga ulažu se putem zapovjednoga lanca; ne postoji mehanizam kojim bi se rješavale kolektivne pritužbe. Protuteža ograničenjima glede udruživanja mogu, (kao što je slučaj u Kanadi), biti u zakonu utemeljena prava djelatnih vojnih osoba i službenika i namještenika oružanih snaga na podnošenje pojedinih prigovora neovisnom vojnom ombudsmanu ili vanjskom tijelu nadležnom za ljudska prava (vidi poglavlje 22., Ombudsman). Međutim, u drugim državama – posebice u Njemačkoj – takvi sustavi postoje usporedo s vojnim udrugama.

Pristup zapovjednog lanca, međutim, ima svoj nedostatak u tome što se njime spajaju odvojeni interesi vojske kao cjeline i njenih pojedinih članova. Odvojen tretman i zastupanje tih različitih stavova mogao bi polučiti jasnije i bolje strukturirano donošenje odluka. Nadalje, odsustvo izravnoga zastupanja interesa djelatnih vojnih osoba oružanih snaga, može dovesti do njihova *neizravnoga* zastupanja, primjerice, putem skupina koje zastupaju ratne veterane, umirovljene pripadnike oružanih snaga, ili obitelji aktivnih djelatnih vojnih osoba oružanih snaga. U nekim državama te skupine teško da su mogle učiniti više od neslužbenoga modela zastupanja interesa aktivnih djelatnih vojnih osoba oružanih snaga, i one okupljaju veliki broj (neprijavljenih članova), vojnika u aktivnoj službi. S druge strane, kulturnoumjetničke skupine, u kojima je djelatnim vojnim osobama oružanih snaga dopušteno sudjelovanje, mogu na sebe preuzeti onu ulogu koja je zabranjena vojnim udrugama. Zamjensko ili neizravno zastupanje te vrste, može u izvjesnoj mjeri popuniti prazninu, koja postoji u smislu izravnoga zastupanja, ali ono i dalje ostaje drugorazredno rješenje.

Drugi pristup jeste osiguravanje *neautonomnih modaliteta*. Tu država osigurava pravni mehanizam za zastupanje interesa djelatnih vojnih osoba oružanih snaga, primjerice, u smislu

⁹⁸ *Ibid.*, stavak 61. U svojoj ranijoj odluci o prihvatljivosti, u predmetu *Vijeće sindikata državnih službenika*, međutim, Povjerenstvo je utvrdilo da pojam 'zakonita ograničenja' u drugoj rečenici stavka 2. članka 11. može podrazumijevati i zabranu proizvoljnosti, mada se ipak nije jasno odredilo o tom pitanju.

⁹⁹ Ustavni sud Poljske, presuda K 26/28 od 7. ožujka 2000.

¹⁰⁰ Nolte, *op. cit.*, napomena 6., str. 84.

pregovaranja o plaćama ili o izmjenama uvjeta službe, mirovinama i tome slično. Formalna pozicija tih modaliteta može se podržati i zakonski određenim uvjetom da se oni iskoriste prije nego što se uvedu bilo kakve promjene.

Takvi modaliteti razrađeni su u Francuskoj, gdje se Općim zakonom o vojsci od 24. ožujka 2005. zabranjuje djelatnim vojnim osobama oružanih snaga da se pridružuju profesionalnim udrugama, ali Visoko vojno vijeće (Conseil Supérieur de la Fonction Militaire, ili CSFM) omogućava sudjelovanje u razgovorima o uvjetima službe.¹⁰¹ Oformljen 1990. godine, CSFM daje naputke o pitanjima u svezi s uvjetima službe, i mora ga se konzultirati u slučajevima kada se predlažu zakoni i propisi koji se odnose na te uvjete. CSFM se sastoji od članova koje biraju vijeća oružanih snaga, a bavi se različitim pitanjima, primjerice, promicanjem u karijeri, prijelazom na civilni način života, financijskom situacijom u oružanim snagama, mirovinskom reformom, stambenim pitanjima, te uvjetima međunarodnih operacija. Bilo koje pitanje može se staviti na dnevni red CSFM-a i to glasovima većine članova. Na razini oružanih snaga oformljeno je sedam vijeća koja pokrivaju sljedeće: vojsku, zrakoplovstvo, mornaricu, vojnu policiju, medicinski korpus, agenciju za nabavke, te agenciju za energiju. Članovi vijeća biraju se nasumce i to između onih djelatnih vojnih osoba odgovarajućih snaga, koje se kandidiraju za to mjesto. Vijeća imaju dvije funkcije: razmatranje svakog pitanja koje se tiče uvjeta službe ili organizacije rada u oružanim snagama, i zastupanje stavova djelatnih vojnih osoba i službenika i namještenika oružanih snaga o pitanjima upućenim CSFM-u. Sličan pristup primjenjuje se i u Italiji.¹⁰²

Kako i samo ime sugerira, neautonomni modaliteti suočavaju se s opasnošću da im se pripíše nedostatak kredibiliteta ili legitimiteta u zastupanju interesa djelatnih vojnih osoba oružanih snaga zbog činjenice da ih ne stvaraju same djelatne vojne osobe, nego ih nameću organi vlasti sa više razine. Premda je možda samim oružanim snagama lakše da ih konzultiraju, odsustvo demokratske odgovornosti prema onima čije interese zastupaju, nužno umanjuje njihove ovlasti da govore u ime djelatnih vojnih osoba oružanih snaga.

Treći pristup podrazumijeva postojanje odobrene, ali ipak autonomne *vojne udruge*. Neke udruge te vrste postoje već dugi niz godina, kao što su udruge u Nizozemskoj, Belgiji i Švedskoj (prva udruga osnovana je u Nizozemskoj krajem 19. stoljeća), dok su druge, kao što su one u Poljskoj, Mađarskoj, Bugarskoj i Rumunjskoj, nastale kao rezultat nedavno provedenih ustavnih promjena. U državama koje primjenjuju ovaj treći pristup, djelatnim vojnim osobama oružanih snaga nije zakonom zabranjeno pridruživanje vojnim udrugama.

9.2

Vojne udruge u određenim državama

Švedska udruga vojnih časnika (SAMO)

- Utemeljena 1995. godine, nakon spajanja dvije starije udruge: Švedske udruge časnika (Svenska Officersförbundet) i Državne udruge časnika (Officerarnas Riksförbund);
- Okuplja oko 9.500 časnika svih činova, od poručnika do generala/admirala;
- SAMO je članica Švedske konfederacije profesionalnih udruga;
- Funkcionira putem Vijeća za pregovore javnih zaposlenika, pregovaračkog kartela za sindikate službenika i namještenika u službama vlade, okružnih vijeća ili lokalnih organa vlasti;
- SAMO je zaključio niz sporazuma s oružanim snagama o pitanjima koja se tiču radnog vremena, putovanja i uvjeta smještaja, zapošljavanja pričuvnih časnika, zapošljavanja drugih kategorija vojnih službenika i namještenika, te međunarodne službe;
- Iako mu proglašenje štrajka nije zakonom zabranjeno, SAMO je putem kolektivnog ugovora na određeno vremensko razdoblje pristao da ne koristi instrument štrajka.

¹⁰¹ Vidi <<http://www.defense.gouv.fr/csfm>>.

¹⁰² Vidi Zakon o obrani prava i interesa pripadnika oružanih snaga, siječanj 1980. Vidi i Nesterov i Pruefert, *op. cit.*, napomena 82., str. 119.-121.

9.2 (nastavak)

Poljska

Odlukama Ministarstva obrane iz 1994. godine odobrava se sastajanje časnika svih razina u svrhu izbora povjerenika koji će zastupati interese vojnika (odluke broj 81. i 82. od 22. kolovoza 1994. godine).

Ustavni sud je 2000. godine donio odluku da je zabrana na članstvo u sindikatima u vojsci ustavna *pod uvjetom* da postoje alternativni načini ostvarivanja prava na slobodu udruživanja (odluka od 7. ožujka 2000. godine).

Članak 10. stavak 3.4. Zakona o vojnoj službi profesionalnih vojnika (11. rujna 2003) dopušta profesionalnim vojnicima da formiraju predstavnička tijela sukladno propisima koje je izdalo Ministarstvo obrane, te da formiraju predstavničko vijeće (Vijeće viših časnika korpusa profesionalnih vojnika).

Mađarska

Nakon amandmana na Ustav iz 1989. godine, a kojim se djelatnim vojnim osobama i službenicima i namještenicima oružanih snaga odobrava pravo na slobodu udruživanja, 1991. godine utemeljena je Udruga za zaštitu interesa djelatnih vojnih osoba i službenika i namještenika oružanih snaga, sa 56 članova i sedam lokalnih udruga.

Sindikat djelatnih vojnih osoba i službenika i namještenika oružanih snaga utemeljen je 1995. godine, kao organizacija koja okuplja pojedince. Sada ima više od 10.000 članova.

Postoji Zakon kojim se zabranjuje štrajk, ali se dopuštaju demonstracije i skupovi djelatnih vojnih osoba oružanih snaga. Postoji i interesni forum za usuglašavanje (Vojni interesni forum za usuglašavanje) koji djeluje na razini Ministarstva obrane.

Svi su ti instrumenti svoju potvrdu dobili u zakonskim propisima o obrambenim snagama iz 1996. i 2003. godine.

Bugarska¹⁰³

Tijelo pod nazivom 'Rakowski Bulgarian Officers League' je neovisna profesionalna organizacija aktivnih djelatnih vojnih osoba, pričuvnih snaga i njihovih obitelji. Utemeljena je 1991. godine, sada broji 10.000 članova iz Ministarstva obrane i Ministarstva unutarnjih poslova.

Njeni osnovni ciljevi jesu zaštita profesionalnih i socijalnih interesa njegovih članova, te profesionalizacija oružanih snaga. Liga je osobito aktivna u lobiranju za legislativnu reformu, koja bi dovela do civilnog sastava oružanih snaga, i aktivno podržava članstvo Bugarske u NATO-u i u Europskoj Uniji.

Liga radi u partnerstvu s Ministarstvom obrane, a 2002. godine potpisali su i formalni sporazum o suradnji.

Treći pristup podrazumijeva postojanje odobrene, ali ipak autonomne vojne udruge. Neke udruge te vrste postoje već dugi niz godina, kao što su udruge u Nizozemskoj, Belgiji i Švedskoj (prva udruga osnovana je u Nizozemskoj krajem 19. stoljeća), dok su druge, kao što su one u Poljskoj, Mađarskoj, Bugarskoj i Rumunjskoj, nastale kao rezultat nedavno provedenih ustavnih promjena. U državama koje primjenjuju ovaj treći pristup, djelatnim vojnim osobama oružanih snaga nije zakonom zabranjeno pridruživanje vojnim udrugama.

Te vojne udruge imaju autonomiju i odgovorne su svojim članovima, te zato imaju kredibilitet da govore u njihovo ime. Njihovo ministarstvo obrane ih mogu i priznati radi vođenja pregovora, a neke od udruga (primjerice, u Njemačkoj) okupljaju i veoma velik broj odgovarajućih djelatnih vojnih osoba oružanih snaga koje aktivno sudjeluju u njihovu radu. Međutim, u praksi su ona uglavnom izolirana od tradicionalnih sindikata, primjerice, tako što ne sudjeluju u asocijacijama sindikata.

Bez obzira na slobodu udruživanja, djelatnim vojnim osobama oružanih snaga može biti zakonom zabranjeno sudjelovati u određenim oblicima štrajkaških i sličnih aktivnosti. Treba napomenuti, međutim, da tamo gdje je samoj vojnoj udruzi zabranjeno sudjelovanje u štrajku, ili ga se ona dragovoljno odrekne, to ne znači da postoji i zabrana poduzimanja sekundarnih aktivnosti tog tipa, i to od strane drugog sindikata koji se zalaže za isti cilj.

103 Prezentiranje Rakowski Bulgarian Officers League, ODIHR-EUROMIL-ov okrugli stol o vojnim sindikatima, Bukurešt, listopad 2006. godine (neobjavljeno).

Na kraju, nešto je rjeđi slučaj (kao u Nizozemskoj, primjerice) da postoji sindikat djelatnih vojnih osoba oružanih snaga, koji je povezan s ostalim sindikatima putem asocijacije. Iako to jasno podrazumijeva rizik od vanjskog utjecaja ili štrajkaške aktivnosti u takvim sustavima, treba reći da nizozemsko iskustvo pokazuje visok stupanj samokontrole: nikada, primjerice, nije došlo do štrajka.

Najbolji pristup i preporuke

Parlamentarna skupština Vijeća Europe u Preporuci broj 1572. (2002.) iznosi da bi Vijeće ministara trebalo apelirati na države članice da se djelatnim vojnim osobama i službenicima i namještenicima oružanih snaga dopusti organiziranje u zastupničke udruge (s pravom pregovaranja o pitanjima koja se tiču plaća i uvjeta zapošljavanja), da ukinu ograničenja njihova prava na udruživanje, da im dopuste da se učlanjuju u političke stranke, te da sva odgovarajuća prava ugrade u vojne propise.

Prema Preporuci Skupštine broj 1572. (2002.), kada je riječ o profesionalnim djelatnim vojnim osobama i službenicima i namještenicima oružanih snaga, sloboda udruživanja pokriva sljedeća prava: pravo na udruživanje, uključujući i pravo na pregovaranje o plaćama i uvjetima zapošljavanja, te pravo na učlanjenje u legalne političke stranke. Prema nekim tvrdnjama, djelatne vojne osobe oružanih snaga trebale bi biti u mogućnosti u potpunosti uživati pravo, kada vojska nije uključena u te aktivnosti, osnivati posebne udruge za zaštitu svojih profesionalnih interesa u sklopu demokratskih institucija, u njih se učlanjivati, te aktivno sudjelovati u njihovu radu, i pored obavljanja svojih redovitih dužnosti.¹⁰⁴ Skupština je ponovno iznijela taj stav u Preporuci broj 1742. (2006.), kojim dodatno apelira na države članice da djelatnim vojnim osobama oružanih snaga dopuste pridruživanje profesionalnim zastupničkim udrugama ili *sindikata* koji imaju pravo pregovarati, te osnivanje savjetodavnih tijela, što uključuje te udruge koje predstavljaju sve kategorije djelatnih vojnih osoba i službenika i namještenika oružanih snaga.

Preporuke

- Države bi svim djelatnim vojnim osobama oružanih snaga trebale dopustiti da se priključe ili profesionalnoj udruzi ili sindikatu koji zastupa njihove interese.
- Ta udruge ili sindikati trebali bi uživati pravo da budu konzultirani u razgovorima koji se tiču uvjeta službe u slučaju djelatnih vojnih osoba oružanih snaga.
- Trebalo bi zabraniti stegovne mjere ili viktimiziranje pojedinih djelatnih vojnih osoba oružanih snaga zbog sudjelovanja u aktivnostima takvih profesionalnih udruga ili sindikata.
- Sva ograničenja slobode udruživanja (primjerice, glede štrajka i sličnih aktivnosti) trebala bi biti propisana zakonom, razmjerna legitimnim državnim interesima priznatim u ugovorima o ljudskim pravima, te nediskriminatorska.

¹⁰⁴ Od 46 država članica Europske konvencije o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda, samo je Španjolska službeno objavila pridržavanje prava u smislu članka 11.

Poglavlje 10

Prigovor savjesti na vojnu obvezu i služenje vojnoga roka

Ovo poglavlje daje popis zakonske regulative, politika i najboljih modaliteta koje različite države koriste pri rješavanju pitanja vojne obveze i prava na prigovor savjesti. To je pitanje kojem države pristupaju na različite načine: dok neke u potpunosti priznaju zakonsko pravo na prigovor savjesti bez ikakvih sankcija, u drugim osobe koje izražavaju prigovor savjesti nailaze na nepovoljan tretman, a samo u manjem broju država to pravo nije uopće priznato.

Prigovor je savjesti pitanje koje se javlja uglavnom (ali ne isključivo) u svezi s državama koje propisuju vojnu obvezu služenja u oružanim snagama. Nakon pregleda općih pitanja u svezi s prigovorom savjesti, ovo poglavlje razmatra sve šire priznavanje prava na prigovor savjesti od strane međunarodnih tijela, osobito Ujedinjenih naroda i Vijeća Europe, te unutar relevantnih ustavnih odredbi. Ostali dijelovi poglavlja razmatraju načine na koje različite države priznaju razne razloge za prigovor savjesti, mogućnosti alternativne službe i priznavanje selektivnog prigovora savjesti.

1. Pitanja od značaja

Mnogi ljudi imaju vjerski, filozofski ili etički prigovor na uporabu nasilja ili na namjerno oduzimanje života, bilo od strane pojedinca ili državnih tijela koja djeluju u njihovo ime. Povijesno gledano, takva su se uvjerenja prvobitno vezivala za skupine kao što su kvekeri (Društvo prijatelja) ili Jehovini svjedoci, ali se sada više uopće ne ograničavaju na njih. U jednom demokratskom sustavu, ljudi sa pacifističkim ili nenasilnim uvjerenjima slobodni su da zastupaju i propagiraju te stavove, te da se bore da ih se i država pridržava, primjerice, putem mirne diplomacije umjesto oružane intervencije. Nadalje, ta je sloboda priznata zaštitom slobode mišljenja, uvjerenja i savjesti u sklopu međunarodnih ugovora o ljudskim pravima (što se detaljnije razmatra u poglavlju 11., *Religija u oružanim snagama*).

Pitanje prigovora savjesti nešto je uže i osobnije od toga: ono podrazumijeva slobodu pojedinca da postupi po svojim uvjerenjima tako što će odbiti da se pridruži oružanim snagama ili da sudjeluje u vojnim operacijama. Prirodno je da, u onim državama u kojim se oružane snage sastoje isključivo od dragovoljaca, osoba sa prigovorom savjesti može zadovoljiti vlastitu savjest time što se naprosto neće prijaviti u oružane snage. Zato je značajno da u Europi postoji tendencija ka profesionalizaciji oružanih snaga i ka odustajanju od obveznog vojnoga roka, kao i tendencija da, tamo gdje vojna obveza i dalje postoji, trajanje vojnoga roka bude skraćeno. Kvekersko vijeće za europska pitanja je 2005. godine izvijestilo da je 10 europskih država ukinulo obvezno služenje vojnoga roka u proteklom desetljeću, iako je u tom momentu obvezni vojni rok postojao u još 29 europskih država.¹⁰⁵ Odustajanje od obveznog vojnoga roka znači da postoji manja mogućnost da će se osobe s prigovorom savjesti suočiti sa sukobom između vlastite savjesti i vojne obveze.

Pitanje prigovora savjesti, međutim, ne odnosi se isključivo na države koje imaju neprofesionalne oružane snage, s obzirom na to da se prigovor savjesti može javiti u bilo

¹⁰⁵ *Pravo na prigovor savjesti u Europi: pregled trenutačne situacije (The Right to Conscientious Objection in Europe: A Review of the Current Situation)* (Bruxelles: Kvekersko vijeće za europska pitanja, 2005.), str. 4.

kojem momentu nakon momenta novačenja u oružane snage, osobito ako dati dragovoljac promijeni svoja vjerska ili druga uvjerenja. Pored toga, osoba koja nema općeniti prigovor na uporabu nasilja ili na oduzimanje života, ipak može iskazati prigovor savjesti glede određene vojne operacije koju, primjerice, smatra nemoralnom ili u suprotnosti sa međunarodnim pravom. To se ponekad naziva i 'selektivni prigovor savjesti', a razmatrat ćemo ga nešto kasnije u ovom poglavlju.

Sve te situacije podrazumijevaju, s jedne strane, i pitanje osiguravanja učinkovite zaštite, kako ljudi ne bi bili primorani raditi protiv svojih najdubljih uvjerenja ali, s druge strane, i pitanje potrebe uvjeravanja nadležnih organa da prigovor savjesti predstavlja istinsko uvjerenje, a ne pokušaj izbjegavanja zakonskih obveza. Pitanje procjene iskrenosti uvjerenja ne veže se samo za prigovor savjesti, niti je to nerješivo pitanje. Ono se javlja u brojnim drugim kontekstima u kojima zakon predviđa slobodu djelovanja sukladno vjerskim uvjerenjima.¹⁰⁶ Država može ili uzeti iskazani prigovor savjesti „zdravo za gotovo“ (osobito kada osoba nema gotovo nikakve ili nikakve koristi od lažnih prigovora) ili, kao što to mnoge države rade, odrediti formalnu proceduru za provjeru iskrenosti izraženih uvjerenja putem ispitivanja pred nekom vrstom vijeća.

Kada države priznaju prigovor savjesti na služenje vojnoga roka, one uglavnom osiguravaju alternativni ili zamjenski način služenja putem „nevojnoga“ rada za druge javne organe, kao što je zdravstvena zaštita, socijalne službe ili obrazovanje. Usprkos tome, može se javiti dilema je li alternativna služba odgovarajući ekvivalent služenju vojnoga roka. Jasno je da, ukoliko se ona doživljava kao znatno manje teška, onda to može biti motiv za lažne prigovore savjesti. S druge strane, ukoliko je alternativna služba znatno teža, ona se može doživjeti kao vrsta kazne ili odvratanje od iskazivanja prigovora savjesti. Nadalje, teško je napraviti striktnu poredbu između služenja vojnoga roka i alternativne službe, s obzirom na značajke vojnoga roka koje nemaju svoje civilne ekvivalente: obveza boravka u vojarni, sudjelovanje u vojnim vježbama ili čak odlazak na ratište, primjerice.

Veliki je broj pitanja koja su i dalje neriješena glede praktičnoga priznavanja prigovora savjesti. Kako se navodi u nedavnom izvješću UN-ova Ureda visokog komesara za ljudska prava, ona uključuju i sljedeće:

osnov po kojem se osoba može osloboditi služenja vojnoga roka zbog prigovora savjesti i procedura za odobravanje navedenog oslobađanja; osiguravanje, dužina trajanja i uvjeti alternativne službe, te prava osoba koje se protive alternativnoj službi; osigurava li alternativna služba ista prava i socijalne beneficije kao i služenje vojnoga roka; dužina trajanja i uvjeti alternativne službe; te može li se izreći ponovljena kazna za nepoštovanje vojne obveze ... nepostojanje neovisnoga procesa donošenja odluka, nerazmjerno duga alternativna služba i države članice koje priznaju pravo na prigovor savjesti, ali na diskriminirajući način, primjerice, oslobađanje od služenja vojnoga roka samo djelatnih vojnih osoba, pripadnika nekih religijskih skupina, ali ne i ostalih.¹⁰⁷

¹⁰⁶ R. Ahdar and I. Leigh, *Religious Freedom in the Liberal State* (Oxford: Oxford University Press, 2005.), poglavlje 6.

¹⁰⁷ "Građanska i politička prava, uključujući i pitanje prigovora savjesti na služenje vojnog roka: analitičko izvješće Ureda visokog komesara za ljudska prava o najboljim modalitetima u svezi s prigovorom savjesti na služenje vojnoga roka (Civil and Political Rights, Including the Question of Conscientious Objection to Military Service: Analytical report of the Office of the High Commissioner for Human Rights on best practices in relation to conscientious objection to military service)", Ekonomsko i socijalno vijeće Ujedinjenih naroda, E/CN.4/2006/51, Povjerenstvo za ljudska prava, 62. sjednica, 27. veljače 2006., dostupno na <<http://www.ohchr.org/english/bodies/chr/sessions/62/listdocs.htm>> (pod stavkom 11.).

2. Međunarodne obveze u oblasti ljudskih prava

Prigovor savjesti primjer je ljudskog prava koje je dobilo svoje priznanje u proteklih pedeset godina, u velikoj mjeri kroz tumačenje postojećih obveza iz ugovora, a kojima se štite sloboda mišljenja, uvjerenja i vjeroispovijedi. U slučaju ICCPR-a, UN-ovo Povjerenstvo za ljudska prava u svom Općem komentaru broj 22. navelo je sljedeće:

Sporazum ne govori izravno o pravu na prigovor savjesti, ali Povjerenstvo smatra da se to pravo može izvesti iz članka 18., utoliko što obveza uporabe smrtonosne sile može biti u oštrom sukobu sa slobodom savjesti i pravom na ispoljavanje vlastitih uvjerenja ili vjeroispovijedi.

Za razliku od tekstova Europske konvencije i ICCPR-a, koji navedeno pravo ne navode, kasnije usvojena Povelja Europske Unije¹⁰⁸ o temeljnim pravima u svom ga tekstu izravno navodi u članku 10.2.:

Priznaje se pravo na prigovor savjesti, sukladno nacionalnim zakonima koji uređuju ostvarivanje tog prava.

Parlamentarna skupština Vijeća Europe 2006. godine potvrdila je značaj prava na prigovor savjesti kao «suštinskog elementa prava na slobodu mišljenja, savjesti i vjeroispovijedi kako se jamči Općom deklaracijom o ljudskim pravima i Europskom konvencijom o ljudskim pravima». Parlamentarna skupština zatražila je od Vijeća ministara da ponovno razmotri prijedlog o ugrađivanju prava na prigovor savjesti na služenje vojnoga roka u Europsku konvenciju o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda, putem dodatnog protokola kojim bi se izmijenio članak 4.3.b. i članak 9.

10.1

Prigovor savjesti: ključni događaji u Ujedinjenim narodima¹⁰⁹

1984.	Izvešće dva posebn izjavitelja podneseno potpovjerenstvu za promoviranje i zaštitu ljudskih prava, kojim se daje preporuka o zakonskom priznavanju. ¹⁰⁹
1987.	Povjerenstvo za ljudska prava usvojilo je Rezoluciju 1987/46., u kojoj apelira na države da priznaju prigovor savjesti na služenje vojnoga roka, kao legitiman način ostvarivanja prava na slobodu, mišljenja, savjesti i vjeroispovijedi.
1989.	Rezolucija Povjerenstva 1989/59. koja apelira na države da usvoje zakonsku regulativu koja priznaje oslobođanje od služenja vojnoga roka na temelju istinskoga uvjerenja u smislu prigovora savjesti.
1993.	Rezolucija 1993/84., kojom se državama sa sustavom obveznog vojnoga roka preporučuje da uvedu alternativnu službu za osobe koje iskažu prigovor savjesti, naglašavajući da «bi takvi vidovi alternativne službe trebali biti „nevojne“ ili civilne prirode, u javnom interesu, a ne kao vid kažnjavanja».
1998.	U Rezoluciji 1998/77., Povjerenstvo poziva države da oforme neovisna i nepristrana tijela nadležna za provjeru istinitosti prigovora savjesti, vodeći računa o tome da njihova politika ne bude diskriminatorna.

¹⁰⁸ something

¹⁰⁹ "Civil and Political Rights", op. cit., napomena 107.

¹⁰⁹ U sljedećim slučajevima:

“(a) pravo osoba koje, zbog dubokih vjerskih, etičkih, moralnih, humanističkih ili sličnih uvjerenja, odbijaju da služe vojni rok; pravo prigovora bi se, barem u najmanjoj mjeri, trebalo proširiti i na osobe, čija se savjest protivi sudjelovanju u oružanim snagama pod bilo kojim okolnostima; i

“(b) pravo na otpust iz onih oružanih snaga za koje prigovarač pretpostavlja da će biti angažirane u nametanju aparthejda, u operacijama koje imaju elemente genocida i nezakonite okupacije stranoga teritorija; [ili] ... koje prigovarač smatra odgovornim za teške povrede ljudskih prava... [ili] ... koje koriste oružje za masovno uništenje ili druge vrste oružja koje su zabranjene međunarodnim zakonima ili koje izaziva nepotrebnu patnju.” A. Eide and C.L.C. Mubanga-Chipoya, Conscientious Objection to Military Service, Study for the 36th Session of United Nations Sub-Commission on the Promotion and Protection of Human Rights (New York: United Nations, 1983), ch. III, sect. B, para. 153.

10.2.

Rezolucija 1998/77. Povjerenstva za ljudska prava¹¹¹

2. *Pozdravlja* činjenicu da neke države prihvataju prigovor savjesti kao validan, bez daljeg ispitivanja;
3. *Poziva* države koje taj sustav nemaju, da oforme neovisna i nepristrana tijela koja bi bila zadužena za provjeru istinitosti prigovora savjesti u konkretnim slučajevima, vodeći računa o tome da njihova politika ne bude diskriminatorska prema osobama koje navode prigovor savjesti na osnovu prirode njihovih konkretnih uvjerenja;
4. *Podsjeća* države sa sustavom obveznog služenja vojnoga roka ... na svoju preporuku glede osiguravanja različitih vidova alternativne službe za osobe, koje izraze prigovor savjesti, a koji bi bili sukladno razlozima za prigovor savjesti, „nevojne“ ili civilne prirode, u javnom interesu, a ne kao vid kažnjavanja; ...
6. *Ponavlja* da države, u svojoj zakonskoj regulativi i u praksi, ne smiju imati diskriminatorski tretman osoba koje iskazuju prigovor savjesti u svezi s uvjetima ili okolnostima službe, ili bilo kojih ekonomskih, socijalnih, kulturnih, građanskih ili političkih prava.

Tendencija ka sve širem priznavanju prigovora savjesti vidljiva je u stavu Europskoga suda za ljudska prava i Povjerenstva za ljudska prava. Tekst Europske konvencije o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda izričito izuzima služenje vojnoga roka iz kategorije prisilnog rada iz članka 4.,¹¹² ali ne govori o prigovoru savjesti kao takvom. U predmetu iz Njemačke iz 1966. godine, Europski sud za ljudska prava utvrdio je da osobe koje iskazuju prigovor savjesti nemaju pravo na oslobođanje od služenja vojnoga roka, ali da svaka država ugovornica može odlučiti da li da to pravo odobri ili ne.¹¹³ Od osoba koje iskazuju prigovor savjesti može se tražiti da se angažiraju u civilnoj službi, umjesto obveznog vojnoga roka, ali im se ne daje pravo da budu oslobođene alternativne, civilne službe.

Kasnije su odluke, međutim, redefinirale taj stav u nekoliko značajnih aspekata. Sud je utvrdio da, premda članak 9. (zaštita slobode mišljenja, savjesti i vjeroispovijedi) ne navodi pravo na prigovor savjesti kao takav, prigovor savjesti ipak spada u njegov opseg. To znači da, tamo gdje države priznaju prigovor savjesti, to priznavanje moraju izvršiti tako da ono ne bude diskriminatorsko. Članak 14. Konvencije zabranjuje diskriminaciju u uživanju prava iz Konvencije po bilo kojem osnovu kao što je spol, rasa, boja kože, jezik, vjeroispovijed, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno podrijetlo, pripadnost nacionalnoj manjini, imovno stanje, rođenje ili drugi status. Razlike u dužini alternativne službe u odnosu na trajanje vojnoga roka ne mogu se objektivno opravdati, te zato mogu povlačiti povredu članka 14.¹¹⁴ Pored toga, u jednom slučaju, ponovljena kazna izrečena jednom vojnom obvezniku koji je odbio nositi odoru iz vjerskih razloga, bila je tako stroga da se mogla promatrati kao ponižavajuće postupanje suprotno članku 3. Konvencije.¹¹⁵

Institucije Vijeća Europe usvojile su brojne mjere kojima se priznaje pravo na prigovor

¹¹¹ Usvojena na 58. zasjedanju Povjerenstva za ljudska prava, 22. travnja 1998.

¹¹² Članak 4. Europske konvencije:

“2. Nitko neće biti primoravan da obavlja prinudni ili obvezni rad.

“3 Za potrebe ovog članka izraz “prinudni ili obvezni rad” ne uključuje: ...

“b. bilo koju službu vojne prirode ili, u slučaju odbijanja služenja vojne obaveze u zemljama gdje se to dopušta, bilo koju drugu službu umjesto služenja vojne obaveze; ...

“d. bilo koji rad ili službu koji su dio uobičajenih građanskih obveza.”

¹¹³ *Grandrath protiv Savezne Republike Njemačke*, Europsko povjerenstvo za ljudska prava, 23. travnja 1965., *Yearbook of the European Convention on Human Rights*, svezak 10., 1967.I, str. 626.

¹¹⁴ *Autio protiv Finske*, Europsko povjerenstvo za ljudska prava, 6. prosinca 1991., *Decisions and Reports*, svezak 72., 1991., str. 245.; *Julin protiv Finske*, Europsko povjerenstvo za ljudska prava, 6. prosinca 1991. (neobjavljeno); *Raninen protiv Finske*, Europsko povjerenstvo za ljudska prava, 7. ožujka 1996., *Reports of Judgments and Decisions*, svezak 8., 1997., str. 2821.-2822., stavak 55.

¹¹⁵ *Ülke protiv Turske*, Europski sud za ljudska prava, 24. siječnja 2006. (neobjavljeno).

savjesti.¹¹⁶ Parlamentarna skupština usvojila je niz rezolucija o tom pitanju u razdoblju od 1967. do 2006. godine,¹¹⁷ a značajnu preporuku dao je i Komitet ministara Vijeća Europe 1987. godine. U svojoj preporuci, Komitet podržava pravo osoba koje iskažu prigovor savjesti da budu oslobođene služenja vojnoga roka, te podržava mogućnost osiguravanja alternativne službe. Komitet je pozvao države članice da usklade svoje zakonske propise i praksu sa pravom na prigovor savjesti.¹¹⁸ Ista preporuka navodi minimum temeljnih načela, koje bi države trebale slijediti u omogućavanju navedenog prava.¹¹⁹ Komitet je ministara, također, apelirao na države da ulažu «stalne napore» kako bi provele navedenu preporuku.¹²⁰

10.3.

Komitet ministara Vijeća Europe, 1987.

- Podnositeljima zamolbe treba osigurati relevantnu proceduralnu zaštitu, uključujući i pravo na pravodobno informiranje o pravima koja imaju.
- Zamolbe se mogu podnijeti tijekom služenja vojnoga roka, te tijekom vojne obuke nakon prvobitnog vojnoga roka.
- Alternativna služba ne smije biti kaznene prirode.
- Dužina trajanja alternativne službe bit će (u razumnim granicama) sukladna dužini trajanja vojnoga roka.¹²¹

U sklopu Europske unije, Europski parlament u svojoj rezoluciji iz 1983. godine napominje da «zaštita slobode savjesti podrazumijeva i pravo na odbijanje služenja vojnoga roka i povlačenje iz njega na osnovu savjesti» (članak 2.) i naglašava da «niti jedan sud ni povjerenstvo ne mogu prodrijeti u savjest pojedinca, te da se izjava te osobe o njenim motivima mora u najvećem broju slučajeva uzeti kao dovoljna za odobravanje statusa osobe koja je iskazala prigovor savjesti» (članak 3.).¹²²

OESS je preuzeo vodstvo od Ujedinjenih naroda, naglašavajući da bi države članice trebale poštovati rezoluciju UN-ova komesara za ljudska prava po kojoj bi svatko trebao imati pravo na prigovor savjesti.¹²³ Na konferenciji u Kopenhagenu također je odlučeno da bi države s obveznim vojnim rokom trebale razmotriti uvođenje različitih vidova alternativne službe za osobe koje izraze prigovor savjesti.¹²⁴ OESS-ov Kodeks ponašanja (vidi poglavlje 4, OESS-ove obveze) navodi navedene obveze u stavku 27. i 28. :

27. Svaka država članica osigurat će da novačenje, ili poziv osoba u službu u vojnim, sigurnosnim i drugim snagama, budu sukladni njihovim dužnostima i obvezama u smislu poštovanja ljudskih prava i temeljnih sloboda.

¹¹⁶ Podaci u ovom odlomku preuzeti su od Ureda visokog komesara Ujedinjenih naroda za ljudska prava, "Civil and Political Rights, Including the Question of Conscientious Objection to Military Service (Građanska i politička prava, uključujući i pitanje prigovora savjesti na služenje vojnog roka)", UN Doc. E/CN.4/2004/55, 26. veljače 2004.

¹¹⁷ Parlamentarna skupština Vijeća Europe 1967. godine usvojila je svoje prve rezolucije (broj 337. i 478.) koje podržavaju pravo na prigovor savjesti. Nakon toga uslijedila je Preporuka broj 816. iz 1977. godine, koja potvrđuje pravo na prigovor savjesti. Vidi i Preporuku 1518. Parlamentarne skupštine Vijeća Europe, "Exercise of the right of conscientious objection to military service in Council of Europe member states" (Ostvarenje prava na prigovor savjesti na služenje vojnog roka u zemljama članicama Vijeća Europe), 23. svibnja 2001.

¹¹⁸ Komitet ministara Vijeća Europe, Preporuka broj R (87) 8 Komiteta ministara zemljama članicama u svezi s prigovorom savjesti na obvezno služenje vojnog roka, 9. travnja 1987.

¹¹⁹ *Ibid.*, stavak 10.

¹²⁰ Odluka o odgovoru Komiteta ministara, usvojena na 785. sjednici zamjenika ministara (26.-27. veljače 2002. godine), Doc. 9379, 1. ožujka 2002.

¹²¹ "Preporuka broj R (87) 8", *op. cit.*, napomena 118., članak B8.

¹²² Europski parlament, "Rezolucija o prigovoru savjesti", *Official Journal of the European Communities*, C 068, 14. ožujka 1983., str. 14.; vidi i Europski parlament, "Rezolucija o prigovoru savjesti i alternativnoj civilnoj službi", *Official Journal of the European Communities*, C 291, 20. studenoga 1989., str. 122.

¹²³ Kopenhagen, 1990., stavak 18.1.

¹²⁴ *Ibid.*, parag. 18.4. To je ponovljeno na konferenciji u Budimpešti 1994. godine (Odluke: IV Kodeks ponašanja u vojno-političkim aspektima sigurnosti).

28. Države članice navest će u svojim zakonima ili drugim relevantnim dokumentima prava i dužnosti djelatnih vojnih osoba oružanih snaga. One će razmotriti uvođenje oslobođanja od vojne službe ili alternative vojnoj službi.

Priznavanje u sklopu ustava i zakonske regulative

Kao što je rečeno u poglavlju 6, veliki broj država članica OEES-a u svojim ustavima priznaje pravo na prigovor savjesti. Međutim, ono što je važno jeste da se zakonskom regulativom osiguraju procedure ostvarivanja tog prava, kako navodi i UN-ov visoki komesar za ljudska prava:

Pravno priznavanje prigovora savjesti ili alternativne službe, a bez mehanizama njihove provedbe, može dovesti do pravne nesigurnosti i onemogućiti ostvarivanje tih prava, tako što će ih u praksi biti teško ispoštovati, mada ne i nemoguće.¹²⁵

10.4

Ustavne odredbe o prigovoru savjesti

Hrvatska	Dopušten je prigovor savjesti onima koji radi svojih vjerskih ili moralnih svjetonazora nisu pripravnici sudjelovati u obavljanju vojničkih dužnosti u oružanim snagama. Te su osobe obvezne ispunjavati druge dužnosti određene zakonom.	članak 47.2
Estonija	Osobe koje odbiju ispunjavanje dužnosti u obrambenim snagama na temelju vjerskih ili etičkih razloga, dužne su sudjelovati u alternativnoj službi, sukladno procedurama propisanim zakonom.	članak 124.2
Finska	Odredbе koje uređuju pravo izuzeća, na temelju savjesti, od sudjelovanja u vojnoj državnoj obrani date su u posebnom zakonu.	članak 127.2
Njemačka	Osoba koja na osnovu savjesti odbije ratnu službu koja podrazumijeva uporabu oružja može biti obvezna obaviti alternativnu službu. Trajanje te alternativne službe ne smije biti duže od trajanja vojnoga roka. Relevantne pojedinosti uređene su posebnim zakonom, koji ne smije ugroziti slobodu odlučivanja prema savjesti i koji mora predvidjeti mogućnost alternativne službe koja nije povezana sa postrojbama Oružanih snaga ili Saveznih graničarskih snaga.	članak 12.a.2
Holandija	Oslobođanje od služenja vojnoga roka na temelju ozbiljnoga prigovora savjesti uređuje se aktom koji donosi Parlament.	članak 99
Norveška	U pravilu, svaki građanin jednako je dužan služiti u obrani države određeno vremensko razdoblje, bez obzira na podrijetlo po rođenju ili imovno stanje. Primjena ovog načela i ograničenja kojima ono podliježe, određuju se zakonom.	članak 109.2
Poljska	Svaki građanin kojem njegova religijska uvjerenja ili moralna načela ne dopuštaju služenje vojnoga roka može se obvezati na alternativnu službu sukladno načelima određenim zakonom.	članak 85.3
Portugal	Osobe koje iskazuju prigovor savjesti, a koje su zakonski vojni obveznici, dužne su obaviti civilnu službu istog trajanja i stupnja težine, kao i služenje vojnoga roka.	članak 276.4
Ruska Federacija	Državljanin Ruske Federacije čija su uvjerenja i vjera u sukobu sa služenjem vojnoga roka, kao i drugi slučajevi definirani zakonom Federacije, imaju pravo na alternativnu, civilnu službu, umjesto služenja vojnoga roka.	članak 59.3
Slovačka	Nitko ne može biti primoran na služenje vojnoga roka ukoliko je to u suprotnosti s njegovom savješću ili religijskim uvjerenjima. Relevantne pojedinosti uređuju se posebnim zakonom.	članak 25.2
Slovenija	Građani koji zbog svojih vjerskih, filozofskih ili humanističkih uvjerenja nisu voljne ispuniti vojne obveze moraju imati mogućnost da sudjeluju u državnoj obrani na neki drugi način.	članak 123.2
Španjolska	Zakon definira vojne obveze državljana Španjolske i, uz sva neophodna jamstva, uređuje prigovor savjesti, kao i druge osnove za oslobođanje od obveznog vojnoga roka; zakon može, kada je to potrebno, odrediti službu u zajednici umjesto služenja vojnoga roka.	članak 30.2

125 “Civil and Political Rights”, *op. cit.*, napomena 107., stavak 22.

3. Pristupi

Ovaj dio poglavlja bavi se različitim pristupima koje primjenjuju države članice OEES-a, te relevantnim međunarodnim obvezama koje se odnose na sljedeće: razloge za iskazivanje prigovora savjesti, mogućnosti alternativne službe, položaj profesionalnih djelatnih vojnih osoba redovitih oružanih snaga, pitanje selektivnog prigovora savjesti, te na proceduralne aspekte odlučivanja o iskazanim prigovorima savjesti.

Razlozi za prigovor savjesti

Neke vjerske skupine (primjerice, Jehovini svjedoci i kvekeri) imaju vjerski prigovor na služenje vojnoga roka. Međutim, osobe koje navode prigovor savjesti ne ograničavaju se na vjerske razloge. Rezolucija 1998/77. UN-ova Povjerenstva za ljudska prava, navodi da se «prigovor savjesti na služenje vojnoga roka izvodi iz načela i razloga savjesti, uključujući i duboka uvjerenja nastala iz vjerskih, etičkih, humanističkih ili sličnih motiva,» te poziva države «da ne prave diskriminaciju između osoba koje iskažu prigovor savjesti, a koja bi se temeljila na njihovim posebnim uvjerenjima».

U izvješću upućenom Povjerenstvu za ljudska prava 2001. godine, UN-ov posebni izvjestitelj za pitanja slobode vjeroispovijedi navodi:

Prije svega, to je pitanje diskriminatorske politike ili politike netolerancije, zakonske regulative ili prakse određene države, ili čak indiferentnosti državnih institucija, što se štetno odražava na manjine, bilo da se radi o djelatnim vojnim osobama tzv. *velikih religija* ili drugih vjerskih zajednica. Takve se manjine uglavnom suočavaju s problemom ... nepriznavanja prigovora savjesti, nepostojanja alternativne civilne službe, te kaznenom prirodom civilne službe zbog njene dužine, što osobito pogađa Jehovine svjedoke i druge vjerske zajednice...¹²⁶

10.5

Priznavanje osnova za prigovor savjesti

Osnov	Vjerski	Etički / filozofski	Emocionalni	Drugi
Države	Austrija, Bjelorusija, Kanada, Hrvatska, Češka Republika, Estonija, Gruzija, Njemačka, Latvija, Litvanija, Norveška, Poljska, Portugal, Ruska Federacija, Srbija i Crna Gora, Švedska, Švicarska, Ukrajina, Sjedinjene Države	Austrija, Belgija, Kanada, Hrvatska, Češka Republika, Gruzija, Njemačka, Latvija, Litvanija, Norveška, Poljska, Portugal, Srbija i Crna Gora, Švedska, Švicarska, Sjedinjene Države	Austrija, Danska, Gruzija, Njemačka, Norveška, Portugal, Ruska Federacija, Srbija i Crna Gora, Švedska	Kanada, Estonija, Njemačka, Ruska Federacija, Sjedinjene Države

Napomene:

Države članice koje se nisu očitovale: Bosna i Hercegovina, Slovenija, Velika Britanija.

U Belgiji su relevantne odredbe, skupa s odredbama koje su uređivale pitanje vojne obveze, stavljene izvan snage, s obzirom na to da je obveza služenja vojnoga roka ukinuta 1992. godine.

¹²⁶ "Građanska i politička prava, uključujući i vjersku netoleranciju; izvješće podnio Abdelfattah Amor, posebni izvjestitelj, prema Rezoluciji 2000/33. Povjerenstva za ljudska prava; Ekonomsko i socijalno vijeće UN-a, Povjerenstvo za ljudska prava, 57. sjednica, 13. veljače 2001., E/CN.4/2001/63, stavak 182.

Kao što se može vidjeti, mnoge europske države priznale su i vjerske i druge osnove za prigovor savjesti. U Sjedinjenim Državama prigovor savjesti je putem pravnog tumačenja proširen u odnosu na prvobitno ograničeno priznavanje prigovora na vjerskim osnovama, pa sada obuhvata i druge etičke i filozofske prigovore (vidi uokvireni tekst pod brojem 10.6.).

10.6.

Vrhovni sud SAD-a i prigovor savjesti

- *Sjedinjene Države protiv Seeger-a*, Vrhovni sud Sjedinjenih Država, 8. ožujka 1965., *United States Reports*, svezak 380., 1965., str. 163., 166. (proširivanje primjene zakona o prigovoru savjesti s pozicije religijskih uvjerenja na sekularna uvjerenja koja su «iskrena i sadržajna [i zauzimaju] mjesto u životu date osobe jednako onome koje ima tradicionalna vjera u Boga»);
- *Welsh protiv Sjedinjenih Država*, Vrhovni sud Sjedinjenih Država, 15. lipnja 1970., *United States Reports*, svezak 398., 1970., str. 333. (mišljenje većine) (status osobe koja navodi prigovor savjesti odnosi se na sve osobe čija savjest, potaknuta dubokim moralnim, etičkim ili vjerskim uvjerenjima, «ne bi bila čista niti mirna ukoliko bi dopustili sebi da postanu dio nekog instrumenta ratovanja»).

Alternativna služba (zamjenska služba)

Kao što se može vidjeti, pravo na obavljanje alternativne službe zagovaraju mnoga međunarodna tijela, uključujući tu i UN-ovo Povjerenstvo za ljudska prava i Parlamentarnu skupštinu Vijeća Europe. Uokvireni tekst pod brojem 10.7. prikazuje razlike između nekih država članica OEES-a glede institucija u kojima se može obaviti alternativna služba.

10.7

Primjeri organizacija i institucija u kojima se može obaviti alternativna služba¹²⁷

Država	Institucija
Austrija	Bolnice, spasilačke službe, socijalne službe, službe za pomoć hendikepiranima, službe za brigu o starim osobama, službe za brigu o ovisnicima o drogama u sklopu zatvora, službe za izbjeglice i azilante, u sklopu civilne zaštite, na spomen-obilježjima – osobito onim podignutim u znak sjećanja na žrtve nacionalsocijalizma, poslovi u sklopu javne sigurnosti i sigurnosti prometa, u oblasti zaštite životne sredine i u sklopu pokreta mladeži.
Hrvatska	Škole, sveučilišta, bolnice, dječja skrb, itd., u bilo kojoj vrsti neprofitne institucije.
Estonija	Strukturne postrojbe koje određuju nadležni organi, a koji djeluju u oblastima za koje je zaduženo Ministarstvo unutarnjih poslova ili Ministarstvo socijalne zaštite, te koje uključuju spasilački rad, socijalnu skrb ili aktivnosti vezane za izvanredne situacije (Zakon o službi u obrambenim snagama).
Finska	Služenje vojnoga roka u sklopu vojnih postrojba, ali koje ne uključuje nošenje oružja, te alternativna civilna, „nevojna“ služba prvo u Državnom centru za civilnu službu, a zatim u sklopu civilnih poslova.
Njemačka	Socijalne ili dobrotvorne institucije (primjerice, bolnice, domovi umirovljenika, Crveni križ Njemačke i slične institucije i agencije).
Latvija	Državne ili općinske institucije, državne ili općinske tvrtke ili javne organizacije koje se bave vatrogasnim aktivnostima, spasilačkim operacijama, socijalnom skrbi, medicinskom pomoći, komunalnim i prometnim uslugama, uređenjem državne ili općinske imovine ili zemljišta, te carinskom kontrolom (konkretno institucije odobrava vlada na prijedlog ministra obrane).
Ruska Federacija	Članak 4. Zakona Ruske Federacije o alternativnoj civilnoj službi: (a) u organizacijama pod nadležnošću državnih tijela izvršne vlasti; (b) u organizacijama pod nadležnošću izvršnih tijela subjekata u sklopu Ruske Federacije; (c) u organizacijama u sklopu Oružanih snaga Ruske Federacije, drugih snaga, vojnim postrojbama, te vojnim strukturama u svojstvu civilnih službenika i namještenika.
Švicarska	Zdravstvo, socijalna zaštita, očuvanje kulturnog blaga, zaštita životne sredine, šumarstvo, poljodjelstvo, razvojna suradnja i humanitarna pomoć, pružanje pomoći kod prirodnih nepogoda i u izvanrednim situacijama.
Ukrajina	Poduzeća, institucije ili organizacije, koje su u vlasništvu države i čije su aktivnosti usmjerene na socijalnu zaštitu pučanstva, na zdravstvenu zaštitu, te zaštitu životne sredine.

¹²⁷ “Civil and Political Rights”, *op. cit.*, napomena 107.

Uobičajeno je da alternativna služba traje duže nego služenje vojnoga roka kako bi se postigla ravnoteža između različitog broja sati i uvjeta rada. Uobičajena europska norma jeste otprilike 1,5 dužina trajanja vojnoga roka, premda je u manjem broju država (kao što je Njemačka) dužina trajanja ista, dok u nekim državama alternativna služba traje čak i dva puta duže nego vojni rok. Europski komitet za socijalna prava Vijeća Europe utvrdio je da alternativna civilna služba koja traje dva puta duže nego vojni rok jeste «pretjerana» po svojoj prirodi, te predstavlja «nerazmjerno ograničenje prava radnika da zarađuje za život baveći se profesijom koju je sam odabrao», što nije sukladno stavku 2. članka 1. Europske socijalne povelje.¹²⁸

Tamo gdje je razlika u dužini trajanja između vojne obveze i alternativne službe proizvoljna ili je određena, tako da kandidate odvraća od alternativne službe, postoji mogućnost da će ona biti proglašena diskriminatorskom prema ustavnom pravu¹²⁹ ili pravu o ljudskim pravima. Opća obveza 22. UN-ova Povjerenstva za ljudska prava navodi: «Ne smije biti diskriminacije osoba koje navode prigovor savjesti zbog toga što nisu služile vojni rok.»¹³⁰ Povjerenstvo je dalo preporuku državama članicama da priznaju pravo na prigovor savjesti bez diskriminacije.¹³¹ «Osobe koje navode prigovor savjesti mogu se odlučiti za civilnu službu čije trajanje ne smije biti diskriminatorsko u odnosu na trajanje vojne obveze, sukladno članku 18. i 26. Sporazuma.»¹³² UN-ovo Povjerenstvo za ljudska prava, također je navelo potrebu da se sve razlike zasnivaju «na razumnim i objektivnim kriterijima, kao što je priroda konkretne službe ili potreba za specijalnom obukom neophodnom u sklopu te službe.»¹³³

Postoje i druge prepreke ostvarivanju prava na alternativnu službu. U nekim državama, primjerice, alternativnu službu nadgleda sama vojska. U tom slučaju, osobe koje se odlučuju za alternativnu službu zbog pacifističkih uvjerenja ne mogu se u potpunosti distancirati od vojske. Nadalje, pored razlika u trajanju službe koje smo već pomenuli, osobe koje se odlučuju za alternativnu službu mogu biti uskraćene u smislu ekvivalentnih ekonomskih i socijalnih prava u odnosu na osobe koje služe vojni rok. To je još jedna od prepreka ostvarivanju prava na alternativnu službu.

¹²⁸ Kvekersko vijeće za europska pitanja protiv Grčke, Europsko povjerenstvo za socijalna prava, 27. travnja 2001., *International Human Rights Reports*, svezak 8., 2001., str. 1158.

¹²⁹ Vidi odluku Ustavnog suda Italije (Odluka broj 470. od 31. srpnja 1985.), kojom se utvrđuje kako zahtjev da alternativna služba traje 20 mjeseci, u odnosu na samo 12 mjeseci vojnoga roka, predstavlja povredu ustavnog načela jednakosti. Vidi José de Sousa e Brito, «Conscientious Objection», in T. Lindholm, W. Cole Durham, and B. Tahzib-Lie, *Facilitating Freedom of Religion or Belief: A Deskbook* (Leiden: Martinus Nijhoff Publishers/Brill Academic, 2004.).

¹³⁰ Ured visokog komesara za ljudska prava, «Opći komentar broj 22.: Pravo na slobodu mišljenja, savjesti i vjeroispovijedi», 30. srpnja 1993., članak 18., CCPR/C/21/Rev.1/Add.4.

¹³¹ «Gradanska i politička prava, uključujući i pitanje prigovora savjesti na služenje vojnog roka: Izvješće Ureda visokog komesara za ljudska prava», E/CN.4/2004/55, UN-ovo Povjerenstvo za ljudska prava, 60. sjednica, 16. veljače 2004., stavak 14.

¹³² *Ibid.*, stavak 11.

¹³³ *Foin protiv Francuske*, Povjerenstvo za ljudska prava, 9. studenoga 1999., Priopćenje broj 666/1995., *International Human Rights Reports*, svezak 7., 200., str. 354. Vidi i *Maille protiv Francuske*, Povjerenstvo za ljudska prava, 31. srpnja 2000., Priopćenje broj 689/1996., *International Human Rights Reports*, svezak 7., 2000., str. 947.; *Vernier protiv Francuske*, Povjerenstvo za ljudska prava, 10. srpnja 2000., Priopćenje broj 690., i *Nicolas protiv Francuske*, Povjerenstvo za ljudska prava, 10. srpnja 2000., Priopćenje broj 691/1996., u *International Human Rights Reports*, svezak 8., 2001., str. 26. Usporedi s ranijom odlukom u predmetu *Järvinen protiv Finske*, Povjerenstvo za ljudska prava, 23. ožujka 1989., Priopćenje broj 295/1988., *Human Rights Committee Annual Report 1990.*, Annex IX.L., str. 367.

10.8

Procedure u nekim državama članicama putem kojih se priznaje alternativna služba

Država članica	Procedure za prijavljivanje u alternativnu službu
Austrija	Prema Ustavu Austrije, civilna služba ne predstavlja alternativu, nego zamjenu za služenje vojnoga roka. Međutim, ukoliko osoba ne želi služiti vojni rok, ona samo treba dati izjavu da umjesto toga želi obaviti civilnu službu. Po prijemu izjave, Ministarstvo unutarnjih poslova izdaje obavijest o procjeni u kojoj se navodi da je osoba dužna obaviti civilnu službu.
Hrvatska	Ukoliko zahtjev podnesen povjerenstvu ustanovljenom sukladno zakonu zadovoljava kriterije definirane zakonom, podnositelj može obaviti alternativnu službu u jednoj od odobrenih institucija (popis odgovarajućih institucija donosi se upravnim aktom).
Estonija	Osoba podnosi zamolbu agenciji za obrambene snage, u kojoj navodi da obvezni vojni rok želi zamijeniti alternativnom službom. Predstavnici obrambenih snaga zatim uzimaju izjave podnositelja, te njegovih prijatelja i rodbine. Zatim se prikupljaju podaci o podnositelju na njegovom radnom mjestu ili u obrazovnoj instituciji, kao i u vjerskim organizacijama koje je sam naveo. Obrambene snage mogu podnositelja pozvati na razgovor ili zatražiti dodatnu dokumentaciju, ili i bez toga mogu donijeti odluku o tome da li se zahtjev odbija ili ne.
Finska	Alternativna služba uključuje civilnu „nevojnu“ službu i vojnu službu koja ne uključuje nošenje oružja. Ministarstvo rada nadležno je za civilnu nevojnu službu, a Ministarstvo obrane nadležno je za vojnu obvezu bez naoružanja. U slučaju civilne „nevojne“ službe, zahtjevi se proslijeđuju nadležnom vojnom tijelu, koje ih zatim proslijeđuje Ministarstvu rada. Nakon toga, Ministarstvo rada podnositelju zahtjeva odobrava obavljanje civilne „nevojne“ službe.
Gruzija	Procedure su definirane Zakonom o alternativnoj „nevojnoj“ službi.
Njemačka	Osobe koje su zakonski vojni obveznici moraju se prijaviti uredu za odabir i novačenje kako bi dobile status osoba koje navode prigovor savjesti. Uz zahtjev moraju priložiti rukom pisani životopis i obrazloženje motiva za prigovor savjesti. U slučaju da zahtjev bude odbijen, vojni obveznici mogu na administrativnom sudu uložiti žalbu na tu odluku Saveznog ureda za civilnu službu.
Latvija	Kandidat koji zaprimi poziv za odsluženje vojnoga roka mora podnijeti zamolbu voditelju Vojnoga centra za novačenje.
Litvanija	Podnositelj podnosi zahtjev povjerenstvu koje čine predstavnici nevladinih organizacija, vjerskih organizacija i obrazovnih institucija.
Ruska Federacija	Procedura podnošenja zahtjeva za obavljanje civilne službe definirana je članom 11 Zakona o alternativnoj civilnoj službi Ruske Federacije. U skladu sa tim članom, građani imaju pravo podnijeti zahtjev za zamjenu služenja vojnog roka civilnom službom, i to vojnoj direkciji u kojoj su registrirani kao vojni obveznici, a prema sljedećim kriterijima: prije 1. aprila, za one građane koji bi išli na odsluženje vojnog roka između oktobra i decembra te godine, i prije 1. oktobra, za one građane koji bi išli na odsluženje vojnog roka između aprila i juna naredne godine.
Švedska	Iste procedure, koje važe za obavezni vojni rok, važe i za alternativnu službu.
Švicarska	Podnosioci moraju proći test savjesti, za koji je zadužena specijalna komisija.
Ukrajina	Zahtjev se podnosi specijalnoj komisiji, zajedno sa dokumentacijom iz koje se vide religijska uvjerenja.

Prigovor savjesti za članove redovitih oružanih snaga

Većina država članica OEES-a priznaje prigovor savjesti koji se odnosi na vojne obveznike, dok samo mali broj država priznaje prigovor savjesti kad je riječ o profesionalnim djelatnim vojnim osobama i službenicima i namještenicima oružanih snaga. U svojim odgovorima u sklopu upitnika ODIHR-DCAF-a, sljedeće države navele su da njihova zakonska regulativa omogućava pravo prigovora savjesti i u slučaju profesionalnih vojnika: Bjelorusija, Njemačka, Norveška, Poljska, Ruska Federacija, Slovačka, Španjolska, Švicarska i Sjedinjene Američke Države.¹³⁴

Međutim, UN-ov komesar za ljudska prava ističe sljedeće:

Primjena prava na prigovor savjesti na osobe koje dragovoljno služe u oružanim snagama zasniva se na stavu da se duboka uvjerenja jedne osobe mijenjaju, te da se osobe koje dragovoljno služe u oružanim snagama mogu tijekom vremena razvijati u

¹³⁴ ODIHR-DCAF, upitnik, pitanje 37.

pravcu prigovora savjesti na nošenje oružja.¹³⁵

U travnju 2006. godine Parlamentarna skupština Vijeća Europe pozvala je države članice:

da u svoje zakonske propise ugrade pravo osobe da u svakom momentu bude registrirana kao osoba koja navodi prigovor savjesti, naime, prije, za vrijeme ili nakon odsluženja vojnoga roka, kao i pravo profesionalnih vojnika na status osoba koje navode prigovor savjesti.¹³⁶

Selektivni prigovor savjesti

Još jedno od značajnih pitanja je i takozvani selektivni prigovor savjesti, tj. prigovor savjesti na sudjelovanje u borbenim operacijama, a ne na vojnu obvezu općenito. Prigovor savjesti te vrste ima dugu povijest (primjeri se kreću od slučaja kada je Henry David Thoreau 1846. godine odbio platiti porez tijekom rata između SAD-a i Meksika,¹³⁷ do vojnika koji su se odbili boriti u Drugom zaljevskom ratu¹³⁸), i često se povezuje s teorijom pravednoga rata. To je pitanje od posebnoga značaja, kako za profesionalne pripadnike i zaposlenike oružanih snaga, tako i za pričuvne snage.

Selektivni prigovor savjesti problematičan je iz dva razloga. Prvo, pošto je takva osoba spremna boriti se u drugim sukobima, njena iskrenost kod navođenja prigovora savjesti može biti upitna. Drugo, motivacija za selektivni prigovor savjesti može biti političko pitanje, prije nego pitanje savjesti. Premda bi, teoretski gledano, pripadnik oružanih snaga sa selektivnim prigovorom savjesti mogao, sukladno ostalim kriterijima učinkovitosti, biti raspoređen na druge dužnosti, postoji velika mogućnost da će selektivni prigovor savjesti – kao i u slučaju redovitih djelatnih vojnih osoba koje ulože prigovor savjesti nakon novačenja u oružane snage – u praksi rezultirati otpustom iz oružanih snaga i gubitkom karijere.

Veoma mali broj država omogućio je izuzeće od služenja vojnoga roka na temelju selektivnog prigovora savjesti. Vrhovni sud Sjedinjenih Država smatra da ne postoji ustavni zahtjev da se u sklopu zaštite slobode vjeroispovijedi ne navede ništa više nego opće pravo u tom smislu.¹³⁹ Njemački savezni upravni sud, s druge strane, 2005. godine donio je odluku po kojoj je sloboda savjesti štitila računalnoga inženjera zaposlenog u oružanim snagama, koji je zbog svoje savjesti, odbio raditi na jednom računalnom programu, jer je smatrao da je rat u Iraku nepravedan i nelegalan.¹⁴⁰

10.9

Selektivni prigovor savjesti¹⁴¹

Države koje priznaju selektivni prigovor savjesti

Austrija, Bjelorusija, Belgija, Kanada, Danska, Gruzija, Njemačka, Norveška, Poljska, Portugal, Ruska Federacija, Srbija i Crna Gora, Švedska, Švicarska

Države koje ne priznaju selektivni prigovor savjesti

Hrvatska, Češka Republika, Finska, Irska, Litvanija, Sjedinjene Američke Države

¹³⁵ "Građanska i politička prava", *op. cit.*, napomena 107., stavak 26.

¹³⁶ Parlamentarna skupština Vijeća Europe, Preporuka 1742. (2006), "Ljudska prava pripadnika oružanih snaga", tekst usvojen na sjednici Skupštine 11. travnja 2006. (11. sjednica).

¹³⁷ H.D. Thoreau, *On Civil Disobedience (Građanska neposlušnost)* (Chicago: Charles H. Kerr, 1989.).

¹³⁸ "Jail for Iraq refusal RAF doctor", BBC News, 13 April 2006, <<http://news.bbc.co.uk/1/hi/uk/4905672.stm>>.

¹³⁹ *Gillette protiv Sjedinjenih Država*, Vrhovni sud Sjedinjenih Država, 8. ožujka 1971., *United States Reports*, svezak 401., 1974., str. 437.

¹⁴⁰ Njemački savezni upravni sud, *Wehrdienstsenat* (Odjel za vojnu obvezu), 21. lipnja 2005., Odluka broj 12. iz 2004., predmet broj WD 12.04. (vidi M. Bohlander, "Superior Orders, Unjust War and the Soldier's Conscience", *Inter Alia*, svezak 4., 2005., str. 17.-19.).

¹⁴¹ ODIHR-DCAF, upitnik, pitanje 35.; države sudionice koje nisu odgovorile: Bosna i Hercegovina, Estonija, Latvija, Slovenija, Ukrajina, Velika Britanija.

Procedure za odlučivanje po zahtjevu za ulaganje prigovora savjesti

U praksi se relevantne mogućnosti kreću, od onih u državama koje imaju dominantno civilne odbore, do onih država koje imaju vojna tijela, dok neke države imaju mješoviti sustav. Kao primjer države sa civilnim odborom možemo navesti Hrvatsku, gdje Povjerenstvo za civilnu službu obuhvata predstavnike Ministarstva obrane, Ministarstva pravosuđa, uprave i lokalne samouprave, te Ministarstva zdravstva i socijalne skrbi. Grčka ima mješoviti sustav utoliko što mješovito civilno-vojno povjerenstvo savjetuje ministra obrane (ukoliko ministar odbije zahtjev, pripadnik oružanih snaga može uložiti žalbu sudu). U Sjedinjenim Američkim Državama, s druge strane, vojni istražni časnik sastavlja izvješće za oružane snage, uz proceduralna jamstva za podnositelja zahtjeva, kao što je mogućnost pravnog zastupanja i mogućnost pobijanja navoda.¹⁴²

10.10

Tijela koja donose rješenja po zahtjevima za uvažavanje prigovora savjesti¹⁴³

Nadležno tijelo	Oružane snage	Sud	Komisija
Države	Češka Republika, Danska, Norveška, Ruska Federacija, Srbija i Crna Gora, Sjedinjene Američke Države	Bjelorusija, Finska, Njemačka, Ruska Federacija	Bjelorusija, Belgija, Hrvatska, Češka Republika, Gruzija, Latvija, Litvanija, Norveška, Poljska, Ruska Federacija, Švicarska, Ukrajina, Sjedinjene Američke Države

Rezolucija UN-ova Povjerenstva za ljudska prava 1998/77. poziva države koje ne prihvataju prigovor savjesti kao valjan razlog, bez prethodnog ispitivanja, da uspostave neovisna i nepristrana tijela koja će imati zadatak da utvrde je li prigovor savjesti u konkretnom slučaju istodobno i istinsko uvjerenje osobe, koja ga navodi. Sukladno tomu, Preporuka Vijeća Europe 1518/2001. navodi sljedeće: «Razmatranje zahtjeva uključuje sva neophodna jamstva za pravičan postupak. Podnositelj zahtjeva ima pravo žalbe na odluku prvostupanjskog organa. Tijelo nadležno za razmatranje žalbi odvojeno je od vojne administracije i ima sastav koji jamči njegovu neovisnost.»¹⁴⁴

4. Najbolji pristup i preporuke¹⁴⁵

Sve osobe na koje se odnosi vojna obveza trebale bi imati pristup informacijama o pravu na prigovor savjesti na služenje vojnoga roka, te pristup načinima za dobijanje statusa osobe koja podastire prigovor savjesti.

- Prigovor savjesti trebao bi biti omogućen i vojnim obveznicima i profesionalnim vojnicima, i to prije i za vrijeme trajanja službe u oružanim snagama, a sukladno preporukama međunarodnih tijela.
- Ukoliko država *a priori* ne prihvata iskazani prigovor savjesti kao valjan, trebala bi postojati mogućnost neovisnih povjerenstava za reviziju (ili ukoliko one nisu neovisne, trebalo bi osigurati adekvatnu proceduralnu zaštitu).
- Osobe koje navode prigovor savjesti ne bi smjele biti izložene ponovljenim kaznama zbog toga što nisu ispunile vojnu obvezu.

¹⁴² "Građanska i politička prava", *op. cit.*, napomena 107., stavak 38.-41.

¹⁴³ ODIHR-DCAF, upitnik, pitanje 34.a; države članice koje nisu odgovorile:

Pitanje u svezi s oružanim snagama: Bosna i Hercegovina, Kanada, Finska, Litvanija, Slovenija, Velika Britanija; Pitanje u svezi sa sudom/povjerenstvom: Austrija, Bosna i Hercegovina, Kanada, Danska, Estonija, Slovenija, Švedska, Velika Britanija.

¹⁴⁴ "Građanska i politička prava", *op. cit.*, napomena 107., stavak 37.

¹⁴⁵ Značajan dio preuzet iz "Građanskih i političkih prava", *op. cit.*, napomena 107.

- Ne bi smjelo biti diskriminacije osoba koje navode prigovor savjesti u svezi s uvjetima i okolnostima njihove službe, niti glede njihovih ekonomskih, socijalnih, kulturnih, građanskih ili političkih prava.
- Alternativna služba trebala bi biti sukladna razlozima prigovora savjesti, neborbene i civilne prirode, u javnom interesu i bez elemenata kažnjavanja.
- Alternativna služba trebala bi se vršiti isključivo pod civilnom upravom, bez uključivanja vojnih organa.
- Osobe koje se odluče za alternativnu službu trebale bi uživati ista ekonomska i socijalna prava kao i osobe koje služe vojni rok.
- Alternativna služba ne bi trebala trajati duže od 1,5 dužine trajanja vojnoga roka.

Poglavlje 11

Religija u oružanim snagama

Ovo poglavlje razmatra praktična pitanja u svezi s priznavanjem slobode vjeroispovijedi ili uvjerenja, u oružanim snagama država članica OEES-a. Poglavlje se, također, bavi mogućim izazovima pri osiguravanju slobode vjeroispovijedi općenito, ali i konkretnih religijskih praksi u oružanim snagama. Ovaj dio, također, objašnjava osnovne obveze po osnovu ljudskih prava u smislu priznavanja slobode vjeroispovijedi i zabrane diskriminacije po vjerskom osnovu.

Određeni aspekti religijske prakse mogu od oružanih snaga, kao poslodavca, zahtijevati osiguravanje posebnih uvjeta, kao što je osiguravanje vremena i mjesta za molitvu, osiguravanje pristupa duhovnim autoritetima ili vjerskim službenicima različitih religija, osiguravanje odgovarajućih pogrebnih obreda različitih religijskih tradicija, odobravanje slobodnih dana za vrijeme vjerskih blagdana, različitih režima u smislu odijevanja i ishrane, te omogućavanje posta. Omogućavanje prakticiranja religije u nekim je slučajevima propisano zakonom. Oružane snage koje žele odražavati raznovrsnost društava koje štite, morat će, koliko god je to moguće, ukloniti prepreke koje bi pripadnike različitih religija mogle spriječiti da im se pridruže. Zato se čini razumnim djelatnim vojnim osobama oružanih snaga omogućiti prakticiranje vjerskih običaja gdje god se to može postići bez ugrožavanja vojne učinkovitosti. Omogućavanje prakticiranja vjerskih običaja, što je još značajnije, znači da poslodavci imaju uvjete da privuku i zadrže najbolji mogući kadar, bez obzira na vjeroispovijed ili uvjerenja. Ovo poglavlje razmatra neke od načina na koje države osiguravaju slobodu prakticiranja različitih vjerskih obreda u oružanim snagama, ali i izdvaja najbolje modalitete u tom pogledu.

1. Pitanja od značaja

U pravu o ljudskim pravima navodi se da sloboda vjeroispovijedi podrazumijeva i unutarnju i vanjsku dimenziju. Unutarnja sloboda vjeroispovijedi odnosi se na slobodu vjerovanja, na ono što je Europsko povjerenstvo za ljudska prava nazvalo unutarnjim forumom (*forum internum*).¹⁴⁶ To rijetko otvara praktična pitanja u svezi s uživanjem navedenog prava, s obzirom na to da se tiče unutarnjeg uvjerenja osobe. Vanjska je dimenzija, međutim, problematična: ona se odnosi na pravo da se slijedi ili uzdržava od određenog ponašanja zasnovanog na vjerskom uvjerenju ili savjesti. Pitanje prigovora savjesti na služenje vojnoga roka (zbog vjerskih ili drugih razloga) razmatrano je u poglavlju 10. Ovo poglavlje fokusira se na druge aspekte ponašanja zasnovanog na vjerskim uvjerenjima.

11.1.

Sloboda vjeroispovijedi: pristup Vrhovnog suda Kanade¹⁴⁷

Sušтина koncepta slobode vjeroispovijedi jeste pravo osobe da bira vlastita religijska uvjerenja, pravo osobe da svoja religijska uvjerenja izražava otvoreno i bez straha od sprečavanja ili odmazde, te pravo iskazivanja uvjerenja kroz molitvu i praksu ili putem propovijedanja i informiranja. Ali sam koncept podrazumijeva i nešto više. Sloboda se u prvom redu može definirati kao odsustvo prisile ili ograničenja. Ukoliko je osoba voljom države ili neke druge osobe primorana da poduzme ili ne poduzme određene aktivnosti, što u protivnom ne bi učinila, onda ona ne postupa po svojoj slobodnoj volji i ne može se reći da je istinski slobodna.

¹⁴⁶ C protiv Velike Britanije, Europsko povjerenstvo za ljudska prava, 15. prosinca 1983., *Decisions and Reports*, svezak 37., 1983., str. 142, 147.

¹⁴⁷ R protiv Big M Drug Mart Ltd., Vrhovni sud Kanade, 24. travnja 1985., *Dominion Law Reports*, 4th Series, svezak 18., 1985., str. 321., 353.-354., po odluci suca Dicksona.

Vanjska dimenzija može se podijeliti na pozitivnu slobodu vjeroispovijedi i negativnu slobodu vjeroispovijedi. Pozitivna sloboda vjeroispovijedi jeste sloboda aktivnog izražavanja vlastite religije ili uvjerenja. Pravo *izražavanja* vlastite religije može podrazumijevati sudjelovanje u odgovarajućim vidovima molitve, čitanje svetih tekstova, molitvu, razgovor s drugim ljudima o vlastitim religijskim uvjerenjima, posebne zahtjeve glede odijevanja i ishrane, te obilježavanje vjerskih blagdana. Kao društvena sloboda, međutim, ta pozitivna sloboda nužno podliježe određenim ograničenjima u interesu očuvanja društvenog poretka i zaštite prava drugih građana.

Negativna sloboda vjeroispovijedi jeste sloboda *od* prisile ili diskriminacije na temelju religijskih (ili nereligijskih) uvjerenja. Primjerice, članak 1.2. Deklaracije Ujedinjenih naroda o ukidanju svih oblika netolerancije i diskriminacije na temelju vjeroispovijedi ili uvjerenja iz 1981. godine navodi sljedeće: «Nitko ne može biti podvrgnut prisili koja ugrožava njegovu slobodu da slijedi religiju ili uvjerenja po svom izboru.»¹⁴⁸ Imunitet od prisile podrazumijeva da osobe ne bi smjele biti kažnjavane niti podvrgnute nepovoljnijem tretmanu na temelju svoje vjeroispovijedi. ICCPR navodi pravo osobe da «slijedi ili primi religiju po vlastitom izboru» (članak 18.1) i da bude oslobođena prisile pri svom izboru (članak 18.2). Također se posebno priznaju i prava vjerskih manjina.¹⁴⁹

Ukoliko su oružane snage zatvorene za pripadnike određenih vjerskih skupina, ili ukoliko im one ograniče mogućnost promicanja, sasvim je jasno da bi to moglo predstavljati rasnu diskriminaciju. Međutim, i inzistiranje da nove djelatne vojne osobe i službenici i namještenici oružanih snaga, primjerice, prisegnu na lojalnost šefu države ili ustavu, a koja u sebi ima i religijske elemente, može jednako tako predstavljati prisilu u vjerskim pitanjima. Time bi se mogli isključiti ateisti ili oni koji iz vjerskih razloga ne odobravaju davanje prisege.

Određeni aspekti vanjske slobode vjeroispovijedi mogu biti u sukobu sa prirodom stegovnoga života u oružanim snagama. Oni se, uglavnom, odnose na pozitivne aspekte vjerskih sloboda. Međutim, negativni aspekti te slobode mogu u određenim situacijama doći u pitanje, primjerice, kada određene ceremonije oružanih snaga od djelatnih vojnih osoba zahtijevaju sudjelovanje u vjerskim obredima.¹⁵⁰ Ustavni sud Španjolske donio je odluku da zapovijedi te vrste predstavljaju povrede vjerskih sloboda.¹⁵¹ To je također zabranjeno i u Danskoj, putem ustavnih jamstava u smislu vjerskih sloboda.¹⁵²

Pozitivni aspekti slobode vjeroispovijedi mogu nametnuti određeni teret oružanim snagama kao poslodavcu, kao što je osiguravanje vremena i mjesta za molitvu, osiguravanje pristupa duhovnim autoritetima ili vjerskim službenicima različitih religija, osiguravanje odgovarajućih pogrebnih obreda različitih religijskih tradicija, odobravanje slobodnih dana za vrijeme vjerskih blagdana, različitih režima u smislu odijevanja i ishrane, te omogućavanje posta. Ključno pitanje u tim slučajevima jeste pitanje razmjernosti, tj. pod pretpostavkom da postoji stvarni vojni razlog za praksu o kojoj je riječ, pitanje je hoće li ona i u kojoj mjeri biti ugrožena zbog ustupaka koji se prave zbog prakticiranja vjerskih obreda.

To se pitanje jasno vidi primjerice, (preuzeto od Vrhovnog suda Sjedinjenih Država) liječnika ortodoksnog Židova u zračnim postrojbama, koji je pored toga i rabin.

¹⁴⁸ Deklaracija je usvojena Rezolucijom Opće skupštine 36/55., 36. UN GAOR, Supp. (No. 51.), 171., 25. studenoga 1981.

¹⁴⁹ Vidi članak 27.

¹⁵⁰ Nolte (ed.), *op. cit.*, napomena 6., str. 88.-89., citira stegovne zahtjeve u Velikoj Britaniji i Italiji.

¹⁵¹ Ustavni sud Španjolske, Presuda broj 177/1996., 11. studenoga 1996., *Boletín Oficial del Estado*, No. 303, 17. prosinca 1996., također dostupna na web stranici Ustavnog suda Španjolske, <http://www.boe.es/g/es/bases_datos/tc.php> (unesite broj presude u rubriku "referencia-número" i kliknite na "Buscar").

¹⁵² Nolte, *op. cit.*, napomena 6., str. 250., citira članak 67.-70. Ustava Danske.

11.2.

Vjerska obilježja i zahtjevi odore prema Vrhovnom sudu SAD-a¹⁵³

Ortodokсни Židov, istodobno i rabin, dobio je zapovijed da ne nosi *jarmulku* kada je na dužnosti i kada je u odori časnika Zračnih snaga u zračnoj bazi March. Zapovijed je bila izdata na temelju propisa koji se odnosi na zračne snage, a po kojem se odgovarajuće odobrene kape mogu nositi na otvorenom, ali da se u zatvorenim prostorima «kape ne smiju nositi ... osim djelatnih policijskih vojnih osoba u izvršavanju njihovih dužnosti». Podnositelj zahtjeva naveo je da to ugrožava njegovo pravo na neometano uživanje slobode vjeroispovijedi sukladno Prvom amandmanu Ustava SAD-a.

Većinom glasova od 5:4, Vrhovni sud Sjedinjenih Država donio je odluku da to ne predstavlja povredu Prvog amandmana, s obzirom na to da svrha navedenog propisa predstavlja legitiman vojni cilj.¹⁵⁴ Po riječima suca Rehnquista, time se potiče «podređivanje osobnih preferenci i identiteta u korist cjelokupne skupne misije,» kao i da se stvara «osjećaj hijerarhijskog jedinstva time što se nastoje eliminirati vanjske individualne razlike, osim onih koje označavaju čin.» Od ključnog je značaja stvoriti «navike neophodne za stegu i jedinstvo» u mirnodopskim uvjetima kako bi se spriječili problemi.

Oružane snage koje ne poduzmu korake kako bi omogućile prakticiranje religije, putem vjerskih obreda u praksi, uspješno će odvratiti pripadnike vjerskih manjina od pridruživanja redovitim snagama, čime će izgubiti mogućnost da obavljaju civilne dužnosti, što će rezultirati gubitkom dostupnog kadra i stručnog znanja. To također može oslabiti lojalnost određenih vjerskih skupina unutar zajednice koju oružane snage predstavljaju. Čak i da su navedeni zahtjevi 'neutralnog značenja' (tj. da se ne odnose niti na jednu konkretnu religiju), oni ipak predstavljaju jedan oblik neizravne vjerske diskriminacije.

Pored toga, ukoliko se vjerska sloboda shvati kao pozitivno pravo, moglo bi se reći da ona uključuje i obvezu zaštite djelatnih vojnih osoba i službenika i namještenika oružanih snaga od diskriminacije, maltretiranja ili uznemiravanja zbog njihova vjerskoga opredjeljenja.

Priznavanje slobode vjeroispovijedi u svim njenim aspektima stvara i određene poteškoće koje se ne sreću kod drugih građanskih ili političkih prava. Prva se odnosi na utvrđivanje istinitosti navoda u svezi sa slobodom vjeroispovijedi na temelju savjesti.

Jasno je da se priznavanje i omogućavanje slobode vjeroispovijedi ne bi trebalo ograničiti na najraširenije religije, primjerice, kršćanstvo, islam, judaizam, vjerovanje Sika ili budizam (čije su prakse i vjerovanja općenito poznati), jer bi to značilo diskriminaciju manje zastupljenih ili novih religija. Prema ugovorima o ljudskim pravima, one imaju jednako pravo na poštovanje. Međutim, u njihovom slučaju, djelatne vojne osobe oružanih snaga su vjerojatno mnogo manje upoznate s osnovnim postavkama.

Drugo, u nekim državama, kao što su Francuska i Turska, sekularno je načelo zajamčeno ustavom, dok su u drugim državama, kao što su Sjedinjene Države, crkva i država razdvojene. U tim slučajevima postoji bojazan da bi mjere koje država poduzima, kako bi aktivno pomogla prakticiranje vjeroispovijedi, mogle biti neustavne.

Treće, mogu se javiti i određene poteškoće zbog složenosti zadatka da se omoguće različite, a u nekim pitanjima i proturječne, vjerske prakse. Pitanje obilježavanja vjerskih blagdana jedno je od područja u kojem je to razvidno: ukoliko bi oružane snage dopustile slobodne dane za sve vjerske blagdane, to bi zaista moglo negativno utjecati na njihovu operativnost.

¹⁵³ *Goldman v. Weinberger*, Supreme Court of the United States, 25 March 1985, *United States Reports*, Vol. 475, 1985., p. 503.

¹⁵⁴ Suci s izdvojenim mišljenjem tvrdili su da Zračne snage nisu dovoljno jasno pokazale zašto bi izuzetak od propisa o nošenju odore ugrožavao vojne ciljeve.

2. Međunarodne obveze u oblasti ljudskih prava

11.3

Temeljni ugovori o ljudskim pravima koji priznaju slobodu vjeroispovijesti

UDHR, članak 18	Svatko ima pravo na slobodu misli, savjesti i vjeroispovijedi; ovo pravo uključuje slobodu promjene vjeroispovijedi ili uvjerenja i slobodu da čovjek sam ili u zajednici s drugima, javno ili privatno, manifestira svoju vjeru ili uvjerenje podučavanjem, običajima, molitvom i obredom.
ICCPR, članak 18	1. Svatko ima pravo na slobodu mišljenja, savjesti i vjeroispovijedi. To pravo podrazumijeva slobodu da slijedi ili prima religijska uvjerenja po svom izboru, i slobodu se, da samostalno ili u zajednici sa drugima, te javno ili privatno, ispoljava vlastita religijska uvjerenja ili uvjerenja molitvom, obredima, praksom i podučavanjem.
ECHR, članak 9	1. Svatko ima pravo na slobodu misli, savjesti i vjeroispovijedi; ovo pravo uključuje slobodu da promijeni vjersko opredjeljenje ili uvjerenje i slobodu da, sam ili zajedno s drugima, javno ili privatno, manifestira svoju vjersku opredijeljenost ili uvjerenje, obredom, propovijedanjem i vršenjem vjerskih dužnosti. 2. Sloboda manifestiranja vlastite vjere ili uvjerenja, podliježe samo onim ograničenjima, koja su propisana zakonom i neophodna u demokratskom društvu, u interesu javne sigurnosti, zaštite javnog poretka, zdravlja ili morala, ili zaštite prava i sloboda drugih.

Članak 6. Deklaracije Ujedinjenih naroda iz 1981. o ukidanju svih oblika netolerancije i diskriminacije na temelju vjeroispovijedi ili uvjerenja¹⁵⁵ daje možda najdetaljniji (iako ne konačan) popis različitih aspekata slobode vjeroispovijedi. Neki dijelovi tog članka koji se odnose na pripadnike oružanih snaga dati su u uokvirenom tekstu pod brojem 11.4.

Od usvajanja Helsinškog završnog dokumenta (1975.), OEES-ove obveze u ovoj oblasti postaju sve konkretnije.¹⁵⁶ Obveze koje se navode u Bečkom završnom dokumentu iz 1989. godine jesu najkonkretnije i najsveobuhvatnije,¹⁵⁷ a odnose se na niz pitanja, uključujući i diskriminaciju na temelju vjeroispovijedi,¹⁵⁸ proširenje zaštite na ateiste, kao i na vjernike,¹⁵⁹ zaštitu prava na kolektivne vjerske obrede,¹⁶⁰ te vjersko i moralno obrazovanje djece.¹⁶¹ Kopenhaška konferencija iz 1990. godine obvezala je države članice na priznavanje prava pojedinca na promjenu vjeroispovijedi.¹⁶² Nakon toga, isti je stav potvrđen na konferenciji u Maastrichtu (2003.).¹⁶³

¹⁵⁵ *Op. cit.*, napomena 148.

¹⁵⁶ Helsinki 1975. godine (Pitanja vezana za sigurnost u Europi: 1. (a) Deklaracija o načelima međusobnih odnosa država članica – načelo VII.): države članice trebale bi poštovati "ljudska prava i temeljne slobode, uključujući i slobodu mišljenja, savjesti, vjeroispovijedi ili uvjerenja svih osoba".

¹⁵⁷ Beč 1989. godine (Pitanja vezana za sigurnost u Europi: načela).

¹⁵⁸ *Ibid.*, stavak 16.1.

¹⁵⁹ *Ibid.*, stavak 16.2.

¹⁶⁰ *Ibid.*, stavak 16.4.

¹⁶¹ *Ibid.*, stavak 16.6.

¹⁶² Kopenhagen 1990. godine, stavak 9.4.

¹⁶³ Maastricht 2003. godine (Odluke: Odluka broj 4/03. o toleranciji i nediskriminaciji).

11.4.

Sloboda vjeroispovijedi: Deklaracija UN-a (izvodi)¹⁶⁴

Sloboda mišljenja, savjesti, vjeroispovijedi ili uvjerenja podrazumijeva, *inter alia*, sljedeće slobode:

- (a) molitvu ili okupljanja na temelju vjeroispovijedi ili uvjerenja, i uspostavljanje i održavanje mjesta za te svrhe; ...
- (d) pisanje, izdavanje i distribuiranje relevantnih publikacija u tim oblastima;
- (e) podučavanje vjeroispovijedi ili uvjerenja na mjestima pogodnim za tu namjenu; ...
- (h) obilježavanje dana odmora, proslavu blagdana i ceremonije sukladno postavkama određene vjeroispovijedi ili uvjerenja;
- (i) uspostavljanje i održavanje komunikacije s pojedincima i zajednicama u svezi s pitanjima vjeroispovijedi i uvjerenja, na lokalnoj i međunarodnoj razini.

Članak 9. Europske konvencije¹⁶⁵ navodi «pravo na slobodu *misli, savjesti* i vjeroispovijedi [naš kurziv]» i štiti pravo osobe da «manifestira svoju vjeroispovijed ili *uvjerenje* [naš kurziv]». Usprkos tomu, mišljenje i savjest ne podrazumijevaju pravo da budu manifestirani prema članku 9.2, što nije slučaj s religijom i religijskim uvjerenjem.

Nisu samo glavne ili tradicionalne religije te koje uživaju zaštitu prema članku 9. Sud je također uvažio prigovore manjih ili novih religija: primjerice, druida,¹⁶⁶ scientologa¹⁶⁷ i sljedbenika pokreta Divine Light Zentrum.¹⁶⁸ Zbog toga je Kraljevska mornarica 2004. godine izašla u susret jednom pripadniku satanističkog pokreta i omogućila mu da na brodu prakticira svoju religiju.¹⁶⁹

Europski sud za ljudska prava navodi sljedeće:

Kako se jamči člankom 9, sloboda mišljenja, savjesti i vjeroispovijedi jedan je od temelja «demokratskog društva» u smislu Konvencije. Po svojoj vjerskoj dimenziji, to je jedan od najvitalnijih elemenata koji sačinjavaju identitet vjernika i određuju njihov pogled na život, ali je istodobno i jedna od najznačajnijih vrijednosti za ateiste, agnostike, skeptike i one nezainteresirane u tom pogledu. O toj slobodi ovisi pluralizam, neodvojivi dio demokratskog društva, za koji je tijekom stoljeća plaćana velika cijena.¹⁷⁰

Vjerska diskriminacija

Diskriminacija u uživanju ljudskih prava na temelju religije zabranjena je najznačajnijim ugovorima o ljudskim pravima, kako se vidi iz teksta koji slijedi. U svom članku 14. Europska konvencija navodi zabranu diskriminacije u uživanju prava zajamčenih Konvencijom, a na temeljima «kao što su spol, rasa, boja kože, jezik, vjeroispovijed, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno podrijetlo, veza sa nekom nacionalnom manjinom, imovno stanje, status po rođenju ili drugi status.»

¹⁶⁴ Deklaracija o ukidanju svih oblika netolerancije i diskriminacije na temelju vjeroispovijedi ili uvjerenja, 1981.

¹⁶⁵ Za članak 9. vidi C. Evans, *Freedom of Religion under the European Convention on Human Rights* (Oxford: Oxford University Press, 2001.).

¹⁶⁶ *Chappell protiv Velike Britanije*, Europsko povjerenstvo za ljudska prava, 14. srpnja 1987., *Decisions and Reports*, svezak 53., 1987., str. 241.

¹⁶⁷ *X and Scientološka crkva protiv Švedske*, Europsko povjerenstvo za ljudska prava, 5. svibnja 1979., *Decisions and Reports*, svezak 16., 1978., str. 68.

¹⁶⁸ *Omkanananda i Divine Light Zentrum protiv Švicarske*, Europsko povjerenstvo za ljudska prava, 19. ožujka 1981., *Decisions and Reports*, svezak 25., 1981., str. 105.

¹⁶⁹ “Navy approves first ever Satanist”, BBC News, 24. listopada 2004., <<http://news.bbc.co.uk/1/hi/uk/3948329.stm>>.

¹⁷⁰ *Kokkinakis protiv Grčke*, Europski sud za ljudska prava, 25. svibnja 1993., *European Human Rights Reports*, svezak 17., 1993., str. 397., stavak 31.

Na članak 14. može se pozvati osoba koja navodi da je diskriminirana od strane države na temelju njene vjeroispovijedi, osobito u slučajevima kad osobi nije omogućeno da prakticira svoju religiju prema zakonskoj regulativi koja je u drugim aspektima neutralna. Članak 14. dopunjen je Protokolom 12 – samostalna odredba o diskriminaciji, koja uvrštava vjeroispovijed među osnove po kojima se ne smije vršiti diskriminacija – koji se odnosi na sve aktivnosti javnih organa, uključujući i oružane snage.¹⁷¹

Nešto općenitije odredbe o zabrani diskriminacije na temelju vjeroispovijedi također su date u ICCPR-u.¹⁷² One su dopunjene Deklaracijom iz 1981. o ukidanju svih oblika netolerancije i diskriminacije na temelju vjeroispovijedi ili uvjerenja,¹⁷³ koja u svom članku 2.1. navodi da «nitko ne smije biti predmet diskriminacije od strane bilo koje države, institucije, skupine osoba ili osobe, a na temelju vjeroispovijedi ili drugog uvjerenja.» Sukladno članku 4. države su dužne poduzeti «učinkovite mjere» zaštite od vjerske diskriminacije, te staviti izvan snage diskriminatorsku zakonsku regulativu.

U državama članicama Europske unije, Direktiva Vijeća broj 2000/78/EC od 27. studenoga 2000. godine kojom se uspostavlja opći okvir za jednak tretman u struci i na radnom mjestu zahtijeva od država članica da osiguraju pravni lijek za slučajeve diskriminacije na radnom mjestu ili u sklopu edukacije (izravne ili neizravne diskriminacije, kao i maltretiranja) na temelju vjeroispovijedi. Zabrana diskriminacije ne znači, međutim, da su sve razlike na temelju vjeroispovijedi neprihvatljive. Direktiva navodi da, u veoma ograničenim okolnostima, različit tretman može biti opravdan tamo gdje određena značajka utemeljena u religiji predstavlja jedan od ključnih zahtjeva struke, kada je cilj legitiman, a zahtjev razmjern.¹⁷⁴ U oružanim snagama to se načelo većinom odnosi na položaj vjerskoga službenika, kao što je kapelan. U takvim slučajevima, zahtjev da je zaposlenik pripadnik određene religije može biti pravno utemeljen, ukoliko su ispunjeni i svi drugi neophodni uvjeti.

11.5.

Nizozemska: sudovi i vjerski blagdani/ishrana

Pravosuđe može imati značajnu ulogu u vršenju pritiska na oružane snage da omoguće slobodu vjeroispovijedi, kao što se vidi iz nizozemskih primjera.¹⁷⁵

Jedan primjer jeste odluka Centralnog apelacionog suda iz 1990. godine, koja navodi da članak 6. Ustava nalaže osiguravanje uvjeta za ramazanski post glede radnog vremena i povremenog oslobođanja od uobičajenih dužnosti.¹⁷⁶

U drugoj odluci, iz 1991. godine, Centralni apelacioni sud utvrdio je da je jedan mornarički kaplar bio izložen diskriminatorskom tretmanu, jer mu nije osigurana naknada dodatnih troškova za pripremanje košer hrane koju zahtijeva ishrana u skladu s njegovom religijom.¹⁷⁷

¹⁷¹ Protokol br. 12. uz Konvenciju o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda, članak 1. – Opća zabrana diskriminacije: 1. Uživanje svih prava određenih zakonom osigurat će se bez diskriminacije na bilo kojoj osnovi kao što je spol, rasa, boja kože, jezik, vjera, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno podrijetlo, pripadnost nacionalnoj manjini, imovina, status po rođenju ili drugi status. 2. Nikoga ne smiju diskriminirati javna tijela na bilo kojoj osnovi navedenoj u stavku 1.

¹⁷² Članak 26.

¹⁷³ Ona, međutim, nema status obvezujućeg međunarodnog ugovora.

¹⁷⁴ Direktiva Vijeća broj 2000/78/EC od 27. studenoga 2000. godine kojom se uspostavlja opći okvir za jednak tretman u struci i na radnom mjestu *Official Journal of the European Communities*, L 303, 2 prosinac 2000., str. 16., članak 4., stavak 1.

¹⁷⁵ L. Besselink, "Military Law in the Netherlands", in Nolte, *op. cit.*, napomena 6., str. 594.-595.

¹⁷⁶ Centralni apelacioni sud (Centrale Raad van Beroep), 25. listopada 1990., *Tijdschrift voor Ambtenarenrecht*, str. 245.

¹⁷⁷ Centralni apelacioni sud (Centrale Raad van Beroep), 14. ožujka 1991., *Tijdschrift voor Ambtenarenrecht*, str. 105.

Ograničenja slobode vjeroispovijedi

Sloboda vjeroispovijedi je uvjetno pravo (vidi poglavlje 5., Međunarodno pravo o ljudskim pravima). Primjerice, država može ograničiti pravo manifestiranja religijskih uvjerenja iz članka 9. Europske konvencije, ukoliko su ta ograničenja propisana zakonom «u demokratskom društvu, u interesu javne sigurnosti, zaštite javnog poretka, zdravlja ili morala, ili zaštite prava i sloboda drugih». Značajno je napomenuti da popis mogućih osnova za nametanje ograničenja ne uključuje interes državne sigurnosti (za razliku, primjerice, članka 8. ili članka 10. i 11; vidi uokvireni tekst pod brojem 11.6). U praksi, međutim, kako se i vidi iz pristupa Europskog suda za ljudska prava, oružane snage mogu legitimno ograničiti navedeno pravo sukladno vojnoj stezi, a u interesu javnoga reda ili zaštite prava i sloboda drugih. Svako takvo ograničenje mora biti «propisano zakonom» i «neophodno u demokratskom društvu» (vidi poglavlje 5., Međunarodno pravo o ljudskim pravima).

Jednim dijelom (premda se to očigledno odnosi samo na redovite pripadnike i zaposlenike, a ne na vojne obveznike), ograničenja mogu biti rezultat onoga što Sud smatra *dragovoljnim odricanjem* pojedinca od prava na manifestiranje vlastite vjeroispovijedi u momentu kada postaje dio vojnoga načina života. U predmetu *Kalaç protiv Turske*,¹⁷⁸ Europski sud za ljudska prava utvrdio je da otpust višeg pravnog savjetnika iz zračnih snaga Turske ne predstavlja povredu članka 9., koji štiti slobodu mišljenja, uvjerenja i savjesti. Sud je donio odluku da je navedeni savjetnik otpušten jer je imao «nezakonite fundamentalističke stavove». Turska vlada navela je da je kod podnositelja žalbe bio vidljiv manjak predanosti sekularnim temeljima turske države. Sud je naveo da je podnositelj žalbe dragovoljno prihvatio ograničenja glede manifestiranja svojih uvjerenja time što je prihvatio sustav vojne stege. U okviru tih ograničenja, njemu je bilo dopušteno obavljanje molitve pet puta dnevno, ramazanski post i zajednička molitva petkom. Utvrđeno je da je njegov otpust zasnovan na njegovom vlastitom ponašanju i stavu, a ne na načinu na koji je manifestirao svoju vjeroispovijed. Po riječima Suda, «u ostvarivanju slobode manifestiranja svoje vjeroispovijedi, može se desiti da i pojedinac mora uzeti u obzir specifičnost situacije».¹⁷⁹ Ograničenja njegova prava u ovom konkretnom slučaju, naveo je Sud, bila su rezultat njegova izbora.¹⁸⁰

Ugrožen položaj djelatnih vojnih osoba i službenika i namještenika oružanih snaga nižeg ranga može biti opravdanje za dodatna ograničenja slobode vjeroispovijedi djelatnih vojnih osoba oružanih snaga. U jednom predmetu iz Grčke, Europski sud za ljudska prava utvrdio je da sankcioniranje djelatnih vojnih osoba Pentakostalne crkve zbog preobraćivanja drugih (podređenih) djelatnih vojnih osoba zračnih snaga, nije u suprotnosti sa člankom 9.¹⁸¹ Grčke vlasti imale su pravo na taj način zaštititi podređene od neželjenog vjerskog utjecaja njihovih nadređenih, a ono što je bilo važno jeste da poduzete mjere «nisu bile nerazmjerne, s obzirom na to da nisu bile pretjerano ozbiljne i da su bile više preventivne nego kaznene prirode».¹⁸²

3. Različiti pristupi

Pristup jedne države pitanju slobode vjeroispovijedi njenih službenika i namještenika nužno je u izvjesnoj mjeri obojen općenito njenim pristupom religiji. Kao što je već rečeno, države čiji ustavi jamče sekularno uređenje mogu imati nešto stroži stav prema dopuštenom manifestiranju religijskih uvjerenja. U Oružanim snagama Francuske, primjerice, preobraćenje

¹⁷⁸ *Kalaç protiv Turske*, Europski sud za ljudska prava, 1. srpnja 1997., *European Human Rights Reports*, svezak 27, 1999, str. 552.

¹⁷⁹ *Ibid.*, stavak 27.

¹⁸⁰ *Ibid.*, stavak 28.

¹⁸¹ *Larissis protiv Grčke*, Europski sud za ljudska prava, 24. veljače 1998., *European Human Rights Reports*, svezak 27., 1999., str. 329.

¹⁸² Preobraćenje civila, međutim, tretiralo se drugačije. Tu vlasti nisu mogle intervenirati, s obzirom na to da nije bilo elemenata zlorabe ovlasti. *Ibid.*, stavak 58.-61.

nije dopušteno u interesu neutralnosti.¹⁸³ U Turskoj je sloboda vjeroispovijedi djelatnih vojnih osoba oružanih snaga ograničena sekularnom prirodom same Republike; djelatne vojne osobe i službenici i namještenici Oružanih snaga Turske, ne mogu manifestirati svoja uvjerenja dok su na dužnosti, niti tako da ih nameću drugima.¹⁸⁴

U svojim odgovorima u sklopu upitnika ODIHR-DCAF-a, relativno malo država navelo je zakonske propise kojima se priznaje sloboda vjeroispovijedi u oružanim snagama u mjeri koja prevazilazi uobičajene ustavne zahtjeve. Dvije države koje to jesu navele su: Slovačka i Ruska Federacija.¹⁸⁵

11.6

Primjeri pravnog priznavanja slobode vjeroispovijesti u oružanim snagama¹⁸⁶

Slovačka	Sukladno članku 118.1.f. Zakona broj 346/2005. u Zbirici zakona Slovačke Republike, profesionalni vojnik ima pravo na odgovarajuće dušebrižništvo i pravo sudjelovanja u vjerskim aktivnostima, ukoliko to nije u sukobu s potrebama oružanih snaga i vršenjem državne službe.
Ruska Federacija	Sukladno članku 8. Zakona Ruske Federacije o statusu djelatnih vojnih osoba i službenika i namještenika oružanih snaga, djelatne vojne osobe i službenici i namještenici oružanih snaga imaju pravo da sudjeluju u javnim obredima i vjerskim ceremonijama kada nisu na dužnosti, a nemaju pravo odbiti izvršavanje svojih vojnih dužnosti na temelju razloga vezanih za religiju. Država nije odgovorna za ispunjavanje posebnih potreba djelatnih vojnih osoba oružanih snaga glede njihovih religijskih uvjerenja; osnivanje vjerskih udruga u vojnim postrojbama nije dopušteno; vjerske ceremonije mogu se održavati na teritoriju vojne postrojbe na zahtjev djelatnih vojnih osoba, ali uz prethodno odobrenje zapovjednika i o njihovu trošku.

Veliki broj država odgovorio je na pitanje u svezi s prakticiranjem religije i ograničavanjem slobode vjeroispovijedi¹⁸⁷, istaknuvši da jedina ograničenja koja se primjenjuju jesu ona koja se nameću vjerskim običajima, koji ugrožavaju obnašanje vojnih dužnosti. To je slučaj u Azerbejdžanu, Belgiji, Češkoj Republici, Danskoj, Estoniji, Gruziji, Litvaniji i Švicarskoj.

Pristup, koji jedan pripadnik oružanih snaga ima, djelatnim vojnim osobama svoje vjeroispovijedi, u smislu vjerskih službenika, jedno je od ključnih pitanja u smislu slobode vjeroispovijedi. Odgovori u sklopu upitnika ODIHR-DCAF-a ukazuju na postojanje oštre podjele među državama. Četrnaest država osigurava pristup samo predstavniku kršćanstva, dok šest država omogućava pristup i predstavnicima drugih religija: Belgija (kršćanstvo, judaizam i drugo), Kanada (islam, kršćanstvo i drugo), Francuska (islam, kršćanstvo, judaizam), Češka Republika (kršćanstvo i judaizam), Španjolska (islam, kršćanstvo, judaizam), Ruska Federacija (islam, kršćanstvo, judaizam i budizam), te Sjedinjene Američke Države (islam, kršćanstvo, budizam, judaizam i drugo). U Nizozemskoj postoje i savjetnici - humanisti. Premda potreba za osiguravanjem predstavnika manjinskih religija očito ovisi o broju djelatnih vojnih osoba tih religija u oružanim snagama, ipak se smatra da je to najbolji modalitet u svezi s tim pitanjem. Potrebe djelatnih vojnih osoba određenih vjerskih skupina u sklopu oružanih snaga, a koje nemaju svog službenog predstavnika, mogu se djelomice ispuniti formiranjem vjerskih udruga među djelatnim vojnim osobama i službenicima i namještenicima oružanih snaga (u Njemačkoj je, primjerice, nedavno formirana udruga vojnika Židova). U multinacionalnim snagama, fleksibilno udruživanje vjerskih predstavnika između država koje u tim snagama sudjeluju može pomoći pri rješavanju pitanja osiguravanja predstavnika manjinskih religija. Tamo gdje je dopuštena nazočnost vjerskih predstavnika, njihovi zadaci jesu sljedeći: vođenje vjerskih obreda, informiranje djelatnih vojnih osoba i službenika i namještenika oružanih snaga o vjerskim pitanjima, savjetodavni rad, te pružanje vjerske podrške. Tamo gdje druge procedure ne postoje ili ne zadovoljavaju sve potrebe, vjerski predstavnici mogu se neformalno

¹⁸³ ODIHR-DCAF, upitnik.

¹⁸⁴ ODIHR-DCAF, upitnik.

¹⁸⁵ Vidi i zapovijed ministra obrane Češke Republike broj 19/1998.

¹⁸⁶ ODIHR-DCAF, upitnik, pitanje 71.b.

¹⁸⁷ ODIHR-DCAF, upitnik, pitanje 71

baviti uložnim prigovorima, te socijalnim i sličnim problemima, koji pogađaju pripadnike oružanih snaga. U gotovo svim državama, vjerski predstavnici, također, savjetuju i pomažu nadležnima u oružanim snagama u pitanjima koja se tiču planova, politika i doktrina u svezi s vjerskom, etičkom i moralnom dobrobiti djelatnih vojnih osoba i službenika i namještenika oružanih snaga. Države članice imaju različitu praksu (kao, uostalom, i različite službe) glede toga imaju li vjerski predstavnici, kao što su kapelani, vojni čin ili ne.

U velikoj većini država koje su popunile upitnik ODIHR-DCAF-a, u određenoj se mjeri vodi računa i o posebnim potrebama u svezi s prakticiranjem vjere (zahtjevi glede ishrane, odijevanja, vjerskih blagdana, vanjskih obilježja vjerske pripadnosti).¹⁸⁸ Međutim, samo mali broj država naveo je određene aktivne mjere za omogućavanje prakticiranja vjere djelatnih vojnih osoba oružanih snaga. U tom smislu navedeno je osiguravanje prostorija za obrede ili molitvu u sklopu vojnih postrojba (Azerbejdžan i Francuska), raspoređivanje kapelana ili duhovnih savjetnika u vojne postrojbe (Belgija, Irska i Španjolska) i omogućavanje modaliteta u sklopu kojih vjerske organizacije same poduzimaju takve mjere (Slovačka), osiguravanje hrane koja zadovoljava posebne režime ishrane (Francuska i Norveška), mogućnost obilježavanja vjerskih blagdana (Belgija, Danska i Francuska), razmatranje potrebe poštovanja posebnih tradicija glede vanjskih obilježja (kao što je turban kod Sika) (Norveška).

11.7.

Vjerska odora u oružanim snagama: pristup Velike Britanije¹⁸⁹

«Svi djelatne vojne osobe i službenici i namještenici dužni su nositi standardne odore i pridržavati se politike i naputka za odijevanje u oružanim snagama. Međutim, oružane snage svjesne su posebnih zahtjeva glede kodeksa odijevanja sukladno konkretnim religijskim uvjerenjima. Zbog operativnih, zdravstvenih i sigurnosnih razloga, djelatne vojne osobe oružanih snaga moraju biti fleksibilne u određenim okolnostima.»

Sikima je dopušteno nositi 5K: Kara (metalna narukvica), Kesh (neošišana kosa), Kanga (mali češalj), Kaccha (specijalne duge gaće), i Kirpan (mali mač); muške djelatne vojne osobe mogu nositi i turban.

Međutim, postoje određena ograničenja glede nošenja turbana: osobito u operativnim uvjetima (primjerice, zapovjedna kaciga u oklopnim borbenim vozilima, borbeni kaciga, aparat za disanje (kaciga sa svim dodacima) za vatrogasce, te kacige u nekim tipovima zrakoplova kod djelatnih vojnih osoba zračnih snaga).

Muškarci islamske vjeroispovijedi i Siki

Muškarci islamske vjeroispovijedi i Siki mogu imati kratku, uredno podšišanu bradu. Međutim, zbog profesionalnih i operativnih razloga, u rizičnim situacijama djelatne vojne osobe kojima je dopušteno nositi bradu iz vjerskih razloga, morat će biti spremni prilagoditi ili obrijati bradu u onoj mjeri u kojoj to zahtijeva stavljanje respiratora ili aparata za disanje.

Žene islamske vjeroispovijedi

Žene islamske vjeroispovijedi mogu nositi u sklopu odore pantalone umjesto suknje, i mogu nositi hidžab, osim kada operativni, zdravstveni i sigurnosni razlozi nalažu drugačije.

Muškarci Židovi

Muški pripadnik hebrejske vjeroispovijedi može nositi tamnu jarmulku, bez uzorka ili s uzorkom, u svim situacijama koje ne nalažu nošenje propisane kape.

Ministarstva obrane također mogu dati pozitivan doprinos promoviranja sve boljeg razumijevanja različitih vjerskih praksi u oružanim snagama kako bi se izbjegla vjerska diskriminacija. Postoje i veoma korisni vodiči za pripadnike i zaposlenike oružanih snaga, osobito za više časnike, koji se suočavaju sa zahtjevima vjerske prirode koje postavljaju

¹⁸⁸ ODIHR-DCAF, upitnik, pitanje 71.c.

¹⁸⁹ *Guide on Religion and Belief in the MOD and Armed Forces*, UK Ministry of Defence, 2006.

djelatne vojne osobe oružanih snaga, i to u Kanadi,¹⁹⁰ Danskoj i Velikoj Britaniji.¹⁹¹ Ti su vođi naročito korisni utoliko što pružaju praktičnu pomoć kod utvrđivanja iskrenosti zahtjeva djelatnih vojnih osoba oružanih snaga za priznavanjem vjerske različitosti kad je riječ o manje zastupljenim religijama.

11.8.

Smjernice za omogućavanje vjerske slobode (Danska)¹⁹²

Zapovjedništvo danskih obrambenih snaga izdalo je smjernice za izlaženje u susret religijski motiviranim praktičnim zahtjevima i potrebama, a koji uključuju i sljedeće teme:

Blagdani

U Danskoj su blagdani na dane koje određuje Evangelistička Luteranska Crkva. Međutim, službenici i namještenici koji rade na dan blagdana primaju naknadu za te sate i mogu, ukoliko žele, uzeti neplaćeno odsustvo na neki drugi dan prema kalendaru različitih vjerskih zajednica, pod uvjetom da to nije u sukobu sa zahtjevima službe. Svake godine, Zapovjedništvo obrambenih snaga objavljuje nadnevke islamskih i hebrejskih blagdana za tu godinu.

Hrana

Na svim stalnim lokacijama Zapovjedništva danskih obrambenih snaga, menze služe različite vrste hrane, što pripadnicima tih snaga, sa posebnim zahtjevima, omogućava da u što većoj mjeri imaju obroke usklađene tim zahtjevima. Zatim, Zapovjedništvo danskih obrambenih snaga na terenu distribuira *lanč-pakete* koji ne sadrže svinjetinu, kako bi se izašlo u susret Židovima i osobama islamske vjeroispovijedi, koji to meso smatraju nečistim.

Molitva

Zapovjedništvo danskih obrambenih snaga izlazi u susret zahtjevima u svezi sa molitvom (uključujući i one koji se odnose na doba dana i lokaciju) u onoj mjeri u kojoj je to sukladno zahtjevima službe. Nadalje, ukoliko je to moguće u datom kontekstu, posebna soba može biti određena za molitvu.

Bolest, smrt i pogreb

Oni, koji u slučaju bolesti ili smrti tijekom službe imaju posebne vjerske zahtjeve u tom pogledu imaju mogućnost da ih službeno prijave, a Zapovjedništvo obrambenih snaga nastoji izići u susret tim željama i potrebama. U tom cilju distribuira se i praktični vodič za obrede različitih religija.

4. Najbolji pristup i preporuke

- Oružane snage trebale bi biti otvorene za svakoga, bez obzira na vjersku pripadnost: sve prepreke u vidu vjerskih prisega trebale bi biti umanjene tako što će se dopustiti mogućnost potvrđivanja.
- Države bi trebale prikupljati podatke o vjerskom sastavu oružanih snaga kako bi mogle uspostaviti bazu podataka u cilju utvrđivanja i uklanjanja svih oblika latentne ili neizravne diskriminacije.
- Oružane snage trebale bi, kad god je to moguće, svojim djelatnim vojnim osobama omogućiti prakticiranje vjerskih običaja i obreda, uključujući i molitvu, pristup vjerskim službenicima njihove vjeroispovijedi, obilježavanje vjerskih blagdana, post, ispunjavanje posebnih potreba u smislu odijevanja i ishrane. U situacijama kada tim običajima i obredima nije moguće izići u susret zbog očuvanja vojne učinkovitosti

¹⁹⁰ Upravna zapovijed kanadskih snaga : “Vjersko prilagođavanje”.

¹⁹¹ Ministarstvo odbrane izdalo je smjernice nakon usvajanja propisa iz 2005. godine kojima se zabranjuje vjerska diskriminacija na radnom mjestu. Pored toga što objašnjava propise i daje naputke o rješavanju pritužbi, te osnovne informacije o deset najzastupljenijih religija, ovaj vodič pokriva i sljedeća pitanja: vrijeme i prostor za molitvu, zahtjeve za odsustvo na dane vjerskih blagdana/svečanosti, izostanke zbog smrtnog slučaja, odijevanje, posebnu ishranu, post, zadovoljavanje duhovnih potreba pripadnika i zaposlenika, prigovor savjesti, smrt tijekom službe, žurno organiziranje pogreba, te prikupljanje informacija o vjeroispovijedi i vjerskom uvjerenju. Vidi <http://www.army.mod.uk/linked_files/ag/soldierwelfare/sol_support/Guide_on_Religion.pdf>.

¹⁹² Neslužbeni prijevod na engleski jezik dokumenta “Forvaltning af religiøst begrundete praktiske ønsker og behov” (Administration of Religiously Motivated Practical Wishes and Needs), Danish Defence Command, 2004.

(ili iz profesionalnih razloga), sva ograničenja koja se tada nameću, trebala bi imati jasno pravno utemeljenje i trebala bi biti razmjerna. Oružane snage trebale bi imati odgovornost da dokažu kakvu bi štetu dopuštanje navedene prakse izazvalo.

- Ministarstvo obrane trebalo bi distribuirati materijal sa smjernicama u svezi s različitim vjerskim običajima i obredima, te njihovu omogućavanju u praksi u sklopu oružanih snaga.
- Države bi trebale osigurati da radno ozračje u oružanim snagama bude bez maltretiranja i viktimizacije na temelju vjeroispovijedi.

Četvrti dio

Poglavlje 12.

Etničke i jezične manjine u oružanim snagama

Ovo poglavlje razmatra položaj etničkih i jezičnih manjina (onih koji pripadaju manjinskom pučanstvu u određenoj državi) u oružanim snagama, kao i položaj stranih državljana, koji služe u oružanim snagama.

Kada oružane snage jedne države imaju zastupljene sve društvene kategorije, uključujući i etničke i druge manjine, onda one mogu biti izvor državnog jedinstva i kohezije. Iz toga slijedi da bi, koliko god je to moguće, trebalo ukloniti nepotrebne prepreke koje se postavljaju novačenju i sudjelovanju pripadnika etničkih manjina u oružanim snagama. To je pitanje pravednosti i nediskriminacije, ali također i pitanje *učinkovitosti* – oružane snage će biti učinkovitije u zaštiti državnih interesa, ukoliko imaju široku zastupljenost i ukoliko njima ne dominiraju određene etničke elite.

Zato se ovo poglavlje fokusira na pitanja koja se tiču integracije tih skupina, s ciljem uspostave najboljih modaliteta, procedura i zakonskih propisa, a glede novačenja, odabirom i procesima obuke u oružanim snagama.

1. Pitanja od značaja

Postoje dva okvirna pristupa koja država može primijeniti u suočavanju s izazovima koje postavlja multietničnost pučanstva. Prvi pristup mogao bi se nazvati *asimilacionim*, a njegov glavni cilj jeste uklanjanje ili što veće smanjenje razlika između etničkih skupina, tako što će se sve one podvesti pod jedan zajednički nacionalni identitet. Ukoliko se uspješno primijeni, takva politika može ublažiti sukob i rivalstvo među etničkim skupinama, ali isto tako može oslabiti veze pripadnika etničkih skupina sa njihovom zajedničkom poviješću i vrijednostima, što opet može dovesti do međugeneracijskog sukoba. Edukacija i službena praksa predstavljaju ključne elemente asimilacijskog pristupa – službeni jezik, primjerice, može biti jedini jezik dopušten u školi.

Alternativni pristup mogao bi se nazvati *multikulturalni*. Taj pristup priznaje, izlazi u susret i čak slavi etničke razlike. Kod njega, međutim, postoji rizik da će te razlike i dalje biti značajan izvor sukoba i razdvojenosti, osobito ukoliko etničke skupine žive u paralelnim zajednicama, koje imaju veoma malo stvarnog međusobnog dodira.

Pristup koji oružane snage imaju prema etničkim razlikama nužno odražava istu tu dihotomiju između asimilacije i multikulturalnosti.

Neke oružane snage imaju pozitivno iskustvo glede rasne integracije, dok je kod drugih multikulturalni pristup doveo do stvaranja oružanih snaga, čije su postrojbe sastavljene skoro isključivo od pripadnika etničkih skupina. Svaki od pristupa postavlja različite izazove u smislu promoviranja jednakosti i sprečavanja diskriminacije.

U jednoj multietničkoj državi, oružane snage trebale bi adekvatno odražavati sastav pučanstva, ali istodobno imati i viziju koja nadilazi različite identitete njihovih pripadnika, ukoliko žele biti kohezivne i učinkovite u obavljanju svojih zadataka. Oružane snage mogu predstavljati

pozitivan faktor integracije, a s obzirom na značaj koji one imaju kao vidljivi simbol državnog jedinstva, uspješni modeli integracije mogu imati velikog utjecaja na društvo u cjelini u smislu boljeg prihvatanja imigrantskih zajednica.

Oružane snage jedne države nastoje svojim pripadnicima *usaditi* jedinstvo cilja. Prava manjina, međutim, mogu biti ugrožena u onim oružanim snagama koje nastoje samo asimilirati pripadnike manjina i koje, pri tomu, ne vode računa o punoj zaštiti vrijednosti i kulturnog senzibiliteta manjina u oružanim snagama.

U prošlosti, države su tradicionalno nastojale zadobiti lojalnost osoba novačenih u oružane snage putem ograničenja u svezi s nacionalnošću. Takva ograničenja, naravno, ne odnose se samo na etničke manjine, nego još akutnije pogađaju nedavno uspostavljene imigrantske zajednice u društvu. Kod jezičnih manjina postavlja se pitanje uporabe njihova materinskoga jezika u oružanim snagama: odvija li se službena komunikacija u oružanim snagama na svim službenim jezicima te države ili samo na jeziku većinskog pučanstva, te pitanje imaju li takvi pripadnici pravo komunicirati na svom jeziku dok su na dužnosti.

12.1.

Primjer Bosne i Hercegovine¹⁹³

Bosna i Hercegovina predstavlja jedinstven primjer načina na koji se obrambene strukture jedne države nose s naslijeđem tragičnog sukoba.

Premda je sukob okončan 1995. godine Daytonskim mirovnim sporazumom, tek je 2006. godine Bosna i Hercegovina uspjela uspostaviti obrambenu strukturu isključivo na razini države, kojom su zamijenjene entitetske obrambene strukture, a koje su dotad ostale uglavnom netaknute od završetka sukoba. To je podrazumijevalo i uspostavu jedinstvenih vojnih snaga (Oružane snage Bosne i Hercegovine) koje bi bile kompatibilne sa NATO snagama, na čemu se još uvijek radi. Na taj su način zamijenjene tri dominantno jednonacionalne vojne strukture koje su dotad postojale i koje su praktično bile sastavljene od bivših zaraćenih strana. Politička i legislativna rješenja za tu korjenitu reformu osmišljena su uz značajnu podršku multinacionalnog stožera NATO-a, koji još uvijek postoji u državi.

Nova zakonska regulativa, koja uređuje pitanje obrane (u suštini, Zakon o obrani i Zakon o službi u Oružanim snagama Bosne i Hercegovine) uspostavlja ravnotežu između zaštite zajedničkih prava za tri etničke skupine u Bosni i Hercegovini (i ostalih koji nisu pripadnici tih triju skupina) i promoviranja individualnih ljudskih prava djelatnih vojnih osoba i službenika i namještenika oružanih snaga. Primjerice, zakonskom regulativom osigurava se ravnomjerna raspodjela funkcija na višoj razini između tri etničke skupine (ili između konstitutivnih naroda, naime, Srba, Hrvata, Bošnjaka i ostalih) i u Oružanim snagama i u Ministarstvu obrane, što služi kao dodatni i korisni mehanizam za uspostavu povjerenja. Ista regulativa, također, instituciji Predsjedništva daje ovlasti da odredi odgovarajuću etničku zastupljenost u oružanim snagama u cjelini, uzimajući u obzir statističke podatke iz popisa pučanstva i operativne potrebe. Glede individualnih prava, ovo je prvi put da je zakonska regulativa, koja uređuje oblast obrane, usvojena na državnoj razini što, opet, znači da pripadnici i zaposlenici oružanih snaga u državi imaju ista prava u službi, bez obzira na njihovu etničku pripadnost i entitet u kojem žive. To je detaljno uređeno Zakonom o službi, koji pokriva pitanja, kao što su jezična prava, jednake mogućnosti, procedure za podnošenje žalbi, te odgovarajući procesi u kontekstu vojnoga stegovnog postupka.

Jedna bitna značajka novog sustava jeste uspostava tri pješadijske formacije, od kojih je svaka odgovorna za očuvanje vojnoga naslijeđa i identiteta bivših sastavnica/vojske od kojih su nastale: Armije Republike Bosne i Hercegovine (dominantno bošnjačka), Hrvatskog vijeća obrane (dominantno hrvatska) i Vojske Republike Srpske (dominantno srpska). Sukladno zakonskim propisima, te formacije nemaju operativnu ni administrativnu nadležnost, a postrojbe tih formacija ustrojene su u multinacionalne brigade. Kao takve, dok oružane snage trebaju očuvati etničku tradiciju, te će formacije biti istinski multietničke, gledano iz operativne i administrativne perspektive.

Može se zaključiti da je Bosna i Hercegovina nastojala osigurati da njene obrambene snage omoguće jednakost svojih pripadnika putem dobro uspostavljenog pravnog okvira, dok istodobno osigurava adekvatnu zaštitu ustavnih jamstava, koja se odnose na njene konstitutivne narode. Izazov koji sada slijedi jeste praktična primjena tog okvira putem neophodnih politika i propisa.

¹⁹³ Skupina za upravljanje tranzicijom, Stožer NATO snaga, Sarajevo.

Ponovna uspostava etničke suradnje unutar jedinstvenih oružanih snaga od naročitog je značaja za države koje su prošle kroz etnički sukob. To postavlja velike izazove, jer zahtijeva (ponovnu) integraciju bivših neprijatelja. Čak i kad je neophodno zadržati odvojene strukture, moraju se poduzeti mjere za osiguranje pravodobnoga dijaloga među vojnim liderima iz različitih zajednica, kao i mjere kojima će se što prije ponovno uspostaviti zapovjedni ustroj na razini države. Vojska se može suočiti s velikim brojem posebnih zadataka u postkonfliktnoj fazi, čiji je cilj pružiti potporu pomirbi, kao što su posebni programi za poticanje novačenja pripadnika etničkih skupina, koje nisu zastupljene u oružanim snagama u zadovoljavajućem postotku ili uzimanje u obzir etničke sastavnice pri razmatranju odluka o smanjenju snaga, razvojačenju, razoružanju i reintegraciji u civilni način života. Privremena nazočnost međunarodnih mirovnih snaga može pružiti dodatnu mogućnost za demonstriranje suradnje među različitim skupinama. Nadalje, kad je riječ o raspoređivanju međunarodnih snaga, njihova učinkovitost u mirovnim operacijama može biti tim bolja, ukoliko se jasno vidi njihov multietnički sastav.

2. Međunarodne obveze u oblasti ljudskih prava

Pravo na jednakost uveliko je priznato u međunarodnom pravu o ljudskim pravima, kao što se vidi iz uokvirenog teksta pod brojem 12.2. Ono je priznato u Općoj deklaraciji o ljudskim pravima, Međunarodnom sporazumu o građanskim i političkim pravima, te u Europskoj konvenciji o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda, iako između njihovih tekstova postoje neke značajne razlike. Svi ti instrumenti zabranjuju diskriminaciju na temelju rase, boje kože, nacionalnog podrijetla i vjeroispovijedi. Članak 27. ICCPR-a u okvir navedene zaštite stavlja i diskriminaciju etničkih, vjerskih i jezičnih manjina.

12.2.

Odredbe o jednakosti i nediskriminaciji u odabranim ugovorima o ljudskim pravima

UDHR, članak 2.	Svakom pripadaju sva prava i slobode proglašene u ovoj Deklaraciji bez ikakvih razlika glede rase, boje kože, spola, jezika, vjeroispovijedi, političkog ili drugog mišljenja, nacionalnog ili društvenog podrijetla, imovine, statusa po rođenju ili drugih statusa.
ICCPR, članak 26.	Sve su osobe jednake pred zakonom i imaju pravo bez ikakve diskriminacije na podjednak zaštitu zakona. U tom smislu, zakon mora zabraniti svaku diskriminaciju i osigurati svim osobama podjednak i uspješnu zaštitu protiv svake diskriminacije, naročito glede rase, boje, spola, jezika, vjere, političkog ili drugog ubjeđenja, nacionalnog ili socijalnog podrijetla, imovnog stanja, statusa po rođenju ili nekih drugih statusa.
ICCPR, članak 27.	U državama gde postoje etničke, vjerske ili jezične manjine, osobe koja pripadaju tim manjinama ne mogu biti lišene prava da imaju, zajedno s drugim članovima svoje skupine, svoj posebni kulturni život, da ispoljavaju i prakticiraju svoju sopstvenu vjeru ili da se služe svojim jezikom.
ECHR, članak 14.	Uživanje prava i sloboda predviđenih ovom Konvencijom osigurava se bez diskriminacije po bilo kojem osnovu, kao što su spol, rasa, boja kože, jezik, vjeroispovijed, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno podrijetlo, veza sa nekom nacionalnom manjinom, imovno stanje, status po rođenju ili drugi status.
Članak 1. Protokola 12. uz Europsku konvenciju	1. Uživanje svih prava određenih zakonom osigurat će se bez diskriminacije, po bilo kojoj osnovi, kao što je spol, rasa, boja kože, jezik, vjera, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno podrijetlo, pripadnost nacionalnoj manjini, imovina, status po rođenju ili drugi status. 2. Nikoga ne smiju diskriminirati javna tijela na bilo kojoj osnovi navedenoj u stavku 1.

Postoji, međutim, nekoliko poteškoća u tretiranju tih odredbi kao izravnih zabrana bilo kojeg od tih oblika diskriminacije u oružanim snagama. Prvo, ne postoji pravo da se postane pripadnik oružanih snaga kao takvo. To nije prepreka kad je riječ o diskriminatorskim odredbama sadržanim u zakonskoj regulativi, barem ne kad je riječ o ICCPR-u. Međutim, položaj prema članku 14. Europske konvencije nešto je problematičniji i njega ćemo razmatrati u daljem tekstu. Drugo, nije jasno zahtijevaju li obveze iz tih ugovora, same po sebi, od država da poduzmu aktivne mjere na ukidanju diskriminacije, kao što je usvajanje antidiskriminatorskih zakona ili sprečavanje djela rasizma ili rasnog i etničkog maltretiranja od strane drugih (primjerice, drugih pripadnika i zaposlenika).

Zbog toga je za ovo pitanje relevantnija Međunarodna konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije, koja je nešto konkretnija (vidi uokvireni tekst pod brojem 12.3). Konvencija se odnosi na „svako razlikovanje, isključivanje, organiziranje ili davanje prvenstva, koje se zasniva na rasi, boji kože, podrijetlu, nacionalnom ili etničkom podrijetlu, koji imaju za svrhu ili za rezultat da naruše ili da kompromitiraju priznavanje, uživanje ili ostvarivanje, pod jednakim uvjetima, prava čovjeka i temeljnih sloboda na političkom, ekonomskom, socijalnom i kulturnom planu ili u svakoj drugoj oblasti javnog života“ (članak 1.1).

12.3.

Međunarodna konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije¹⁹⁴

Zabranjuje diskriminaciju na temelju rase, boje kože ili etničkog podrijetla u uživanju političkih i građanskih prava u svojoj državi, te navodi da svatko ima pravo na jednak pristup javnim službama u svojoj državi (članak 6.).

Svatko ima pravo na učinkovit pravni lijek i zaštitu od diskriminacije glede njegovih temeljnih prava i sloboda, i to putem neovisnih domaćih sudova (članak 7.2).

Povjerenstvo za ukidanje rasne diskriminacije (sačinjeno od 18 eksperata „visokih moralnih kvaliteta i priznate nepristranosti“, koje biraju države članice) nadzire poštovanje obveza od strane države (članak 8.).

Države članice svake dvije godine, ili po zahtjevu Povjerenstva, podnose izvješće glavnom tajniku UN-a o različitim mjerama usvojenim, kako bi se ispunili ciljevi Konvencije (članak 9.1.a. i b.). Svake godine Povjerenstvo podnosi izvješće Općoj skupštini Ujedinjenih naroda (članak 9.2).

Jedna država članica može Povjerenstvu prijaviti drugu državu članicu, ukoliko vjeruje da ova ne primjenjuje odredbe Konvencije (članak 11.). Povjerenstvo, zatim, ispituje navode putem posebnoga povjerenstva, te razmatra preporuke za „rješavanje spora na prijateljski način“ (članak 13.1).

Pojedinci, također, imaju pravo podnošenja prigovora Povjerenstvu, ukoliko vjeruju da su žrtve povrede Konvencije, za koju je odgovorna država članica (članak 14.) tamo gdje je država priznala pravo podnesaka pojedinih osoba. U tim slučajevima, država formira tijelo nadležno za razmatranje podnesaka pojedinaca, koje komunicira izravno s Povjerenstvom. Povjerenstvo je odgovorno za razmatranje svih dokaza, koje individualni podnositelj priloži, kao i za davanje preporuka.

Države, članice Europske unije, obvezne su prema Direktivi 2000/43.¹⁹⁵ donijeti zakonsku regulativu kojom će se omogućiti pravni lijek za slučajeve rasne i etničke diskriminacije na radnom mjestu u privatnim i državnim tvrtkama, uključujući i neopravdanu neizravnu diskriminaciju¹⁹⁶ i rasno maltretiranje. Između ostalih pitanja, Direktiva se odnosi i na: „(a) uvjete pristupa zapošljavanju, samozapošljavanju i zanimanju, uključujući i kriterije za odabir i prijam u službu u svim djelatnostima i na svim razinama profesionalne hijerarhije,

¹⁹⁴ Skupina za upravljanje tranzicijom, Stožer NATO snaga, Sarajevo.

¹⁹⁵ Direktiva vijeća 2000/43/EC od 29. lipnja 2000., kojom se uvodi načelo jednakog tretmana osoba bez obzira na rasno ili etničko podrijetlo, *Official Journal of the European Communities*, L 180, 19. srpnja 2000., str. 0022-0026.

¹⁹⁶ Članak 2.2.b: “Smatra se da je došlo do neizravne diskriminacije kada bi naizgled neutralna odredba, kriterij ili metoda, doveli osobe određenog rasnog ili etničkog podrijetla u nepovoljan položaj u odnosu na druge osobe, osim ukoliko ta odredba, kriterij ili metoda, nisu objektivno opravdani na temelju legitimnog cilja, a sredstva za postizanje toga cilja adekvatna i neophodna.”

uključujući i promicanje¹⁹⁷. Pored same prakse poslodavca, koja može predstavljati diskriminaciju, poslodavac je, također, odgovoran za sve postupke svojih zaposlenika, a koji doprinose stvaranju ozračja maltretiranja na radnom mjestu. Države su dužne „osigurati da pravosudne i/ili upravne procedure, uključujući, tamo gdje to smatraju neophodnim, i postupak mirenja, za ispunjavanje obveza iz ove direktive budu dostupne svim osobama koje sebe smatraju oštećenim“ (članak 7.). Moglo bi se reći da to od država članica Europske Unije zahtijeva da pripadnicima oružanih snaga omoguće pristup civilnim pravnim lijekovima, kako bi se primijenile antidiskriminatorne odredbe, a ne samo interne procedure.

Članak 14. Europske konvencije o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda ne definira zasebno pravo osobe da ne bude izložena diskriminaciji. On se odnosi samo na uživanje drugih prava iz Konvencije ili „iz opsega“ prava iz Konvencije (tj. nema potrebe za dokazivanjem povrede, i samo praktična veza je dovoljna). U Konvenciji, međutim, nije navedeno pravo na zaposlenje ili sudjelovanje u javnoj službi, kao takvo. Čak i kada se utvrdi takva povreda ili veza, i primijeni se članak 14., ipak je moguće opravdati drugačiji tretman. Europski sud za ljudska prava naveo je, primjerice, da je „razlika u tretmanu diskriminatorna ukoliko ‘za nju nema objektivnog i razumnog opravdanja’ tj., ako ne služi ostvarenju ‘legitimnog cilja’ ili ako ne postoji ‘razuman odnos razmjernosti između korištenih sredstava i cilja kojeg se nastoji ostvariti’“¹⁹⁸. Iz toga slijedi da je opravdanje validno u smislu članka 14., ukoliko su ti uvjeti zadovoljeni. Međutim, rasna i nacionalna diskriminacija predstavljaju dvije kategorije za koje je Europski sud rekao da zahtijevaju „veoma značajne razloge“ ili „osobito ozbiljne razloge“¹⁹⁹.

Pored toga, zbog poteškoća u utvrđivanju rasne motivacije u slučajevima diskriminacije, Europski sud za ljudska prava utvrdio je da propust države da slijedi očigledan pravac ispitivanja u istraživanju nasilja, od strane državnih zastupnika, ili zanemarivanje očiglednih dokaza diskriminacije, od strane organa vlasti, može dovesti do izvođenja negativnih zaključaka. Sukladno tomu, teret dokaza pomjera se na državu u smislu dokazivanja da do diskriminacije nije došlo.²⁰⁰ To je značajno, primjerice, ukoliko je maltretiranje u oružanim snagama očigledno rasno motivirano (vidi poglavlje 17., Uvjeti na radnom mjestu).

Za razliku od članka 14., Protokol 12. uz Europsku konvenciju jeste zasebna odredba koja pojedince štiti od diskriminacije:

- u uživanju svih prava prema domaćem zakonu;
- javnih organa pri izvršavanju njihovih zakonskih obveza, uključujući i primjenu diskrecionih ovlasti, kao što je dodjela sredstava;
- u bilo kojem drugom postupku, ili neprimjenjivanju postupka, od strane javnih organa.

S obzirom na to da su oružane snage sasvim sigurno javni organi, Protokol 12. mogao bi spriječiti diskriminaciju, koju one vrše na zabranjenim osnovama u onim državama u kojima

¹⁹⁷ Članak 3.

¹⁹⁸ *Abdulaziz, Cabales i Balkandali protiv Velike Britanije*, Europski sud za ljudska prava, 28. svibnja 1985., *European Human Rights Reports*, svezak 7., 1985., str. 741., stavak 72. (vidi i *Case Relating to Certain Aspects of the Laws on the Use of Languages in Education in Belgium (Belgian Linguistics Case)* / Predmet koji se odnosi na određene aspekte zakona o uporabi jezika u obrazovanju u Belgiji (Belgijski jezični predmet), Europski sud za ljudska prava, 23. srpnja 1968., *European Human Rights Reports*, 1979.-80., svezak 1., str. 241.

¹⁹⁹ *Tekeli protiv Turske*, Europski sud za ljudska prava, 16. studenoga 2004., *European Human Rights Reports*, svezak 42., 2006., str. 53., koji se odnosi na „jake razloge“.

²⁰⁰ *Nachova protiv Bugarske*, Europski sud za ljudska prava, 26. veljače 2004., *European Human Rights Reports*, svezak 39., 2004., str. 793., stavak 169.

se taj Protokol primjenjuje. Protokol 12. potpisalo je 35 država članica Vijeća Europe, a u njih 14 koje su ga ratificirale²⁰¹ stupio je na snagu 1. travnja 2005. godine.

OESS je razradio široko postavljene obveze na polju diskriminacije etničkih manjina. Još na konferenciji u Helsinkiju 1975. godine, OESS je naveo da bi države sudionice trebale priznati doprinos koji nacionalne manjine i regionalne kulture mogu dati tim državama.²⁰² Kasnije, na konferenciji u Beču 1989. godine, države članice usuglasile su se da će „štititi i stvarati uvjete za promoviranje etničkih, kulturnih, jezičnih i vjerskih identiteta nacionalnih manjina na svom teritoriju.“²⁰³ Tome je na konferenciji u Kopenhagenu 1990. godine dodano pravo onih koji pripadaju takvoj manjini ili kulturi, da se služe svojim jezikom i da osnivaju svoje obrazovne, kulturne i vjerske institucije.²⁰⁴ Na konferencijama, koje su uslijedile, ponovno su potvrđena ta načela, koja se odnose na kulturni identitet. OESS se, također, fokusirao na brojne rezolucije, koje se odnose na pitanje radnika migranata.²⁰⁵

3. pristupi

Kako bi se pronašli najbolji modaliteti, dio koji slijedi opisuje pristupe različitih država rješavanju problema rasne diskriminacije, bilo putem pravnih procedura ili putem procedura za podnošenje žalbi i politika zapošljavanja. Slijedi i slično razmatranje položaja stranih državljana u oružanim snagama i položaja jezičnih manjina.

Rješavanje pritužbi glede rasne diskriminacije ili maltretiranja

Kako bi se ispoštovala obveze iz oblasti ljudskih prava opisane u prethodnom dijelu, od ključnog je značaja da se osiguraju učinkovita sredstva za rješavanje prigovora koji navode rasnu diskriminaciju. Postoji nekoliko vidova pravnih lijekova za slučajeve diskriminacije. Jedna od metoda jeste da se omogući podnošenje građanskih tužbi koje navode diskriminaciju kod parničnih sudova nadležnih za pitanja rada (dopušteno u Velikoj Britaniji, nakon prethodnog internog razmatranja, vidi uokvireni tekst pod brojem 12.4) ili da se odobri pravo izravnoga pristupa povjerenstvima za ljudska prava (kao što je slučaj u Kanadi).

201 Od 13. siječnja 2007. godine Protokol 12 ratificirale su sljedeće države: Albanija, Armenija, Bosna i Hercegovina, Hrvatska, Cipar, Finska, Gruzija, Luxembourg, Nizozemska, Rumunjska, San Marino, Srbija i Crna Gora, Makedonija i Ukrajina. Vidi <<http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ChercheSig.asp?NT=177&CM=7&DF=1/31/2007&CL=ENG>>.

202 Helsinki, 1975. (Suradnja u humanitarnoj i drugim oblastima).

203 Beč, 1989. godine, stavak 19.

204 Kopenhagen, 1990. godine, stavak 32.-34.

205 Konkretno, na konferenciji u Beču 1989. godine, OESS je pozvao “države domaćine i druge države da ulože napore na daljem poboljšanju ekonomskih, socijalnih, kulturnih i drugih uvjeta života radnika migranata i njihovih obitelji, koji legalno borave u zemlji domaćinu,” kao što je obrazovanje i obuka. Ono što je osobito značajno ovdje jeste da je OESS naveo da “države članice priznaju kako pitanja u svezi s radnicima migrantima imaju svoju ljudsku dimenziju”.

12.4.

Pristup Velike Britanije: prethodno razmatranje navoda o rasnoj diskriminaciji²⁰⁶

Opća zakonska regulativa o sprečavanju rasne diskriminacije proširena je 1996. godine, kako bi uključila i oružane snage, omogućivši pripadnicima oružanih snaga da navode o rasnoj diskriminaciji iznesu pred (civilnim) sudom nadležnim za radne sporove.

Prije toga moraju, međutim, uložiti prigovor sukladno internoj proceduri u službi (poznat kao pritužba za rješavanje). Oružane snage imaju pravo zahtijevati da se postupak pred sudom odgodi do okončanja interne procedure, što se obično i primjenjuje u praksi.

Prednost tog pristupa jeste da se njime potiče interno rješavanje predmeta i omogućava rješavanje te vrste navoda kao pitanja vojne stege, tamo gdje je diskriminacija posljedica ponašanja drugih djelatnih vojnih osoba i službenika i namještenika.

Međutim, postoje značajne razlike između pritužbi za rješavanje (koje također mogu biti tretirane kao stegovna pitanja sukladno krivičnoj normi dokazivanja) i suda (gdje dokazivanje podliježe manje striktnoj civilnoj normi). Nadalje, postupak pred sudom pokreće se protiv oružanih snaga, kao poslodavca odgovornog za diskriminatorske postupke svojih zaposlenika, dok interne procedure mogu dovesti do pokretanja stegovnoga postupka protiv drugih pripadnika i zaposlenika oružanih snaga.

Nedostaci tog pristupa leže u tome što on može podrazumijevati značajnu odgodu dok se ne okonča interna procedura, kao i u tome što uvjet da se pritužbe podnose putem zapovjednoga lanca, može odvratiti djelatne vojne osobe i službenike i namještenike oružanih snaga od ulaganja pritužbi.

Ponekad se navodi o rasnom zlostavljanju fokusiraju na maltretiranje od strane drugih pripadnika snaga. Oružane snage su, naravno, odgovorne za održavanje nediskriminatorskoga i sigurnog radnog ozračja u kojem postoji rasna tolerancija. Rasno maltretiranje može se smatrati oblikom diskriminacije, za koji su oružane snage posredno odgovorne. Pored zakonskih propisa o diskriminaciji, moguće je dodati i mjere zaštite ili naznake službenih neodobravanja glede kršenja vojne stege. U Velikoj Britaniji, primjerice, vojni sud ili nadređeni časnik rasni ili vjerski element kod povrede vojnog zakona mora tretirati kao otegotnu okolnost. To, onda, može rezultirati izricanjem strože kazne.²⁰⁷

12.5.

Definiranje rasnoga uznemiravanja²⁰⁸

Uznemiravanje se smatra diskriminacijom ... u slučaju neželjenog ponašanja u svezi s rasnim ili etničkim podrijetlom, a koje ima za cilj ili posljedicu, povredu dostojanstva osobe i stvaranje zastrašujućega, neprijateljskog, degradirajućeg, ponižavajućeg ili uvredljivog ozračja.

Pored toga, institucije koje rješavaju pritužbe u smislu nepravednog tretmana i zlorabe, (kao što je vojni ombudsman ili glavni inspektor), mogu imati nadležnost i za pitanja koja se odnose na etničku pripadnost. Jedan dobar model jeste njemački parlamentarni povjerenik za oružane snage (vidi poglavlje 22., ombudsman), koji ima ovlasti da zaprima i ispituje pritužbe na aktivnosti drugih vojnika.

²⁰⁶ Dodatak 11. Zapisnik o dokazima, "Posebno izvješće Nadzornoga odbora za oružane snage za 2001. godinu", 2001 HC (House of Commons Papers) 154., svezak II.; Zakon o rasnim odnosima iz 1976., članak 75.; Rasni odnosi (Pritužbe sudovima za radne sporove) (Oružane snage) Propisi, 1997.; Zakon o oružanim snagama iz 2006., članak 334.-339.

²⁰⁷ Prema članku 240. Zakona o oružanim snagama.

²⁰⁸ Direktiva EC-a 2000/43., članak 2.3.

Pružanje jednakih mogućnosti u oružanim snagama

Rješavanje problema rasne diskriminacije nije samo pitanje osiguranja pravnog puta za rješavanje pritužbi. Iskustvo SAD-a i Velike Britanije naglašava značaj inicijativa u smislu strategija i menadžmenta.

U SAD-u je 1948. godine izdata Uredba sa zakonskom snagom broj 9981., kako bi se osigurala jednakost u tretmanu svih osoba u oružanim snagama, bez obzira na rasu, boju kože, vjeroispovijed ili nacionalno podrijetlo. U 1971. godini osnovan je Vojni institut za rasne odnose, kasnije preimenovan u Vojni institut za upravljanje jednakim mogućnostima, sa zadatkom da pruža naputke vlastima i da organizira obuku. Kao što se vidi iz uokvirenog teksta pod brojem 12.6., iskustvo SAD-a govori da se značajni koraci mogu poduzeti ukoliko se borba protiv diskriminacije i zastupljenost manjina u oružanim snagama postave kao dovoljno značajan cilj u sklopu javne politike.

12.6.

Promoviranje jednakih mogućnosti u Oružanim snagama SAD-a²⁰⁹

Odgovornost u sklopu Ministarstva obrane povjerena je višem dužnosniku: zamjeniku podtajnika obrane za jednake mogućnosti.

Ministarstvo obrane vodi Vojni institut za upravljanje jednakim mogućnostima, koji obučava kadar u svezi s jednakim mogućnostima, daje naputke Ministarstvu glede politike jednakih mogućnosti i provodi relevantna istraživanja.

Ministarstvo od svake službe traži da izrađuje i revidira planove za tzv. pozitivnu diskriminaciju, te da izradi *Godišnju procjenu jednakih mogućnosti u Oružanim snagama*. Ta procjena sadrži podatke o tome jesu li ispunjeni različiti ciljevi u smislu jednakih mogućnosti i identificira probleme, kao što su maltretiranje i diskriminacija.

Navedena procjena, također, sadrži i podatke i ocjenu napretka u 10 oblasti. Jedna od njih je i novačenje i promicanje (tj. dodjela časničkih činova). Druge oblasti uključuju rezultate u smislu promoviranja časnika i ročnika, završetka profesionalne vojne obuke časnika i ročnika (primjerice, ratni koledži i dočasničke akademije), uključivanje časnika u redovitu vojnu sastavnicu, prekomandu na pozicije koje se definiraju kao promicanje u karijeri i pozicije za zapovjednike i dozapovjednike, te prevelika ili premala zastupljenost žena u svim profesionalnim vojnim kategorijama.

Osmišljeni su i konkretni programi za približavanje određenim tradicionalno zapostavljenim skupinama:

- Program zapošljavanja američkih Indijanaca i autohtonih stanovnika Aljaske
- Program zapošljavanja Amerikanaca azijskoga podrijetla i autohtonih stanovnika ostrvskih država na Pacifiku
- Program zapošljavanja Afroamerikanaca
- Program zapošljavanja hispanskog pučanstva

Slično tome, u Velikoj Britaniji zabrinutost glede nedovoljne zastupljenosti etničkih manjina u oružanim snagama, rasne diskriminacije i maltretiranja, te niske stope ostanka u oružanim snagama, dovela je do planiranja i provedbe niza preventivnih strategija. U 1998. godini zaključen je i Sporazum o partnerstvu između Ministarstva obrane i državnoga tijela za borbu protiv diskriminacije, Povjerenstva za rasnu jednakost (CRE). Time se pokrivaju mjere za postizanje rasne jednakosti, uključujući i popunjavanje kvota za novačenje i promoviranje etničkih manjina, uklanjanje prepreka za novačenje i promoviranje etničkih manjina, povećanje broja časnika, pripadnika etničkih manjina sa višim činom, učinkovito sprečavanje rasističkog maltretiranja, te uvrštavanje podataka o pružanju jednakih mogućnosti u godišnju procjenu. CRE je 2001. godine izvjestio Nadzorni odbor za Oružane snage Donjeg doma da je u tom smislu učinjen značajan napredak. Službena politika

²⁰⁹ Ministarstvo obrane, <<http://www.dod.mil/prhome/eotenent.html>>; Direktiva Ministarstva obrane 1350.2, 18. kolovoza 1995., <<http://www.dtic.mil/whs/directives/corres/rtf/d13502x.rtf>>; Vojni institut za upravljanje jednakim mogućnostima, <<http://www.deomi.org/deomi.htm>>.

„za jednaku zastupljenost“ pokrenuta je 2000. godine kako bi se popravila nedostatna zastupljenost nacionalnih manjina u Oružanim snagama.²¹⁰

Posebne politike u svezi s djelatnim vojnim osobama i službenicima i namještenicima u oružanim snagama

Politike pozitivne diskriminacije često su kontroverzne i čak mogu biti i neustavne ili nezakonite, osobito ako podrazumijevaju diskriminaciju u obrnutom smjeru. One mogu, eventualno, predstavljati kršenje međunarodnih ugovora koje smo ranije naveli. Posebna i vremenski ograničena odstupanja od Direktive Europske Unije u svrhu ispravljanja prvobitne diskriminacije, predstavljaju jednu od mogućnosti u tom pogledu. Međutim, slična učinkovitost može se postići i određivanjem kvota za nedovoljno zastupljene skupine, kako bi se dostigle željene razine zastupljenosti manjina u određenim vojnim strukturama i razinama, kao i strategije za dostizanje tih kvota.

U Kanadi šezdesetih godina prošloga stoljeća, jedno od pitanja koje je razdvajalo anglofonu većinu i frankofonu manjinu – otprilike tri četvrtine odnosno jedna četvrtina pučanstva – bila je nedostatna zastupljenost te posljednje skupine u oružanim snagama, a osobito u časničkim redovima. Kvote u smislu pozitivne diskriminacije, posebni programi obuke, te promjene jezičnog zahtjeva za časnički čin, uvedeni su kako bi se povećala zastupljenost frankofonog pučanstva. Čini se da je formiranje frankofonih postrojba u sva tri roda i u svakoj vojnoj stegi imalo značajniji utjecaj na povećanje broja frankofonih časnika.²¹¹

Još jedna metoda za omogućavanje novačenja pripadnika nedovoljno zastupljenih skupina za koje kvote nisu popunjene, jeste snižavanje kriterija za upis pripadnika manjina u vojne škole (jedna politika te vrste uvedena je u Bugarskoj 2003. godine, uz pomoć NATO-vog Informativnog centra i financijska sredstva Delegacije Europske Unije u Bugarskoj).

Mjere obuke

Politike te vrste mogu podrazumijevati posebne tečajeve obuke, kako bi se stvorila svijest o pitanjima etničke pripadnosti. Primjerice, sredinom devedesetih godina prošloga stoljeća, pripadnici novoformiranih Južnoafričkih nacionalnih obrambenih snaga, koje su morale inkorporirati sedam različitih oružanih snaga različitog rasnog i etničkog podrijetla, prošle su niz programa obuke, čiji je cilj bilo povećanje tolerancije i poštovanja različitosti.

Nadalje, završetak obuke o jednakim mogućnostima može se postaviti kao preduvjet za promicanje u službi; i obratno, dokazano nepoštovanje tih politika može se tretirati kao prepreka daljem promicanju u karijeri.

Pitanje državljanstva

Ograničenja koja zabranjuju pridruživanje oružanim snagama jedne države osobama koje nisu državljani te države česta su u državama članicama OEES-a, što ne znači da su i opća. Na prvi pogled ta su ograničenja jedan vid diskriminacije (ponekad neizravna rasna diskriminacija), ali to se može lako opravdati.

Primjerice, UN-ova Konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije ne odnosi se na „razlike, isključivanje, ograničenja ili davanje prednosti od strane države potpisnice ove Konvencije između njenih državljana i osoba koje nisu njeni državljani“.²¹² Premda državljani država Europske Unije, općenito, imaju slobodu da se zaposle u drugoj državi članici Europske Unije, sukladno slobodnom kretanju osoba, postoje određeni izuzeci glede javnih službi, a

²¹⁰ Ministarstvo obrane, „Direktiva načelnika glavnoga stožera o jednakosti i različitosti u vojsci“, <http://www.army.mod.uk/linkedfiles/servingsoldier/usefulinfo/equality/ss_hrpers_eq_w/cgs_equality_and_diversity_directive.pdf>.

²¹¹ „Multietničke oružane snage“, Ženevski centar za demokratsku kontrolu oružanih snaga, 2005., <http://www.dcaf.ch/publications/bg_multiethnic_armed_forces.cfm?nav1=4&nav2=1>.

²¹² Članak 2.

relevantna praksa Suda pravde i izjava Europskoga povjerenstva, uvrštavaju oružane snage u tu kategoriju isključenja.²¹³

Ipak, neke države ipak primaju strane državljane u svoje oružane snage ili u posebne postrojbe, primjerice Legija stranaca u Francuskoj novači strane državljane,²¹⁴ a Gurke u Britanskoj vojsci su nepalski državljani.

12.7.

Brigada Gurki²¹⁵

Tijekom skoro dva stoljeća, od Mirovnog sporazuma iz 1815. godine, kojim je okončan Anglo-nepalski rat od 1814. do 1815. godine, Gurke su u službi Krune, prvobitno kao vojnici u (Britanskoj) Indijskoj vojsci, a nakon proglašenja neovisnosti Indije 1947. godine u Britanskoj vojsci.

Tijekom jedne prosječne godine, oko 28.000 potencijalnih ročnika natječe se za 230 mjesta u brigadi Gurka, koja broji preko 3.500 pripadnika. To je jedna jedinstvena brigada. Ona nije operativna brigada u uobičajenom smislu. Ona je prije administrativno tijelo, krovna organizacija koja osigurava da oformljene postrojbe Gurki, u koje se svi vojnici Gurke novače i u kojima služe – uglavnom kao pješništvo, ali i kao inženjeri i u postrojbama veze i logistike – imaju mogućnost da budu integrirane i da čine sastavni dio drugih operativnih brigada u Britanskoj vojsci.

Gurke se novače u Nepal. Oni su nepalski državljani i to državljanstvo zadržavaju i dok su u službi Krune. Nakon što se odu u mirovinu, vraćaju se u Nepal i zauzimaju svoje mjesto u nepalskom društvu. Ti su posebni aranžmani neophodni, kako bi Gurke mogle služiti u Britanskoj vojsci, a da istodobno zadrže svoj nepalski identitet i zaštite svoje kulturne, vjerske i etničke vrijednosti.

Uvjeti službe uređeni su Trilateralnim sporazumom (koji je izvorni protokol o suradnji potpisan 1947. godine između vlada Velike Britanije, Indije i Nepala, a kojim je Nepalska vlada pristala na angažiranje postrojba Gurki u vojskama Velike Britanije i Indije).

Kao što je već rečeno, zabrana služenja u oružanim snagama koja važi za strane državljane često se može opravdati. Međutim, tamo gdje stranim državljanima *jeste* dopušteno da služe u oružanim snagama, razlike u uvjetima službe već su nešto teže za obraniti.²¹⁶ Dva sudska predmeta u svezi s navodnom diskriminacijom Gurki u Velikoj Britaniji ilustriraju kako ta načela funkcioniraju u praksi. U prvom predmetu, pitanje je bilo jesu li odredbe i uvjeti službe za pripadnike brigade Gurki sukladni članku 14. Europske konvencije o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda.²¹⁷ Gurke su imale nepovoljniji tretman glede visine mirovine na koju imaju pravo, a u odnosu na druge vojnike u Britanskoj vojsci, ali su imale povoljniji tretman glede njene isplate (odmah nakon 15 godina, za razliku od britanskih vojnika koji su imali pravo na odgođenu mirovinu, koja se isplaćivala s navršenih 60 godina života). Sud je, također, uzeo u obzir veoma različite uvjete života u društvu u kojem Gurke žive po umirovljenju i onom u kojem se po umirovljenju žive britanski vojnici. Premda je Sud utvrdio da nema povrede članka 14., ipak je navedeni predmet doveo do temeljne revizije uvjeta službe.²¹⁸ U drugom predmetu, diskriminacija se ticala razlike u naknadi koja se isplaćivala Gurkama i britanskim vojnicima koje su Japanci držali kao ratne zarobljenike tijekom Drugog svjetskog rata. Sud je smatrao da je niža naknada koja se isplaćivala Gurkama nelogična, a taj je zaključak rezultirao isplatom naknade u iznosu od 10.000 funti svakom Gurki koji je imao navedeni status.

²¹³ Vidi dokument Europskog parlamenta "Slobodno kretanje radnika", <http://www.europarl.europa.eu/facts/3_2_2_en.htm>.

²¹⁴ Vidi <<http://www.legion-recrute.com/en>>.

²¹⁵ Presuda suca Sullivana (Upravni sud) u predmetu *R (Purja) protiv Ministarstva obrane, England and Wales High Court*, 2003., str. 445.; <http://www.army.mod.uk/brigade_of_gurkhas/index.htm>.

²¹⁶ Zabrana za državljane zemalja koje nisu članice nije pokrivena Direktivom Europske Unije 2000/43. Vidi članak 3.2.

²¹⁷ *R (Purja i ostali) protiv Ministarstva obrane*, Apelacioni sud, 9. studenoga 2003., *Weekly Law Reports*, svezak 1., 2004., str. 289.

²¹⁸ Gornji dom, debata, publikacije i pismohrana, web stranica Britanskog parlamenta, 11. siječnja 2005., <<http://www.publications.parliament.uk/pa/ld200405/ldhansrd/vo050111/text/50111-47.htm>>.

Pristupi pitanju jezičnih manjina

Jezik može predstavljati prepreku potpunom sudjelovanju u oružanim snagama za pripadnike nekih manjinskih skupina koji govore jezikom koji nije službeni. Uokvireni tekst pod brojem 12.8. navodi različite pristupe tom pitanju u nekoliko država članica OEES-a.

12.8

Pristupi manjinskim jezicima u odabranim državama²¹⁹

Austrija	Pripadnici i zaposlenici mogu slobodno komunicirati na svom jeziku. Kad je riječ o proceduri novačenja i provjere sposobnosti za vršenje vojne službe, jezičnim manjinama dopušteno je da se koriste svojim (priznatim manjinskim) jezikom. Sva ostala komunikacija u oružanim snagama mora biti na službenom jeziku, što je, prema austrijskom ustavnom pravu, njemački.
Kanada	Razgovor s drugim pripadnicima istog ranga može se odvijati na jeziku po izboru pripadnika. Međutim, u vojnim postrojbama, koje su određene kao jednojezične, uglavnom raspoređene u jednojezičnim regijama, kako je odredilo Ministarstvo financija (unutar kanadskih snaga određene su i anglofone i frankofone postrojbe), obvezna je uporaba radnog jezika. U postrojbama koje su određene kao dvojezične (uglavnom u dvojezičnim regijama), i engleski i francuski jezik mogu se slobodno koristiti.
Češka Republika	Službeni jezik u komunikaciji s upravnim organima u Češkoj Republici, uključujući i nadređene u oružanim snagama, jeste češki; slovački se ne smatra njemu jednakim. Za komunikaciju u Oružanim snagama nije dopuštena uporaba drugih jezika.
Finska	Jezik zapovijedanja je finski (jedna postrojba govori švedski). U građanskim poslovima, osobe su slobodne da izaberu jezik kojim će govoriti.
Latvija	Sukladno Zakonu o službenom jeziku, samo se službeni jezik Latvije, latvijski, koristi u postrojbama Nacionalnih oružanih snaga. Međutim, to se ograničenje odnosi samo na razdoblje obavljanja službenih dužnosti.
Litvanija	U tijeku radnog vremena obvezna je uporaba službenog jezika.
Slovačka	Sukladno članku 6. stavak 1. Ustava, slovački je službeni jezik Slovačke. Sukladno članku 3.2. Zakona broj 270/1995. iz Zbornika zakona Slovačke Republike, pripadnici Oružanih snaga moraju koristiti službeni jezik u službenoj komunikaciji.
Ukrajina	Samo se državni, tj službeni jezik, može koristiti u službenim poslovima.

Tamo gdje postoje značajne brojčane razlike unutar jedne države, uspostava odvojenih postrojba, kojima se priznaju manjinske posebnosti može predstavljati učinkovito rješenje za problem nedostatne zastupljenosti manjinskih jezičnih skupina. Primjerice, oružane snage u Švicarskoj imaju višeslojnu strukturu, sa postrojbama koje su što je više moguće organizirane po kantonalnom i jezičnom načelu. Posebne postrojbe, međutim, mogu formirati višejezične postrojbe. Višejezičnost je nametnuta kao obveza zaposlenicima Ministarstva obrane i časničkom kadru (vidi uokvireni tekst pod brojem 12.9).

Belgija i Kanada imaju dvostruku vojnu strukturu, kako bi izašle u susret zahtjevima belgijskih flamanskih i kanadskih frankofonih pripadnika da jezik zapovijedi bude njihov jezik. U Kanadi je uvođenje takvih postrojba proizvelo nekoliko učinaka:

- Frankofoni su časnici u prednosti u takvim postrojbama s obzirom na bolje vještine komunikacije na svom materinskom jeziku;
- Frankofoni časnici u frankofonim postrojbama osjetljiviji su na kulturne posebnosti svojih frankofonih vojnika i zato su uspješniji kao lideri, te napreduju jednako brzo, kao njihove anglofone kolege u anglofonim postrojbama, (ako ne i brže od njih);
- Formiranje frankofonih postrojba u svim segmentima oružanih snaga od pukovnika, generala i pripadnika glavnoga stožera zahtijeva da govore oba jezika, bez obzira na kvote određene za promicanje.²²⁰

²¹⁹ ODIHR-DCAF, upitnik, pitanje 78. i 79.

²²⁰ "Multiethnic Armed Forces", *op. cit.*, napomena 211.

12.9

Višejezičnost i Oružane snage Švicarske²²¹

Švicarska je zemlja sa četiri službena jezika: francuskim, njemačkim, talijanskim i retoromanskim. Usprkos činjenici da Švicarske oružane snage nisu nikada službeno formulirale politiku višejezičnosti, ipak su izradile tri politike za rješavanje pitanja višejezične prirode Švicarske.

Načelo jezične teritorijalnosti

Jednaka zastupljenost jezičnih skupina u oružanim snagama zajamčena je teritorijalnom strukturom oružanih snaga, koja vodi podrijetlo od povijesnoga kantonalnog vojnog ustroja. S obzirom na činjenicu da se većina postrojba novači iz reda građana istog kantona, i pošto su 22 od 26 kantona jednojezični, većina postrojba u Švicarskim oružanim snagama koristi jedan jezik u internoj komunikaciji.

Načelo razmjernosti

Pored teritorijalnosti, pitanje višejezičnosti rješava se i razmjernom zastupljenošću jezičnih zajednica u oružanim snagama Švicarske. Sastav djelatnih vojnih osoba i službenika i namještenika oružanih snaga treba odražavati stvarni postotak jezičnih zajednica u Švicarskoj. Politika zastupljenosti uglavnom se oslanja na neformalna pravila i običaje, a zakonski propisi su rijetki.

Poznavanje jezika u časničkim redovima

Časnici moraju imati izuzetne komunikacijske vještine. U tom smislu, Oružane snage Švicarske iskoristile su relativno dobro poznavanje jezika svojih časnika, koje su ovi stekli u sklopu građanskog obrazovanja prije pridruživanja Oružanim snagama. Tek se nedavno jezičnoj edukaciji posvetila nešto veća pozornost u sklopu obuke za časnike: i to ne na jednom od četiri službena jezika, nego na engleskom.

5. Najbolji modaliteti i preporuke

- Trebalo bi uspostaviti učinkovita sredstva putem kojih pripadnici oružanih snaga mogu uložiti prigovor zbog rasne diskriminacije (uključujući i neizravnu diskriminaciju i maltretiranje na rasnoj osnovi) u sklopu oružanih snaga.
- Pripadnici oružanih snaga trebali bi imati pristup građanskim sudovima ili tijelima kako bi imali pravnu zaštitu od diskriminacije (uključujući i neizravnu diskriminaciju i maltretiranje na rasnom osnovu). Tamo gdje su pripadnici dužni prvo iskoristiti interna sredstva, građanski organi trebali bi, bez obzira na to, imati mogućnost provesti svoje procedure u slučaju neopravdanog odlaganja ili neadekvatnih internih istraga.
- Sve oružane snage trebale bi imati transparentan proces novačenja, koji podrazumijeva kodeks zapošljavanja zasnovan na načelima, koja uključuju pravednu i jednaku zastupljenost svih etničkih skupina.
- Tamo gdje je određena etnička ili jezična manjina izrazito nedovoljno zastupljena u oružanim snagama u odnosu na cjelokupno pučanstvo, trebalo bi poduzeti aktivne korake kako bi se potaknulo prijavljivanje pripadnika te skupine za službu u oružanim snagama.
- Ministri obrane trebali bi surađivati s neovisnim tijelima za zaštitu od diskriminacije u smislu praćenja provedbe tih politika.
- Tolerancija prema etničkim i jezičnim manjinama trebala bi biti ključni element obuke svih pripadnika oružanih snaga, praćena odgovarajućim stegovnim mjerama u slučajevima u kojima su pojedinci odgovorni za diskriminatorско ponašanje ili maltretiranje.
- Časnici sa višim činom imaju posebnu odgovornost, a temeljito razumijevanje tih pitanja trebalo bi predstavljati uvjet za promicanje. Jednako tako, moralo bi biti

²²¹ Bernhard Altermatt, "Der Umgang der Schweizer Armee mit der Mehrsprachigkeit: Proportionalität und Territorialität: Ein historischer Überblick mit Standortbestimmung", Federal Military Library and Historical Service, Report. No. 15, Bern., 2004., str. 71.-73.

jasno naznačeno da će svako dokazano diskriminatorsko ponašanje spriječiti dalje promicanje i/ili rezultirati oduzimanjem čina.

- Trebalo bi ponovno razmotriti zabranu služenja u oružanim snagama za strane državljane, kako bi se utvrdilo služi li ona opravdanim ciljevima i je li im razmjerna. Tamo gdje je stranim državljanima dopuštena služba u oružanim snagama, svaki oblik različitog tretmana u odnosu na uvjete službe domaćih građana trebao bi biti razmotren na sličan način.
- U slučaju kada postoje značajne jezične manjine, trebalo bi razmotriti načine uvođenja manjinskog jezika putem posebnih modaliteta, kao što su dvojne vojne strukture.
- Tečajevi vojne obuke trebali bi biti dostupni i na manjinskim jezicima, tamo gdje je to potrebno.

Poglavlje 13.

Žene u oružanim snagama

Ovo poglavlje razmatra različite modele i prakse glede sudjelovanja žena u oružanim snagama, kao i učinak sve veće integracije žena u tradicionalno mušku oblast. Poglavlje naglašava glavne prepreke sa kojima se žene vojnici još uvijek suočavaju u svim fazama svoje vojne karijere, te ističe mehanizme zaštite i ostvarivanja prava žena. Poglavlje se, također, bavi maltretiranjem i nasiljem, te strategijama za promoviranje jednakosti onih, koji su uključeni u oružane snage.

Ovo poglavlje razmatra pitanje žena u oružanim snagama, kao pitanje upravljanja različitostima, tj. novačenje i zadržavanje zaposlenika pripadnika različitih društvenih kategorija i, što je osobito značajno, iskorištavanje njihovih kvaliteta na najoptimalniji način.²²² Posebna pozornost poklanja se sposobnosti žena da daju pozitivan doprinos sigurnosti, osobito u svjetlu mnogih novih uloga koje imaju moderne oružane snage, koje se kreću od promatračkih misija i dostavljanja humanitarne pomoći, do misija uspostave i održavanja mira. (Pošto je briga o djeci odgovornost roditelja, to pitanje razmatra se u poglavlju 17., Uvjeti rada.)

1. Značaj

U većini demokratskih sustava vodi se rasprava o tome koja je odgovarajuća uloga žena u oružanim snagama. Premda su se u zadnjih trideset godina proširile mogućnosti za žene u oružanim snagama u regiji koju pokriva OEES, čak i oružane snage s najvećim sudjelovanjem žena u svojim redovima, primjerice u Sjedinjenim Američkim Državama, i dalje imaju najviše 15 % žena u svojim redovima.²²³ Sve donedavno, žene su bile, uglavnom, ograničene na pružanje borbene podrške, logistiku, administraciju, te na pružanje njege i slične poslove. U većini država članica OEES-a žene trenutačno mogu sudjelovati u oružanim snagama, i čini se da se žene općenito prihvaćaju u širem spektru vojnih uloga. Usprkos tome, žene u oružanim snagama i dalje su često izložene diskriminatorskim politikama i aktivnostima. Primjerice, u mnogim državama žene ne mogu biti na borbenim položajima. Nadalje, žene se u svojoj karijeri suočavaju s diskriminacijom, jer samo u izuzetnim slučajevima napreduju do zapovjedne pozicije. U tom smislu, razlike u tretmanu žena postoje, ne samo među državama, nego i između mornarice, zračnih i kopnenih snaga jedne države.²²⁴

2. Pitanja od značaja

Potpuno sudjelovanje žena kao građana

Sudjelovanje žena u oružanim snagama u prvom redu je pitanje ljudskih prava, a tiče se prava žena da imaju pristup vojnoj profesiji. Sudjelovanje u obrani države i u oružanim snagama sastavni je dio prava i dužnosti koje se tiču uloge građanina. Ukoliko su žene isključene iz jedne tako značajne državne institucije, kao što su oružane snage, onda su one u nejednakom položaju u odnosu na muškarce građane iste države. Možda se može reći da bi žene mogle biti na dobitku zbog toga što su isključene iz oružanih snaga, te da bi za društvo u cjelini

²²² Jan van der Meulen and Joseph Soeters, "Introduction: the Diversity of Diversity", in Joseph Soeters and Jan van der Meulen (eds.), *Managing Diversity in the Armed Forces: Experiences from Nine Countries* (Tilburg: Tilburg University Press, 1999.).

²²³ ODIHR-DCAF, upitnik, pitanje 75.

²²⁴ Gerhard Kümmel, "When Boy Meets Girl: The 'Feminization' of the Military", *Current Sociology*, svezak 50., broj 5., 2002., str. 615.-639; Donna Winslow and Jason Dunn, "Women in the Canadian Forces: Between Legal and Social Integration", *Current Sociology*, svezak 50., broj 5., 2002., str. 641.-667.

bilo poželjno da žene predstavljaju njegov 'mirni' sektor. Međutim, time se ignorira načelo po kojem bi žene i muškarci trebali biti jednako tretirani u smislu uloge građana i jednakih mogućnosti. Bez iskustva koje im daje sudjelovanje u oružanim snagama, žene će manje biti u mogućnosti sudjelovati u raspravama o pitanjima sigurnosti.²²⁵

Sudjelovanje žena u oružanim snagama ključni je element njihova sudjelovanja u upravljanju i rješavanju sukoba. Rezolucija Vijeća sigurnosti 1325. o ženama, miru i sigurnosti (2000.) ponovno potvrđuje:

značajnu ulogu žena u sprečavanju i rješavanju sukoba. [Vijeće apelira na države] da osiguraju sve veću zastupljenost žena na svim razinama odlučivanja u državnim, regionalnim i međunarodnim institucijama i mehanizmima za sprečavanje, upravljanje i rješavanje sukoba.

Jednaka zastupljenost

Pristup žena oružanim snagama također je značajan aspekt demokratizacije oružanih snaga u smislu adekvatne zastupljenosti svih skupina koje sačinjavaju jedno društvo. To je bio centralni aspekt, primjerice, glede integracije Afroamerikanaca u Sjedinjenim Državama ili katolika u Njemačkoj, gdje su sedamdesetih godina prošlog stoljeća Savezne oružane snage ulagale napore, kako bi povećale broj časnika katolika, a s ciljem izgradnje što demokratičnijeg liderstva u oružanim snagama i uključivanja značajnih skupina iz civilnog sektora. Kako se vidi iz tih primjera, oružane snage, ne samo da su ogledalo društva, nego mogu biti i progresivna snaga u borbi isključenih skupina za jednaka prava (kao u slučaju Afroamerikanaca u Sjedinjenim Državama), ali mogu i opstruirati te procese (kao što je još uvijek čest slučaj kad su u pitanju žene).

Dalji aspekt demokratizacije odnosi se na ono što bi se moglo nazvati 'unutarnji život' oružanih snaga. Istraživanja pokazuju da – suprotno onome što mnogi vjeruju – zbližavanje među muškarcima nema puno utjecaja na vojnu učinkovitost; vojne skupine u stanju su naći druge, inkluzivnije načine zbližavanja i odanosti. Stvaranje inkluzivnih oružanih snaga, i glede spola, vodi ka stvaranju jednog demokratičijeg društva i njegove vojske.

Pitanje nediskriminacije

Sudjelovanje žena u oružanim snagama jeste i pitanje nediskriminacije, tj. jednakih mogućnosti u karijeri za muškarce i žene, jednakog pristupa različitim funkcijama, jednakih plaća, te iskorjenjivanja zloporabe žena u oružanim snagama. To je, također, i pitanje pozitivnog prihvatanja i integracije žena u vojnu sredinu i u vojnu tradiciju.

Spolna i operativna učinkovitost

Prednosti uključivanja žena u oružane snage i njihov doprinos miru i sigurnosti ne bi trebalo zanemariti. Sudjelovanje žena u vojsci može biti od osobitog značaja u mirovnim misijama, što je osnovna funkcija većine oružanih snaga. Mirovne misije umnogome se razlikuju od tradicionalnih vojnih funkcija, utoliko što one naglašavaju zaštitu civilnoga pučanstva i podrazumijevaju aspekte rješavanja sukoba i obnove. Nazočnost žena u mirovnim snagama priznata je kao element koji vodi ka boljim odnosima oružanih snaga sa domaćom zajednicom, te ka povećanju sposobnosti oružanih snaga da se uključe u pružanje zaštite ženama i djeci.²²⁶

²²⁵ Uta Klein, "The Gender Perspective of Civil-Military Relations in Israeli Society", *Current Sociology*, svezak 50., broj 5., 2002., str. 669.-686.

²²⁶ Vidi Rezolucija Vijeća sigurnosti UN-a 1325. (2000.) o ženama, miru i sigurnosti, dostupna na <<http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/N00/720/18/PDF/N0072018.pdf?OpenElement>>.

3. Međunarodne obveze u oblasti ljudskih prava

Nekoliko međunarodnih instrumenata zabranjuje diskriminaciju na temelju spola i promovira *de jure* integraciju.

Članak 15. Konvencije o ukidanju svih oblika diskriminacije žena (CEDAW), koju je 1979. godine usvojila Opća skupština UN-a, navodi da su sve države članice „dužne ženama omogućiti jednakost sa muškarcima pred zakonom”.²²⁷ CEDAW od država članica zahtijeva da poduzmu aktivnosti i na normativnoj razini, tj. putem inkorporiranja načela jednakosti u svoju domaću zakonsku regulativu i putem ukidanja svih diskriminatornih zakona, i na procesnoj razini, time što od njih traži da uspostave učinkovite mehanizme zaštite žena od svih oblika diskriminacije. Konkretno govoreći, Konvencija sadrži konkretne odredbe, koje se tiču diskriminacije žena u pitanjima rada i zapošljavanja, te od država članica traži da poduzmu određene aktivnosti u toj oblasti. Članak 7. propisuje da države članice trebaju poduzeti „sve odgovarajuće mjere kako bi ukinule diskriminaciju žena u političkom i javnom životu države.” Članak 8. propisuje sljedeće:

Države članice poduzimaju sve odgovarajuće mjere, kako bi ženama osigurale mogućnost da, pod jednakim uvjetima s muškarcima, bez diskriminacije predstavljaju svoje vlade na međunarodnoj razini, kao i da sudjeluju u radu međunarodnih organizacija.

CEDAW Povjerenstvo usvojilo je komentar na članak 7. i članak 8. Konvencije koji se konkretno osvrće na sudjelovanje žena u oružanim snagama (vidi uokvireni tekst pod brojem 13.1).²²⁸

13.1.

Žene u oružanim snagama: komentar CEDAW Povjerenstva o sudjelovanju žena u oružanim snagama²²⁹

28. Države članice Konvencije rijetko izvješćuju o dostupnosti službe u oružanim snagama ženama. Neke su države, međutim, pridržale pravo u smislu raznih odredbi Konvencije, uključujući i članak 7. i 8., u svezi sa sudjelovanjem žena u oružanim snagama ...

29. Oružane snage važne su ženama za njihovu ulogu građana. Međutim, mnogi muškarci i žene smatraju da je to ‘muški posao’. Povijesna rezerviranost vojnih uloga za muškarce u velikoj je mjeri rezultat društvene konstrukcije. Govorilo se da je vojna služba ugrađena u muške obrede, čime se održava razdvojenost uloga muškaraca i žena i stereotipa kao što su ‘zaštitnik’ i ‘zaštićeni’. ...

30. Otkako vojska predstavlja značajan element državnog poretka, procesa odlučivanja i upravljanja, svi građani trebali bi voditi računa o tome kakvu vojsku imaju. Ukoliko su isključene iz oružanih snaga, žene ne mogu sudjelovati u donošenju odluka koje se odnose na uporabu vojnih snaga, promjenu u vojnim institucijama i sveukupnu kontrolu njenih aktivnosti. ...

²²⁷ Dostupno na <<http://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw>>. U svom članku 1. Konvencija definira diskriminaciju žena kao “svaku razliku, isključenje ili ograničenje u pogledu spola, što ima za posljedicu ili cilj da ugrozi ili onemogući priznanje, ostvarenje ili ostvarenje ljudskih prava i temeljnih sloboda žena na političkom, ekonomskom, društvenom, kulturnom, građanskom ili drugom polju, bez obzira na njihovo bračno stanje, na temelju ravnopravnosti muškaraca i žena.”

²²⁸ “Primjena članka 21. Konvencije o ukidanju svih oblika diskriminacije žena: raščlamba članka 7. i 8. Konvencije”, CEDAW/C/1994/1, <<http://www.un.org/documents/ga/cedaw/13/cedawc1994-4.htm>>.

²²⁹ Vidi <<http://www.un.org/documents/ga/cedaw/13/cedawc1994-4.htm>>.

13.1. (nastavak)

33. Pitanje sudjelovanja žena u oružanim snagama ima posebno značenje u mirovnim misijama, čija je osnovna svrha izbjegavanje ili ublažavanje sukoba kako bi se omogućilo njihovo mirno rješavanje. Odsustvo žena u oružanim snagama mirovnih snaga Ujedinjenih naroda odražava odsustvo žena u oružanim snagama onih država koje osiguravaju postrojbe za mirovne operacije. Žene su, međutim, aktivno uključene u te operacije na civilnoj razini. U prosincu 1992. godine, dvije mirovne operacije Ujedinjenih naroda (Angola i Južna Afrika) predvodile su žene iz Tajništva Ujedinjenih naroda, a na žene je otpadao i relativno veliki postotak civilnih promatrača, administratora i drugog osoblja angažiranoga iz kategorije profesionalaca.

34. Kako mirovne misije postaju sve značajnije, tako će se morati postaviti pitanje je li isključenost žena iz mnogih zadataka u okviru mirovnih misija prihvatljiva. S obzirom na činjenicu da se mirovne misije razlikuju od tradicionalnih vojnih operacija, te da one podrazumijevaju elemente u svezi s rješavanjem sukoba, veća nazočnost žena mogla bi predstavljati pozitivan pomak u tom smislu.

Načelo nediskriminacije žena u pitanjima rada i zapošljavanja potvrđuje se i u nekoliko drugih međunarodnih instrumenata, uključujući i Preporuku 1700. (2005.) Parlamentarne skupštine Vijeća Europe o diskriminaciji žena kao radne snage i na radnom mjestu,²³⁰ te Direktivu Europskog vijeća o primjeni načela jednakog tretmana muškaraca i žena glede pristupa zapošljavanju, stručnoj edukaciji i promicanju, te uvjetima rada.²³¹ Neki instrumenti konkretno navode vojni sektor: primjeri toga jesu prijedlog za donošenje Rezolucije o ženama u oružanim snagama predložen Parlamentarnoj skupštini Vijeća Europe 2005. godine²³² i Preporuka Vijeća Europe 1742. (2006.) o ljudskim pravima pripadnika oružanih snaga.²³³ U toj Rezoluciji, Skupština daje preporuku da Vijeće Europe:

posveti više pozornosti pitanju statusa žena u oružanim snagama. Veliki broj žena vojnika izložen je seksualnom uznemiravanju. Pitanja pristupa vojnim dužnostima i određenim položajima u oružanim snagama, izgradnje karijere i jednakih prava, značajna su glede diskriminacije žena, što je pitanje koje samo po sebi zahtijeva detaljno razmatranje.

OESS je u više prilika potvrdio svoju posvećenost ukidanju svih oblika diskriminacije na temelju spola, te promovirao inicijative za povećavanje jednakosti u državama članicama OESS-a, kao što je OESS-ov Akcioni plan za promoviranje jednakosti spolova. ODIHR pruža naročitu pomoć državama članicama OESS-a u ispunjavanju obveza iz međunarodnih instrumenata glede jednakosti spolova i prava žena, kao i u revidiranju zakonske regulative s ciljem uspostave odgovarajućih pravnih jamstava za promoviranje jednakosti spolova sukladno OESS-ovim i drugim obvezama (vidi uokvireni tekst pod brojem 13.2). ODIHR je nedavno pokrenuo novi program o ženama i sigurnosti koji tematsko područje ljudskih prava žena smješta u kontekst OESS-ova sveobuhvatnog pristupa pitanju sigurnosti. Njegovi ciljevi jesu promoviranje prava žena i razmatranje perspektive spolova u svezi s pitanjima i aspektima sigurnosti, kao što je sprečavanje i rano upozoravanje na sukobe, poslijeratna obnova, održavanje sigurnosti, reforma sektora sigurnosti, te promoviranje sigurnosti ljudi.²³⁴

²³⁰ Dostupno na <<http://assembly.coe.int/main.asp?Link=/documents/adoptedtext/ta05/erec1700.htm>>.

²³¹ Direktiva Vijeća 76/207/EEC od 9. veljače 1976. o primjeni načela jednakog tretmana muškaraca i žena u pogledu pristupa zapošljavanju, stručnoj edukaciji i napredovanju, te uvjetima rada, dostupno na <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31976L0207:EN:HTML>>.

²³² "Žene u oružanim snagama", Parlamentarna skupština Vijeća Europe, Doc. 10609., 21. lipnja 2005., Strassbourg, dostupno na <<http://assembly.coe.int/main.asp?Link=/documents/workingdocs/doc05/edoc10609.htm>>.

²³³ Dostupno na <<http://www.assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta06/EREC1742.htm>>.

²³⁴ "OESS-ov Akcioni plan za promoviranje jednakosti spolova: ODIHR-ov prilog Godišnjem izvješću o pitanjima spolova u OESS-u, ODIHR, svibanj 2006., str. 12., <http://www.osce.org/documents/odihr/2006/05/19268_en.pdf>.

13.2.

OESS-ove obveze glede žena i spolne diskriminacije: odabrani primjeri²³⁵

41. Države članice ... obvezale su se na to da će jednakost između žena i muškaraca postati sastavni dio politika i na državnoj razini i na razini Organizacije. ...

42. Državama članicama se zato preporučuje da:

- ... Poštuju i u potpunosti primjenjuju međunarodne standarde i obveze koje su preuzele glede jednakosti, nediskriminacije i prava žena i djevojaka; ...
- Na temelju iskustava OESS osmisle višedimenzionalne politike i strategije za uspostavu jednakosti spolova. ...

44. Prioriteti

...

(b) Uspostava nediskriminatorskih pravnih i strateških okvira,

- ODIHR ... će pružiti pomoć državama članicama u ispunjavanju obveza iz međunarodnih instrumenata glede promoviranja jednakosti spolova i prava žena, kao i u revidiranju zakonske regulative s ciljem uspostave odgovarajućih pravnih jamstava za promoviranje jednakosti spolova sukladno OESS-ovim i drugim obvezama;
- ODIHR će pružiti podršku u osmišljavanju i provedbi konkretnih programa i aktivnosti u smislu promoviranja prava žena, proširenju uloge žena na svim razinama odlučivanja, kao i promoviranja jednakosti između žena i muškaraca u području djelovanja OESS-a, osobito putem obrazovanja i svijesti o spolovima;
- ODIHR će pružiti pomoć u provedbi i ocjeni državnih strategija i akcionih planova u svezi s mjerama za promoviranje jednakosti spolova i njihove integracije; ...
- Terenski uredi ODIHR-a i OESS-a pružit će pomoć, tamo gdje je potrebno, u razvoju lokalnih kapaciteta i stručnosti u pitanjima spolova, kao i uspostavi mreža za povezivanje lidera na razini zajednice i političara; ...

(g) Uspostava državnih mehanizama za afirmaciju žena,

- ODIHR će i dalje pružati stručnu i praktičnu pomoć u uspostavi demokratskih institucija za poboljšanje jednakosti spolova, kao što su uredi ombudsmana na lokalnoj i državnoj razini, tamo gdje je to potrebno; ...

4. Situacije i faktori koji doprinose većem sudjelovanju žena u oružanim snagama

Usprkos činjenici da su žene oduvijek imale značajnu ulogu u oružanim snagama,²³⁶ tek su u zadnjih tridesetak godina žene dobile veću ulogu u modernim oružanim snagama. Međutim, usprkos velikom napretku glede uklanjanja ograničenja, koja se nameću sudjelovanju žena u oružanim snagama u mnogim državama članicama OESS-a, žene vojnici i dalje se suočavaju s preprekama u svim fazama svoje karijere. Premda su oružane snage općenito konzervativne organizacije koje su se opirale uključivanju žena u svoje redove, tijekom zadnjih dvadesetak godina žene su proširile svoju vojnu ulogu i time dovele u pitanje percepciju po kojoj su oružane snage muški teren. Nekoliko faktora objašnjava povećano sudjelovanje žena u oružanim snagama.

²³⁵ Dodatak Odluci broj 14/04. o OESS-ovom Akcionom planu za promoviranje jednakosti spolova iz 2004., Sofija, 2004.

²³⁶ Za sjajnu raspravu o spolovima i oružanim snagama vidi Helena Careiras, *Gender and the Military: Women in the Armed Forces of Western Democracies* (London: Routledge, 2006.).

Potreba za novačenjem žena

Najznačajnije staze integracije utabane su u izvanrednim situacijama i u vrijeme ratova. U tim je okolnostima državi potrebno da mobilizira što više građana, kako bi reagirala na kriznu situaciju, što onda znači da i sudjelovanje žena postaje neophodno. Žene obično prvo imaju one vojne uloge koje se odnose na njihovu uobičajenu ulogu u društvu, kao što je uloga medicinske sestre, što je prva uloga, tipična za žene, u zapadnim vojnim institucijama. Premda su ratne situacije rezultirale povećanjem broja žena u oružanim snagama, taj se trend nije nastavljao poslije rata, kada se većina žena (iako ne uvijek dragovoljno) vraćala svojim tradicionalnim ulogama.

Prijelaz na dragovoljne snage

Prijelaz na profesionalne vojne sustave ima svoju ulogu u povećanom sudjelovanju žena u oružanim snagama. Za razliku od zakonske vojne obveze, koja je obično propisana samo za muškarce, dragovoljni (ili profesionalni) vojni sustavi obično uključuju žene.

Ponekad države izvrše samo djelomični prijelaz na profesionalne oružane snage, u sklopu kojih dragovoljcima popunjavaju kvote koje ne popune zakonskim vojnim obveznicima. U Rusiji, primjerice, sustav vojne obveze iz raznih razloga nije dao dovoljan broj mladića u oružanim snagama. Zato je krajem osamdesetih godina prošlog stoljeća uvedena služba po ugovoru kao dragovoljni, odnosno profesionalni, element kojim se osiguravao dodatni broj pripadnika oružanih snaga. Od uvođenja tog sustava na žene otpada značajan postotak dragovoljnih pripadnika: do 50 % krajem devedesetih. Premda su one na nižim položajima, ukupno sudjelovanje žena u ruskim oružanim snagama povećalo se sa 3 % početkom devedesetih na 10 % u istoj toj deceniji.²³⁷

Promjena kulturnih vrijednosti

Moglo bi se reći da je najznačajniji faktor, koji je potaknuo ekspanziju uloge žene u oružanim snagama, zapravo promjena kulturnih vrijednosti glede uloge žena. To uopće nije bio prirodan proces. Žene su se, pojedinačno i kolektivno, borile za jednaka prava i u privatnoj i u javnoj sferi, i zahtijevale uključivanje u sve profesije političkim i pravnim putem. Emancipacija žena u tijesnoj je vezi s općim povećanjem sudjelovanja žena u sveukupnoj radnoj snazi. Te široke društvene promjene promijenile su stavove žena i muškaraca o tome trebaju li vojne uloge biti dostupne ženama ili ne, i ubrzale proces integracije žena u oružane snage.

Povećanje neborbenih poslova

U dvadesetom je stoljeću stereotip vojnika ratnika narušen birokratizacijom i kompjutorizacijom oružanih snaga.²³⁸ Takav razvoj događaja doveo je do povećanja broja neborbenih poslova u administrativnom, logističkom, medicinskom i drugim sektorima u oružanim snagama. Povećanje broja neborbenih poslova jedan je od faktora koji je utjecao na veće sudjelovanje žena u oružanim snagama.

5. Razine sudjelovanja

Posljednjih godina žene imaju sve značajniju ulogu u zapadnim oružanim snagama, i mnoge su države ženama dale zakonsko pravo da služe u oružanim snagama. Čak i s tim povećanjem, ukupni broj žena u oružanim snagama i dalje je mali, a žene su i dalje nedovoljno zastupljene u oružanim snagama u odnosu na njihov relativni broj u društvu. Broj žena koje služe u oružanim snagama znatno se razlikuje od države do države (vidi uokvireni tekst pod brojem 13.3).

²³⁷ Jennifer Mathers, "Women in the Russian Armed Forces: A Marriage of Convenience?", *Minerva: Quarterly Report on Women and the Military*, Fall-Winter 2000.

²³⁸ Kümmel, *op. cit.*, napomena 224.

13.3.

Zastupljenost žena u oružanim snagama odabranih država članica OEES-a²³⁹

Država	Sve razine (%)	Časnici (%)
Bjelorusija	5	NA
Belgija	8,3	6,3 (od čega su 1% viši časnici)
Kanada	15	Generali: 4 Brigadni generali: 7 Pukovnik/satnik: 4
Hrvatska	9	6
Češka Republika	12	Pukovnik: 1 Bojnik: 4
Danska	5	2
Estonija	15	-
Finska	4	Prva žena časnica imenovana 2006.
Francuska	13	Viši časnici: 4 General: 1
Njemačka	7	4
Gruzija	8	NA
Irska	5	nema
Latvija	15	NA
Litvanija	12	Pukovnik: 3 Bojnik: 6
Luxembourg	1	0,02
Norveška	7	NA
Poljska	1	NA
Portugal	1	NA
Slovačka	8	34
Slovenija	11	NA
Španjolska	14	NA
Švedska	4	NA
Švicarska	5	1
Turska	0,2	NA
Sjedinjene Države	15	5

Ukoliko se izostave države u kojima ženama nije dopušteno da služe u oružanim snagama, tabela pokazuje da se stope kreću od 0,2 % u Turskoj do 15 % u Sjedinjenim Državama. Različite mogućnosti u smislu karijere za žene i muškarce možda mogu poslužiti kao objašnjenje činjenice da je distribucija žena časnika tako nejednaka. Uokvireni tekst pod brojem 13.3. pokazuje da su žene još manje zastupljene na višim razinama. U nekim državama članicama OEES-a uopće nema žena sa višim činovima (primjerice, u Latviji, Poljskoj, Španjolskoj, Ukrajini). Značaj zastupljenosti žena na višim razinama nadilazi puku statistiku. Žene koje imaju čin generala ili zapovjedne časnice, pokazuju da su žene sposobne popeti se na sam vrh. To može pospješiti uvjerenje da žene ipak mogu imati uspješnu karijeru u oružanim snagama, što će onda privući još više žena da krenu putem vojne karijere. Premda možda nema formalnih zapreka promicanju žena u vojsci, nedostatna zastupljenost žena na

²³⁹ ODIHR/DCAF, upitnik, pitanje 75 i 76.

višim razinama sugerira da tzv. stakleni plafon ipak postoji, tj. žene ne mogu napredovati do najviših činova zbog kulturnih barijera.²⁴⁰

6. Pristupi sudjelovanju žena u oružanim snagama

U procesu otvaranja oružanih snaga prema ženama, glavno pitanje koje države moraju razmotriti jeste koji poslovi mogu biti dostupni ženama. Moguće je govoriti o četiri pristupa integracije:

- žene mogu služiti samo u određenim postrojbama (primjerice, u posebnim ženskim postrojbama);
- žene nemaju pristupa određenim pozicijama;
- ženama su dostupne sve funkcije kao i muškarcima;
- žene su potpuno isključene iz sudjelovanja u oružanim snagama; na temelju istraživanja provedenog u državama članicama OEES-a utvrđeno je da se ovaj model ne primjenjuje na području na kojem djeluje OEES, premda se od njega odustalo tek nedavno, primjerice, u Italiji 1999. godine, a u Mađarskoj 1996.²⁴¹

Posebne ženske postrojbe

Posebne ženske postrojbe bile su česte u prošlosti. U Sjedinjenim Državama, primjerice, ženski vojni korpus (WAC – the Women's Army Corps), posebna postrojba američke vojske u Drugom svjetskom ratu, ukinut je 1978. godine.²⁴² I drugi ogranci vojske SAD-a imali su slične ženske postrojbe, uključujući i postrojbu WAVES u mornarici, ženske pomoćne zračne postrojbe, postrojbu SPARS u sklopu obalne straže i postrojbu žena pilota. Integracija žena u redovite oružane snage postupno je stimulirana zakonodavnim aktivnostima i znatnim političkim pritiskom. Konkretno govoreći, od usvajanja Zakona o integraciji žena u službu u oružanim snagama 1948. godine, progresivno se povećavao broj i tip pozicija dostupnih ženama.²⁴³ Ženski korpus Kraljevske vojske u Velikoj Britaniji postoji od 1990. godine.²⁴⁴ Slično tome, Nizozemska je još 1944. godine imala ženski korpus, kao što je Pomoćni ženski korpus i, kasnije, organizacije kao što su MARVA (u mornarici), MILVA (u kopnenim snagama) i LUVA (u zračnim snagama). Žene u tim korpusima nisu bile na borbenim pozicijama; umjesto toga djelovale su u, primjerice, sanitetskim postrojbama, postrojbama za podršku, transportnim postrojbama, te postrojbama za zračnu kontrolu. U Nizozemskoj je 1982. godine rasformiran posebni ženski korpus, i od tog momenta pripadnice i zaposlenice oružanih snaga trebale su dobiti ista prava, dužnosti i mogućnosti, kao i njihove muške kolege.²⁴⁵

Žene nemaju pristupa određenim pozicijama

U nekim državama članicama OEES-a žene nemaju pristupa određenim pozicijama. Prva uloga koja je bila dostupna ženama u oružanim snagama jeste uloga medicinske sestre u vojsci, što se tradicionalno smatralo tipičnom ženskom ulogom, te mjesta u administrativnom sektoru, gdje su obavljale uglavnom birokratske dužnosti. Ženama su kasnije postali dostupni i tehnički poslovi u logistici, a zatim i tehnički poslovi u svezi s borbenom podrškom.

²⁴⁰ "The conundrum of the glass ceiling", *The Economist*, 21. juli 2005, dostupno na <http://www.economist.com/displaystory.cfm?story_id=4197626>.

²⁴¹ Ured za žene pri NATO snagama, <http://www.nato.int/issues/women_nato/perc_fem_soldiers_2001_2006.pdf>. S obzirom na to da se ovaj model više ne primjenjuje u OEES-ovoj regiji, on se u ovom priručniku neće dalje razmatrati.

²⁴² Za više informacija vidi <<http://www.army.mil/cmh-pg/brochures/wac/wac.htm>>.

²⁴³ M. Harrel and L. Miller, *New Opportunities for Military Women. Effects Upon Readiness, Cohesion and Morale* (Santa Monica, CA: Rand, 1997), dostupno na <http://www.rand.org/pubs/monograph_reports/MR896>. Ovaj izvještaj daje detaljan opis različitih koraka u pogledu integracije žena u Oružane snage SAD-a.

²⁴⁴ Vidi <www.wracassociation.co.uk>.

²⁴⁵ Katia Sorin (ed.), *Des femmes militaires en Occident, quels enseignements pour la France ?* (Paris: Centre d'études en sciences sociales de la défense, 2005), str. 94-118, dostupno na: <http://www.c2sd.sga.defense.gouv.fr/IMG/pdf/SORIN_femmes_militaires_occident_premiersemestre2005.pdf>.

13.4.

Jesu li ženama dostupne borbene pozicije? Praksa u državama članicama OEES-a²⁴⁶

Ženama su borbene pozicije dostupne u sljedećim državama:

Austrija, Bjelorusija, Belgija, Bosna i Hercegovina, Kanada, Hrvatska, Češka Republika, Danska, Estonija, Finska, Gruzija, Njemačka, Irska, Latvija, Litvanija, Luxembourg, Norveška, Poljska, Ruska Federacija, Srbija, Slovačka, Slovenija, Španjolska, Švedska, Švicarska i Turska.

U sljedećim državama ženama nisu dostupne borbene pozicije:

Azerbejdžan, Francuska, Portugal, Ukrajina, Velika Britanija i Sjedinjene Države.

U nekim državama (vidi uokvireni tekst pod brojem 13.4) ženama često nije dopušten pristup borbenim ulogama. Glavni službeni razlog koji se navodi za isključivanje žena iz borbenih funkcija jesu razlike među spolovima koje se odnose na fizičku snagu, na osnovu čega se smatra da pripadnice oružanih snaga nisu u stanju dostići minimum potrebnih standarda u tom smislu. Žene su isključene s određenih pozicija u nekoliko država, uključujući Bjelorusiju, Francusku, Ukrajinu i Sjedinjene Američke Države. U Nizozemskoj su žene isključene iz mornaričkog korpusa i podmorničke flote.²⁴⁷ U Velikoj Britaniji žene služe u svim formacijama, osim u onim čiji je primarni zadatak „opkoliti i ubiti neprijatelja“. Žene zato nemaju pristupa postrojbama kraljevskih marinaca (kao komandosi kraljevskih marinaca), kraljevskoj konjici i oklopnim postrojbama, pješaštvu i kraljevskoj zračnoj regimenti. Ta ih zabrana, međutim, ne sprečava da služe kao dio tih postrojba u administrativnoj i logističkoj ulozi. Prema publikacijama Kraljevske mornarice, žene ne mogu služiti kao posada podmornice niti kao ronionci koji vrše deminiranje zbog zdravstvenih razloga koji se odnose na udisanje određenih zračnih smjesa.²⁴⁸ Isključenje žena iz borbenih uloga nedavno je bilo predmet rasprave u Velikoj Britaniji na temelju toga što bi sve pozicije trebale biti dostupne svima na osnovu sposobnosti. Nakon sve veće kritike, Britansko ministarstvo obrane provelo je istraživanje o spolu i borbenoj učinkovitosti, a rezultati tog istraživanja objavljeni su 2002. godine. Na osnovu tog istraživanja ministar obrane objavio je da izravne borbene pozicije u Britanskim oružanim snagama i dalje ostaju zatvorene u interesu borbene učinkovitosti, ne zato što žene nisu sposobne za te uloge, nego zbog zabrinutosti u svezi s „efektom koji bi miješanje spolova moglo imati na borbeni tim u uvjetima borbe izbliza“.²⁴⁹

Sve vojne uloge, uključujući i borbene, dostupne su ženama

U nekim su državama sve vojne funkcije, uključujući i borbene uloge, dostupne ženama, ovisno o njihovim stvarnim sposobnostima. Pojedinci ne mogu biti odbijeni niti zaposleni samo na osnovu spola. Taj se pristup primjenjuje, primjerice, u Austriji, Belgiji, Češkoj Republici, Danskoj, Estoniji, Finskoj, Latviji, Litvaniji, Luxembourg, Norveškoj, Poljskoj, Srbiji, Španjolskoj, Švedskoj, Švicarskoj i Turskoj. To je relativno nov pristup: primjerice, Norveška, zemlja s relativno visokim stupnjem integracije žena u oružane snage, postala je 1985. godine prva NATO članica, koja je sve pozicije učinila dostupnim ženama, uključujući i službu u podmornici. Žene vojnici u Kanadi također mogu služiti na gotovo svim funkcijama

²⁴⁶ ODIHR/DCAF, upitnik, pitanje 75 i 76

²⁴⁷ Sorin, *op. cit.*, napomena 245.

²⁴⁸ Dokument Ministarstva obrane, „Žene u oružanim snagama“, dostupno na <<http://www.mod.uk/DefenceInternet/FactSheets/WomenInTheArmedForces.htm>>.

²⁴⁹ „Žene u oružanim snagama“, Ministarstvo obrane Velike Britanije, 22. maj 2002, <http://www.mod.uk/NR/rdonlyres/10B34976-75F9-47E0-B376-AED4B09FB3B3/0/women_af_summary.pdf>. Za više informacija vidi R. Woodward and P. Winter, „Discourses of Gender in the Contemporary British Army“, *Armed Forces & Society*, svezak 30, broj 2, Winter 2004, str. 289.

i sredinama od 1989. godine, uz izuzetak službe u podmornici, a čak je i to ograničenje ukinuto 2001. godine.²⁵⁰

Međutim, mora se uzeti u obzir i to da formalno otvaranje svih pozicija ne znači nužno da žene i služe na svim tim pozicijama. U Danskoj i Norveškoj, primjerice, ženama su dostupne sve funkcije, ali niti jedna žena još nije služila kao para-rendžer, mornarički komandos ili pilot borbenog zrakoplova.²⁵¹

U nekim su slučajevima žene dobile puni pristup svim funkcijama tek nakon sudske odluke. To je slučaj u Njemačkoj, primjerice. Tanja Kreil, koja se bavila elektronikom, prijavila se 1996. godine za službu u Saveznim oružanim snagama kao dragovoljka, tražeći da radi na elektronskom održavanju oružja, što je jedna od pozicija borbene podrške. Usprkos tome, njena je zamolba odbijena u Ročničkom centru Saveznih oružanih snaga uz obrazloženje da žene mogu služiti samo u sanitetskim i glazbenim službama, a ne na pozicijama koje podrazumijevaju uporabu oružja.²⁵² Nakon što je iscrpila sva pravna sredstva u Njemačkoj, ona se obratila Europskom sudu pravde, koji je donio odluku da spol ne može biti razlog da se ženama kategorički onemogući pristup bilo kojoj poziciji u oružanim snagama.²⁵³ Uokvireni tekst pod brojem 13.5. daje sažetak glavnih elemenata presude. Ono što je važno jeste da je Sud naveo da se direktiva Vijeća EU-a o jednakim mogućnostima za muškarce i žene primjenjuje i na oružane snage, čime je dodana europska dimenzija sudjelovanju žena u oružanim snagama.

13.5.

Pravni presedan: Europski sud pravde odbacio je potpuno isključenje žena iz poslova koji uključuju vatreno oružje²⁵⁴

Direktiva Vijeća EU 76/207/EEC iz 1976. o jednakim mogućnostima zapošljavanja za muškarce i žene odnosi se i na zapošljavanje u oružanim snagama;

Direktivom se ne može opravdati veća zaštita žena od rizika kojima su i muškarci i žene jednako izloženi;

Premda domaće vlasti imaju određeno diskreciono pravo u odstupanju od načela individualnog prava na jednak tretman muškaraca i žena, a u interesu zaštite javne sigurnosti, potpuno isključivanje žena iz svih vojnih funkcija, koje podrazumijevaju uporabu oružja, ne može se opravdati;

S obzirom na prirodu oružanih snaga, činjenica da osobe koje služe u tim snagama mogu doći u situaciju da moraju uporabiti oružje ne može, sama po sebi, opravdati zabranu pristupa vojnim funkcijama, koja se izriče ženama.

Nakon te presude njemačke vlasti učinile su borbene pozicije dostupne i ženama.²⁵⁵ Od siječnja 2001. godine žene se mogu prijavljivati za sve kategorije, pod uvjetom da ispunjavaju kriterije propisane za poziciju na koju se prijavljuju.²⁵⁶ U jednom drugom predmetu, koji se ticao pripadnice Britanskih oružanih snaga, Europski sud pravde donio je odluku da žene

²⁵⁰ Vicki Nielsen, "Women in uniform", *NATO Review*, svezak 49, broj 2, ljeto 2001, dostupno na <<http://www.nato.int/docu/review/2001/0102-09.htm>>.

²⁵¹ *Ibid.*

²⁵² Članak 3.a. Uredbe o karijeri vojnika.

²⁵³ *Kreil v. Bundesrepublik Deutschland*, Europski sud pravde, predmet C-285/98, 11. januar 2000, dostupno na web stranici Suda <<http://curia.europa.eu>>.

²⁵⁴ *Ibid.*

²⁵⁵ Prema njemačkim stručnjacima koji su u decembru 2006. u Varšavi prisustvovali ODIHR-DCAF-ovom ekspertnim sastanku, nisu sve pozicije u Saveznim oružanim snagama dostupne ženama, primjerice, ženama nije dozvoljeno da služe u posebnim interventnim jedinicama.

²⁵⁶ G. Kümmel, "Complete Access: Women in the Bundeswehr and Male Ambivalence", *Armed Forces & Society*, svezak 28, broj 4, ljeto 2002, str. 555-573.

mogu biti isključene iz posebnih snaga, primjerice, iz Kraljevskih marinaca.²⁵⁷ Sud je naveo da posebni uvjeti u kojima djeluju postrojbe za napadaj, kao i pretpostavka interoperabilnosti, dopuštaju odstupanje od prava na jednak tretman.

7. Maltretiranje i drugi oblici diskriminacije na temelju spola

Usprkos činjenici da je u većini država ženama *de jure* dopušteno da služe u oružanim snagama, one se i dalje suočavaju sa *de facto* diskriminacijom na temelju spola. Premda su muškarci i žene formalno jednaki u većini država, žene u oružanim snagama ne uživaju isti status kao muškarci zbog kulturalnih i strukturalnih oblika nejednakosti. Veliki dio otpora integraciji ima korijene u široko rasprostranjenoj kulturi u kojoj dominiraju muškarci, u sklopu koje se na oružane snage gleda kao na suštinski mušku instituciju. Diskriminacija na temelju spola također pogađa i politiku novačenja i zapošljavanja u vojsci. Diskriminatorski postupci kreću se, od pristranog novačenja i sustava ocjene postignutih rezultata, nepostojanja odvojenih objekata za žene, do nepostojanja zakonske regulative o porodičnom odsustvu i isključivanja iz borbenih funkcija. Različite mogućnosti za muškarce i žene u smislu karijere također mogu objasniti činjenicu da je raspoređenost žena glede činova tako nejednaka.

Nadalje, dvostruki standardi odabira za muškarce i žene često podrivaju kredibilitet žena i stvaraju neprijateljski stav kod njihovih muških kolega. Posljedica toga je da pripadnice oružanih snaga osjećaju da se moraju dvostruko više potruditi kako bi zaslužile jednako poštovanje kao muškarci. Pa čak, žene koje važe za kompetentne vojnike, mogu doći u situaciju da se njihova seksualnost dovodi u pitanje.²⁵⁸ Zato je potrebno uvesti otvorenije politike na razini novačenja, primjerice, usvojiti standarde odabira koji se odnose na fizičke sposobnosti, koji neće uzimati u obzir spol kandidata (primjerice, u Velikoj Britaniji²⁵⁹).

Seksualno uznemiravanje i seksualno nasilje

Seksualno uznemiravanje predstavlja oblik spolne diskriminacije, a definira se kao:

nepoželjno seksualno nametanje, zahtjevi za seksualne usluge i drugi verbalni ili fizički postupci seksualne prirode ... kada (1.) se udovoljavanje takvim zahtjevima implicitno ili eksplicitno postavi kao uvjet za zapošljavanje, (2.) se udovoljavanje ili odbijanje tih zahtjeva koristi kao osnova za odluku o zapošljavanju osobe kojoj su zahtjevi postavljeni, (3.) je svrha ili rezultat takvih zahtjeva značajno utjecanje na rezultate rada date osobe ili stvaranje zastrašujućeg, neprijateljskog ili neugodnog radnog ozračja.²⁶⁰

Navedena definicija daje dva tipa seksualnog uznemiravanja. Prvi tip je uznemiravanje i traženje usluga za uslugu (**quid pro quo**), kod kojeg se odluke glede zapošljavanja, otpuštanja, promicanja ili plaće, zasnivaju na reakciji zaposlenika na seksualno nametanje. Drugi tip seksualnog uznemiravanja podrazumijeva stvaranje **neprijateljskog radnog ozračja** u kome su pripadnice i zaposlenice oružanih snaga na meti svojih muških kolega samo zato jer su žene, i to tako što ih ovi, primjerice, nepotrebno dodiruju, što im se obraćaju uvredljivim riječima ili što na njih vrše pritisak u smislu seksualnih aktivnosti. Seksualno uznemiravanje uzrokuje štetu po emocionalno ili psihičko zdravlje žrtve; ono može utjecati i na kvalitetu rada i radni učinak pripadnica vojske i zaposlenica, i može im otežati postizanje ciljeva u karijeri. Smatra se da svaka osoba na zapovjednom položaju, koja primjenjuje ili odobrava

²⁵⁷ *Sirdar protiv Vojnog odbora, Ministra obrane*, Europski sud pravde, 29. oktobar 1999, predmet C-273/97, dostupno na web stranici Suda <<http://curia.europa.eu>>. Za komentare vidi G. Harries-Jenkins, "Women in Extended Roles in the Military: Legal Issues", *Current Sociology*, svezak 50, broj 5, septembar 2002, str. 745-769.

²⁵⁸ L. Miller, "Women in the Armed Forces", in J. Callaghan and F. Kernic (eds.), *Armed Forces and International Security: Global Trends and Issues* (Münster: Lit Verlag, 2003), p. 222.

²⁵⁹ Woodward and Winter, *op. cit.*, napomena 249, str. 286.

²⁶⁰ "Izveštaj posebnog izvijestitelja za nasilje nad ženama, njegovi uzroci i posljedice, Povjerenstvo za ljudska prava Ujedinjenih naroda, E/CN.4/1997/47, 12 February 1997.

eksplicitno ili implicitno seksualno ponašanje, čiji je cilj utjecati na karijeru, plaću ili rad pripadnika vojske, time sudjeluje u seksualnom uznemiravanju.

Seksualno nasilje

Seksualni napadaji i seksualno nasilje nad pripadnicama i zaposlenicama oružanih snaga također je široko rasprostranjen problem. U Velikoj Britaniji, primjerice, prema javnom istraživanju koje su proveli Ministarstvo obrane i Povjerenstvo za jednake mogućnosti, gotovo sve pripadnice, premda pokazuju veliku toleranciju za takvo ponašanje, bile su izložene seksualnim šalama i pričama, kao i seksualnim izjavama i materijalu na radnom mjestu. Njih 15% prijavilo je „osobito uznemiravajuće iskustvo“, dok ih je 4% prijavilo izloženost seksualnim napadajima.²⁶¹ U Sjedinjenim Državama, Ministarstvo obrane dalo je podatak o 2.347 prijavljenih slučajeva seksualnih napadaja tijekom 2005. godine. To predstavlja povećanje od 40% u odnosu na broj prijavljenih slučajeva u 2004. godini (1.700). Podaci za 2004. predstavljaju povećanje od 25% u odnosu na 2003. godinu (1.012). Podaci za 2003. pokazuju povećanje od 41% u odnosu na podatke prikupljene za 2002. godinu. Među ženama veterankama koje traže beneficije na ime invalidnine, 69% njih je koje su sudjelovale u borbenim aktivnostima i 86% njih koje nisu sudjelovale u borbenim aktivnostima, prijavile su slučajeve seksualnog napadaja, bilo u službi, bilo izvan nje. U istraživanju Ministarstva obrane SAD-a zaključuje se da je zastupljenost seksualnih napadaja tri do deset puta veća kod žena koje služe u oružanim snagama, nego kod žena zaposlenih u drugim djelatnostima.²⁶²

Seksualno uznemiravanje i seksualno nasilje ne samo da nanose štetu emocionalnom ili psihičkom zdravlju žrtve, nego štetno djeluju i na radni učinak zaposlenica i pripadnica oružanih snaga, ali i na javnu percepciju samih oružanih snaga. Sprečavanje seksualnog uznemiravanja u vojsci zato je od ključnog značaja za osiguravanje nediskriminatorskoga i sigurnog ozračja za sve pripadnike. Međutim, mnogi slučajevi zlostavljanja prolaze nekažnjeno; veoma mali broj žena zaista i iskoristi službene ili neslužbene vojne puteve za ulaganje prigovora usljed nedovoljnog povjerenja u vojni sustav za rješavanje takvih problema. Mnoge žene nikome i ne kažu da su bile žrtve zlostavljanja i same nastoje riješiti situaciju, jer strahuju da bi se eventualna žalba mogla negativno odraziti na njihovu karijeru i zato jer smatraju da im se neće vjerovati. Neke od njih čak odluče napustiti službu.

8. Politike i mehanizmi za sprečavanje maltretiranja

U većini država članica OEES-a seksualno uznemiravanje tretira se kao stegovni ili krivični prekršaj, ovisno o težini djela. Čest je slučaj da ne postoje posebne procedure za ulaganje prigovora. Žene žrtve diskriminatorske prakse mogu pokrenuti redoviti neformalni postupak prijavljivanjem slučaja svome nadređenom, koji onda može ispitati navode ili slučaj prosljediti zapovjednom časniku. Ukoliko ta istraga nije adekvatna s aspekta žrtve, ona može tražiti reviziju slučaja pred građanskim sudom (primjerice, u Francuskoj i Švedskoj) ili od strane vojnog tužitelja (primjerice, u Ukrajini). Međutim, s obzirom na njegovu težinu, bilo bi dobro seksualni napadaj tretirati kao zločin sukladno krivičnom pravu, kako bi krivični sudovi date države mogli pokrenuti krivično gonjenje od samog početka, umjesto što se to prepušta sustavu vojnog pravosuđa.

²⁶¹ S. Rutherford, R. Schneider, A. Walmsley, „Sporazum Ministarstva obrane/Povjerenstva za jednake mogućnosti o sprečavanju i efikasnom rješavanju problema seksualnog uznemiravanja: kvantitativno i kvalitativno istraživanje prisustva seksualnog uznemiravanja u oružanim snagama“, mart 2006, dostupno na <<http://www.mod.uk/NR/rdonlyres/538E55EE-9CA4-4177-9A0B-6853A431B283/0/20060522SRReport.pdf>>; „Ministarstvo obrane i Povjerenstvo za jednakomogućnost postigle sporazum o poduzimanju aktivnosti u rješavanju problema seksualnog uznemiravanja u oružanim snagama“, dostupno na <<http://www.mod.uk/DefenceInternet/DefenceNews/DefencePolicyAndBusiness/ModAndEocAgreeActionToTackleSexualHarassmentInTheArmedForces.htm>>.

²⁶² Izjava Christine Hansen, izvršnog direktora u The Miles Foundation, rasprava o seksualnim napadima i nasilju nad ženama u vojsci i akademijama, svjedočenje predloženo Christopher-u Shays-u, predsjedavajućem Podpovjerenstva za državnu sigurnost, nove prijetnje i međunarodne odnose vladine Povjerenstva za reformu u sklopu Zastupničkog doma SAD-a, 27. juni 2006.

Nakon obimnog istraživanja prirode i opsega seksualnog uznemiravanja u oružanim snagama, neke su države odlučile poduzeti posebne aktivnosti, kako bi što učinkovitije riješile taj problem. To je slučaj, primjerice u Danskoj, gdje je 2003. godine, na osnovu izvješća psihologa pri vojnoj školi, Dansko zapovjedništvo obrane usvojilo različite inicijative za sprečavanje i borbu protiv uznemiravanja, kao što je uspostava telefonske linije za psihološko savjetovanje i formiranje organizacije lokalnih savjetnika. Uloga savjetnika već je široko prihvaćena na lokalnoj razini, pa su i kolege i strukture uprave počeli aktivno koristiti njihove usluge u rješavanju konfliktnih situacija. Nadalje, u siječnju 2006. godine, Oružane snage Danske uvele su posebna pravila i propise na temelju kojih se određene aktivnosti sankcioniraju (vidi uokvireni tekst pod brojem 13.6).

Cjelokupno gledano, te su inicijative dovele do značajnog smanjenja broja slučajeva seksualnog uznemiravanja u Oružanim snagama Danske. Od razdoblja prve procjene 2003. godine, broj tih slučajeva smanjio se za 80 %.

13.6.

Danska: inicijative protiv maltretiranja²⁶³

Privatno savjetovanje:

Danska zapovjedništvo obrane osnovalo je organizaciju koja se sastoji od 50 lokalnih zaposlenika oba spola, koji nude usluge anonimnog savjetovanja po potrebi. Te su usluge dostupne zaposlenicima, koji su izloženi seksualnom uznemiravanju i zaposlenicima, koji se suočavaju s negativnom radnom sredinom. Takvi se zaposlenici mogu u tajnosti sastati s neutralnom osobom koja će im dati savjet i pružiti podršku. Savjetnici mogu po zahtjevu pomoći i time što će uputiti predmet zapovjednom časniku ili tako što će ugovoriti rješavanje putem medijacije. Savjetnici su suočeni s različitim vrstama prekršaja, uključujući i seksualno uznemiravanje, maltretiranje i diskriminaciju.

Informativne brošure o suočavanju sa seksualnim uznemiravanjem:

Dansko zapovjedništvo obrane izdalo je posebne informativne brošure za zaposlenike i upravne strukture o suočavanju sa slučajevima seksualnog uznemiravanja. Brošure sadrže i nekoliko članaka iz časopisa posvećenih pitanju obrane.

Različite lokalne inicijative (na razini postrojba), uključujući i sljedeće:

- dijalog na temu seksualnog uznemiravanja s ciljem stvaranja svijesti o tom problemu unutar organizacije;
- lokalne ankete među zaposlenicima;
- integracija spolova u sklopu lokalne politike zapošljavanja;
- lokalni akcioni planovi za rješavanje problema seksualnog uznemiravanja;
- dijalog među ženama na temu seksualnog uznemiravanja;
- seksualno uznemiravanje kao stalna točka dnevnog reda Vijeća rada (konzultativnog tijela, koje se sastoji od predstavnika uprave i zaposlenika);
- rasprave o seksualnom uznemiravanju u lokalnom vijeću za sigurnost;
- seksualno uznemiravanje kao dio godišnje procjene učinka zaposlenika;
- integriranje pitanja u svezi sa seksualnim uznemiravanjem u programe obuke namijenjene dočasniciima i časnicima;
- posvećivanje više pozornosti od strane zapovjednika seksualnom uznemiravanju radi žurne intervencije;
- posvećivanje pozornosti seksualnom uznemiravanju u sklopu uvodnih tečajeva;
- zabrana uvredljivih materijala u pisanim i elektronskim medijima.

²⁶³ ODIHR/DCAF, upitnik, pitanje 53..

Politički i vojni lideri često su svjesni toga da seksualno uznemiravanje u oružanim snagama mora prestati zbog razloga koji nadilaze dobrobit pojedinaca, koji su u njega uključeni. Maltretiranje slabi povjerenje i međusobnu ovisnost pripadnika i zaposlenika oružanih snaga, narušava učinkovitost na terenu, te čini oružane snage manje atraktivnim, kao poslodavca.

9. Politike za promoviranje jednakosti

Poštovanje različitosti i integracija spolova

Kao što je već rečeno, pitanje žena u oružanim snagama mora se promatrati kao dio šireg pitanja poštovanja različitosti, tj. novačenja i zadržavanja zaposlenika iz različitih demografskih kategorija, te iskorištavanja njihovih kvaliteta na najbolji način. Na osnovu istraživanja u svezi s poslovnim i vojnim okruženjem, danas je općenito prihvaćena ideja da različitost u skupinama ili organizacionim postrojbama može imati i svoje prednosti i nedostatke, ovisno o institucionalnim mjerama u sklopu oružanih snaga, kao i o varijablama na razini postrojbe (primjerice, vodstvo, zadaci i sastav skupine). U tom kontekstu, spol nije pitanje za koje se može zadužiti službenik za spolove ili nadzornik u samo jednom uredu, s obzirom na to da samo jedan ured ili službenik ne može biti uključen u sve faze i aktivnosti svih postrojba u oružanim snagama. To je suština pitanja integriranja spolova, tj. „postavljanja perspektiva različitih spolova i usmjerenosti ka postizanju jednakosti spolova na centralno mjesto svih aktivnosti – osmišljavanja politika, istraživanja, kampanja/dijaloga, zakonskih propisa, dodjele sredstava, planiranja, te provedbe i praćenja programa i projekata“.²⁶⁴

13.7.

Belgijska Povelja o promoviranju jednakih mogućnosti za muškarce i žene u oružanim snagama i o primjeni načela Rezolucije 1325. Vijeća sigurnosti Ujedinjenih naroda²⁶⁵

Od početka pridruživanja žena oružanim snagama 1975. godine učinjen je impresivan napredak glede pružanja jednakih mogućnosti muškarcima i ženama. Belgijski ministar obrane i zapovjednik obrane potpisali su 8. ožujka 2007. godine s predstavnicima organizacija žena u Belgiji, Povelju čiji je cilj promoviranje politike jednakih mogućnosti na svim strukturama, kao i integriranje spolova u sklopu oružanih snaga. Konkretno govoreći, Oružane snage Belgije uzet će u obzir Rezoluciju 1325. Vijeća sigurnosti Ujedinjenih naroda pri integraciji spolova u okviru svojih mirovnih operacija.

Povelja navodi 10 obveza i ciljeva Oružanih snaga Belgije, uključujući i formuliranje konkretne strategije (članak 2.), osmišljavanje konkretnih akcionih planova (članak 4.), uspostavu proračuna za integriranje spolova (članak 5.), usvajanje konkretnih mjera i održavanje relevantnih baza podataka (članak 7.), primjenu UN-ove Rezolucije 1325. i izvođenje mirovnih operacija (članak 9.), kao i provedbu „stalne i demokratske ocjene“ postignutog napretka i rezultata u kontekstu povelje (članak 10.).

U tom kontekstu, sljedeće politike i pozitivne aktivnosti doprinose integraciji žena u oružane snage.

Ženske mreže

Organizacije pripadnika i zaposlenika oružanih snaga, kao što je Savjetodavni komitet Ministarstva obrane za pitanje žena u službi (DACOWITS) u Sjedinjenim Državama ili Mreža

²⁶⁴ Ured posebnog savjetnika za pitanja spolova i napredovanja žena Ujedinjenih naroda, vidi <<http://www.un.org/womenwatch/osagi>>.

²⁶⁵ Povelja je dostupna (na francuskom i holandskom) na <www.mil.be>.

žena u obrani u Nizozemskoj, imaju značajnu ulogu u tom smislu (vidi uokvireni tekst pod brojem 13.8). Tim se mehanizmima vrši pritisak na lidere u oblasti obrane s ciljem poboljšanja uvjeta koje žene imaju u oružanim snagama, i informiraju se žene o svojim pravima i pruža im se pomoć u slučaju zlostavljanja. U tom bi smislu trebalo razmotriti uvođenje posebnih savjetnika za pitanje položaja žena (vidi primjer danskih savjetnika, uokvireni tekst pod brojem 13.6).

13.8.

Nizozemska mreža žena u obrani²⁶⁶

Od 1992. godine Mreža žena u obrani nastoji izvršiti utjecaj na one koji formuliraju politike, te promovirati interes žena u Oružanim snagama Nizozemske. Mreža ima dva cilja:

- Inspirirati, stimulirati, informirati i motivirati žene zaposlene u Ministarstvu obrane Nizozemske;
- Ojačati poziciju žena i stimulirati njihovo nepredovanje na više položaje unutar oružanih snaga.

Mreža žena u obrani sastoji se od aktivnih pripadnica i zaposlenica oružanih snaga. Sastanci, razgovori i bilteni u organizaciji ove mreže pospješuju kontakte između njenog članstva. To je neformalna mreža žena od koje imaju koristi i oružane snage i žene koje rade u njima. Mreža je izvor znanja i ekspertize kojom se često posluže i oni koji kreiraju politike.

Razvoj svijesti i obuka

S obzirom na to da su časnici čuvari i kreatori organizacione kulture, edukacija o pitanjima spolova od suštinskog je značaja za vojne časnike u interesu iskorjenjivanja kulture, kojom dominiraju muškarci i u interesu razvoja svijesti o tom problemu među muškim kolegama. Takva edukacija, također, može osnažiti ulogu zapovjednoga lanca u sprečavanju u i kažnjavanju slučajeva diskriminacije i zlostavljanja. Sama edukacija je, međutim, nedostatna. Ona je od koristi samo ukoliko je sastavni dio sveobuhvatne kulture obrazovanja, i ukoliko polaznici uspiju integrirati naučeno u svoj rad.

Pozitivna diskriminacija

Neke su države pokrenule inicijativu pozitivne diskriminacije u sklopu oružanih snaga, osobito namijenjenu ženama na višim razinama. U Njemačkoj, primjerice, oružane snage od siječnja 2005. moraju primjenjivati kvazipreferencijalni tretman žena vojnika. Ukoliko kandidat i kandidatkinja, koji se prijavljuju za određenu poziciju u Saveznim oružanim snagama, imaju iste rezultate, na poziciju će biti primljena kandidatkinja.²⁶⁷

Domaći i međunarodni monitoring

I domaći i međunarodni monitoring (za usporedbu modaliteta) imaju veliki značaj. Važno je da se redovito dostavljaju podaci (kao dio godišnjeg proračuna za obranu, primjerice) o novačenju, promoviranju i zadržavanju žena u oružanim snagama. Ukoliko žene napuste oružane snage, njihov nadređeni/zapovjednik ili kadrovski časnik, trebao bi s njima obaviti razgovor, kako bi stekao uvid u razloge njihova odlaska.

Međunarodni monitoring, kao što je onaj koji provodi UN-ovo Povjerenstvo za Konvenciju o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena, također je značajno za pospješivanje integracije žena u društvo i, sukladno tomu, u oružane snage. Povjerenstvo prati provedbu mjera, koje su države članice usvojile s ciljem promoviranja jednakosti žena i muškaraca pred zakonom. Povjerenstvo se sastoji od 18 eksperata „visokih moralnih kvaliteta i stručnosti“, koje biraju države članice. Od država članica traži se da podnesu izvješće glavnome tajniku, koji ga zatim prosljeđuje Povjerenstvu, o različitim mjerama, koje su usvojene, kako bi se ispunile

²⁶⁶ Vidi <www.defensieouwenennetwerk.nl>.

²⁶⁷ Vidi <www.bundeswehr.de/portal/a/bwde>.

obveze iz Konvencije. Svi sporovi između dvije ili više država članica, koji se ne mogu riješiti pregovorima, trebali bi biti razriješeni arbitražom (članak 29.).

13.9.

Češka Republika: politika jednakog tretmana muškaraca i žena²⁶⁸

U 2001. godini, Vlada Češke Republike usvojila je dokument o Vladinim prioritetima i procedurama za promoviranje jednakosti između muškaraca i žena. U 2002. i 2003. godini, ministar obrane izdao je dalje zapovjedi i smjernice za promoviranje jednakih mogućnosti za muškarce i žene, koji obnašaju dužnosti u Oružanim snagama Češke. Relevantni prioriteti i procedure u sklopu te politike ažuriraju se na godišnjoj osnovi. Odjel za kadrove Ministarstva obrane zadužen je za provedbu politike. Politika ima četiri cilja:

1. Stvaranje pravnih uvjeta za jednake mogućnosti za muškarce i žene;
2. Povećanje razine svijesti o pravnom aspektu;
3. Pružanje jednakih mogućnosti muškarcima i ženama u pristupu profesionalnoj karijeri;
4. Praćenje i ocjena učinkovitosti primjene načela jednakosti muškaraca i žena.

Jednom godišnje održi se niz predavanja na temu jednakih mogućnosti za muškarce i žene, a namijenjenih zaposlenicima na višim razinama. Načelo jednakih mogućnosti čini sastavni dio programa obrazovanja u vojnim školama, ali i sastavni dio standardne pripreme za zapovjednike na svim razinama.

10. Najbolji modaliteti i preporuke

- Na temelju poštovanja različitosti i integracije spolova, zakonski propisi o jednakim mogućnostima trebali bi biti primjenjivani u vojnom sektoru.
- Djelatne vojne osobe i službenici i namještenici oružanih snaga trebali bi biti novačeni i odabirani za pozicije u oružanim snagama na temelju njihovih stvarnih, a ne pretpostavljenih mogućnosti.
- Časnici bi trebali proći kroz adekvatnu obuku, uključujući i edukaciju o kulturi, spolovima i procedurama za podnošenje žalbi.
- Zapovjednici bi trebali iskoristiti svoj položaj da spriječe i kazne slučajeve zlostavljanja.
- Zapovjednici bi trebali promovirati kulturu uzajamnog povjerenja i poštovanja.
- U oružanim snagama ne bi smjelo biti nikakve tolerancije prema seksualnom uznemiravanju i seksualnom nasilju. Trebalo bi uspostaviti učinkovit sustav sankcioniranja slučajeva uznemiravanja i nasilja.
- Tijekom obuke, djelatne vojne osobe i službenici i namještenici oružanih snaga trebali bi dobiti informacije o tome koje ponašanje predstavlja maltretiranje.
- Žalbeni mehanizmi trebali bi biti dostupni djelatnim vojnim osobama, tj. pripadnicama i službenicima i namještenicima oružanih snaga, koje su izložene maltretiranju ili nasilju.
- U sklopu oružanih snaga trebalo bi postaviti posebne savjetnike za žene.
- Trebalo bi promovirati razumijevanje koristi koje žene donose oružanim snagama.
- Oružane snage trebale bi se služiti pozitivnim reklamiranjem, kako bi privukle žene u svoje redove.
- Države bi trebale poboljšati i ojačati sposobnost oružanih snaga da novače, zadrže i promoviraju žene na više položaje.

²⁶⁸ Dodatne informacije koje je Češka Republika dala uz upitnik ODIHR-DCAF-a.

Poglavlje 14.

Homoseksualci i homoseksualke u oružanim snagama

Skupa s postupnim razvojem sve tolerantnijeg stava prema homoseksualnosti u društvu općenito, stupanj prihvatanja homoseksualki i homoseksualaca u oružanim snagama izazvao je javnu debatu u mnogim državama članicama OEES-a posljednjih godina. Dekriminalizacija homoseksualnosti²⁶⁹ dovela je u mnogim državama do priznavanja jednakih prava putem povećanja opsega socijalnih prava u širem smislu (primjerice, građanskih udruga, socijalnih beneficija) homoseksualaca i homoseksualki, kao i do uvođenja konkretnih zabrana u sklopu domaće zakonske regulative glede diskriminacije homoseksualaca i homoseksualki.

Pitanje homoseksualaca i homoseksualki u oružanim snagama reflektira pitanje stjecanja jednakih prava i borbe protiv diskriminacije u društvu općenito. Homoseksualci i homoseksualke uvijek su služili u oružanim snagama, mada su bili prisiljeni kriti svoju seksualnu orijentaciju i često su bili izloženi diskriminatorskim politikama i aktivnostima. Kao rezultat tog općeg društvenog trenda, različite države članice OEES-a usvojile su politiku zaustavljanja diskriminacije i promoviranja jednakih mogućnosti u oružanim snagama. To se može ilustrirati primjerom iz Belgije (vidi uokvireni tekst pod brojem 14.1), gdje novi zakon o nediskriminaciji predstavlja osnov za politiku u svezi s različitostima, nediskriminacijom i jednakim mogućnostima u Oružanim snagama Belgije.

14.1.

Poštovanje različitosti, nediskriminacija i jednake mogućnosti u Belgijskim oružanim snagama: 'Zbogom diskriminaciju, dobro došla različitosti'²⁷⁰

Na temelju Zakona o zabrani diskriminacije od 25. veljače 2003., Belgijske oružane snage imaju službenu politiku u svezi s različitostima, nediskriminacijom i jednakim mogućnostima. Oružane snage priznaju različitost svojih djelatnih osoba i službenika i namještenika. Sukladno toj politici, svaki izraz diskriminacije smatra se nezakonitim i ne tolerira se kao takav. Politika i pripadnici Belgijskih oružanih snaga rukovode se tim načelima i u unutarnjim i u vanjskim odnosima. Politika različitosti temelji se na općoj direktivi (DGHR-APG-DIVMGT-001) od 17. listopada 2005. godine. Navedena politika odnosi se na etničke, lingvističke, religijske, seksualne i spolne različitosti. Strateški plan za uvažavanje različitosti postavlja okvir za implementaciju te politike. Plan predviđa usvajanje konkretnih mjera u četiri oblasti: novačenje, obuka i edukacija, liderstvo i organizacione strukture, i komunikacija. Informiranje o navedenoj politici vrši se putem informativnih sastanaka, informativnih centara i brošura. Izrađena je i informativna strategija, kako bi se doprlo do svih kojima je namijenjena, između ostalog i putem DVD materijala pod nazivom 'Zbogom diskriminaciju, dobro došla različitosti'.

Sudjelovanje u vojsci onih osoba, koje se otvoreno deklariraju kao homoseksualci i homoseksualke je, međutim, relativno nova pojava u OEES-ovoj regiji, kako su mnoge

²⁶⁹ Homoseksualnost je dekriminalizirana, primjerice, u Ruskoj Federaciji 1993. godine, u Albaniji 1995, u Poljskoj 1932, a u Velikoj Britaniji 1967. Prema Svjetskom pravnom pregledu iz 2006. Međunarodne asocijacije lezbijki i homoseksualaca (dostupno na <www.ilga.org>), dobrovoljni istospolni odnos još uvijek je kažnjiv u Uzbekistanu.

²⁷⁰ ODIHR-DCAF, upitnik, pitanje 68-69; vidi *web* stranicu belgijskih oružanih snaga: <www.mil.be>

države počele ukidati zabranu za homoseksualce u vojsci tek sedamdesetih godina prošlog stoljeća, počevši s Nizozemskom 1974. godine. Uokvireni tekst pod brojem 14.3. daje pregled država članica OEES-a koje homoseksualcima i homoseksualkama dopuštaju da služe u oružanim snagama.²⁷¹ Dok većina država članica OEES-a dopušta homoseksualcima i homoseksualkama da otvoreno služe u oružanim snagama, nekoliko drugih država i dalje ima zabranu za homoseksualce i homoseksualke glede služenja u oružanim snagama, na temelju objašnjenja, kao što su kohezija postrojba i privatnost. Postoje i države koje, niti zabranjuju, niti podržavaju službu homoseksualaca i homoseksualki u oružanim snagama. U tim se državama seksualnost smatra privatnim aspektom čovjekovog identiteta, koji ne bi trebao biti predmet javnog ispitivanja.

Ovo poglavlje razmatra različite politike i stavove prema homoseksualcima i homoseksualkama u oružanim snagama. Ono ističe glavne prepreke sa kojim se homoseksualni pripadnici i pripadnice oružanih snaga suočavaju u svojoj vojnoj karijeri, te predlaže najbolje modalitete za integraciju homoseksualaca i homoseksualki u oružane snage. Poglavlje se, također, bavi pitanjem maltretiranja, kao i mehanizmima i politikama za promoviranje jednakosti svih pripadnika i zaposlenika oružanih snaga. Na kraju, ovo poglavlje razmatra pitanje vojne kulture u oružanim snagama, koja predstavlja i prepreku i rješenje problema diskriminacije homoseksualaca i homoseksualki u oružanim snagama. Konkretno govoreći, poglavlje pojašnjava na koji način edukacija i povećanje razine svijesti na razini vojnih zapovjednika može doprinijeti promoviranju jednakih mogućnosti.

1. Pitanja od značaja

Kako je već rečeno u uvodnom dijelu ovog poglavlja, države članice OEES-a imaju različite pristupe prihvatanju homoseksualaca i homoseksualki, kao dijala svojih oružanih snaga.

Centralno pitanje

Centralno pitanje jeste to da isključivanje homoseksualaca i homoseksualki iz službe u oružanim snagama predstavlja povredu načela jednakosti i u smislu mogućnosti zapošljavanja i u smislu državljanstva. S obzirom na to da je vojna služba povijesno povezivana s državljanstvom, isključivanje homoseksualaca i homoseksualki iz službe u oružanim snagama ometa potpuno uživanje njihovih prava i ispunjavanje obveza u svojstvu građana.

Dva su standardna argumenta protiv zapošljavanja homoseksualaca i homoseksualki u oružanim snagama, a oba se temelje na kulturalnom vjerovanju, umjesto na znanstvenim ili objektivnim dokazima: (1.) homoseksualnost je poremećaj ličnosti, i (2.) homoseksualnost predstavlja prijetnju operativnoj učinkovitosti oružanih snaga.

Prvo, oni koji su protiv primanja homoseksualaca i homoseksualki u oružane snage smatraju da homoseksualci i homoseksualke pate od psihološkog poremećaja te, zato, nisu podobni za rad u oružanim snagama. Međutim, prema službenoj izjavi Američke udruge psihijatar, još iz davne 1973. godine, nema medicinskih niti znanstvenih dokaza na temelju kojih bi se homoseksualnost klasificirala kao mentalni poremećaj ili bolest.²⁷²

²⁷¹ Podaci prikupljeni putem upitnika ODIHR-DCAF-a pokazuju da je homoseksualcima i lezbijkama dozvoljena služba u oružanim snagama u Bjelorusiji i Rusiji, dok podaci koje je prikupila Međunarodna asocijacija lezbijki i homoseksualaca pokazuju da je homoseksualcima i lezbijkama služba u oružanim snagama Bjelorusije i Rusije zabranjena. Te razlike pokazuju potrebu za daljim istraživanjem Vidi <www.ilga-europe.org>.

²⁷² Američko udruženje psihijatar, "Izjava o stavu prema homoseksualnosti i građanskim pravima", *American Journal of Psychiatry*, svezak 131, broj 4, 1973, str. 497. Za više informacija vidi web stranicu Američkog udruženja psihijatar na <<http://www.psych.org/index.cfm>>. Dalje vidi i "Vojni document koji sugerise da je homoseksualnost poremećaj", Michael D. Palm Centre, University of California, Santa Barbara, saopćenje za štampu, 17. novembar 2006, dostupno na <http://www.palmcenter.org/press/dadt/releases/military_document_suggests_that_homosexuality_is_a_defect>.

Drugi glavni argument jeste da bi nazočnost homoseksualaca i homoseksualki loše utjecala na borbenu gotovost i učinkovitost, tako što bi se smanjila kohezija postrojba, stega i moral. Međutim, iz država koje su ukinule zabranu, nema izvješća o tome da je nazočnost homoseksualki ili homoseksualaca, pripadnika oružanih snaga kompromitirala vojni učinak na bilo koji način.²⁷³ Otkako je Kanada ukinula relevantnu zabranu, primjerice, nema dokaza da je nazočnost homoseksualaca i homoseksualki imala ikakav značajan učinak na bilo koji aspekt vojnog života i učinkovitost (vidi uokvireni tekst pod brojem 14.2).

14.2.

Ukidanje zabrane za homoseksualce u Kanadskoj vojsci nema utjecaja na koheziju postrojba²⁷⁴

Kanadski službenici u sektoru obrane nisu upoznati s bilo kakvim slučajevima osoba koje su priznale ili govorile o svojim homoseksualnim vezama, slučajevima tuča ili nasilničkog ponašanja, ostavki (usprkos prethodnim prijetnjama otkazom), problema kod novačenja, niti smanjenja kohezije, morala ili organizacione učinkovitosti.

Kulturalni stavovi, kao ključni faktor neprihvatanja homoseksualaca i homoseksualki

Glavni argumenti protiv primanja homoseksualaca i homoseksualki u oružane snage ne temelje se na znanstvenim dokazima, niti na objektivnim činjenicama, nego na kulturalnim stavovima i predrasudama. postoji zabrinutost o tome da homofobni mentalitet preovladava u oružanim snagama, prema kojem svatko tko je drugačiji ili se ne uklapa, može naići na prepreke.²⁷⁵ Kulturne barijere predstavljaju problem, ne samo u onom državama u kojima je homoseksualcima i homoseksualkama još uvijek zabranjeno služiti u oružanim snagama, nego i u onim državama u kojima je ta zabrana ukinuta. U toj drugoj skupini država, homoseksualci i homoseksualke još uvijek nailaze na znatan otpor unutar oružanih snaga, čak i tamo gdje se sam vojni vrh otvoreno suprotstavlja homofobnim praksama na radnom mjestu. Zato su neke države članice OESS-a poduzele mjere kojima će jamčiti ne samo *de jure* jednakost, nego promovirati i *de facto* jednakost (vidi dio 4. ovog poglavlja, Politike i mehanizmi za promoviranje jednakosti).

Maltretiranje i diskriminacija

Usprkos tome što se pravni položaj homoseksualaca i homoseksualki popravio proteklih godina, homoseksualni pripadnici i pripadnice oružanih snaga još uvijek su izloženi različitim oblicima diskriminacije. Tipični oblici diskriminacije uključuju neslužbene politike ili prakse, koje mogu utjecati na dalje promicanje u karijeri.²⁷⁶ Drugi oblici diskriminacije uključuju nejednak tretman glede smještaja i drugih benefacija iz te kategorije, na koje imaju pravo partneri istog spola.

Nadalje, homoseksualni pripadnici i pripadnice oružanih snaga često moraju raditi u neprijateljskom ozračju, a nekada su izloženi zlostavljanju i maltretiranju na temelju svoje seksualne orijentacije. Takvo maltretiranje kreće se od uvredljivog govora, šala i pogrđnih imena, do seksualnog nasilja i fizičkih napadaja. Studija koja je nedavno urađena u Sjedinjenim Državama pokazuje da je gotovo 39 % od 71.455 vojnih ispitanika po vlastitom priznanju bilo svjesno slučajeva zlostavljanja na temelju percepcije nečije seksualne orijentacije tijekom 12

²⁷³ A. Belkin, "Don't Ask, Don't Tell: Is the Gay Ban Based on Military Necessity?", *Parameters*, ljeto 2003, str. 108-119, dostupno na <http://www.gaymilitary.ucsb.edu/Publications/2003_BelkinInParameters.pdf>.

²⁷⁴ Bernard Rostker *et al.*, *Sexual Orientation and U.S. Military Personnel Policy: Options and Assessment* (Santa Monica, California: RAND Corporation, 1993), str. 74-79.

²⁷⁵ Nalazi zasnovani na mišljenju stručnjaka, ODIHR-DCAF Ljudska prava oružanih snaga, radni seminar, Varšava, decembar 2006.

²⁷⁶ M. Wechsler Segal, "Sexuality and the Military, Armed Forces and International Security: Global Trends and Issues", in Jean Callaghan and Franz Kernic (eds.), *Armed Forces and International Security: Global Trends and Issues* (Piscataway, New Jersey: Transaction Publishers, 2003), str. 217-220.

prethodnih mjeseci. Najveći dio tih ispitanika rekao je da zna za samo jedan takav slučaj (14,6 %), dok je 1,6 % njih reklo da znaju za više takvih slučajeva.²⁷⁷

2. Međunarodne obveze u oblasti ljudskih prava

Seksualna orijentacija je duboko ukorijenjen aspekt svačije ličnosti. Pravila koja uzrokuju različit tretman na temelju seksualne orijentacije ugrožavaju, ne samo načelo nediskriminacije, nego i pravo na privatnost.

Zabrana diskriminacije

Članak 26. Međunarodnog sporazuma o građanskim i političkim pravima potvrđuje da:

zakon zabranjuje svaku diskriminaciju i svim osobama jamči jednaku i učinkovitu zaštitu od diskriminacije po bilo kojem osnovu kao što je rasa, boja kože, spol, nacionalno ili socijalno podrijetlo, imovno stanje, rođenje ili drugi status.

Kao što je zaključilo UN-ovo Povjerenstvo za ljudska prava, članak 26. zabranjuje diskriminaciju, pravnu ili stvarnu, u bilo kojem polju koje uređuju i štite javni organi, bez obzira na to pokriva li zakonska regulativa dato pravo navedeno u Sporazumu ili ne.²⁷⁸

Premda članak 26. ICCPR-a eksplicitno ne navodi diskriminaciju na temelju seksualne orijentacije, Povjerenstvo za ljudska prava usvojilo je tumačenje prema kojem zabrana diskriminacije na temelju spola, navedena u ICCPR-u, uključuje i diskriminaciju na temelju seksualne orijentacije.²⁷⁹

Načelo nediskriminacije ponovno je potvrđeno u članku 14. Europske konvencije o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda (ECHR) i u članku 13. Ugovora o osnivanju Europske unije, kojim se Vijeću daju ovlasti da poduzme odgovarajuće aktivnosti na borbi protiv diskriminacije zasnovanoj, između ostalog, i na seksualnoj orijentaciji.

Na temelju tog članka, Vijeće Europske Unije usvojilo je direktivu EU-a o zapošljavanju, koja uspostavlja opći okvir za jednak tretman kod zapošljavanja i pitanja rada, te za odgovarajuća sredstva pravne zaštite u slučajevima diskriminacije.²⁸⁰ Direktiva propisuje da diskriminacija koja se zasniva, između ostalog, na seksualnoj orijentaciji jeste zabranjena. Članak 3., koji definira opseg direktive, navodi da se direktiva odnosi na kompletan javni i privatni sektor, i čini se da nema izuzetaka u smislu državne sigurnosti. Prema istom tom članku, oružane snage država članica Europske Unije mogu vršiti diskriminaciju samo na temelju starosne dobi ili onesposobljenja, kako bi zaštitile borbenu učinkovitost.²⁸¹ To znači da seksualna orijentacija ne može biti opravdanje da se homoseksualcima i homoseksualkama zabrani rad u oružanim snagama.²⁸²

²⁷⁷ K. Bowling, J. Firestone, R. Harris, "Analyzing Questions That Cannot Be Asked of Respondents Who Cannot Respond", *Armed Forces & Society*, svezak 31, broj 3, Spring 2005, str. 432, dostupno na <<http://afs.sagepub.com/cgi/reprint/31/3/411>>.

²⁷⁸ Ujedinjeni narodi, Ured visokog komesara za ljudska prava, Povjerenstvo za ljudska prava, "Opći komentar 18: nediskriminacija", stav 12, 37. zasjedanje, 1989, in *Compilation of General Comments and General Recommendations Adopted by Human Rights Treaty Bodies*, UN Doc. HRI/GEN/1/Rev.1, str. 26, 1994.

²⁷⁹ Nicholas Toonen protiv Australije, Povjerenstvo za ljudska prava Ujedinjenih naroda, 4. april 1994, *International Human Rights Reports*, svezak 1, 1994, str. 97.

²⁸⁰ Članak 3.4: "Države članice mogu odlučiti da se ova direktiva, u onoj mjeri u kojoj se odnosi na diskriminaciju na temelju onesposobljenja i starosne dobi, ne primjenjuje na oružane snage." Vidi <http://ec.europa.eu/employment_social/news/2001/jul/directive78ec_en.pdf>.

²⁸¹ *Ibid.*, članak 1, 3.1. i 3.4.

²⁸² Imajući na umu sada već skeptičan stav međunarodnih sudija prema tvrdnjama da prisustvo homoseksualaca i lezbijki u oružanim snagama utječe na efikasnost ili moral, malo je vjerovatno da takav stav može biti prihvaćen. Vidi *Lustig-Prean i Beckett protiv Velike Britanije, op. cit.*, napomena 4, str. 548.

Zabrana diskriminacije ne znači da nisu dopuštene nikakve razlike u tretmanu. Direktiva priznaje da, u veoma ograničenim okolnostima, različit tretman može biti opravdan, tamo gdje određena značajka, koja se odnosi na „vjeroispovijed ili uvjerenje, onesposobljenje, starosnu dob ili seksualnu orijentaciju predstavlja istinski i odlučujući profesionalni zahtjev, kada je cilj legitiman, a zahtjev razmjern“.²⁸³

Pravo na privatnost

Zabrana služenja u oružanim snagama za homoseksualce i homoseksualke također može biti u suprotnosti s pravom na privatni život, koje je zaštićeno i ICCPR-om (članak 17.) i Europskom konvencijom. Članak 8. Konvencije navodi:

Javna vlast se ne miješa u ostvarivanje ovog prava, osim ako je takvo miješanje predviđeno zakonom i ako je to neophodna mjera u demokratskom društvu u interesu nacionalne sigurnosti, javne sigurnosti, ekonomske dobrobiti države, sprečavanja nereda ili sprečavanja zločina, zaštite zdravlja i morala ili zaštite prava i sloboda drugih.²⁸⁴

Na temelju ove odredbe, Europski sud za ljudska prava donio je odluku da politika Velike Britanije, kojom se homoseksualcima zabranjuje služenje u oružanim snagama, predstavlja povredu načela poštovanja privatnog života (vidi dio 3. ovog poglavlja, *Različiti pristupi sudjelovanju homoseksualki i homoseksualaca u oružanim snagama*).

OESS nije eksplicitno potvrdio svoju obvezu glede ukidanja diskriminacije na temelju seksualne orijentacije. Tek je u Deklaraciji iz Ottawe iz 1995. godine Parlamentarna skupština OESS-a pozvala:

države članice da osiguraju da sve osobe koje pripadaju različitim segmentima njihova pučanstva uživaju jednako poštovanje i tretman u njihovim ustavima, zakonskoj regulativi i administraciji, te da nema podređenosti, eksplicitne ili implicitne, na temelju etničke pripadnosti, rase, boje kože, jezika, vjeroispovijedi, seksualne orijentacije, nacionalnog ili socijalnog podrijetla, ili statusa manjine ...²⁸⁵

Većina država članica i institucija OESS-a smatraju da je diskriminacija na temelju seksualne orijentacije zabranjena sukladno odredbama koje zabranjuju diskriminaciju „po bilo kojem osnovu“.²⁸⁶

3. Različiti pristupi sudjelovanju homoseksualki i homoseksualaca u oružanim snagama

Politike i prakse u svezi sa homoseksualkama i homoseksualcima, koji služe u oružanim snagama, veoma se razlikuju od države do države. Došlo je i do određenih promjena unutar samih država, gdje su mnoge države postale manje striktno ili su potpuno ukinule zabranu služenja u oružanim snagama za homoseksualce i homoseksualke, na temelju pristupa o ljudskim pravima i jednakim mogućnostima u oružanim snagama država članica OESS-a.

Može se govoriti o tri opće politike u smislu nazočnosti homoseksualaca i homoseksualki u oružanim snagama:

²⁸³ *Ibid.*, stav 23.

²⁸⁴ Zabrana diskriminacije i pravo na poštivanje privatnog i porodičnog života konkretno u vojnom kontekstu potvrđuje i Preporuka Parlamentarne skupštine Vijeća Europe o ljudskim pravima pripadnika oružanih snaga 1742 (2006), stav 10.1.5. i 10.2.3, dostupno na <<http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta06/EREC1742.htm>>.

²⁸⁵ Deklaracija iz Ottawe Parlamentarne skupštine OESS-a, 8. srpanj 1995. godine, <http://www.osce.org/documents/pa/1995/07/171_en.pdf>.

²⁸⁶ Vidi, primjerice, Kopenhagen 1990, stav 5.9.

- sustavi u kojima su homoseksualci i homoseksualke isključeni na temelju zakona i, ukoliko se ispostavi da ipak služe u oružanim snagama, mogu biti zakonski odstranjeni iz službe;
- sustavi u kojima homoseksualci i homoseksualke u potpunosti sudjeluju u oružanim snagama, sukladno međunarodnim standardima o nediskriminaciji;
- sustavi „ne pitaj, ne govori“ koji predstavljaju treći način rješavanja pitanja homoseksualnosti u oružanim snagama, u kojima je homoseksualcima i homoseksualkama dopušteno da služe u oružanim snagama sve dok se otvoreno ne izjasne/ne pokažu svoju seksualnu orijentaciju.

Uokvireni tekst pod brojem 4.3. daje prilično sveobuhvatan pregled politika u odabranim državama članicama OEES-a (tj. državama koje su odgovorile na upitnik ODIHR-DCAF-a o ljudskim pravima djelatnih vojnih osoba i službenika i namještenika oružanih snaga).

14.3.

Imaju li homoseksualke i homoseksualci pravo služiti u oružanim snagama država članica OEES-a?²⁸⁷

Zemlja	Pravo služenja?	Zemlja	Pravo služenja?
Austrija	da	Luxemborg	da
Azerbejdžan	ne	Malta	da
Bjelorusija	da	Nizozemska	da
Belgija	da	Norveška	da
Bugarska	da	Poljska	da
Kanada	da	Portugal	da
Hrvatska	da	Ruska Federacija	da
Češka Republika	da	Srbija	ne
Danska	da	Slovačka	da
Estonija	da	Slovenija	da
Finska	da	Španjolska	da
Francuska	da	Švedska	da
Grčka	ne	Švicarska	da
Gruzija	da	Turska	ne
Njemačka	da	Ukrajina	da
Irska	da	Velika Britanija	da
Latvija	da	Sjedinjene Države	da
Litvanija	da		

Eksplcitne zabrane homoseksualaca za angažman u oružanim snagama

Jedna manja skupina država članica OEES-a ima eksplcitnu zabranu homoseksualcima i homoseksualkama da služe u oružanim snagama. Kao što se vidi iz uokvirenog teksta pod brojem 14.3, to je slučaj, primjerice, u Grčkoj i Turskoj.

Grčka vojska zabranjuje homoseksualce u svojim redovima sukladno Predsjedničkom ukazu iz 2002. godine, koji iz vojne službe isključuje sve osobe koje pate od psihoseksualnih poremećaja i poremećaja seksualnog identiteta, što isključuje i one koji služe sukladno zakonskoj vojnoj obvezi i one koji su se dragovoljno prijavili. U veljači 2006. godine, Grčko državno povjerenstvo za ljudska prava, koje savjetuje premijera, zahtijevalo je poduzimanje

²⁸⁷ ODIHR-DCAF, upitnik, pitanje 81.

koraka za okončanje diskriminacije homoseksualaca u državi. Dosad takve mjere još nisu poduzete.²⁸⁸

Homoseksualke i homoseksualci u potpunosti sudjeluju u oružanim snagama

Mnoge druge države članice OEES-a daju pravo homoseksualcima i homoseksualkama da služe u oružanim snagama (vidi uokvireni tekst pod brojem 14.3). Prema tom pristupu, potreba za jamstvom borbene gotovosti ne povlači isključivanje homoseksualnih pripadnika i zaposlenika. Vojska ocjenjuje postignute rezultate na temelju profesionalnih kriterija, bez obzira na seksualnu orijentaciju. U tim državama zlostavljanje i maltretiranje u potpunosti su zabranjeni, a ne samo nasilje u svezi sa seksualnom orijentacijom. Vojna pravila zato nalažu primjenu istih standarda za sve vojne pripadnike i zaposlenike, bez obzira na njihovu seksualnu orijentaciju.

Oružane snage u Velikoj Britaniji mogu poslužiti kao ilustracija tog pristupa. Velika Britanija je 2000. godine ukinula zabranu za homoseksualce i homoseksualke u oružanim snagama, nakon što su donesene dvije presude Europskog suda za ljudska prava.²⁸⁹ Sva četiri podnositelja bili su pripadnici Oružanih snaga Velike Britanije i bili su predmet istrage vojne policije o njihovoj seksualnoj orijentaciji. Podnositelji su administrativno otpušteni između srpnja 1993. i siječnja 1995. godine, sukladno tadašnjoj politici Ministarstva obrane, a nakon što su 'otkrili' svoju homoseksualnost. Do navedenih presuda Europskog suda, približno 60 homoseksualnih pripadnika godišnje bilo je prisiljeno napustiti oružane snage.²⁹⁰ Podnositelji su pred Sudom tvrdili da istrage glede njihove seksualne orijentacije i njihovo naknadno otpuštanje predstavljaju povredu njihova prava na privatni život, koje se jamči člankom 8. Europske konvencije (vidi uokvireni tekst pod brojem 14.4).

14.4.

Pravo na privatnost i seksualnu orijentaciju: predmet *Smith i Grady protiv Velike Britanije*²⁹¹

“... Sud je utvrdio da se problemi [homoseksualnih odnosa] koji su u izvješću Tima za ocjenu politike u svezi sa homoseksualnošću definirani kao prijetnja borbenoj moći i operativnoj učinkovitosti oružanih snaga temelje isključivo na negativnim stavovima heteroseksualnih osoba prema osobama homoseksualne orijentacije.

“U onoj mjeri u kojoj predstavljaju pristranost heteroseksualne većine prema homoseksualnoj manjini, ti negativni stavovi ne mogu se, sami po sebi, pred Sudom smatrati zadovoljavajućim opravdanjem za miješanje u gore navedena prava podnositelja, ništa više nego negativni stavovi prema osobama druge rase, podrijetla ili boje kože.

“Sukladno tomu, Sud zaključuje da Vlada nije predložila uvjerljive i ozbiljne razloge kojima bi opravdala politiku protiv homoseksualaca u oružanim snagama, odnosno otpuštanje podnositelja iz službe u oružanim snagama.

“Ukratko, Sud smatra da niti istraga glede seksualne orijentacije aplikanata, niti njihovo otpuštanje na temelju njihove seksualnosti, a prema politici Ministarstva obrane, nisu opravdani prema članku 8. par. 2. Konvencije. ... Sukladno tomu, došlo je do povrede članka 8. Konvencije.”

Sud je, također, naveo da bi striktno poštovan Kodeks ponašanja za sve pripadnike oružanih snaga, mogao predstavljati prilično učinkovitu politiku protiv seksualnog uznemiravanja.

Kao rezultat tih presuda, Ministarstvo obrane objavilo je novu politiku u svezi sa seksualnim ponašanjem, a u Kodeksu društvenog ponašanja za Oružane snage. Politika se temelji na potrebi održavanja borbene učinkovitosti, a na načelu skupne kohezije i stege, koji je,

²⁸⁸ “Grčka ne želi homoseksualce u svojim oružanim snagama”, Political Gateway, 28. mart 2006, citat iz *ILGA Europe Euro-letter*, broj 130, april 2006, dostupno na <http://www.steff.suite.dk/eurolet/eur_130.pdf>.

²⁸⁹ *Smith i Grady protiv Velike Britanije*, Europski sud za ljudska prava, 27. septembar 1999, *European Human Rights Reports*, svezak 29, 1999, str. 493, i *Lustig-Prean i Beckett protiv Velike Britanije*, op. cit., napomena 4, str. 548.

²⁹⁰ “Homoseksualci dobili pravnu bitku”, BBC News website, 27. septembar 1999, dostupno na <<http://news.bbc.co.uk/1/hi/uk/458714.stm>>.

²⁹¹ *Smith i Grady protiv Velike Britanije*, op. cit., napomena 289, str. 493 et seq., stav 96, 97, 105, 110, 111, 112

opet, zasnovan na faktorima, kao što su uzajamno povjerenje i poštovanje, te potreba za izbjegavanjem ponašanja, koje je uvredljivo za druge.²⁹²

Nakon 2000. godine operativna učinkovitost nije se urušila, niti se smanjila, kako su se plašili kreatori politika u Velikoj Britaniji. Naprotiv, jedno interno Vladino izvješće, koje je ocijenilo promjenu u britanskoj politici definiralo ju je kao solidan uspjeh uz manje problema nego što se moglo očekivati.²⁹³ Nadalje, Kraljevska mornarica nedavno je pokrenula kampanju za zapošljavanje homoseksualnih pripadnika i za promoviranje pravednog tretmana homoseksualnih i biseksualnih ročnika.²⁹⁴

Politika 'ne pitaj, ne govori'

Kao što se vidi iz prakse Sjedinjenih Država, treći pristup homoseksualnosti u vojnoj službi temelji se na podvlačenju razlike između seksualne orijentacije i seksualnog ponašanja. Zakon homoseksualcima i homoseksualkama dopušta da služe u oružanim snagama, sve dok ne deklariraju i/ili pokažu svoju seksualnu orijentaciju kroz homoseksualni čin. Zato, premda se seksualna orijentacija smatra privatnim pitanjem, homoseksualno ponašanje, čak i sama izjava o tome, daje osnov za zabranu pridruživanja ili daljeg služenja u oružanim snagama.

Pored zabrane glede izjava i ponašanja homoseksualnih pripadnika i pripadnica oružanih snaga, postoji i zabrana provedbe službene istrage o nečijoj seksualnoj orijentaciji i privatnom životu, kao i zabrana neprijateljskog tretmana. Prema jednoj direktivi Ministarstva obrane, „zapovjednici ili časnici zaduženi za istragu ne mogu pitati, niti pripadnici moraju odgovoriti jesu li heteroseksualne, homoseksualne ili biseksualne orijentacije.“²⁹⁵

Politika 'ne pitaj, ne govori' naišla je na žestoku kritiku skupina za ljudska prava unutar Sjedinjenih Država. Prema organizaciji *Human Rights Watch*, „pripadnici oružanih snaga homoseksualci i homoseksualke otpuštaju se bez obzira na njihove vještine, razinu obučenosti, posvećenost i hrabrost – žrtve su iracionalnih strahova i stereotipa koje neki heteroseksualci imaju o njima.“²⁹⁶

U sklopu svojih nadzornih ovlasti, Kongres Sjedinjenih Američkih Država redovito objavljuje izvješća o trenutačnoj situaciji u svezi sa homoseksualcima i homoseksualkama u oružanim snagama. Primjerice, Kongres je 2005. godine objavio izvješće o svom istraživanju koje se bavilo pitanjima, kao što su: pravni izazovi, koje postavljaju djelatne vojne osobe i službenici i namještenici, homoseksualci i homoseksualke, maltretiranje i čak ubojstva homoseksualaca i homoseksualki u vojnoj službi, politike novačenja, homoseksualni brakovi, te iskustva stranih oružanih snaga.²⁹⁷

Odgovori država članica OEES-a na upitnik ODIHR-DCAF-a o ljudskim pravima djelatnih vojnih osoba i službenika i namještenika oružanih snaga pokazuju da samo tri države (od onih koje su odgovorile) one koji se prijavljuju za posao u oružanim snagama pitaju za njihovu

²⁹² Ministarstvo obrane Velike Britanije, "Homoseksualnost i Oružane snage", web stranica Ministarstva obrane, segment za jednakost i različitost, dostupno na <<http://www.mod.uk/DefenceInternet/AboutDefence/WhatWeDo/Personnel/EqualityAndDiversity/HomosexualityAndTheArmedForces.htm>>.

²⁹³ Belkin, *op. cit.*, napomena 273.

²⁹⁴ "Navy's new message: your country needs you, especially if you are gay", *The Guardian*, 21. februar 2005, dostupno na <<http://www.guardian.co.uk/gayrights/story/0,,1418932,00.html>>.

²⁹⁵ "Smjernice za istrage za utvrđivanje činjeničnog stanja o homoseksualnom ponašanju", direktiva Ministarstva obrane broj 1332.4, prilog E4, 21. decembar 1993, dostupno na <<http://www.dtic.mil/whs/directives/corres/pdf/133214p.pdf>>.

²⁹⁶ "U.S. Military's 'Don't Ask, Don't Tell' Policy Panders to Prejudice: Anti-Gay Harassment Flourishes", *Human Rights Watch*, 23. januar 2003, dostupno na <<http://www.hrw.org/press/2003/01/us012303.htm>>.

²⁹⁷ David F. Burrelli and Charles Dale, "Homosexuals and U.S. Military Policy: Current Issues", CRS Report for Congress, Washington, DC, 27. maj 2005. Za komentar ovog izvještaja vidi N. Frank, "Research Note Assessing 'Homosexuals and U.S. Military Policy: Current Issues'", The Michael D. Palm Center, University of California, Santa Barbara, juli 2005, dostupno na <http://www.palmcenter.org/publications/dadt/research_note_assessing_homosexuals_and_u_s_military_policy_current_issues>.

seksualnu orijentaciju: Poljska, Srbija i Ukrajina, s tim da Poljska i Ukrajina homoseksualcima i homoseksualkama dopuštaju da služe u oružanim snagama.²⁹⁸

Premda je politika 'ne pitaj, ne govori' službena politika u Sjedinjenim Državama, nije isključeno da neke druge države slijede istu tu politiku u praksi, dok formalno dopuštaju homoseksualcima i homoseksualkama da otvoreno služe u oružanim snagama. Primjerice, Rusija je ukinula svoju relevantnu zabranu 2003. godine i dopustila homoseksualcima i homoseksualkama da otvoreno služe u njenim oružanim snagama. Međutim, tijela zadužena za zdravstvena pitanja u ruskim oružanim snagama javno su izjavila da oni: „takvim osobama ne bi savetovali da javno iskazuju svoju seksualnu orijentaciju. Njih u vojsci ne vole i vjerojatno će biti izloženi batinama.“²⁹⁹

4. Politike i mehanizmi za promoviranje jednakosti

U onim državama, koje su ukinule zabranu vojne službe za homoseksualce i homoseksualke, a time okončali i službenu institucionalnu diskriminaciju, glavno pitanje sada jeste kako prevesti *de jure* nediskriminaciju u *de facto* jednake mogućnosti, bez obzira na seksualnu orijentaciju kadra oružanih snaga, uključujući i borbu protiv maltretiranja homoseksualaca i homoseksualki.

Nekoliko država članica OEES-a poduzele su aktivnosti u smislu zaštite prava homoseksualaca u oružanim snagama, kao i stvaranja privlačnije slike oružanih snaga kao poslodavca koji zapošljava sve kategorije. Te se aktivnosti kreću od uspostave odgovarajućih strateških okvira i postavljanja standarda društvenog ponašanja, do edukacije i stvaranja svijesti, kao i uspostave žalbenih procedura.

Strateški okvir

Nakon sveobuhvatnog istraživanja o prirodi i opsegu seksualnog uznemiravanja u oružanim snagama, neke su države poduzele posebne aktivnosti, kako bi se što učinkovitije borile protiv uznemiravanja. Primjerice, u Velikoj Britaniji su se 2006. godine ministar obrane i Povjerenstvo za jednake mogućnosti dogovorili o akcionom planu u tri faze s ciljem sprečavanja i rješavanja problema seksualnog uznemiravanja u oružanim snagama.³⁰⁰ Posebne politike usmjerene na integraciju homoseksualaca i homoseksualki u oružane snage uvedene su i u Nizozemskoj (vidi uokvireni tekst pod brojem 14.5).

²⁹⁸ ODIHR-DCAF, upitnik, pitanje 80.

²⁹⁹ "Army Welcomes Gays", *The Moscow Times*, 8. novembar 2003, str. 4.

³⁰⁰ Rutherford *et al.*, *op. cit.*, napomena 261; "MOD and EOC agree action to tackle sexual harassment in the Armed Forces", US Federal News Service, 25. maj 2006.

14.5.

Nizozemska: politike za prihvatanje i integriranje homoseksualaca i homoseksualki u oružane snage³⁰¹

Prema nedavno provedenoj anketi, 90% pripadnika i zaposlenika Nizozemskih oružanih snaga prihvata homoseksualce kao svoje kolege. Važeća službena politika usmjerena je na prihvatanje homoseksualne orijentacije u oružanim snagama, kao i na zaštitu od diskriminacije i maltretiranja. Navedena politika koristi informiranje, educiranje, podršku i pravne procedure, kako bi ostvarila svoje ciljeve.

1. Politika informiranja

Politika informiranja usmjerena je na povećanje stupnja prihvatanja homoseksualaca unutar oružanih snaga. Informativne brošure, časnički korpus i neovisna fondacija za homoseksualnost i oružane snage, imaju značajnu ulogu u informativnim kampanjama. Konkretno govoreći, od zapovjednih časnika očekuje se da daju primjer u smislu vrijednosti i normi potrebnih za prihvatanje i nediskriminaciju homoseksualaca. Politika informiranja nastoji doprijeti i do pripadnika oružanih snaga i do društva u cjelini.

2. Educiranje

Educiranje o prihvatanju i zaštiti homoseksualaca od diskriminacije drugi je stup politike oružanih snaga. Velika pozornost posvećuje se politici i reguliranju, kao i vrijednostima i normama u sklopu početne obuke svih ročnika, tečajeva za dočasnike i časnike, te specijaliziranih tečajeva u oružanim snagama.

3. Podrška i savjetovanje

Podrška je treći element navedene politike. Homoseksualni pripadnici i zaposlenici oružanih snaga mogu se obratiti savjetnicima na razini postrojbe ili posebnim savjetnicima u Uredu glavnog inspektora. Ti savjetnici prolaze kroz obuku u vanjskim institucijama, a glede stjecanja znanja i vještina potrebnih za rješavanje prigovora. Pored toga, uspostavljena je posebna telefonska linija za prigovore, a tu su i socijalni radnici koji se bave tom vrstom prigovora. Žrtve diskriminacije i maltretiranja mogu zatražiti pomoć putem tih procedura.

4. Pravni okvir

Kompletna politika temelji se na pravnom okviru koji uključuje Ministarsku uredbu o žalbenoj proceduri za slučajeve maltretiranja i diskriminacije, Ministarsku uredbu o podnošenju prigovora protiv (općeg) ponižavajućeg i nepravdnog tretmana od strane nadređenih, te Kodeks ponašanja za oružane snage.

Standardi društvenog ponašanja

Neke države članice OEES-a usvojile su Kodeks ponašanja koji uređuje ponašanje svih pripadnika i zaposlenika oružanih snaga, bez obzira na njihovu seksualnu orijentaciju. Takvi kodeksi ponašanja smatraju se neophodnom zaštitom operativne učinkovitosti, kao i učinkovitim sredstvom za smanjenje diskriminacije i zlostavljanja u vojsci.

U Velikoj Britaniji, primjerice, nedavno usvojeni Kodeks društvenog ponašanja za oružane snage stavlja naglasak na ponašanje i jednake standarde svih pripadnika i zaposlenika, bez obzira na njihovu seksualnu orijentaciju. Jedan funkcionalni standard naglašava načelo po kojem se svaki pojedinac procjenjuje na osnovu njegovih rezultata u smislu ostvarenja vojnih ciljeva (tj. svatko se procjenjuje na osnovu njegovih vrijednosti), po kojem svi pripadnici i zaposlenici moraju poštovati privatnost drugih, po kojem se međusobno maltretiranje – bilo verbalno, seksualno ili fizičko – neće tolerirati, bez obzira na spol datih osoba, te po kojem niti jedan pripadnik ne smije svojim ponašanjem ugroziti koheziju postrojbe (vidi uokvireni tekst pod brojem 14.6).

³⁰¹ Anna Adolfsen and Saskia Keuzenkamp, *Uniform uit de kast: Homosexualiteit binnen de krijgsmacht* [Coming Out in Uniform: Homosexuality within the Armed Forces] (The Hague: Social-Cultural Planning Office, 2006), <<http://www.scp.nl/publicaties/boeken/9037702554.shtml>>.

14.6.

Kodeks društvenog ponašanja Oružanih snaga Velike Britanije³⁰²

- Kodeks društvenog ponašanja objašnjava politiku oružanih snaga glede međuljudskih odnosa, koji se tiču djelatnih vojnih osoba i službenika i namještenika oružanih snaga. On važi za sve pripadnike oružanih snaga, bez obzira na njihov spol, seksualnu orijentaciju, čin i status.
- U oblasti međuljudskih odnosa najznačajniji operativni imperativ nameće potrebu za uvođenjem standarda društvenog ponašanja, koji su zahtjevniji, nego oni koje nameće društvo općenito. Takvi zahtjevi jednako su važni i u mirnodopskim uvjetima i tijekom vojnih operacija.
- Primjeri ponašanja, koje može umanjiti operativnu učinkovitost uključuju i sljedeće: neželjenu seksualnu pozornost u vidu fizičkog ili verbalnog ponašanja; ... izražavanje emocija koje drugima mogu biti uvredljive; ... te seksualno iskorištavanje podređenih.
- Neprihvatljivo društveno ponašanje zahtijeva žurnu i pozitivnu reakciju, kako bi se spriječila šteta.
- Kada se razmatraju mogući slučajevi neprihvatljivog društvenog ponašanja, i kada se donosi odluka o tome imaju li se oružane snage pravo miješati u privatni život svojih pripadnika, zapovjedni časnici na svim razinama moraju razmotriti svaki slučaj u svjetlu sljedećeg pitanja: „Jesu li aktivnosti ili ponašanje datog pojedinca imali negativan utjecaj i postoji li mogućnost da će utjecati na učinkovitost ili operativnu učinkovitost oružanih snaga?“

Obuka/stvaranje svijesti

Obuka viših vojnih časnika od ključnog je značaja za iskorjenjivanje dominantnih stavova protiv homoseksualaca, ali i za podastiranje tog problema među heteroseksualnim kolegama. Obuka, također, daje veću ulogu zapovjednom lancu u sprečavanju i kažnjavanju slučajeva diskriminacije i zlostavljanja. Lideri imaju ključnu ulogu u stimuliranju odgovarajućeg ponašanja na radnom mjestu. Ukoliko lideri na nižim razinama znaju da će aktivno praćenje i podržavanje nediskriminatorskoga ponašanja biti primijećeno i nagrađeno, tim više će se truditi da stvore ozračje u kojem nema zlostavljanja. Nediskriminatorska politika daje priliku i omogućava sjajne rezultate rada, bez obzira na seksualnu orijentaciju pripadnika i zaposlenika oružanih snaga.³⁰³

U Švedskoj je snimljen dokumentarni film pod nazivom „Neznanje, različitost i ljubav“ u okviru projekta: *Normiranje različitosti*, koji je sponzorirala Europska Unija. Film prati časnika po imenu Krister Fahlstedt, i na radnom mjestu i u svakodnevnom životu. Film je prvenstveno namijenjen za potrebe obuke i informiranja, a nakon uvođenja Švedskog zakona 1999.: čl. 133. koji zabranjuje diskriminaciju i maltretiranje osoba na radnom mjestu, bez obzira na njihovu seksualnu orijentaciju (vidi uokvireni tekst pod brojem 14.7).

³⁰² “Armed Forces Code of Social Conduct: Policy Statement”, Ministry of Defence, London, 2000, dostupno na <<http://www.mod.uk/DefenceInternet/AboutDefence/WhatWeDo/Personnel/EqualityAndDiversity/ArmedForcesCodeOfSocialConductPolicyStatement.htm>>.

³⁰³ G. Herek and A. Belkin, “Sexual Orientation and Military Service: Prospects for Organizational and Individual Change in the United States”, in T.W. Snider, A.B. Adler, and C.A. Castro (eds.), *Military Life: The Psychology of Serving in Peace* (Westport, Connecticut: Praeger, 2005), str. 26.

14.7.

Švedski projekat: *Normiranje različitosti: „Neznanje, različitost i ljubav“*³⁰⁴

- Projekt se fokusira na oružane snage, kao jednu od institucija, koja postavlja standarde u društvu;
- Njegova glavna ideja jeste da uspostavi forum za poslodavce, sindikate i ideološkom radu usmjerene organizacije, koji bi radili zajedno u borbi protiv diskriminacije na temelju seksualne orijentacije;
- Osnovna zamisao jeste da jedno otvoreno i velikodušno radno ozračje donosi korist svima;
- Cilj projekta jeste stvoriti ozračje u kojem nitko ne mora protiv svoje volje skrivati svoju seksualnu orijentaciju od drugih kolega;
- Projekt nastoji izmijeniti dominantno mušku kulturu putem edukacije;
- Projekt daje informacije o homoseksualnosti;
- On omogućava stvaranje svijesti kod zaposlenika, poslodavaca, interesnih skupina i sindikata;
- Program ističe značaj mreža homoseksualaca, kako bi se i njihov glas čuo.

Partneri homoseksualaca i homoseksualki

Dok neke države ne osiguravaju nikakve beneficije za partnere homoseksualaca i homoseksualki, druge im osiguravaju smještaj i druge beneficije. U Velikoj Britaniji, primjerice, partneri homoseksualaca i homoseksualki imaju jednako pravo na mirovinu kao i heteroseksualni parovi. Od 2005. godine Britanske oružane snage partnerima homoseksualaca i homoseksualki daju pravo na obiteljski smještaj, pod uvjetom da je njihov odnos registriran sukladno Zakonu o građanskim partnerima iz 2004. godine.³⁰⁵ U Danskoj partneri homoseksualaca i homoseksualki imaju pravo na iste socijalne beneficije u slučaju smrti ili onesposobljenja, kao i partneri heteroseksualnih pripadnika oružanih snaga. Kanada partnerima pripadnika homoseksualaca i homoseksualki osigurava medicinske i druge beneficije.³⁰⁶ U Španjolskoj, sukladno Zakonu 29/1999. o mjerama za geografsku mobilnost vojnika, stalnim partnerima osigurava se smještaj, čak i kada je partner datog vojnika istoga spola (članak 6.).³⁰⁷

Žalbene procedure i savjetovanje

U većini država ne postoje posebne procedure ulaganja žalbi u slučaju maltretiranja na temelju seksualne orijentacije. Žalbeni mehanizmi za homoseksualce i homoseksualke često su inkorporirani u opće žalbene mehanizme, kako bi se izbjegla identifikacija tamo gdje pojedinci žele ostati anonimni. Zato homoseksualni pripadnici i pripadnice, žrtve diskriminatorne prakse, mogu pokrenuti redovite neformalne postupke, tako što će prijaviti slučaj svom pretpostavljenom, koji zatim može istražiti slučaj ili ga prosljediti zapovjednom časniku. Ukoliko ta istraga nije adekvatna s aspekta žrtve, ona može tražiti reviziju slučaja pred građanskim sudom (primjerice, u Francuskoj i Švedskoj) ili od strane vojnog tužitelja (primjerice, u Ukrajini). Žalbeni mehanizmi trebali bi uključivati učinkovitu zaštitu svjedoka, odredbe o povjerljivosti informacija, te mogućnost privremenoga premještanja u drugu postrojbu, do okončanja istrage.

³⁰⁴ Vidi web stranicu švedskog programa Normiranje različitosti, finansiranog javnim sredstvima, 16. oktobar 2002, dostupno na <http://www.normgivande.nu/ArticlePages/200210/16/20021016204747_Normgivande351/20021016204747_Normgivande351.dbp.asp>.

³⁰⁵ Simon Evans, "Armed forces allow gay couples family quarters", *The Scotsman*, 21. februar 2005, dostupno na <<http://news.scotsman.com/uk.cfm?id=194672005>>.

³⁰⁶ Wechsler Segal, *op. cit.*, napomena 276, str. 218.

³⁰⁷ Nolte, *op. cit.*, napomena 6. Oružane snage bile su prva javna institucija u Španiji koja je stalnim partnerima istog spola dala zakonska prava.

Neke države uvele su posebne savjetnike za prava homoseksualki i homoseksualaca. U Nizozemskoj, primjerice, postoji posebni savjetnik u Uredu glavnog inspektora. Nadalje, u Nizozemskoj je osnovana i Fondacija za homoseksualnost i oružane snage, i ona prima financijsku i organizacionu pomoć od Ministarstva obrane.³⁰⁸

Premda te usluge savjetovanja jesu korisne glede informiranja homoseksualnih pripadnika i pripadnica oružanih snaga o njihovim pravima i procedurama koje su im dostupne u slučaju maltretiranja, potrebno je naglasiti da je to pitanje zapravo odgovornost svih elemenata u zapovjednom lancu.

5. Najbolji modaliteti i preporuke

- Pristup jedne države pitanju sudjelovanja homoseksualaca i homoseksualki u oružanim snagama trebao bi biti sukladan njenim međunarodnim obvezama u oblasti ljudskih prava, a konkretno s onima koje se odnose na zabranu diskriminacije i pravo na privatnost.
- Zakonski propisi o zabrani diskriminacije i jednakim mogućnostima trebali bi važiti i za oružane snage.
- Oružane snage trebale bi usvojiti standarde društvenog ponašanja, ukoliko žele očuvati operativnu učinkovitost i istodobno smanjiti diskriminaciju i zloporabu u oružanim snagama.
- Standardi društvenog ponašanja trebali bi regulirati ponašanje svih pripadnika i zaposlenika oružanih snaga, bez obzira na njihovu seksualnu orijentaciju.
- Ministar obrane trebao bi poduzeti posebne mjere, kako ne bi postojao raskorak između *de jure* i *de facto* politika. Takve mjere trebale bi uključivati i politiku informiranja, edukaciju i odgovarajuću obuku, kao i žalbene procedure i odgovarajuće sankcije za slučajeve maltretiranja i diskriminacije.

³⁰⁸ Za više informacija vidi <www.shk.nl>.

Peti dio

Poglavlje 15.

Djeca i oružane snage

Tijekom nekoliko proteklih godina, međunarodna zajednica sve više zauzima stav po kojem se prisilno ili obvezno novačenje, ili korištenje u neprijateljstvima, osoba mladih od 18 godina (dječaka i djevojčica) od strane oružanih snaga ili naoružanih skupina, smatra nezakonitim i jednim od najgorih oblika rada djece. Štoviše, novačenje ili korištenje djece mlađe od 15 godina definira se kao ratni zločin. Ovaj napredak našao je podršku u izradi više međunarodnih pravnih instrumenata, uključujući i Fakultativni protokol uz Konvenciju o pravima djeteta i Rimski statut, kojim se uspostavlja Međunarodni krivični sud. Dodatnu podršku predstavlja i niz rezolucija Vijeća sigurnosti UN-a o djeci u oružanom sukobu.

Kada se govori o “djeci i oružanim snagama”, cilj ovog poglavlja je da pruži pregled praksi, mehanizama i procedura kojima se osigurava zaštita i provedba ljudskih prava djece u državama članicama OEES-a. U ovom poglavlju se, naročito, govori o tri pitanja. Kao prvo, riječ je o osobama mlađim od 18 godina, koje su novačene u oružane snage sukladno zakonu na dragovoljnoj osnovi. Drugo, fokus interesa predstavljaju djeca djelatnih vojnih osoba i službenika i namještenika u oružanim snagama. Razlog zbog kojeg je ova konkretna skupina uključena je što zaštita i interes djece predstavljaju integralni dio prava na obiteljski život za sve vojne pripadnike.³⁰⁹ Treće, ovo poglavlje se bavi djecom koja dolaze u kontakt s vojnim načinom razmišljanja i vojskom preko kadetskih programa. Programi za kadete u velikom broju država namijenjeni su mlađoj djeci (počevši od 12. godine starosti) i predstavljaju jednu sivu zonu, jer (većinom) nisu formalno dio struktura oružanih snaga, mada njihovi programi uključuju vojne elemente.

1. Pitanja od interesa

Dragovoljno novačenje u oružane snage djece mlađe od 18 godina postavlja određeni broj vrlo osjetljivih pitanja: rano izlaganje djece oštrim uvjetima i opasnim aktivnostima tipičnim za vojno okruženje mogu ozbiljno oštetiti njihov psihički, fizički i socijalni razvoj.

U mnogim situacijama vrlo je teško povući jasnu crtu razdvajanja između dragovoljnoga novačenja i potencijalna prisilna novačenja, ili novačenja pod pritiskom. Odluka o stupanju u oružane snage može biti istinski dragovoljna, zasnovana na odmjerenoj raščlambi svih opcija na raspolaganju. U drugim slučajevima, međutim, ekonomski i kulturološki faktori, zajedno s agresivnom ili invazivnom politikom novačenja od strane vojske, kao što je aktivno novačenje u obrazovnim institucijama, mogu utjecati na slobodu izbora djeteta u odlučivanju o stupanju u oružane snage. Djecu se može ohrabrivati da se dragovoljno prijave u oružane snage iz više različitih razloga. Ekonomski i socijalni faktori, poput siromaštva i nezaposlenosti, mogu učiniti da vojna karijera bude jedna od malog broja prilika koje stoje na raspolaganju djeci u nedovoljno razvijenim područjima. Toj djeci, stupanje u oružane snage predstavlja jedini način kako mogu dobiti dom, obrazovanje, ostvariti materijalne prihode ili društveni status. Ponekad, kulturološki i ideološki razlozi, poput sustava vrijednosti koji glorificiraju vojnički život, ili pritisak vršnjaka, mogu natjerati djecu da se pridruže vojsci. Odluka o stupanju u

³⁰⁹ Članak 23.1 Međunarodnog sporazuma o građanskim i političkim pravima glasi: “Obitelj je prirodna i osnovna jedinka društva i ima pravo da ju društvo i država štite.” Vidi <<http://www.hrweb.org/legal/cpr.html>>. Članak 5. UN-ove Konvencije o pravima djeteta glasi: “Države članice dužne su poštovati odgovornosti, prava i dužnosti roditelja ili, ako je takav slučaj, članova šire obitelji ili zajednice, kako je predviđeno lokalnim običajima, zakonskih staratelja ili drugih osoba zakonski odgovornih za dijete, da na način koji je sukladan razvoju sposobnosti djeteta osiguraju, upute ili usmjeravaju dijete u ostvarivanju njegovih prava koja su priznata u ovoj Konvenciji.” Vidi <<http://www.unhcr.ch/html/menu3/b/k2crc.htm>>.

oružane snage može biti i rezultat ozračja zastrašivanja obitelji djece, koja tada vrši pritisak na djecu kako bi se “dragovoljno” javila za vojsku.³¹⁰

U cilju zaštite prava i interesa djeteta u odnosu na vezu s oružanim snagama, potrebno je investirati u prevenciju, postavljanje normi i njihovu provedbu. **Prevencija** se fokusira na rješavanje onih faktora koji dovode do novačenja i iskorištavanja djece. Potrebno je uložiti napore kako bi se **izradile norme i standardi** koji imaju za cilj osigurati da djeca koja su povezana s oružanim snagama žive u sigurnom okruženju. Konačno, moraju postojati **mehanizmi provedbe** za sprečavanje i/ili kažnjavanje kršenja.³¹¹

2. Međunarodne obveze u oblasti ljudskih prava

UN-ova Konvencija o pravima djeteta, usvojena 1989., predstavlja sveobuhvatni kodeks prava, koji postavlja više standarde zaštite djece, nego bilo koji drugi međunarodni instrument. Konvencija propisuje ova prava u 54 članka i dva Fakultativna protokola, naglašavajući temeljna ljudska prava djece, uključujući pravo na: opstanak, potpuni razvitak, zaštitu od štetnih utjecaja, zlostavljanja i eksploatacije; na potpuno sudjelovanje u obiteljskom, kulturnom i društvenom životu. Skoro opće prihvatanje ove Konvencije postavlja ju kao niz međunarodnih normi, koje su minimum temeljnih prava, koje imaju djeca. Članak 1. glasi: ”U svrhe ove Konvencije, dijete je ljudsko biće koje nije navršilo osamnaest godina života, ako se, na temelju zakona, koji se odnosi na dijete, punoljetstvo ne stječe ranije.”

Fakultativni protokol o uključivanju djece u oružani sukob uz Konvenciju o pravima djeteta najvažniji je međunarodni instrument koji govori o novačenju ili korištenju djece u oružanim snagama.³¹² Ovaj Protokol propisuje 18 godina kao minimalnu starosnu dob kod obveze novačenja, koju provodi država.³¹³ Prisilno je novačenje zabranjeno bilo kojoj strani pod bilo kojim okolnostima. Ista zabrana je potvrđena i u **Konvenciji 182. Međunarodne organizacije rada (ILO) o zabrani i izravnoj akciji za ukidanje najgorih oblika rada djece**, koja definira prisilno ili obvezno novačenje, bilo koje osobe mlađe od 18 godina u svrhe oružanog sukoba, kao jedan od najgorih oblika rada djece.³¹⁴

Fakultativni protokol postavlja 16 godina, kao minimalnu starosnu granicu za dragovoljno novačenje u državne snage, propisujući da nijedna osoba mlađa od 18 godina ne može izravno sudjelovati u neprijateljstvima. Od država, koje prihvate dragovoljno novačenje sa 16 ili 17 godina, zahtijeva se da daju obvezujuću izjavu u vrijeme ratifikacije ili pristupanja, u kojoj će specificirati minimalnu starosnu dob prilikom novačenja i navesti odgovarajuće mjere zaštite, kojima se osigurava da takvo novačenje ne bude nametnuto ili prinudno (vidi tekst 15.1).³¹⁵ U međunarodnoj zajednici, međutim, postoji pozitivni trend u pravcu prihvatanja 18 godina za starosnu granicu i prilikom dragovoljnoga novačenja u oružane snage. (vidi tabelu 1.).

³¹⁰ “Djeca vojnici”, dodatni materijal pripremljen u Centru za demokratsku kontrolu nad oružanim snagama iz Ženeve, listopad 2006., dostupan na <http://www.dcaf.ch/publications/kms/details.cfm?lng=en&id=26088&nav1=4>.

³¹¹ *Ibid.*

³¹² Fakultativni protokol o uključivanju djece u oružani sukob uz Konvenciju o pravima djeteta, usvojen i otvoren za potpisivanje, ratifikaciju i pristupanje Rezolucijom A/RES/54/263 Opće skupštine od 25. svibnja, stupio na snagu 12. veljače 2002., dostupan na <http://www.unhcr.ch/html/menu2/6/protocolchild.htm>. Vidi, također, Konvenciju o pravima djeteta, koja propisuje 15 godina kao minimalnu starosnu granicu za novačenje i izravno sudjelovanje u neprijateljstvima; ovaj standard je proistekao iz dva Dopunska protokola uz četiri Ženevske konvencije iz 1949.

³¹³ Fakultativni protokol o uključivanju djece u oružani sukob uz Konvenciju o pravima djeteta, članak 1. i 2.

³¹⁴ Konvencija o zabrani i trenutačnom djelovanju za ukidanje najgorih oblika dječjeg rada, Konvencija 182., 1999., čl.3.a. Među državama članicama OEES-a ima i država, koje su članice ILO-a, a samo Turkmenistan i Uzbekistan nisu ratificirale ovu Konvenciju.

³¹⁵ *Ibid.*, čl.3.2.

15.1

Dragovoljno novačenje ispod 18 godina starosti: Zaštita³¹⁶

Države članice koje dopuštaju dragovoljno novačenje u svoje domaće oružane snage osobama koje nisu navršile 18 godina starosti utvrđuju zaštitne mjere, kako bi, kao minimum, osigurale da:

- (a) to novačenje bude istinski dragovoljno;
- (b) to novačenje bude uz svjesno datu suglasnost roditelja ili zakonskih staratelja te osobe;
- (c) te osobe budu u potpunosti svjesne obveza koje podrazumijeva ta vojna služba;
- (d) te osobe podnesu pouzdan dokaz o starosnoj dobi prije nego što budu prihvaćene u domaću vojnu službu.

Tabela 1:

Status država članica OEES-a u svezi s Fakultativnim protokolom uz Konvenciju o pravima djeteta, koji se odnosi na angažiranje djece u oružanom sukobu³¹⁷

	Minimalna starost za dragovoljno novačenje		Minimalna starost za dragovoljno novačenje		Minimalna starost za dragovoljno novačenje
Albanija****	n/a	Njemačka	17	Moldavija	18
Andora	18	Grčka	18	Rumunjska	18
Armenija	18	Mađarska***	n/a	Ruska Federacija***	18
Austrija	17	Sveta Stolica	19	San Marino***	n/a
Azerbejdžan	17	Island	n/a	Srbija	18
Bjelorusija	18*	Irska	17**	Slovačka	18
Belgija	18	Italija	17	Slovenija	18
Bosna i Hercegovina	18	Kazahstan	19	Španjolska	18
Bugarska	18	Kirgistan	18	Švedska	18
Kanada	16	Latvija	18	Švicarska	18
Hrvatska	18	Litvanija	18	Tadžikistan	18
Cipar****	n/a	Luksemburg	17	Bivša Jug. Republika Makedonija	18
Češka Republika	18	Malta	17/1/2	Turska	18
Danska	18	Monako	21	Turkmenistan	n/a
Estonija***	18	Norveška	18	Ukrajina	18
Finska	18	Nizozemska***	n/a	Ujedinjeno Kraljevstvo	16
Francuska	17	Poljska	18	SAD	17
Gruzija****	18	Portugal	18	Uzbekistan****	n/a

*Izuzetak: prijam na vojnu akademiju sa 17 godina

**Izuzetak: prijava za obuku u zrakoplovnom korpusu sa 16 godina

*** Potpisan ali ne i ratificiran Fakultativni protokol

****Nije potpisan Fakultativni protokol

Rimski statut Međunarodnog krivičnog suda (sa 1. siječnjem 2006., 40 država članica OEES-a ratificiralo Statut MKS) definira “novačenje ili prijavljivanje djece mlađe od petnaest godina

316 čl. 3.3 Fakultativnog protokola uz Konvenciju o pravima djeteta o neangažiranju djece u oružani sukob.
317 “Ratifications and Reservations” (Ratifikacije i rezerve), website Ureda visokog komesara UN-a za ljudska prava : <http://www.ohchr.org/english/countries/ratification/11_b.htm>, posljednje ažuriranje 6. prosinca 2006.; Uputnik ODIHR-DCAF-a, pitanje 26.

u domaće oružane snage, ili njihovo korištenje za aktivno sudjelovanje u neprijateljstvima” kao ratni zločin, kako u međunarodnom sukobu, tako i u slučaju oružanog sukoba koji nema međunarodni karakter.³¹⁸ Statut MKS se posebno fokusira na krivično gonjenje i kažnjavanje osoba odgovornih za novačenje i korištenje djece. Statut, također, priznaje važnost uključivanja u sastav Suda onih sudaca koji imaju specifičnu pravnu stručnost u pitanjima u svezi s djecom, kada se sudovi bave pitanjima koja se odnose na djecu.

Pored navedenih instrumenata, **Vijeće sigurnosti UN-a** donijelo je i nekoliko rezolucija u kojima se kategorički osuđuje novačenje i korištenje djece u oružanom sukobu i smatra se kršenjem međunarodnog prava. Među njima je i Rezolucija 1612. (2005.), kojom se uspostavlja sveobuhvatan mehanizam praćenja i izvješćivanja o djeci, koja su izložena posljedicama sukoba. Kršenja koja treba pratiti uključuju, između ostalog, novačenje ili korištenje djece vojnika.³¹⁹

Ključni dokument, koji je informirao mnoge o razvitku u oblasti međunarodnih normi i standarda, predstavlja dokument: “Načela iz Cape Towna i najbolje prakse u sprečavanju novačenja djece u oružane snage i o razvoju i socijalnoj reintegraciji djece vojnika u Africi”. Ovaj dokument je niz preporuka namijenjen državama i zajednicama i usvojen je na međunarodnom simpoziju 1997. UNICEF je 2005. godine inicirao globalnu reviziju načela iz Cape Towna, što je rezultiralo dokumentom pod nazivom: “Smjernice za zaštitu djece od nezakonitog novačenja i korištenja u oružanim snagama ili naoružanim skupinama” (“Pariške smjernice”), koje daju detaljnije naputke o implementaciji programa u ovoj oblasti. Ove su Smjernice pokrenute na Ministarskoj konferenciji, koja je održana u Parizu u veljači 2007., na kojoj su se okupile države u davanju podrške konačnoj deklaraciji pod nazivom: “Pariške obveze”. Pariške se smjernice ne odnose isključivo na djecu koja izravno sudjeluju (ili su sudjelovala) u neprijateljstvima. U Smjernicama izraz, “dijete koje se povezuje s nekim oružanim snagama ili skupinama” odnosi se na svaku osobu mlađu od 18 godina koja je, ili koja je bila, novačena ili korištena od strane neke oružane snage ili skupine u bilo kojem svojstvu, uključujući, ali ne i jedino, djecu koja su korištena kao borci, kuhari, nosači, kuriri, špijuni, ili koja su upotrebljavana u seksualne svrhe.

Na regionalnoj razini, Europska Unija je u prosincu 2003. usvojila “Smjernice o djeci u oružanom sukobu”,³²⁰ čiji je cilj da EU poduzme djelotvorne mjere za zaštitu djece i da utječe na treće strane i nedržavne aktere, kako bi provodili međunarodne standarde o ljudskim pravima, međunarodno pravo i regionalne instrumente o ljudskim pravima, uključujući i one koji se odnose na novačenje i korištenje djece u vojne svrhe. Smjernice predlažu da predstavnici EU i vojni zapovjednici EU u zonama sukoba osnaže praćenje i izvješćivanje o kršenjima ljudskih prava djece.³²¹ U Smjernicama se također zahtijeva da se, u državama u kojima je EU angažirana u upravljanju krizom, uzmu u obzir prilikom operativnog planiranja specifične potrebe djece, osobito kada se radi o reintegraciji djece.³²²

OESS je u više navrata izrazio svoju opredijeljenost ka priznavanju, promociji i zaštiti prava djece, uključivši i njihovo pravo na posebnu zaštitu od svih oblika nasilja i eksploatacije. (vidi 15.2).

³¹⁸ Rimski statut Međunarodnog krivičnog suda 1998., čl. 8.2.b.xxvi i čl. 8.2.e.vii.

³¹⁹ Rezolucije Vijeća sigurnosti UN-a :1261 (1999.), 1314 (2000.), 1379 (2001.), 1460 (2003.), 1539 (2004.), i 1612 (2005.) o djeci u oružanom sukobu, dostupne na <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/N05/439/59/PDF/N0543959.pdf?OpenElement>.

³²⁰ Vijeće Europske Unije, “EU smjernice o djeci u oružanom sukobu”, 2003., 15634/03, dostupno na <<http://ue.eu.int/uedocs/cmsUpload/GuidelinesChildren.pdf>>.

³²¹ U ovim izvješćima potrebno je naročito navesti pitanja kršenja prava i nasilja nad djecom, novačenja i angažiranja djece u vojnim strukturama ili od strane oružanih skupina, ubijanja i sakaćenja djece, napadaje na škole i bolnice, blokadu humanitarnog pristupa, nasilja nad djecom na seksualnoj ili spolnoj osnovi i otmicu djece.

³²² Lilian Peters, “War is no Child’s Play: Child Soldiers from Battlefield to Playground”, (“Rat nije dječja igra: Djeca vojnici od bojišnice do igrališta”) Centar za demokratsku kontrolu oružanih snaga iz Ženeve, Occasional Paper No. 8, srpnja 2005., str. 36.

15.2

Opredijeljenost i obveze OEES-a u svezi s okončanjem novačenja i korištenja djece u oružanim snagama³²³

Mi ćemo poduzeti mjere kako bi se okončalo ... nasilje ... protiv djece, kao i seksualno iskorištavanje ... razmatrat ćemo načine sprečavanja prisilnoga ili obveznoga novačenja u svrhu korištenja u oružanom sukobu osoba mladih od 18 godina.

Svaka država članica osigurat će da novačenje ili mobilizacija u vojne, snage sigurnosti i druge snage, bude sukladna njenim obvezama i opredjeljenju glede poštovanja ljudskih prava i temeljnih sloboda.

Međunarodni mehanizmi praćenja

Komiteta UN-a o pravima djeteta je tijelo UN-a, koje se sastoji od neovisnih eksperata i koje prati provedbu Konvencije o pravima djeteta država članica Konvencije.³²⁴ Sve države članice dužne su podnositi redovita izvješća ovom Komitetu o načinu na koji primjenjuju Konvenciju. Nakon pristupanja Konvenciji, države članice dužne su podnijeti prvo izvješće dvije godine nakon pristupanja, a zatim podnose izvješće svakih pet godina. Komitet ispituje svako izvješće, razmatra glavna pitanja i daje preporuke državi članici u obliku zaključnih primjedbi. Ovo tijelo, također, prati provedbu dva Fakultativna protokola uz Konvenciju, tj. protokole koji se odnose na angažiranje djece u oružanom sukobu, trgovinu djecom, dječju prostituciju i dječju pornografiju.

Zatim, Rezolucijom 1612. Vijeća sigurnosti UN-a uspostavljen je mehanizam praćenja i izvješćivanja, koji prikuplja pravodobne, objektivne, točne i pouzdane informacije o novačenju i korištenju djece vojnika, što predstavlja kršenje međunarodnog prava, kao i informacije o drugim kršenjima i nasilju nad djecom, koja su izložena posljedicama oružanog sukoba. Ovo je služben, organiziran mehanizam, koji koordinira UNICEF u suradnji s posebnim predstavnikom glavnoga tajnika UN-a za djecu u oružanom sukobu.³²⁵ Aktivnosti se provode na razini država, a o konkretnim nalazima se izvješćuje Radna skupina Vijeća sigurnosti.³²⁶

3. Djeca novačena u oružane snage sukladno zakonu

U određenom broju država članica OEES-a, djeca se mogu angažirati u oružanim snagama na dragovoljnoj osnovi. Domaćim zakonodavstvom, koje odražava međunarodne obveze, uspostavlja se minimalna starosna granica za dragovoljnu službu. Kao što je prikazano u tabeli 1., u većini država, minimalna starosna dob novaka treba biti napunjenih 18 godina starosti, iako se u jednom broju država osobe mlađe od 18 godina još uvijek mogu prijaviti u oružane snage.

³²³ stanbul 1999. (Povelja za europsku sigurnost: III. Naš zajednički odgovor), stavak 24.; Budimpešta 1994. (Odluke: IV. Kodeks ponašanja u svezi s vojno-političkim aspektima sigurnosti), stavak 27.

³²⁴ Države članice OEES-a koje su podnijele izvješća Komitetu o pravima djeteta su: Andora, Belgija, Italija, Kanada, Kazakstan, Kirgistan, Litvanija, Malta, Monako, Norveška i Švicarska. Ova izvješća su dostupna na <<http://www.ohchr.org/english/bodies/crc>>.

³²⁵ Rezolucija Vijeća sigurnosti 1612. (2005.) dostupna na: <<http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/N05/439/59/PDF/N0543959.pdf?OpenElement>>.

³²⁶ Ova je Radna skupina uspostavljena Rezolucijom 1612. i ima mandat da kontrolira podatke, koji su podneseni putem mehanizma za praćenje i izvješćivanje i da daje preporuke za postupanje protiv strana koje nastavljaju s kršenjem prava i ugrožavanjem sigurnosti djece. Ona razmatra napredak u izradi i implementaciji akcionih planova koji se traže u stavku 5.a Rezolucije 1539. (2004.), Vijeća sigurnosti, kojom se od strana koje su u pitanju, zahtijeva, kao što je navedeno u aneksu izvješća glavnoga tajnika od 10. studenoga 2003., da pripreme vremenski ograničene akcione planove za zaustavljanje angažiranja i korištenja djece, koje je u suprotnosti s međunarodnim obvezama.

Fakultativni protokol o angažiranju djece u oružanom sukobu zahtijeva od država članica da starosnu granicu za dragovoljno novačenje u domaće oružane snage, što je predviđeno Konvencijom o pravima djeteta (15 godina) povise³²⁷ i da, prema Konvenciji o pravima djeteta, priznaju osobama mlađim od 18 godina pravo na posebnu zaštitu.

Kao što je prikazano u tabeli 1., jedan broj država članica OEES-a još uvijek nije ratificirao Fakultativni protokol, čime potencijalno dopušta, ne samo dragovoljno prijavljivanje, nego i obvezno novačenje osoba mlađih od 18 godina. Domaćim zakonodavstvom bi trebalo propisati minimalnu starosnu dob za novačenje, kao i postupke novačenja (vidi poglavlje 10.: “Prigovor savjesti na služenje obveznog vojnog roka i vojnu službu”).

Primjerice, blizu 5.000 djece mlađe od 18 godina prijavljeno je u Oružane snage UK, zaključno s travnjem 2006.³²⁸ Prilikom prijavljivanja djeci je ostavljena opcija da mogu napustiti vojsku nakon četiri godine, nakon 18 godine starosti. Prilikom ratifikacije Fakultativnog protokola lipnja 2003, UK je izjavio da starosna dob za novačenje odražava minimalnu starosnu dob završetka školovanja, “tj. dob u kojoj je mladim osobama dopušteno da mogu prvi put prekinuti obvezno školovanje i prijaviti se za posao na puno radno vrijeme”. Također je navedeno da se zaštita pruža tako što se potencijalni novaci obavješćuju o prirodi vojnih obveza i osigurava da njihova odluka o prijavljivanju bude dragovoljna, kao i da postoji slobodan i svjestan pristanak roditelja.³²⁹

U svim državama iza novačenja slijedi razdoblje obuke, koje je fokusirano na stegu, timski rad i oslanjanje na vlastite snage i uključuje elemente poput općeg poznavanja vojne službe, kondicionu pripremu, fizičku spremnost i terenske vještine, kao što su prva pomoć i rukovanje oružjem.³³⁰ U nekim državama, dragovoljci se obrazuju i u oblasti ljudskih prava, konkretnije o pravu djeteta. U Švedskoj, primjerice, vojna obuka uključuje, između ostalog, informacije o ljudskim pravima i međunarodnom humanitarnom pravu, uključivši Konvenciju o pravima djeteta i Fakultativni protokol uz ovu Konvenciju.³³¹

Mjere zaštite djece mlađe od 18 godina koja su u oružanim snagama

Prema ovom Fakultativnom protokolu, države koje prihvataju dragovoljce stare 16 i 17 godina trebaju u svoje domaće zakonodavstvo uključiti odgovarajuća materijalna i proceduralna jamstva **zaštite**. Prvi cilj ovakvih mjera je osigurati da djeca ne budu obvezna ili prisiljavana na novačenje. U nekim slučajevima djeca mogu biti natjerana vanjskim okolnostima da se pridruže oružanim snagama. Siromaštvo, nedostatak obrazovanja i nedostatak alternativnog zapošljavanja, mogu biti glavni faktori koji doprinose novačenju djece.

³²⁷ Čl. 38., stavak 3., Konvencije o pravima djeteta

³²⁸ Statistički podaci dostupni na webitu Agencije za analitiku Obrane UK (UK Defence Analytical Services Agency), Tabela 1 - UK redovite snage – starosna i spolna struktura, dostupno na <<http://www.dasa.mod.uk/natstats/tsp8/tsp8tab1.html>>.

³²⁹ Fakultativni protokol uz Konvenciju o pravima djeteta koji se odnosi na angažiranje djece u oružanom sukobu, New York, 25. svibnja 2000., UK Velike Britanije i Sjeverne Irske: Ratifikacije, 24. lipnja 2003., Referenca C.N. 694.2003 TREATIES-10 (Depositary Notifications), dostupna na <http://untreaty.un.org/English/CNs/2003/601_700/694E.doc>.

³³⁰ Ujedinjeno Kraljevstvo, Donji dom, Odbor za obranu, “Duty of Care” (Obveza o zaštiti), Treće izvješće, sesija 2004.-05., London, 3. ožujka 2005., dostupno na <<http://www.publications.parliament.uk/pa/cm200405/cmselect/cmdfence/63/63.pdf>>.

³³¹ Komitet o pravima djeteta, inicijalno izvješće država članica po članku 8.(1) Fakultativnog protokola uz Konvenciju o pravima djeteta, koje se odnosi na angažiranje djece u oružanom sukobu, Švedska, Izvješće br. CRC/C_OPAC/SWE/1, 22. veljače 2006., pasus 51., dostupan na <[http://www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/898586b1dc7b4043c1256a450044f331/efb7737b24f83ea2c12571cc0049aadb/\\$FILE/G0640721.pdf](http://www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/898586b1dc7b4043c1256a450044f331/efb7737b24f83ea2c12571cc0049aadb/$FILE/G0640721.pdf)>. Vidi i izvješće koje je podnijela Švicarska, Izvješće br. CRC/C_OPAC/CHE/1, koje je dostupno na <<http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/G05/427/48/PDF/G0542748.pdf?OpenElement>>: “Svaki vojnik stječe osnove iz poznavanja međunarodnog humanitarnog prava i prava djece tijekom obuke u različitim fazama tijekom služenja vojnog roka u Švicarskoj (obuka časnika, škola za obuku novaka, itd.)” (stavak 51.).

Potencijalnim novcima, ročnicima, i njihovim roditeljima treba zato dati jasno objašnjenje prirode vojne službe kao i obveza koje ona podrazumijeva, kako bi pristanak bio što je moguće više na temelju potpune svjesnosti. U nekim slučajevima, novaci mlađi od 18 godina mogu odustati od prijavljivanja, tako što će zatražiti otpust (primjerice, u Norveškoj), ili što će roditelji povući svoj pristanak (primjerice, u Irskoj).

Tekst pod 15.3 sadrži neke od primjera zaštitnih mjera koje osiguravaju države po potpisivanju ili ratificiranju Fakultativnog protokola o angažiranju djece u oružanom sukobu.

15.3

Kanada i Hrvatska: posebne mjere zaštite novaka mlađih od 18 godina koji su u oružanim snagama³³²

Kanada

“Sukladno članku 3., stavak 2. Fakultativnog protokola uz Konvenciju o pravima djeteta koji se odnosi na angažiranje djece u oružanim sukobima, Kanada ovim izjavljuje:

“1. Kanadske oružane snage dopuštaju dragovoljno novačenje s najmanje 16 godina starosti.

“2. Kanadske oružane snage su usvojile sljedeće mjere zaštite kako bi osigurale da novačenje osoba ispod 18 godina ne bude nametnuto ili prinudno:

“(a) svako je novačenje u Kanadske snage dragovoljno. Kanada ne provodi novačenje ili bilo koji drugi oblik prisilnog ili obveznog služenja vojnog roka. U tom pogledu, kampanje za novačenje u Kanadske snage imaju informativni karakter. Ako neka osoba želi stupiti u Kanadske snage, on ili ona popunjava prijavu. Ukoliko Kanadske snage ponude neko konkretno mjesto kandidatu, takva obavijest ne obvezuje kandidata da prihvati to mjesto;

“(b) novačenje osoba mlađih od 18 godina se obavlja uz svjestan pristanak roditelja, ili zakonskih staratelja, u pisanom obliku. Članak 20., stavak 3. Zakona o nacionalnoj obrani navodi da ‘osoba mlađa od osamnaest godina ne može biti unovačena bez pristanka jednog od roditelja ili staratelja te osobe’;

“(c) pripadnici ispod 18 godina starosti su u potpunosti obaviješteni o obvezama koje podrazumijeva vojna služba. Kanadske snage pružaju, između ostalog, cijeli niz informativnih brošura i filmova o obvezama služenja, koji su namijenjeni onima koji žele stupiti u Kanadske snage; a

“(d) pripadnici mlađi od 18 godina moraju osigurati pouzdan dokaz o svojoj starosti prije nego što budu primljeni u državnu vojnu službu. Kandidat je dužan osigurati zakonom propisani dokument, koji je original ili ovjerena preslika rodnog ili krsnog lista, kao dokaz o svojoj starosti.”

Zatim, posebnim mjerama zaštite treba osigurati da dragovoljci mlađi od 18 godina ne sudjeluju izravno u neprijateljstvima.

UK je, potpisivanjem i ratificiranjem Fakultativnog protokola u rujnu 2000. izjavio da će “poduzeti sve ostvarljive mjere kako bi se osiguralo da pripadnici njenih oružanih snaga, koji

³³² “Ratifications and Reservations” (Ratifikacije i pričuve) website Ureda visokog komesara UN-a za ljudska prava : <http://www.ohchr.org/english/countries/ratification/11_b.htm>, posljednja ažurirana verzija od 6. prosinca 2006.

15.3 (nastavak)

Hrvatska

“Republika Hrvatska donosi sljedeću deklaraciju u svezi sa člankom 3., stavak 2. Fakultativnog protokola uz Konvenciju o pravima djeteta, koji se odnosi na angažiranje djece u oružane sukobe:

“u svezi sa člankom 3., stavak 2. Fakultativnog protokola uz Konvenciju o pravima djeteta glede uključivanja djece u oružane sukobe, Republika Hrvatska izjavljuje da hrvatsko zakonodavstvo sprečava osobe mlađe od 18 godina da se pridruže Oružanim snagama Republike Hrvatske.

“Kako bi se osiguralo da osobe mlađe od 18 godina ne mogu stupiti u njene Oružane snage, Republika Hrvatska je donijela sljedeće odredbe:

“- Zakonom je propisano da se vojna služba sastoji od obveze prijavljivanja za novačenje, stupanja u vojnu službu (služenje vojnog roka) i služenja u pričuvnim postrojbama Oružanih snaga Republike Hrvatske;

“- Obveza prijavljivanja za novačenje nastaje svake kalendarske godine u kojoj osoba navrší 18 godina i ostaje na snazi sve dok ta osoba ne stupa u vojnu službu (pristupi služenju vojnog roka) ili u civilnu službu, tj. dok osoba ne bude prebačena u pričuvu ili dok obveza vojne službe ne prestane sukladno odredbama Zakona o obrani. Proces novačenja uključuje upis u vojnu evidenciju, liječničke i druge preglede, psihološke testove i sam postupak novačenja. Preliminarna procedura se zahtijeva kako bi se odredilo je li osoba podobna za vojnu službu. Status ročnika ostaje na snazi sve do stupanja u vojnu službu/služenja vojnog roka (novačenja) u koju, prema zakonu, ročnik ne može biti poslan prije nego što napuni 18 godina starosti;

“- Podobni se ročnici upućuju na služenje vojnog roka nakon punoljetstva (napunjenih 18 godina), obično u kalendarskoj godini u kojoj su navršili 19 godina, i time postali ročnici. Ročnici nisu dio Oružanih snaga Republike Hrvatske; oni čine jednu komponentu Oružanih snaga Republike Hrvatske.”

nisu napunili 18 godina ne sudjeluju izravno u neprijateljstvima”.³³³ Međutim, ostavljeno je pravo da može raspoređivati pripadnike mlađe od 18 godina pod određenim okolnostima:

Ujedinjeno Kraljevstvo podrazumijeva da članak 1. Fakultativnog protokola ne bi isključivao izravno angažiranje osoba, u njene Oružane snage, mladih od 18 godina, u neprijateljstvima u slučaju:

a) stvarne vojne potrebe za raspoređivanjem njihove postrojbe ili broda na područje u kojime se odvijaju neprijateljstva; i

b) prirode i žurnosti same situacije:

i) kada nije izvodivo povući te osobe prije njihova angažiranja; ili

ii) kada bi se to negativno odrazilo na operativnu učinkovitost njihova broda ili postrojbe i time ugrozila uspješnost vojnog zadatka i/ili sigurnost drugih djelatnih vojnih osoba.

Slično je i SAD iskazao rezervu u svezi s implementacijom obveze da neće dopustiti da djeca izravno sudjeluju u neprijateljstvima:

SAD shvataju da, u svezi sa člankom 1. ovog Protokola-

(A) izraz “ostvarljive mjere” označava one mjere koje su izvodive ili moguće u praksi, uzimajući u obzir sve okolnosti u dato vrijeme, uključivši humanitarne i vojne razloge;

(B) izraz “izravno sudjelovanje u neprijateljstvima”-

(i) znači izravna i aktualna situacija na bojišnici, koja može prouzrokovati štetu neprijatelju, jer postoji izravna uzročno-posljedična veza između aktivnosti u kojima

³³³ Vidi poglavlje “Europe and Eurasia” (Europa i Euroazija) u *Child Soldiers Global Report 2004* (London, Coalition to Stop the Use of Child Soldiers, 2004), <http://www.child-soldiers.org/document_get.php?id=884>:

“Jedna djevojka od 17 godina bila je na britanskom brodu kada je on poslat u zonu sukoba tijekom rata u Afganistanu, ali se ne zna za bila koja druga angažiranja pripadnika mladih od 18 godina u Afganistanu ili Iraku tijekom intervencija koje su predvodile SAD 2001. i 2003.”

se angažira i štete koja se nanosi neprijatelju; a
(ii) ne znači neizravno sudjelovanje u neprijateljstvima, poput prikupljanja i prenošenja vojnih informacija, prenošenja oružja, streljiva, ili druge logistike, ili raspoređivanja.

4. Zlostavljanja/zloporabe i obveza o skrbi za novake mlađe od 18 godina

U oružanim snagama, tek angažirani novaci, mogu biti izloženi zlostavljanju bilo od strane njihovih nadređenih u formi kažnjavanja, ili od strane drugih novaka, u formi nasilničkog ponašanja. U većini država, ovo zlostavljanje se često dešava u širem kontekstu uskraćivanja mladim vojnicima odgovarajuće ishrane ili pristupa medicinskom zbrinjavanju.

Ovaj je fenomen poprimio zabrinjavajuće dimenzije u nekim državama članicama OEES-a, u kojima se javila velika zabrinutost zbog velikog broja, navodnih, samoubojstava ili smrtnih slučajeva među novacima, koji nisu razjašnjeni (vidi poglavlje 16.: postupanje s pripadnicima oružanih snaga). U UK objavljeno je jedno neovisno izvješće 2004. u smislu revizije o četiri smrtna slučaja vojnika u vojarni Princess Royal u Deepcutu u pokrajini Surrey, 1995. i 2002. Dvojica od vojnika su u vrijeme smrti imali 17 godina, a treći, zapravo mlada novakinja, tek je navršila 18 godina. U izvješću se navodi niz preporuka (vidi tekst pod 15.4), ističu nedostaci, osobito u režimu obuke u okviru vojnih snaga.

15.4

Izvješće o reviziji slučaja Deepcut iz 2006: Sprečavanje zlostavljanja i obveze o skrbi za novake mlađe od 18 godina (Odabrane preporuke)

- (1) Mlade osobe ... trebaju se i dalje navačiti u dobi od 16 godina ... sve dok se njihova obuka odvija u okruženju koje odgovara potrebama mladih ljudi i gdje se vodi posebna skrb o njihovom dobru.
- (2) Obuka mladih od 17 godina treba se odvijati u institucijama koje su namijenjene isključivo za ovu starosnu skupinu.
- (3) Vojska treba planirati da eliminiira potrebu za priključivanjem vojnika svojim postrojbama nakon završetka Faze 1. i 2. obuke, sve dok oni ne napune 18 godina starosti. ...
- (7) Novacima koji su stupili u Vojsku kao maloljetne osobe [i koji] ne žele nastaviti vojnu karijeru, prije nego što završe Fazu 2. svoje obuke ... treba omogućiti pravo na otpust.
- (8) ATRA [Army Training and Recruiting Agency/Agencija za vojnu obuku i novačenje] treba vršiti redovitu kontrolu svojih kapaciteta za obuku. ...
- (10) ATRA treba, u svim segmentima obuke, zahtijevati da se odredi stupanj nadzora koji je potreban za obuku budućih generacija sukladno ispunjavanju obveze koja se odnosi na načela o skrbi...
- (12) Instruktori trebaju biti kvalificirani za rad s mladima i primjenjivati standarde koji nisu manje rigorozni od onih koji se primjenjuju u civilnim obrazovnim institucijama za obuku osoba mlađih od 18 godina.
- (13) Potrebno je izdati jedinstvenu brošuru ... [s objašnjenjima] (i) što je nasilničko ponašanje i uznemiravanje; (ii) s primjerom vrste ponašanja, koje se smatra nekorektnim ili neprihvatljivim; ... (iv) da generalno kažnjavanje skupine za propuste pojedinca nije prihvatljivo; (v) što vojnik treba učiniti ukoliko on, ili ona, nazoče kršenju tih načela.
- (14) Uskraćivanje dozvole za slobodan vikend od strane dočasnika... [i] određivanje na stražarsku dužnost ne smije se nikada koristiti kao mjera kažnjavanja ...
- (15) Standarde koje postavlja ATRA Kodeks prakse za instruktore treba provoditi pomoću formalnih stegovnih sankcija. ...
- (18) Neprijavlivanje bilo kakvih znakova zloporabe ovlasti treba samo po sebi predstavljati dovoljan razlog za stegovnu sankciju; ...
- (26) Potrebno je uspostaviti mjesto komesara za Vojne pritužbe (ombudsman Oružanih snaga), koji treba biti neovisan od ove tri službe ...

Važno je primijetiti da je Agencija za analitiku Oružanih snaga UK 2004. objavila informacije o broju samoubojstava i nerazjašnjenih smrtnih slučajeva u redovitim Oružanim snagama UK, ispitujući načine na koji su ova samoubojstva počinjena i usporedila ih s istim problemom prisutnim u općoj populaciji u UK.³³⁴ Ovi podaci su pokazali da su muškarci mlađi od 20 godina 1,5 puta podložniji samoubojstvima od opće populacije, iako je sveukupno gledajući u svakoj službi bilo manje smrtnih slučajeva, nego što je očekivano u poredbi s općom populacijom u UK.

Ključno pitanje za diskusiju proisteklo iz Izvješća iz Deepcuta je pitanje obveze o skrbi. Preporuka 10., koja se odnosi na stupanj nadzora u pukovnijama za obuku, izdvaja potrebu “obučavanja budućih generacija sukladno učinkovitoj obvezi o primjeni načela skrbi”. Odbor za obranu Donjeg Doma je o ovom pitanju vodio detaljnu raspravu, primijetivši da pitanja moralne obveze glede skrbi trebaju biti jednako važna, kao i ona pravne naravi i fokusirao je svoju pozornost na “dobrobit i psihološke aspekte obveze o skrbi za novake i polaznike obuke”.³³⁵

Kao dio aktivnosti, koje su uslijedile nakon ovog Izvješća, Ministarstvo obrane je postavilo Inspekciju za učenje odraslih, sa zadatkom da provede neovisnu inspekciju i nadzor nad početnom obukom u Oružanim snagama, kao i skrbi za polaznike obuke. Dogovoren je godišnji program inspekcije. Posebno je istaknuta potreba za širom istragom o tome kako neovisni nadzor može pomoći vojsci pri definiranju i održavanju minimuma standarda skrbi.³³⁶

5. Pružanje podrške novacima

Jedan od najvažnijih aspekata filozofije, u čijem je središtu obveza skrbi o novacima, je osigurati da oni budu u potpunosti informirani i svjesni karaktera vojnog života. Roditelji ili zakonski staratelji novaka mlađih od 18 godina, trebaju biti podjednako dobro informirani i, uvijek kada je moguće, u potpunosti uključeni u cijeli proces novačenja. Oni koji su najbliži mladoj osobi su i u najboljoj poziciji da otkriju rane znakove nastajanja problema.

Potrebno je da informacije za novake uključuju i jasne naputke kome se obratiti za podršku u slučaju da budu suočeni s problemima poput uznemiravanja, nasilništva ili zastrašivanja. Takva se mjesta kontakta obično odrede unutar postrojbe i mogu uključivati svećenika ili starijeg časnika, ali mogu postojati i druge alternative, ovisno o prirodi zlostavljanja ili uznemiravanja ili samog počinitelja.

U Kazakstanu, primjerice, postoji “vruća linija” za podršku novacima, a u većini vojnih struktura, to su socijalni radnici ili patronažne zdravstvene službe.

Postupak ulaganja pritužbi u vojsci

U nekoliko država članica OEES-a postoji institucija vojnog ombudsmana, odnosno ombudspersone³³⁷ (primjerice, u Kanadi, Njemačkoj) koji, između ostalog, pomažu očuvanju vladavine prava u oružanim snagama, promoviraju transparentnost i odgovornost u strukturama obrane i posvećuju pozornost problemima, u okviru vojne prakse, koji zahtijevaju korektivne radnje.³³⁸ Ombudsperson se bavi pitanjem ljudskih prava općenito govoreći i,

³³⁴ Vicky R. Ward and Nicola T. Fear, “Suicide and Open Verdict Deaths among Males in the UK Regular Armed Forces, 1984-2002: Methods Used to Commit Suicide” (Samoubojstva i nerazjašnjene smrti među muškom populacijom u redovitim Oružanim snagama UK, 1984.-2002.: Metode korištene u izvršavanju samoubojstava), Defence Analytical Services Agency, 28. juli 2004, dostupno na <<http://www.dasa.mod.uk/publications/pdfs/suicide/suicidemethodrep.pdf>>.

³³⁵ “Duty of Care”, *op. cit.*, bilješka 330.

³³⁶ vidi <http://docs.ali.gov.uk/mod_files/scope_of_the_survey.htm>.

³³⁷ Vidi Upitnik ODIHR-DCAF-a, pitanja 4-5.

³³⁸ “Vojni ombudsman”, prateći materijal koji je priredio Centar za demokratsku kontrolu nad oružanim snagama iz Ženeve, ožujak 2006., dostupno na <http://www.dcaf.ch/publications/bg_military_ombudsman.cfm?nav1=4&nav2=1>.

prema tome, nema nikakav poseban mandat za bavljenje djecom kao posebnim pravnim osobama (vidi poglavlje 22, "Ombudsmani"). Države bez vojnog ombudsmana (primjerice, Slovačka, Španjolska, Ujedinjeno Kraljevstvo), imaju uspostavljene mehanizme ulaganja pritužbi i vođenja istrage koji su dio zapovjednog lanca (vidi poglavlje 20, "Odgovornost zapovjednika i odgovornost pojedinca" i poglavlje 21., "Stega i vojno pravosuđe"), ili postoje druga državna tijela nadležna za ove pritužbe.

U Kazahstanu, primjerice, djeca, jednako kao i roditelji i zakonski staratelji, imaju iste puteve za ulaganje pritužbi. Pritužbe se podnose Ministarstvu obrazovanja ili javnim centrima za prijam osoba koje su bile izložene zlostavljanju. Čak je uspostavljena i institucija ombudsmana za ljudska prava, a postoje i prijedlozi za uvođenje u bliskoj budućnosti i posebnog ombudsmana za prava djeteta.³³⁹

6. Djeca djelatnih vojnih osoba i službenika i namještenika pri oružanim snagama

Ovaj dio fokusira se na djecu djelatnih vojnih osoba, a ne na djecu koja su novačena u oružane snage. Ovo je vrlo važno pitanje i kako je propisano članku 5. Konvencije o pravima djeteta:

Države članice dužne su poštovati odgovornosti, prava i dužnosti roditelja ili, ako je takav slučaj, članove šire obitelji ili zajednice, kako je predviđeno lokalnim običajima, zakonskih staratelja ili drugih osoba, zakonski odgovornih za dijete, da na način koji je sukladan razvoju sposobnosti djeteta osiguraju, upute ili usmjeravaju dijete u ostvarivanju njegovih prava koja su priznata u ovoj Konvenciji.³⁴⁰

I doista, očevi i majke koji su u oružanim snagama, suočeni su sa značajnim problemima koji nastaju zbog udaljenosti i vremena koje provode odvojeni od svojih obitelji. Tijekom rasporeda na vojnu dužnost, njihova djeca prolaze kroz značajne faze razvoja, fizičkog, intelektualnog i društvenog, koji je obilježen događajima koji se ne mogu vratiti nakon njihova povratka sa dužnosti.

Vojne su obitelji izložene vrlo posebnim društvenim izazovima (život u vojarnama, obitelji s jednim roditeljem) i stresu tipičnom za njihov posao i uvjete života. Radno vrijeme koje se mijenja i koje je često prekovremeno, jednako kao i uvijek prisutna mogućnost raspoređivanja na bilo koje mjesto u svijetu u vrlo kratkom vremenskom roku, može se značajno odraziti na živote djece u takvim obiteljima.

Djeca su posebno ranjiva kada su odvojena od svoje obitelji tijekom takvog rasporeda. Iako je reakcija svakog djeteta drugačija, ona može ovisiti o različitim faktorima, kao što su starost djeteta, zrelost, spol, odnos prema roditeljima, njihov specifičan položaj s obzirom na uzrast i ograničeno životno iskustvo stavlja ih u položaj povećanog rizika od emocionalnog stresa tijekom razdoblja, kada su njihovi roditelji u vojnoj službi. Kao posljedica, javljaju se mnogi problemi obrazovne, socijalne i emotivne prirode.

Neke su države izradile posebne programe podrške obiteljima djelatnih vojnih osoba i službenika i namještenika u oružanim snagama. Ovi programi predstavljaju rad s vojnim zapovjedništvom, vojnom policijom, medicinskim osobljem, uposlenicima u obiteljskim centrima, kao i sa civilnim organizacijama i službama, u cilju pružanja koordinirane

³³⁹ "State Party Examination of Kazakhstan's initial Report on the Optional Protocol on Children in Armed Conflicts", NGO Group for the Convention on the Rights of the Child, ("Službeno državno ispitivanje inicijalnog izvješća Kazahstana o Fakultativnom protokolu o djeci u oružanim sukobima" NVO skupina za Konvenciju o pravima djeteta) dostupno na <http://www.crin.org/docs/CRC43_Kazakhstan_OPAC.doc>.

³⁴⁰ Čl. 5. UN-ove Konvencije o pravima djeteta, dostupno na <<http://www.unhcr.ch/html/menu3/b/k2crc.htm>>.

podrške u slučaju kada je ona potrebna obitelji nekog od djelatnih vojnih osoba. U Kanadi, primjerice, Kingston Military Family Resource Centre (Resursni centar za članove vojnih obitelji) (KMFRC) organizira lokalne i regionalne programe namijenjene isključivo vojnim obiteljima. Kanadski primjer je posebno interesantan, jer je KMFRC neprofitna organizacija koja nije dio vojnih struktura (vidi tekst 15.7).

15.7

Kanada: Kingston Military Family Resource Centre (Resursni centar za članove vojnih obitelji u Kingstonu)³⁴¹

Kingston Military Family Resource Centre (KMFRC) pruža profesionalne, povjerljive usluge koje jačaju socijalnu i emotivnu stranu života članova lokalnih vojnih obitelji;

KMFRC je zakonom osnovana neprofitna agencija kojom upravlja zajednica preko postavljenog odbora ravnatelja (koji čine dragovoljci – članovi vojnih obitelji i njihove supruge/ supružnici);

Usluge i programi koje pruža KMFRC su na raspolaganju pripadnicima redovitih i pričuvnih sastava, umirovljenim pripadnicima i njihovim obiteljima, koji žive u bazi ili izvan nje. Usluge se pružaju na dva jezika.

- Program i usluge:
- Programi za djecu;
- Programi za mladež/centar za tinejdžere;
- Podrška pri raspoređivanju i programiranje u zajednici;
- Služba skrbi o djeci u izvanrednim situacijama;
- Pomoć pri zapošljavanju;
- Volonterske službe i obuka;
- Knjižnica;
- Služba informacija i upućivanja;
- Paket- usluga prilikom dočeka;
- KMFRC Centar obiteljske medicine.

Zatim, jedan broj država, kao što je SAD, usvojile su zakone u svezi sa zaštitom djece djelatnih vojnih osoba (vidi tekst 15.8).

15.8

SAD: Osvrt na Zakon o zaštiti djece djelatnih vojnih osoba, 1989.³⁴²

Cilj je ovoga Zakona da se poboljša dostupnost, upravljanje, kvaliteta i sigurnost zaštite djeteta, koja se pruža u vojnim objektima. Njegove glavne komponente uključuju:

- Povećanje obveznih doprinosa operaciji "razvitak djeteta";
- Izrada materijala za obuku i osiguranje potreba za obuku osoblja koje se skrbi o djeci;
- Povećanje plaća osoblja koje izravno radi na zadacima dječje skrbi;
- Prioritet kod zapošljavanja za supružnike djelatnih vojnih osoba;
- Povećanje broja uposlenih u domeni skrbi o djeci;
- Jedinstvene cijene za roditelje koje se baziraju na obiteljskim prihodima;
- Proširena prevencija u oblasti zlostavljanja djece i povećana sigurnost;
- Izvješće o petogodišnjoj potrebi skrbi za djecu;
- Dotacije za dnevni boravak djece;
- Demonstracija programa ranog obrazovanja.

U UK, lokalne vlasti su po zakonu odgovorne za zaštitu djece djelatnih vojnih osoba, koje se nalaze u UK. Oružane snage surađuju s ovim i drugim vlastima i pomažu u zaštiti djece, naročito u oblastima s većom koncentracijom djelatnih vojnih osoba, gdje postoje "oblasni

³⁴¹ Vidi <<http://www.rmc.ca/external/kmfr/index.htm>>.

³⁴² Gail L. Zellman, Anne Johansen, Jeannette Van Winkle, *Examining the Effects of Accreditation on Military Child Development Center Operations and Outcomes (Ispitivanje efekata akreditacije na operacije i ishode Vojnog centra za razvoj djeteta)* (Santa Monica, California: RAND Corporation, 1994), pp. 43-44.

odbori” za dječju zaštitu. Kada se obitelji nalaze izvan države, odgovornost za zaštitu djece je u nadležnosti Ministarstva obrane.

Obrazovanje

Djeca iz vojnih obitelji se često sele tijekom svog obrazovanja. Akademski standardi, tečajevi, pristup programima, promocija i uvjeti završavanja, programi za djecu s posebnim potrebama, prijelaz i priznavanje ranijeg školovanja, sve to uveliko varira od jedne države do druge, pa čak i od škole do škole. Česte selidbe i stalne promjene u školskim sustavima mogu biti vrlo stresni za djecu. Pored toga što se rastaju od prijatelja, djeca mogu imati i probleme u odnosima s novom okolinom i prilagođavanjem na nju.³⁴³

7. Programi za kadete

U više država, mladi, oni ispod 16 godina, često se preko svojih škola uključuju u kadetske programe, i time vrlo rano postaju izloženi vojničkom životu i vojnom okruženju. Status kadetskih programa može ponekada biti nejasan, jer ih vrlo često organiziraju redovite škole, i smatraju se za civilne obrazovne institucije, ali koje financiraju ili su pod sponzorstvom oružanih snaga. U njima djeca, paralelno s redovitom nastavom, imaju i tečajeve iz vojne obuke.

Obvezna vojna obuka za djecu predstavlja kršenje standarda međunarodnog humanitarnog prava na više načina. Kao prvo, roditelji moraju imati pravo odabira oblika obrazovanja svoje djece.³⁴⁴ Država mora poštovati prava roditelja da osiguraju da obrazovanje njihove djece bude sukladno njihovim vlastitim vjerskim i filozofskim uvjerenjima.³⁴⁵ Zatim, kao što je objašnjeno na drugom mjestu u ovom priručniku, svatko ima pravo na slobodu savjesti i “nitko neće biti podvrgnut prisili koja bi bila štetna po njegovu slobodu da ima ili da prihvaća vjeru ili uvjerenje po vlastitom izboru”.³⁴⁶ Pored toga, obvezna vojna obuka u školama može predstavljati kršenje prava na pacifistička uvjerenja ili na njihovo ispoljavanje.³⁴⁷ Iz toga slijedi da međunarodno pravo dopušta vojnu obuku u školama sve dok je ona dragovoljna, ili ako postoje odredbe koje omogućavaju djeci, čiji se roditelji protive takvoj obuci, da ju ne pohađaju.

Kada je riječ o programima za kadete, države u okviru OEES regije primjenjuju različite modele. Neke od država imaju obvezne programe, dok ih druge nude na dragovoljnoj osnovi. U ostalim državama nema temeljnog vojnog obrazovanja u školama općeg ili usmjerenog obrazovanja, a neke države nude temeljno vojno obrazovanje za mladež, kao dio tečajeva iz civilne obrane.

Švedske oružane snage organiziraju tečajeve za mladež, na kojima se daju informacije o švedskoj “sveukupnoj obrani”, a naročito o zadacima Švedskih oružanih snaga općenito, ali i informacije o izboru profesije i informacije o obveznom vojnom roku i dragovoljnim obrambenim aktivnostima. Djeca se mogu obučavati, u posebnim uvjetima, o uporabi vatrenog oružja. Tečajevi iz vojne obuke su na dragovoljnoj osnovi, a cilj im je da promoviraju interes za operacije oružanih snaga i olakšaju buduće novačenje profesionalnih časnika (vidi tekst 15.9).

³⁴³ “Services pupils ‘need more help’”, (Službe za učenike ‘treba više pomoći’) BBC news website, 6 septembar 2006, <<http://news.bbc.co.uk/1/hi/education/5316688.stm>>.

³⁴⁴ Čl. 26. Opće deklaracije o ljudskim pravima glasi: “Roditelji imaju prvenstveno pravo da biraju vrstu obrazovanja za svoju djecu, dostupno na <<http://www.un.org/Overview/rights.html>>.

³⁴⁵ Članak 2. Prvog protokola Europske konvencije za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda: “Nitko ne može biti lišen prava na obrazovanje. U vršenju svih svojih funkcija u oblasti obrazovanja i nastave država poštuje pravo roditelja da osiguraju takvo obrazovanje i nastavu koji su sukladni njihovim vlastitim vjerskim i filozofskim uvjerenjima.” Dostupno na <<http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/D5CC24A7-DC13-4318-B457-5C9014916D7A/0/EnglishAnglais.pdf>>.

³⁴⁶ Članak 18.2 Međunarodnog sporazuma o građanskim i političkim pravima, dostupno na <<http://www.cirp.org/library/ethics/UN-covenant>>.

³⁴⁷ Članak 14. UN-ove Konvencije o pravima djeteta.

15.9

Aktivnosti za mladež u Švedskim oružanim snagama³⁴⁸

- Tečajevi su namijenjeni mladim osobama između 15 i 20 godina;
- Oni koji nisu napunili 18 godina u vrijeme prijavljivanja ne mogu biti primljeni bez suglasnosti roditelja ili zakonskih staratelja;
- Obuku iz rukovanja vatrenim oružjem mogu pohađati samo oni koji su napunili 15 godina, a obuka iz rukovanja automatskim oružjem je samo za one s napunjenih 17 godina;
- Obuka iz rukovanja vatrenim oružjem vrši se samo na fiksni metama, a oružje se ne smije nikada davati mladim osobama za privatnu uporabu ili na čuvanje;
- Borbeni obuku mogu voditi samo osobe koje su napunile 18 godina i ona nije uključena u operacije mladeži.

Slični programi se vode i u SAD-u, gdje ove tečajeve drže umirovljeni vojni pripadnici. Učenici srednjih škola mogu sudjelovati na Ljetnom seminaru za lidere, koji vode i nadziru kadeti sa West Pointa. Međutim, vrijedi spomenuti da je Kongres SAD-a donio zakon 2001. ("Nijedno dijete ne smije biti izostavljeno"), kojim se traži od srednjih škola da dostave imena, adrese i brojeve svih mladih i starijih učenika osobama zaduženim za novačenje. Škole koje ne udovolje ovoj obvezi izlažu se riziku da im se ne odobre sredstva iz federalnog proračuna.³⁴⁹

U drugim državama, kao što su Ruska Federacija³⁵⁰ i Gruzija, dječaci pohađaju nastavu iz vojne obuke u srednjoj školi. U Gruziji, takvi i nisu obvezni, iako su bili u vrijeme Sovjetskog Saveza. Pojedine škole odlučuju da li će imati sate vojne obuke ili ne, a program odobrava ravnatelj škole. Sati iz vojne obuke se drže samo u 11. razredu (za učenike stare 16-17 godina) i uključuju sljedeće; prvu pomoć, topografiju, vojno zakonodavstvo i sl.³⁵¹ U Rusiji, međutim, vojno obrazovanje je obvezno za sve učenike srednjih škola, onih općeg i strukovnog usmjerenja. Pored toga temeljna vojna obuka je obvezna za sve mladiće, bez obzira pohađaju li školu ili ne. Prema zajedničkoj zapovijedi iz 2003, koju su izdali Ministarstvo obrane i Ministarstvo obrazovanja, osnove vojne obuke u školama moraju uključivati vježbe iz gađanja, sate iz patriotizma, vježbe fizičke kondicije, kao što su marševi od 3-5 kilometara pod gas maskama.³⁵²

Tijekom pregovora o Fakultativnom protokolu o angažiranju djece u oružanom sukobu, Norveška je podržala uvođenje starosne granice niže od 18 godina kod dragovoljnoga novačenja u Državne oružane snage (čl.3.). Norveška je u tom pogledu morala razmotriti da li njena organizacija Omladinske TO (Home Guard Youth) predstavlja prepreku u proglašavanju 18 godina za starosnu granicu kod dragovoljnoga novačenja u Norveške oružane snage. Ovo pitanje je relevantno zato što je Zakonom o TO još uvijek dopušteno da se u TO primaju kao dragovoljci osobe koje nisu mlađe od 16 godina. Prilikom ratifikacije ove Konvencije, Vlada Norveške je dala sljedeći komentar:

TO mladeži je formalno priključena Norveškim oružanim snagama. Međutim, ne može se reći da su njeni pripadnici pristupili u Norveške oružane snage u značenju

³⁴⁸ "Inicijalno izvješće država članica po članku 8.(1) Fakultativnog protokola", Švedska, Izvješće br. CRC/C/_OPAC/SWE/1, 22. veljače 2006., pasus 21, dostupan na <[http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/898586b1dc7b4043c1256a450044f331/efb7737b24f83ea2c12571cc0049aadb/\\$FILE/G0640721.pdf](http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/898586b1dc7b4043c1256a450044f331/efb7737b24f83ea2c12571cc0049aadb/$FILE/G0640721.pdf)>.

³⁴⁹ *Child Soldiers Global Report 2004*, op. cit., bilješka 333.

³⁵⁰ Čl. 12. i 13. Zakona Ruske Federacije o vojnoj obvezi i vojnoj službi. Djeca su obvezna pohađati sate iz vojne obuke tijekom dvije posljednje godine školovanja.

³⁵¹ Informacija dobivena od gospodina Irakli Sesiashvilia, ravnatelja Udruge "Pravda i sloboda", koji je i bivši zamjenik ombudsmana za vojna pitanja, Varšava 11. prosinca 2006.

³⁵² Savezni zakon br. 100-FZ od 21. srpnja 2005. o amandmanima na Savezni zakon o vojnoj obvezi i vojnoj službi i članak 14. Zakona Ruske Federacije o obrazovanju. Vidi Centar za razvoj demokracije i ljudska prava, "Legislative Proces in the State Duma: Human Rights Analysis" ("Proces donošenja zakona u Dumi: raščlamba ljudskih prava"), br. 90., 26. listopada 2005., <<http://www.demokratia.ru/en>>.

ovog Protokola, jer se pretpostavlja da se neka osoba ne smatra unovačenom, prije nego što je on ili ona postala formalno ili *de facto* pripadnik oružanih snaga sa svim pravima i obvezama tog statusa. Pripadnici navedene TO nemaju nikakvu praktičnu obuku, niti sudjeluju na bilo koji način u aktivnostima koje se odnose na rat, a u situacijama u kojima bi Oružane snage mogle biti uključene u neprijateljstva, oni su oslobođeni služenja. Čak, pripadnici TO mladeži ne podliježu vojnim stegovnim vlastima ili odredbama Vojnog kaznenog zakona.³⁵³

Vrlo je bitno da programi za kadete budu na odgovarajućim odgojno-obrazovnim osnovama, kao što je kodeks ponašanja, kako bi se osiguralo da djeca žive u sigurnom okruženju koje vodi računa o njihovim posebnim potrebama.³⁵⁴

Veliki broj država ima posebne mehanizme zaštite kadeta. U SAD-u, primjerice, Civil Air Patrol (Civilna zračna patrola) (CAP) vodi politiku apsolutno nulte tolerancije prema bilo kakvom obliku zlostavljanja djece ili zloporabe droga (vidi tekst 15.10).

15.10

Zračna patrola SAD-a: Zaštita kadeta i program za roditelje i lidere³⁵⁵

- **Kontrola odabira:** Svi viši pripadnici CAP-a nalaze se u evidenciji o kažnjavanju koju vodi FBI i koja se provjerava prilikom odlučivanja o njihovoj podobnosti kao djelatnih vojnih osoba CAP-a;
- **Obuka:** Prije rada s kadetima, pripadnici CAP-a koji su stariji po činu, moraju završiti Program obuke za zaštitu kadeta;
- **Liderstvo:** Sve aktivnosti vezane uz kadete moraju biti pod odgovarajućim nadzorom. Zapovjednici moraju biti vrlo pozorni pri odabiru starijih djelatnih vojnih osoba i kadeta koji su zaduženi za vođenje i nadzor nad kadetskim aktivnostima. Generalno, to znači da najmanje dvije starije djelatne vojne osobe moraju nazočiti uvijek kada je to potrebno i izvodljivo. Ovaj uvjet istodobno štiti i starije pripadnike od lažnih optužbi za zloporabu položaja;
- **Seksualno zlostavljanje:** Kadeti ne smiju biti izloženi seksualnom zlostavljanju, fizičkom kontaktu, dodirivanju, izlaganju, sugestijama, ili drugim incidentima seksualne prirode;
- **Fizičko zlostavljanje:** Kadeti ne smiju biti izloženi primjeni fizičke sile, ili napadajima bilo koje vrste. Također, kadeti ne smiju biti prisiljavani na pretjerane fizičke vježbe;
- **Uvjeti kod prijavljivanja pritužbi:** Stariji pripadnici, kadeti, roditelji/staratelji kadeta trebaju prijaviti sve slučajeve sumnje u zlostavljanje zapovjedniku postrojbe, ili prvom nadređenom. Zapovjednik postrojbe izvješćuje o ovim navodima svog nadređenog, koji kontaktira časnika nadležnog za pravna pitanja i pravnog savjetnika ili izvršnog ravnatelja u Stožeru CAP-a. CAP zatim razmatra pritužbu o navodnom zlostavljanju i dužan je po zakonu kontaktirati odgovarajuću službu za zaštitu djece ili organe zadužene za istragu i krivično gonjenje u slučajevima zlostavljanja djece.

³⁵³ "Implementation of the Optional protocol to the Convention on the Rights of the Child on the involvement of children in armed conflict" (Provedba Fakultativnog protokola uz Konvenciju o pravima djeteta koji se odnosi na angažiranje djece u oružanom sukobu), Prvo periodično izvješće Norveške, siječanj 2006., str. 2, dostupan na <<http://www.ohchr.org/english/bodies/crc/docs/AdvanceVersions/CRC.C.OPAC.NOR.1.pdf>>.

³⁵⁴ Coalition to Stop the Use of Child Soldiers, "Submission to the UN Study on Violence against Children, with specific reference to children in military schools and to children in peacetime government forces", (Koalicija za zaustavljanje korištenja djece vojnika, "Podnesak UN-ovoj studiji o nasilju protiv djece s posebnim osvrtom na djecu u vojnim školama i djecu u vladinim snagama u vrijeme mira"), ožujak 2005.

³⁵⁵ Vidi <http://level2.cap.gov/documents/CPPT_Student_Guide_DRAFT.pdf>.

U UK, kadetski programi uključuju Kombinirane kadetske snage, Pomorski kadetski korpus, Vojne kadetske snage i Korpus za obuku u zrakoplovstvu. Kadeti obično počinju s ovim programom između 12 i 14 godina, ali onog trenutka kada napune 18 godina na njih se primjenjuju slična pravila kao i ona koja se odnose na odrasle instruktore.

Opće dobro kadeta zaštićeno je zakonskim propisima o zaštiti djece i aranžmanima sličnim onim koji se odnose na druge organizacije mladeži. Primjerice, Organizacija kadeta u zrakoplovstvu preispituje sve odrasle osobe kroz Ured za krivičnu evidenciju, organizira formalnu obuku odraslih osoba u odori i ističe važnost obveze zaštite.

Prilikom preispitivanja Izvješća iz Deepcuta, Odbor za obranu UK je primijetio da kadetske organizacije, zato što podliježu zakonu o zaštiti djece, imaju daleko sveobuhvatniji pristup prema svojim obvezama o zaštiti, nego što je to slučaj sa oružanim snagama. Odbor je preporučio da Ministarstvo obrane razmotri da li bi aspekti aranžmana zaštite u kadetskoj organizaciji bili adekvatni za zaštitu najmlađih novaka u oružanim snagama.³⁵⁶

8. Najbolje prakse i preporuke

- Međunarodne pravne obveze svake države članice trebaju biti integrirane u domaće zakonske propise prema kojima su službene osobe zadužene za novačenje i drugi vojni službenici odgovorni za njihovu učinkovitu provedbu, posebno Fakultativnog protokola uz Konvenciju o zaštiti djeteta, koji se odnosi na uključivanje djece u oružani sukob;
- Roditelji, ili zakonski staratelji, trebaju se aktivno uključiti u najvećoj mogućoj mjeri u proces odabira i novačenja.
- Potencijalnim novacima i njihovim roditeljima ili zakonskim starateljima treba, prije nego što daju svoju konačnu suglasnost, dati potpune i detaljne informacije o svim aspektima novačenja i procesa upoznavanja, uključujući i specifičnu prirodu obveze koja se preuzima prijavljivanjem u oružane snage;
- Novcima koji stupaju u oružane snage prije navršених 18 godina starosti i koji nisu zadovoljni nastavkom vojne karijere treba dati mogućnost da, prije kraja obuke, istu prekinu;
- Procedure i prakse unutar vojnoga ustroja trebaju odražavati obvezu zaštite i skrbi, tako što će pružiti posebnu zaštitu osobama mlađim od 18 godina, i tako što konačna odgovornost za jamstvo njene provedbe leži na zapovjednim časnicima;
- Preventivne mjere trebaju osigurati da djeca ne budu izložena riziku od zlorabe položaja, tako što će se strogo provjeravati profesionalna povijest časnika ili supervizora angažiranih u obuci;
- Sveobuhvatni program obuke za instruktore treba odražavati odgovornosti, koje su uključene u obrazovanje i rad sa mladim novacima;
- Sve vojne službe su, i trebaju se smatrati, odgovornim za prijavljivanje zlorabe i zlostavljanja na prvoj instance pri bilo kakvom znaku nepropisnog postupanja;
- Svaka pritužba na zlostavljanje, nasilno ponašanje ili uznemiravanje, treba rezultirati u istrazi, koja će se provesti neovisno o umiješanoj postrojbi i rezultirati odgovarajućim stegovnim ili administrativnim mjerama, ovisno o potrebi. Posebno je potrebno poduzeti mjere zaštite osobe koja se žali, ukoliko je to potrebno, a takva osoba mora biti stalno informirana o ishodu istrage;
- Obitelji djelatnih vojnih osoba i službenika i namještenika, moraju imati u potpunosti pristup svim službama podrške, uključujući obrazovanje, zdravstvo i socijalnu zaštitu;

³⁵⁶ "Obveza o skrbi", *op. cit.*, bilješka 333.

- Trebaju postojati jasne procedure i upute u slučajevima sumnje u zlostavljanje djece djelatnih vojnih osoba oružanih snaga, nasilja ili nebrige, uključujući, kada je potrebno, intervenciju vanjskih službi;
- Vojne strukture, koje daju podršku programima za kadete, trebaju osigurati odgovarajuću politiku zaštite interesa djece;
- Obveznu vojnu obuku za sve učenike u školama općeg i strukovnog usmjerenja treba izbjegavati i proglasiti nezakonitom, jer ona predstavlja kršenje međunarodnih standarda o ljudskim pravima.

Poglavlje 16.

Sprečavanje zlostavljanja djelatnih vojnih osoba

Pripadnici oružanih snaga, bilo da su unovačeni ili dragovoljci, predstavljaju dio zapovjednog lanca u kojem su interesi pojedinca podređeni zahtjevima vojne dužnosti. No, oni ipak ostaju građani u odori, i moraju imati ista prava kao i civili, bez štete po vojnu stegu.³⁵⁷ Rastuće priznavanje jednakih prava djelatnim vojnim osobama, kao i ostalom dijelu pučanstva, postupan je proces u kojem Europski sud za ljudska prava igra bitnu ulogu razvijanjem koncepta “građana u odori”. Prema ovom konceptu, poštovanje prava koja su zajamčena Europskom konvencijom za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda, ne prestaje na vratima vojarne. Iako operativna učinkovitost oružanih snaga znači i restrikciju određenih prava, ljudska prava, koja se ne mogu derogirati, moraju biti zajamčena svim pripadnicima oružanih snaga, bez obzira na njihov status, na apsolutan način i bez ikakvih restrikcija. Nema nikakvih odstupanja od prava na život; zabrane nečovječnog ili ponižavajućeg postupanja, ili zabrane ropstva ili položaja ropske ovisnosti, prisilnog ili obveznog rada.³⁵⁸

Vojna struka može sačuvati svoje dostojanstvo i profesionalnost jedino ako se poštuju ljudska prava vojnika. Brutalnost, institucionalizirano nasilničko ponašanje, nasilje, zlostavljanje i mučenje, predstavljaju ozbiljna kršenja prava djelatnih vojnih osoba, koja se ne mogu opravdati bilo kakvim okolnostima ili bilo kojom tradicijom. Prema Parlamentarnoj skupštini Vijeća Europe:

Zlostavljanje, nasilništvo, brutalnost, mučenje, loša ishrana, bolest, pretjerano iskorištavanje, koje ponekad rezultiraju ozbiljnim fizičkim posljedicama ili čak smrću...isuviše veliki broj mladih novaka u Europi izložen je takvoj sudbini tijekom služenja vojnog roka.³⁵⁹

Ovo poglavlje ide tragom dobrih praksi u svezi sa zaštitom prava djelatnih vojnih osoba oružanih snaga *vis-à-vis* nepravilnog postupanja i posebno u odnosu na nasilničko postupanje ili zastrašivanje (rituali inicijacije), prakse koje su i dalje uobičajene u oružanim snagama velikog broja država.

Očigledno je da je pitanje zlostavljanja usko povezano s drugim pitanjima o kojim je bila riječ u nekim drugim poglavljima u ovoj knjizi, poglavito u poglavlju 12., “Etničke jezične manjine u oružanim snagama” (etničke i jezične manjine mogu biti izložene velikom riziku uznemiravanja ili zastrašivanja na rasnim osnovama); poglavlje 13., “Žene u oružanim snagama” (dominacija seksualnog uznemiravanja i seksualnog nasilja prema ženama u oružanim snagama); poglavlje 14., “Homoseksualci i homoseksualke u oružanim snagama” (homoseksualci oba spola su ponekad izloženi zlostavljanju i uznemiravanju zbog svoje seksualne orijentacije); poglavlje 15., “Djeca u oružanim snagama” (mladi novaci su vrlo često zlostavljani); poglavlje 17., “Radni uvjeti” (loši radni uvjeti često doprinose pojavi zlostavljanja); poglavlje 20., “Odgovornost zapovjednika i odgovornost pojedinca” (kompetentno liderstvo je prva crta obrane protiv zlostavljanja); i poglavlja 21. i 22., koja govore o vojnom pravosuđu, odnosno ombudsmanima.

³⁵⁷ Parlamentarna skupština Vijeća Europe, “Ljudska prava pripadnika oružanih snaga”, Doc. 10861, 24. ožujka 2006., stavak 53., dostupno na <<http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/WorkingDocs/Doc06/EDOC10861.htm>>.

³⁵⁸ *Ibid.*, stavak 54.

³⁵⁹ *Ibid.*, stavak 19.

1. Pitanja od interesa

Oružane snage igraju vrlo važnu ulogu u obrani društva od različitih prijetnji. Kao takve, one moraju u svako doba biti spremne štiti i podržavati ustav, državne institucije, i središnje vrijednosti društva. Zapravo, vojne institucije ne treba smatrati za autonomno područje izolirano od društva, nego one trebaju biti čvrsto integrirane unutar društva. Standardi ljudskih prava, kao dio središnjih vrijednosti društva, primjenjuju se i na oružane snage. Uz ograničenja koja nameće vojna dužnost, sva ljudska prava se primjenjuju na oružane snage, bez obzira na čin, da li se radi o profesionalnim vojnicima ili novcima, čime se oni smatraju građanima u odori.³⁶⁰ No i pored toga, psihičko i fizičko nasilje su i dalje među glavnim problemima sa kojim se suočavaju oružane snage u velikom broju država. Nedavno objavljeni slučajevi zlostavljanja djelatnih vojnih osoba oružanih snaga u OEES regiji, a naročito onog koje se odnosi na mlade novake koji su najranjivija skupina u vojsci, ponovno je privukla pozornost na ovu pojavu. Previše je čest slučaj da mladi novaci budu izloženi zlostavljanju, nasilničkom ponašanju, brutalnosti, mučenju, lošoj ishrani i bolestima, što može imati fizičke i psihičke posljedice, ili čak rezultirati smrću.³⁶¹ Običaj da se mladi novaci podvrgavaju raznim (vrlo često neformalnim) testovima izdržljivosti u smislu inicijacije, praksa koja je još uvijek prisutna u nekim državama članicama OEES-a, je nešto što posebno zabrinjava.

Ovakvo prakticiranje inicijacije varira u velikoj mjeri od pukovnije do pukovnije i od jedne države do druge, u smislu da li se takvo postupanje smatra za prihvatljivo, ili ne. Nečovječno postupanje pokriva "najmanje takvo postupanje koje namjerno prouzrokuje tešku bol, mentalnu ili fizičku i koje u određenoj situaciji nije opravdano" i postupanje koje je bilo "s predumišljajem i primjenjivano više sati u kontinuitetu i koje je prouzrokovalo ili stvarnu tjelesnu povredu ili intenzivnu fizičku i mentalnu patnju".³⁶²

"Patnja i time izazvana bol moraju biti jači od neizbježnog elementa patnje ili poniženja koji se povezuje s datim oblikom legitimnog postupanja ili kažnjavanja".³⁶³

Faktori koji uzrokuju zlostavljanje

Sljedeće situacije ili uvjeti povećavaju šanse za nasilničko ponašanje i druge oblike zlostavljanja u oružanim snagama.

1. Rituali inicijacije u postrojbi igraju važnu i legitimnu ulogu u njegovanju kohezije i morala u postrojbi. Rituali inicijacije su ceremonije, koje se organiziraju tijekom, ili na kraju, temeljne početne obuke novaka i na njima se testira fizička i mentalna spremnost novaka. Ponekad ovo testiranje može ići do krajnjih granica izdržljivosti. Rituali inicijacije testiraju i označavaju prelazak novaka iz civilnog u vojni život, proces koji se ponekad naziva "mučeništvo" jer se civilni identitet novaka zamjenjuje kroz proz proces patnji i obreda inicijacije.³⁶⁴ Većina ovakvih obreda se odvija u potpunoj izolaciji i organiziraju ih kolege, vrlo često bez ikakve kontrole od strane vojnih lidera. Postoji uvijek rizik od zlostavljanja, jer prijelaz iz civilnog života (gdje je sve poznato) u vojni život (u kojem važe nova pravila) znači da novaci postaju osjetljivi na pritisak koji vrše njihove kolege. Iako je uglavnom općepoznato da ovi rituali inicijacije mogu imati i pozitivnu simboličku funkciju, oni ipak mogu rezultirati ekscesima, koji mogu dovesti do fizičke

³⁶⁰ "Memorandum of Deepcut and Beyond", (Memorandum o slučaju Deepcut i više), Odbor Donjeg Doma za Zakon o oružanim snagama, 14. veljače 2006., London, dostupno na <<http://www.publications.parliament.uk/pa/cm200506/cmselect/cmarmed/828/828we13.htm>>.

³⁶¹ "Human rights of members of the armed forces" (Ljudska prava pripadnika oružanih snaga), *op. cit.*, bilješka 357., pasus 19.

³⁶² Ovo se zasniva na sudbenoj praksi nekadašnjeg Europskog povjerenstva za ljudska prava, *Kudla protiv Poljske*, Europski sud za ljudska prava, 26. listopada 2000., *European Human Rights Reports*, svezak 35., 2002., str. 198., pasus 92.; i Europsko povjerenstvo za ljudska prava, *Grčki predmet*, Izvješće od 5. studenoga 1969., *Yearbook of the European Convention of Human Rights* (Strasbourg: Council of Europe, 1969), svezak 12., str. 186.

³⁶³ *Kudla protiv Poljske*, *ibid.*, pasus 92. Ako se primijeni na vojne novake, ovo postupanje treba ići dalje od patnji i poniženja koji se obično povezuju sa vojnom službom da bi se smatralo za ponižavajuće.

³⁶⁴ Erving Goffman, *Asylums: Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates* (Eseji o socijalnoj situaciji mentalnih pacijenata i ostalih osoba lišenih slobode) (New York: Doubleday, 1961.).

ili mentalne povrede. Iz tih razloga potrebno je napraviti razliku između pozitivnih obreda i izravnog nasilničkog ponašanja, koje je perversna manifestacija sile. Human Rights Watch, u svom izvješću o zlostavljanju vojnika u Ruskoj Federaciji³⁶⁵, predlaže test za razlikovanje onih aktivnosti koje jačaju *esprit de corps* i onih koje kao takve predstavljaju nezakonito i ponižavajuće postupanje. Neke aktivnosti same po sebi ne moraju predstavljati nečovječno ili ponižavajuće postupanje, ali ako su pretjerane i traju duže vrijeme, ili ako uključuju opasnost i nasilje, one mogu prijeći granicu i postati nečovječno i ponižavajuće postupanje. Primjerice, uskraćivanje sna ili hrane, kao dio obreda inicijacije, ne mora nužno predstavljati ponižavajuće postupanje, ali uskraćivanje hrane u značajnijoj mjeri, ili sna tijekom jednog dužeg vremenskog razdoblja, moglo bi se smatrati ponižavajućim ili nečovječnim.³⁶⁶

2. Zatim, potreba održavanja stege, ako je pretjerana, može, vrlo često, dovesti do nasilja. Stroga pravila o podređenosti i uvjetovanje bespogovornog izvršavanja zapovijedi, koje izdaju zapovjednici, često rezultiraju posljedicama po odnos između zapovjednika i vojnika. Pristup koji sve više prevladava jeste da je potrebno stegu uvoditi što je moguće prije među vojnike, tako da se mogu poduzimati radikalne i izravne mjere. Prekoračenje ovlasti koje imaju zapovjednici, primjerice, verbalno ili fizičko kažnjavanje, se, prema tome, vrlo često smatra nepotrebnim kod kažnjavanja podređenih. Uvjetovanost podređenošću može vojnike ograničavati u njihovu otvorenom iskazivanju pritužbi. Ekstremno tumačenje vojničkih vrijednosti, primjerice, totalna podređenost, može na taj način doprinijeti okruženju u kojem je zlostavljanje vrlo vjerojatno.

3. Ako ide dalje od imperativa održavanja vojne stege, vojna obuka za pripremu vojnika za rat ili sukobe, može također rezultirati kršenjem ljudskih prava. Obukom u vrijeme mira nastoje se simulirati uvjeti bitke; odatle potječe da su ekstremni osjećaji i teškoće suštinski dio vojne obuke. Od vojnika se očekuje da uče da se bore, i da moraju proći kroz mnoge poteškoće kako bi postigli borbenu spremnost. Dualizam između obuke u vrijeme mira i ratovanja može stvoriti poteškoće u pravljenju razlike između onoga što su legitimne metode obuke i onoga što je zastrašivanje.

4. Loši radni uvjeti, neodgovarajući objekti i loša prehrana mogu također biti faktori koji će dovesti do zlostavljanja. Pripadnici oružanih snaga generalno govoreći, a naročito novaci, mogu biti dodijeljeni i na zadatke koji nemaju vojni karakter. U nekim državama, primjerice, zapovjednici ili časnici zaduženi za pojedine postrojbe mogu "iznajmiti" novaka za obavljanje raznih privatnih poslova ili tražiti od njih da im popravljaju kuće ili stanove. Ovakva praksa se uklapa u koncept prisilnog rada. Vojnici mogu, isto tako, biti izloženi iznuđivanju, primjerice kada roditelji šalju novacima novac i hranu, što im se zabrani da zadrže i umjesto toga su prisiljeni da to daju nadređenima ili kolegama.³⁶⁷

5. Nedostatak transparentne i učinkovite kontrole i drugih mehanizama praćenja, kao i nepostojanje programa zaštite svjedoka, doprinosi opstajanju nasilničkog ponašanja u vojnim strukturama. U velikom broju slučajeva, istrage navodnih slučajeva zlostavljanja ostaju u rukama zapovjednog časničkog kadra, koji su sami zapravo predmet pritužbi ili kojima je u interesu da prikriju takve slučajeve. Da bi se uspješno borilo protiv zlostavljanja među pripadnicima oružanih snaga, oni moraju biti obavješteni o svojim pravima, a zapovjedni kadar mora imati jasne upute i biti adekvatno obučan za obnašanje svoje dužnosti s punim

³⁶⁵ Human Rights Watch, "The Wrongs of Passage: Inhuman and Degrading Treatment of New Recruits in the Russian Armed Forces", (Greške u prilazu: nečovječno i ponižavajuće postupanje s novim novacima u Oružanim snagama Ruske Federacije) listopad 2004., dostupno na <<http://hrw.org/reports/2004/russia1004>>.

³⁶⁶ *Ibid.*, str. 27.-28. Uporaba ekstremne fizičke vježbe kao oblika kažnjavanja u kontekstu prakse inicijacije nije sama po sebi ponižavajuća ili nečovječna, ali prisiljavanje na fizičku vježbu do stanja nesvijesti, pod prijetnjom sile, moglo bi predstavljati ponižavajuće postupanje ili kažnjavanje. Tjeranje novih novaka da obavljaju razne zadatke, kao dio inicijacije, ne predstavlja samo po sebi ponižavajuće postupanje, ali prisiljavanje novaka da živi u stanju ropske ovisnosti duže vrijeme, pod prijetnjom nasilja, doseže ovu granicu.

³⁶⁷ *Ibid.*

autoritetom, a da istodobno poštuje prava onih koji su im potčinjeni. Zatim, učinkoviti eksterni i interni mehanizmi praćenja trebaju omogućiti kažnjavanje, a time i odvracanje od zlostavljanja i zloporabe položaja u oružanim snagama. Reputacija i učinkovitost oružanih snaga su, doista, uvjetovani eliminacijom oprosta od kazne za takve slučajeve.

Žurna potreba rješavanja problema zlostavljanja

Svako zlostavljanje treba riješiti iz najmanje tri razloga. Prvo, zabrana okrutnog, nečovječnog ili ponižavajućeg postupanja predstavlja temeljno ljudsko pravo. Po međunarodnom pravu, nikakvo odstupanje, čak ni ono uvjetovano uvjetima posebnim za vojnu dužnost, nije dopušteno (vidi tekst dolje). Drugo, zlostavljanje stvara strah i nepovjerenje među vojnicima. Teror i sumnja ne mogu biti dobri instrumenti za kovanje kohezije u vojnim postrojbama, što je neophodan uvjet uspješnog angažmana u ratu, sukobima ili mirovnim operacijama. Treće, roditelji zlostavljanih novaka i društvo šire gledano, prezirat će državnu instituciju koja im uništava njihove sinove i kćeri. Sustavno zlostavljanje će dovesti do društva koje nema poštovanja za vojsku, kao i do izbjegavanja novačenja i porasta broja onih koji izlaze iz vojske. Ovo sigurno nije nešto čime se može ponositi ili čemu teži bilo koja državna institucija.

2. Međunarodne obveze poštovanja ljudskih prava

Kao građani u odori, pripadnici oružanih snaga moraju imati ista prava kao i civili. Dok se zaštita i promocija nekih građanskih i političkih prava, kao što su sloboda izražavanja i sloboda misli, savjesti, vjeroispovijedi i uvjerenja, mogu kvalificirati u svjetlu vojnih dužnosti, svi pripadnici oružanih snaga, bez obzira na njihov status, moraju uživati određena neotuđiva temeljna prava i slobode, na apsolutan način i bez ikakvih restrikcija. Posebno, nikakvo odstupanje nije moguće od **prava na život**, imajući na umu, svakako, inherentne opasnosti vojne profesije (članak 2. Europske konvencije za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda i članak 6. Međunarodnog sporazuma o civilnim i političkim pravima). Pripadnici oružanih snaga imaju pravo **na zaštitu od nečovječnog ili ponižavajućeg postupanja** (čl. 3. Europske konvencije i čl. 7. Međunarodnog sporazuma). Ovo znači da novaci, odnosno novakinje, ne smiju biti izloženi ponižavajućem ili degradirajućem postupanju, primjerice tijekom izrazito stroge ili grube obuke, niti smiju biti podvrgavani mučenju, zlostavljanju, brutalnosti ili nekoj drugoj praksi koja bi se mogla smatrati za nečovječno ili ponižavajuće postupanje ili kažnjavanje. **Zabrana ropstva, ropске ovisnosti, prisilnog ili obveznog rada** (čl. 4. Konvencije), prema kojoj se ne smije zahtijevati od novaka da izvode zadatke koji su nekompatibilni s temeljnom zadaćom, niti ih se može tjerati na obvezan ili prisilan rad, predstavljaju relevantna pitanja obrađena u ovom poglavlju. Ova prava su, također, ponovno potvrđena u UN-ovoj Konvenciji³⁶⁸ protiv mučenja i drugog nečovječnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja.³⁶⁹ Gore spomenuta opća ljudska prava ne mogu biti ograničena, čak ni zbog zahtjeva vojne naravi.

Istraga u slučaju zlostavljanja : pravo na pravično suđenje

Kada dođe do nasilja, pripadnici oružanih snaga imaju **pravo na pravnu zaštitu** (članak 5. Europske konvencije) i **pravo na pravično suđenje** pred neovisnim i nepristranim sudom (čl. 6. Europske konvencije i čl. 14. i 15. Međunarodnog sporazuma). U postupku ulaganja službene žalbe pred vojnim sudovima treba voditi računa da uvjeti uhićenja i lišenja slobode budu sukladni zakonu i u suglasnosti s relevantnim člancima Europske konvencije i Međunarodnog sporazuma (postojanje odgovarajućih pravnih lijekova, pravičnosti postupka, nepristranosti, neovisnosti suda, zakonitosti uhićenja ili pritvora novaka). Međutim, nekoliko država članica OEES-a uložilo je prigovore na ove članke (vidi poglavlje 21., “Stega i vojno pravosuđe”).³⁷⁰

³⁶⁸ Dostupno na <<http://www.ohchr.org/english/law/cat.htm>>.

³⁶⁹ Dostupno na <<http://www.cpt.coe.int/EN/documents/ecpt.htm>>.

³⁷⁰ Azerbejdžan, Češka Republika, Francuska, i Slovačka su, primjerice, uložile prigovor na članke 5. i 6. Europske konvencije o ljudskim pravima; Armenija, Litvanija, Moldavija, Portugal, Rusija, i Ukrajina su stavile prigovor na članak 5. ove Konvencije. Za potpuni popis prigovora na Međunarodni sporazum o građanskim i političkim pravima vidi <http://www.ohchr.org/english/countries/ratification/4_1.htm#N18>.

Vijeće Europe

Dragocjen izvor smjernica je sudbena praksa Europskog suda za ljudska prava, čiji značaj ide dalje od država članica Vijeća Europe. Prema tumačenju ovog Suda, Konvencija smatra djelatne vojne osobe za "građane u odori", tj. oni i službenici i namještenici u oružanim snagama, zadržavaju svoja građanska i politička prava, koja su modificirana tako da odgovaraju vojnom kontekstu.

Pristup "građanin u odori" su preuzele mnoge međunarodne organizacije i usvojile preporuke kojima se osuđuje široko rasprostranjeno kršenje prava vojnika i traži od država članica da poduzmu mjere kako bi okončale takvo kršenje i u potpunosti provele koncept "građani u odori". Parlamentarna skupština Vijeća Europe, primjerice, stalno pokazuje svoj interes za ovo pitanje. Ona je, 1998., usvojila Rezoluciju 1166. i Preporuku 1380. o ljudskim pravima novaka, u kojima iznosi svoj stav da novake, kao i sve pripadnike oružanih snaga, treba smatrati za "građane u odori" i koji, prema tome, trebaju "uživati ista prava i temeljne slobode, osobito one koje im daje Europska konvencija o ljudskim pravima i uživati istu pravnu zaštitu kao i obični građani". Parlamentarna skupština je, također, nedavno usvojila Preporuku 1742. (2006.) o ljudskim pravima djelatnih vojnih osoba oružanih snaga, u kojoj se posebna pozornost ukazuje zlostavljanju djelatnih vojnih osoba i službenika i namještenika u oružanim snagama, a posebno novaka, kao najranjivije skupine u okviru oružanih snaga.³⁷¹

Obveze OEES-a

OEES je također iskazao svoju spremnost usmjerenu ka eliminaciji svih oblika mučenja i drugog okrutnog i nečovječnog ili ponižavajućeg postupanja. U svakoj prilici, države članice OEES-a se obvezuju da će istražiti sve navodne slučajeve mučenja i krivično goniti počinitelje. One su, također, iskazale svoju spremnost i obvezu da uključe konkretne odredbe u cilju iskorjenjivanja mučenja iz svojih programa obuke i obrazovanja, za sve one, koji rade na provedbi zakona, vojnih i policijskih snaga.³⁷² **OEES-ov Kodeks ponašanja u svezi s vojno-političkim aspektima sigurnosti** je naročito relevantan kada je riječ o pripadnicima oružanih snaga, jer obvezuje države članice da osiguraju da pripadnici vojnih službi, službi sigurnosti i drugih snaga, mogu uživati i provoditi svoja ljudska prava i temeljne slobode (vidi tekst pod 16.1).

³⁷¹ Preporuka 1742. (2006.) Parlamentarne skupštine Vijeća Europe. Vidi također "Human rights of members of the armed forces" (Ljudska prava pripadnika oružanih snaga), *op. cit.*, bilješka 357. Parlamentarna skupština Vijeća Europe je također posvetila posebnu pozornost na neke određene točke, razmatrajući pitanje prava profesionalnih pripadnika na udruživanje i prava prigovora savjesti na služenje vojnog roka, koja se smatraju za temeljnu komponentu prava na slobodu misli, savjesti, vjerskog ili drugog uvjerenja.

³⁷² Budimpešta 1994., Odluke: VIII. Humane dimenzije, pasus. 20.

16.1:

OESS-ov Kodeks ponašanja u svezi s vojno-političkim aspektima sigurnosti³⁷³

32. Svaka će država članica osigurati da pripadnici vojnih, sigurnosnih i drugih snaga, mogu uživati svoja ljudska prava i temeljne slobode, kako je to predviđeno dokumentima OESS-a i međunarodnim pravom, u suglasnosti s relevantnim ustavnim i zakonskim odredbama i uvjetima službe.

33. Sve će države članice osigurati odgovarajuće pravne i administrativne procedure za zaštitu prava svih djelatnih vojnih osoba svojih oružanih snaga.

3. Sprečavanje nasilničkog ponašanja

Moguće je poduzeti više mjera, kako bi se spriječilo zlostavljanje i zloraba položaja u oružanim snagama i borilo protiv kulturnog okruženja koje tolerira ovakvu praksu. Ove mjere uključuju: (1.) zabranu nelegalnih rituala inicijacije; (2.) poduku i obuku novoprimljenih novaka i zapovjednog kadra; (3.) osiguranje kompetentnog liderstva na razini časnika i dočasnika, i; (4.) poboljšanje radnih uvjeta.

Zabrane nelegalnih obreda inicijacije (mučenja)

Jasna zabrana nedopuštenih ceremonija inicijacije je vrlo važna kao osnova za krivično gonjenje i kažnjavanje nedopuštene prakse. Britansko Ministarstvo obrane je 1980., primjerice, donijelo cijeli niz mjera koje se odnose na nasilničko ponašanje, od kojih je najvažnija bila uvođenje eksplicitne zabrane nedopuštene prakse inicijacije.³⁷⁴ (vidi tekst pod 16.2).

16.2

Državni propisi za vojsku: zabrana nedopuštenih ceremonija inicijacije u Ujedinjenom Kraljevstvu³⁷⁵

“Temeljni elementi stega i vojne učinkovitosti nemaju nikakve veze s bilo kakvim nedopuštenim ili drugim ritualima inicijacije, čiji je cilj zastrašivanje ili uzrokovanje fizičkog ili psihičkog ponižavanja bilo kojeg pojedinca. Takvo ponašanje bi bilo u izravnoj suprotnosti sa zahtjevima obuke o moralu i dobrom liderstvu ... Pritužbe o navodnim nedopuštenim aktivnostima treba uputiti Ogranku za posebne istrage u smislu pokretanja stegovnog postupka protiv pokretača i drugih sudionika, sukladno Zakonu o vojsci iz 1955. Sadržaj ovog stavka treba najmanje jedanput godišnje ponoviti u svim formacijama, uključujući zapovijedi postrojbama i nižim formacijama.”

Obuka

Obuka igra važnu ulogu u obučavanju djelatnih vojnih osoba oružanih snaga o njihovim pravima. Ovi tečajevi trebaju, također, promovirati vrijednosti drugarstva i lojalnosti među pripadnicima oružanih snaga; klima međusobnog povjerenja i poštovanja je nešto što nesumnjivo vodi ka jačanju kohezije, te prema tome i operativne sposobnosti neke postrojbe. Naponi u izgradnji svijesti i praktični tečajevi, o tomu kako riješiti probleme nasilničkog ponašanja, trebaju biti dio nastavnog programa u časničkim školama. U jednom broju država članica OESS-a, primjerice u Austriji, Bjelorusiji, Francuskoj, Gruziji, Norveškoj, Rusiji,

³⁷³ OESS-ov Kodeks ponašanja u svezi s vojno-političkim aspektima sigurnosti, 1994.

³⁷⁴ James K. Wither, “Battling Bullying in the British Army 1987 – 2004” (Borba s nasilništvom u Britanskoj vojsci), *The Journal of Power Institutions in Post-Soviet Societies*, br. 1., 2004., dostupno na <<http://www.pipss.org/document46.html>>.

³⁷⁵ Državni propisi za vojsku, revidirano izdanje, ožujak 1996., IAC 13206, London, Her Majesty's Stationery Office, Part 6, stav 5.201A.

Turskoj i Ukrajini, časnici se obučavaju kako izaći na kraj s nasilničkim ponašanjem i oni prolaze obuku identificiranja i sprečavanja ove prakse nasilničkog ponašanja. Irska je još jedan primjer, jer svi novoprimljeni pripadnici obrambenih snaga prolaze obuku o tome što predstavlja neodgovarajuće ponašanje i, što je još bitnije, kako tražiti ispravljanje tog problema ili kako uložiti žalbu protiv osobe koja se prema njima ponaša na neodgovarajući način. Ovakvu uputu im daje časnik koji zapovijeda postrojbom za obuku i koji je odgovoran za obuku, bez obzira je li ona namijenjena općenito za vojnike ili časničke kadete. U ovom predavanju se naglašava uloga koju ima zapovjedni časnik u rješavanju žalbi. Svi novi polaznici dobijaju Priručnik s informacijama za nove pripadnike oružanih snaga³⁷⁶ (vidi tekst pod 16.3).

16.3

Irska: Priručnik s informacijama za nove pripadnike obrambenih snaga³⁷⁷

Cilj ovog priručnika je da se pruže sljedeće informacije onima koji se prijavljuju u oružane snage:

- Njihove odgovornosti i obveze;
- Detaljni uvjeti angažiranja;
- Njihova prava kao djelatnih vojnih osoba obrambenih snaga;
- Zdravstvena politika i sigurnost;
- Međuljudski odnosi;
- Neprihvatljivo ponašanje, uznemiravanje i nasilničko ponašanje;
- Kako spriječiti nasilničko ponašanje; i
- Kako tražiti pravni lijek i ulagati žalbu.

Kompetentno vodstvo

Uz obuku, kompetentni lideri igraju vrlo važnu ulogu u stvaranju kohezivnih borbenih postrojba od djelatnih vojnih osoba oružanih snaga. Lideri upućuju na svrhu, smjer i pružaju motivaciju. Lideri su ti koji promoviraju klimu kohezije ugradnjom stege i osjećaja obveze u svoje postrojbe; zapovjednici imaju također važnu ulogu u poduzimanju mjera protiv nasilničkog ponašanja. U Kanadi, Češkoj Republici, Njemačkoj, Gruziji, Latviji, Litvaniji, Norveškoj, Poljskoj, Portugalu, Ujedinjenom Kraljevstvu, SAD-u i Ukrajini, časnici organiziraju rutinske i ad-hoc provjere u cilju otkrivanja i sprečavanja nedopuštene prakse inicijacije. Primjerice, u mnogim državama članicama OESS-a, primjerice u Austriji, Azerbejdžanu, Belgiji, Danskoj, Luxembourg i Švicarskoj, časnici imaju instrukcije da istraže bilo koji oblik zlostavljanja i da strogo i dosljedno primjenjuju stegovne kazne (politika isključivanja svake tolerancije). U ovom kontekstu, zapovjedni časnici ne odgovaraju samo za sigurnost i dobrobit svih djelatnih vojnih osoba pod njihovim zapovjedništvom, nego imaju i obvezu da prijave kršenja vojnog zakona i vojnih kodeksa nadležnim vlastima, kako bi se sproveda istraga, razmotrio slučaj, presudilo i poduzele zakonske mjere (vidi tekst dolje).

Poboljšanje radnih uvjeta

Još jedna mjera za sprečavanje i smanjivanje kršenja ljudskih prava u oružanim snagama je poboljšanje uvjeta rada i života djelatnih vojnih osoba u oružanim snagama. Loši radni uvjeti, neodgovarajući objekti, loša prehrana i niske plaće, mogu doprinijeti lošem postupanju s pripadnicima oružanih snaga, novacima naročito, tako da se od njih zahtijeva da obavljaju privatne zadaće koje nemaju vojni karakter, primjerice da rade na polju ili u tvornicama.

³⁷⁶ Upitnik ODIHR-DCAF-a, pitanje 47b.

³⁷⁷ *Defence Forces New Entrants Information Handbook (Priručnik s informacijama za nove pripadnike obrambenih snaga)*, Stožer obrambenih snaga, Irska, studeni 2006.

4. Vanjske organizacije koje se bave praćenjem i pitanjima zlostavljanja u oružanim snagama

Pored mjera koje se poduzimaju unutar oružanih snaga, vanjska supervizija nad oružanim snagama od strane tijela koja nisu vojna, igra temeljnu ulogu u osiguravanju poštovanja ljudskih prava u vojarnama i u sprečavanju nasilničkog ponašanja.

Parlamenti, organizacije civilnog društva i druge vrste neovisnih organizacija i mediji su ti, kojima je često dopušteno da provode istrage o stanju ljudskih prava u oružanim snagama; prikupljene informacije se obično objavljuju u tematskim ili godišnjim izvješćima. Ova funkcija nadzora je vrlo bitna u smislu širenja informacija i promicanja razine svijesti o ovom pitanju u civilnom društvu i među vojnim pripadnicima, podjednako. Organizacije civilnog društva mogu pomoći parlamentima u provedbi kontrole nad vojskom. Mnoge države članice OEES-a dopuštaju, na različite načine, izvjestan stupanj vanjskog nadzora nad vojskom (vidi tekst pod 16.4).

16.4

Azerbejdžan, Luxembourg, Poljska, Švedska, Ruska Federacija: vanjski nadzor nad oružanim snagama³⁷⁸

Azerbejdžan

Prema članku 49. Zakona o medijima masovne komunikacije Republike Azerbejdžan, redoviti dopisnici imaju pravo prikupljanja, pripreme, uređivanja i objavljivanja informacija. Oni imaju status novinara prilikom obnašanja ove dužnosti.

Luxembourg

Vojne udruge ili vjerski prestavnici su često neslužbene točke kontakta u slučaju pritužbi od strane djelatnih vojnih osoba.

Poljska

Članovi Parlamenta, posebno članovi Parlamentarnoga povjerenstva za obranu, mogu provoditi istragu u svezi sa situacijom u oružanim snagama.

Švedska

Svaki građanin ima pravo dobiti informacije i dokumente koji ga zanimaju od oružanih snaga, a ovo pravo je ograničeno samo u slučaju da se radi o dokumentu koji je tajan. U tom smislu, svatko može provesti istragu u svezi s ljudskim pravima u oružanim snagama. Postoje i razne institucije ombudsmana, koje mogu voditi istrage, nakon što su uložene žalbe u svezi s kršenjem ljudskih prava.

Ruska Federacija

Ombudsman Ruske Federacije i nekoliko javnih organizacija mogu pratiti ili istraživati stanje u oružanim snagama, uključujući i situaciju u svezi s pravima sadašnjih i bivših djelatnih vojnih osoba u oružanim snagama.

Još jedan primjer predstavlja i istraživanje koje je proveo Vladimir Lukin, predstavnik za ljudska prava Ruske Federacije. U srpnju 2005., on je objavio posebno izvješće o zlostavljanju u Ruskim oružanim snagama i preporučio usvajanje raznih mjera, od bolje obuke do adekvatne novčane nadoknade, koju zaprimaju pripadnici oružanih snaga (vidi tekst pod 16.5).

³⁷⁸ Upitnik ODIHR-DCAF-a, Pitanje 7.

16.5

Zapažanja u svezi s građanskim pravima tijekom služenja vojnog roka i vojne službe: posebno izvješće povjerenika za ljudska prava Ruske Federacije³⁷⁹

Pravo na dostojanstvo

- Država i društvo trebaju priznati da nezakoniti odnosi predstavljaju glavni problem, ne samo u svezi sa zaštitom prava djelatnih vojnih osoba u oružanim snagama, nego i za osiguranje vojne spremnosti i obuke vojnika;
- Moraju se poduzeti mjere kako bi se obučili mladi zapovjednici i pripadnici oružanih snaga generalno... [a] čin narednika treba davati onima koji su profesionalni vojnici, [koji] su završili dovoljno dugu (u svakom slučaju dužu od pet mjeseci) obuku, i [koji] posjeduju kvalitete za vodstvo i menadžment; oni trebaju biti adekvatno plaćeni;
- Oružane snage trebaju imati ustroj vojne policije, čiji je mandat da provodi istrage, kao i ophodnje i dežure, da osigurava pratnju osobama lišenim slobode, prati i pregleda vojni teret. Od bitnog je značaja da tijela vojne policije ne budu ustrojena samo u vojnim garnizonima ili vojnim zonama, nego po teritorijalnom načelu. Zatim, oni ne trebaju odgovarati vojnim zapovjednicima i trebaju biti financirani kroz odvojenu stavku u proračunu.
- Sprečavanje nezakonitog postupanja, uključujući nasilničko ponašanje, zahtijeva netradicionalne pristupe vojnom novačenju. Primjerice, čini se da ima smisla razmotriti ustroj postrojba za obuku, u kojima bi bili novaci iz iste postrojbe. Oni bi mogli služiti u tim postrojbama većinu (najvjerojatnije polovicu) zakonom predviđenog roka.
- Vrijedilo bi pokušati da novaci koji su, uglavnom, iz istog područja (grada, okruga, regije i teritorija), budu u istoj postrojbi i da se takvim postrojbama dodijeli odgovarajući počasni naziv i uspostave vijeća vojnih veterana u kojima bi bili djedovi, očevi i starija braća novih novaka.
- Ideja vraćanja prakse formiranja posebnih postrojba na etničkoj osnovi ...također zaslužuje da bude razmotrena. Praksa novačenja zasnovana na etničkom podrijetlu pokazala se uspješnom u Oružanim snagama Ruskog Carstva. Danas se ovo načelo uspješno primjenjuje u oružanim snagama u nekoliko država.

Angažiranje djelatnih vojnih osoba oružanih snaga na zadatke koji nisu povezani s obavljanjem vojnih zadaća

- Angažiranje djelatnih vojnih osoba oružanih snaga na zadatke koji nisu povezani s obavljanjem vojnih zadaća bi, s pravom, trebalo smatrati za prisilan rad i prema tome nezakonit.

Pravo djelatnih vojnih osoba u oružanim snagama na adekvatnu naknadu

Mobiliziranim vojnicima treba biti zajmačena značajno povećana plaća.

Jedan drugi primjer neovisnog istražitelja, koji se bavio problemom nasilničkog ponašanja i zlostavljanja u oružanim snagama je Izvješće iz Deepcuta iz 2004., koje je podnio Nicholas Blake.³⁸⁰ Blake, koji je istraživao četiri smrtna slučaja u Centru za obuku Britanske vojske, ustanovio je da i pored zlostavljanja, nije bilo dokaza da su vojnici sami sebi oduzeli život, zato što su bili izloženi nasilju ili seksualno uznemiravani. Smrtonosne povrede nanese vatrenim oružjem kod četiri vojnika, koji su kao tinejdžeri bili u vojarni u Deepcutu između 1995. i 2002., izgleda da su bile nanese "vlastitom rukom."³⁸¹ Blake je također ustanovio da u Deepcutu nije postojao običaj nasilničkog ponašanja i zastrašivanja, koje bi odobravali ili dopuštali viši časnici. Tijekom svoje, 14 mjeseci duge istrage, Blake je, međutim, otkrio slučajeve zlostavljanja i seksualnog uznemiravanja, koji su prošli nekažnjeno i koje očigledno

³⁷⁹ "O soblyudenii prav grazhdan v svyazi s prokhozhdeniem voennoi sluzhby po prizyvu" [Poštovanje građanskih prava tijekom služenja vojnog roka], posebno izvješće povjerenika za ljudska prava u Ruskoj Federaciji, Moskva, 2005.

³⁸⁰ Nicholas Blake QC, *The Deepcut Review. A review of the circumstances surrounding the deaths of four soldiers at Princess Royal Barracks, Deepcut between 1995 and 2002* (Izvješće iz Deepcuta. Uvid u okolnosti smrti četiri vojnika u vojarni Princess Royal u Deepcutu između 1995. i 2002.), (London: The Stationery Office, 2006.). Kompletно izvješće je dostupno na <<http://www.official-documents.gov.uk/document/hc0506/hc07/0795/0795.pdf>>.

³⁸¹ *Ibid.*, 12.2.

nisu primijetili zapovjedni časnici.³⁸² Izvješće je istaknulo nekoliko faktora koji su mogli doprinijeti smrti ova četiri vojnika: loša kvaliteta smještaja, naročito sanitarni i higijenski uvjeti u vojarni, ograničen dijapazon rekreacijskih aktivnosti; kada su bili slobodni, vojnici nisu praktično mogli napustiti vojarnu; pristup oružju bez odobrenja; neformalne sankcije, poput dodatne straže.³⁸³ U Izvješću iz Deepcuta se, pored navođenja ovih nedostataka, naročito u režimu obuke, daje i jedan broj preporuka (vidi tekst pod 16.6).

16.6

Izvješće iz Deepcuta: odabrane preporuke³⁸⁴

- Vojska treba, rutinski, od ostalih tijela tražiti potvrdu navoda o medicinskoj i socijalnoj povijesti svojih djelatnih vojnih osoba, kao i pristup podacima o liječenju i drugoj povjerljivoj evidenciji. Takvi podaci su neophodni za potpunu procjenu kandidatove sposobnosti i mogu omogućiti centrima za obuku da saznaju više o nekoj određenoj posebnoj crti osobnosti, na koju treba obratiti pozornost.
- Instruktori moraju biti provjereni i adekvatno obučeni prije nego što im se dopusti da rade sa mladima;
- Svaki časnik, dočasnik, civilni instruktor i polaznik obuke moraju biti budni na bilo kakav znak zlostavljanja i dužni su o tome izvijestiti putem zapovjednog lanca, tako da se mogu poduzeti žurne i učinkovite radnje. Propust da se izvijesti o bilo kakvom znaku zlorabe položaja treba, sam po sebi, podlijeagati stegovnim sankcijama;
- Pritužbe o zlostavljanju, uznemiravanju ili nasilničkom ponašanju treba odmah staviti u nadležnost vojne policije;
- Potrebno je postaviti komesara za vojne žalbe, ili ombudsmana oružanih snaga;
- Svaki polaznik na stražarskoj dužnosti mora biti pod izravnim nadzorom dočasnika ili iskusnijeg odraslog vojnika;
- Minimalna starosna granica kada obučeni vojnici mogu biti na straži bez nadzora treba biti 18 godina.

5. Postupak žalbi u slučaju zlostavljanja

U slučaju zlostavljanja, vojni pripadnici imaju opciju da prvenstveno pokušaju riješiti problem pkroz zapovjedni lanac i sustav vojnog pravosuđa.

Vojni zapovjednici su odgovorni za sigurnost i dobrobit svih djelatnih vojnih osoba koje su pod njihovim zapovjedništvom; onaj zapovjednik koji naiđe na dokaze o zlostavljanju ili zloporabi položaja obvezan je istražiti taj slučaj i o njemu izvijestiti svoje pretpostavljene (u Estoniji, primjerice). Ako takva praksa pretstavlja zapravo krivično djelo, pretpostavljeni nadležan za pitanja stega, dužan je o tome obavijestiti nadležne istražne organe, primjerice javnog tužitelja u Njemačkoj ili vojnu policiju, kada je riječ o Češkoj Republici, koji mogu taj predmet podnijeti odgovarajućem sudu. Vojni pripadnici se smatraju odgovornim za nasilničko ponašanje ili uznemiravanje svojih podređenih ili kolega, ili u slučaju da dopuste takvo postupanje. U nekim državama, ovisno o težini djela, počinitelji mogu i krivično odgovarati (U Bjelorusiji i Francuskoj, primjerice). U SAD-u, primjerice, "Jednoobrazni kodeks vojnog pravosuđa" uključuje poseban članak o kažnjavanju, članak 93. : "Okrutnost i zlostavljanje". Zapovjednici mogu biti prisiljeni da se obrate savjetovalištu za pomoć, ili mogu biti kažnjeni ukorom, uskraćivanjem plaće, nemogućnošću promicanja, ili ponovnog

³⁸² M. Evans, "Nasilničko ponašanje odbačeno kao uzrok smrti u Deepcutu", *The Times*, 30. ožujka 2006. "Gospodin Blake je izjavio da je zapanjen da vojni tužitelj nije optužio instruktora iz Deepcuta, narednika čiji su inicijali navedeni kao BB, koji je fizički i verbalno zlostavljao polaznike obuke. Narednik, koji je napustio vojsku, jednu je novakinju udario posred lica "bez ikakvog razloga" i vozio bicikl preko "debelih" vojnika kojima je zapovjedio da se ispruže po zemlji. Tužiteljstvo je odredilo da nema vjerojatnoće za osuđujuću presudu i postupak "nije bio u interesu javnosti, uključujući i vojni inters" Narednik BB je bio jedan od desetak osoblja iz Deepcuta kojima je gospodin Blake poslao pisma u kojima ih upozorava da će njihovo ponašanje biti objelodanjeno u izvješću i da bi njihov identitet mogao biti poznat."

³⁸³ Blake, *op. cit.*, bilješka 380.

³⁸⁴ *Ibid.*

prijavljanja, otpustom iz službe, ili, u ozbiljnijim slučajevima, koji uključuju fizički napadaj, tešku povredu fizičkog integriteta, ili zlostavljanje podređenih, otpušteni ili izvedeni pred vojni sud (vidi poglavlje 21., “Stega i vojno pravosuđe”). Tekst 16.7 govori na koji se način počinitelji i časnici koji pomažu zlostavljanje mogu pozvati na odgovornost.

16.7

Pozivanje na odgovornost onih koji su izravni počinitelji u slučaju nasilničkog ponašaja ili časnika zaduženog za kontrolu koji su dopustili da dođe do takvog ponašanja³⁸⁵

Belgija

Stegovni propisi nalažu odgovornost pretpostavljenih za djela njihovih potčinjenih ako su ta djela nastala kao posljedica nemarnog odnosa pretpostavljenih, ili ako su pretpostavljeni imali, ili mogli imati saznanja o kršenju pravila od strane njihovih potčinjenih, a nisu poduzeli sve raspoložive mjere kako bi spriječili potčinjenog da izvrši nezakonitu radnju. Belgijski zakon predviđa kaznu za poslodavce koji ne prekinu nasilničko ponašanje u slučaju da je uložena žalba ili da postoji sudbena odluka u tom smislu.

Danska

Vojni pripadnici mogu se smatrati odgovornim prema Vojnom stegovnom zakonu, ako se nasilnički ponašaju ili ako uznemiravaju svoje potčinjene ili kolege. Ista pravila se primjenjuju na pretpostavljene koji dopuste svojim potčinjenim da se nasilnički ponašaju ili da uznemiravaju druge. U takvim slučajevima sankcije variraju ovisno o težini djela; od ukora do novčane kazne. U težim slučajevima, oni mogu odgovarati i po Vojnom krivičnom zakonu.

Francuska

Nasilničko ponašanje je kažnjivo po zakonu.

Počinitelji i časnici koji dopuste da do njega dođe bit će izvedeni pred nadležni sud, koji može biti i civilni (ovisno o težini djela).

Švicarska

Počinitelji zlostavljanja mogu biti suočeni s kaznom do tri godine zatvora. Međutim, osoba koja je pretrpjela štetu mora uložiti žalbu.

Zatim, nekoliko država članica OEES-a je uspostavilo **urede ombudsmana** koji pomažu u vojnom lancu zapovijedanja i sustavu vojnog pravosuđa, kako bi se poštovala vladavina prava u oružanim snagama i promovirala transparentnost i odgovornost u strukturama obrane i fokusirala pozornost na probleme u praksi koji traže korektivno djelovanje³⁸⁶ (vidi poglavlje 22. “Ombudsmani”).

6. Najbolje prakse i preporuke

- U obuci, vojni pripadnici, naročito zapovjedni kadar, moraju biti pozorno testirani i dobro informirani o svojim pravima i onome što predstavlja nasilničko ponašanje;
- Časnici moraju proći odgovarajuću obuku o postupku ulaganja žalbi;
- Potrebno je razraditi odgovarajuća načela za smjernice, kako zapovjedni kadar treba postupati sa svojim vojnicima;
- Svaki časnik i dočasnik treba obratiti pozornost na bilo kakav znak zlostavljanja ili zlorabe položaja i obavezan je izvijestiti o tome, kroz zapovjedni lanac, kako bi se moglo žurno i učinkovito djelovati;
- Zapovjednici trebaju koristiti svoj položaj lidera, kako bi spriječili i kaznili pojave zlostavljanja;

³⁸⁵ Upitnik ODIHR-DCAF-a, pitanje 52.

³⁸⁶ “Vojni ombudsmani”, *op. cit.*, bilješka 338.

- Zapovjednici trebaju promovirati kulturu obostranog povjerenja i poštovanja, umjesto straha i kažnjavanja;
- Pripadnicima vojske, koji su bili izloženi uznemiravanju ili nasilju, trebaju biti dostupni mehanizmi ulaganja žalbi;
- Pritužbe/žalbe u svezi sa zlostavljanjem, uznemiravanjem ili nasilničkim ponašanjem treba istražiti i kazniti;
- U vojsci se ne smije tolerirati nasilničko ponašanje;
- U zakonskim propisima mora postojati eksplicitna zabrana prakse inicijacije;
- Država treba stalno istraživati uzroke kršenja ljudskih prava u vojsci i reagirati na odgovarajući način;
- Ministarstva obrane trebaju surađivati sa NVO sektorom i medijima i “otvoriti vrata” jačanju transparentnosti u svojim vojnim postrojbama;
- Vanjskim institucijama, kao što su ombudsmani, komesari za ljudska prava, nevladine organizacije, ili posebna povjerenstva za istragu, treba omogućiti da prate kako se poštuju ljudska prava u oružanim snagama. Isto tako je potrebno usvojiti preporuke za uvođenje promjena u shemu i trendove koji dovode do zlostavljanja.

Poglavlje 17.

Radni uvjeti

Ovo poglavlje istražuje dobre prakse koje se odnose na uvjete rada djelatnih vojnih osoba u oružanim snagama u kontekstu socijalnih i ekonomskih prava ovih osoba u državama članicama OEES-a. Bitno je naglasiti da se socijalna i ekonomska prava razlikuju od građanskih i političkih prava po tome što su socijalna i ekonomska prava programska ili pozitivna prava, koja obvezuju države da poduzimaju mjere i provode programe, kako bi promovirale realizaciju ovih prava.³⁸⁷

Nakon razrade problema i pitanja od interesa, kao i relevantnih ljudskih prava, ovo poglavlje govori o različitim pristupima uvjetima rada djelatnih vojnih osoba u državama članicama OEES-a. Posebna pozornost je posvećena radnom vremenu, nagrađivanju, sigurnosti na radu i zdravlju i obiteljskom životu. Poglavlje se završava primjerima najboljih praksi i preporukama. Kako se cijeli priručnik fokusira na situacije u miru, raspoređivanje vojnika izvan države u mirovnim i drugim operacijama nije pokriveno. Poglavlje ima generički pristup oružanim snagama, ali se u njemu prihvaća da u bilo kojoj zemlji razlike u radnim uvjetima mogu postojati između, mornarice, vojske i zrakoplovstva.

1. Pitanja od interesa

“Uživanje pravednih i povoljnih uvjeta rada” čini dio širokog kompleksa socijalnih i ekonomskih prava koja uključuju pitanja poput prava na rad, na formiranje i pridruživanje sindikatima, na adekvatan životni standard i na najviše standarde fizičkog i mentalnog zdravlja.³⁸⁸ Ono također uključuje i pitanje jednakih mogućnosti, o čemu je riječ u drugim poglavljima ovog priručnika (vidi poglavlja od 12. do 14.).

Kao što je navedeno u tekstu gore, na pravedne i pogodne radne uvjete ne treba gledati kao na standard zakonskog minimuma; države trebaju prije uvoditi programe ili ciljeve svojih politika koji su usmjereni ka stvaranju takvih uvjeta. Primjerice, Međunarodni sporazum o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima time što zahtijeva od država da ova prava učine učinkovitim “na sve odgovarajuće načine”, predstavlja širok i fleksibilan pristup koji uzima u obzir specifične karakteristike pravnih i upravnih sustava država članica u ovom Sporazumu.³⁸⁹

Sve države članice OEES-a daju određena socijalna i ekonomska prava pripadnicima oružanih snaga, koja se, u nekim državama, razlikuju od prava drugih javnih službenika ili civilnih osoba.³⁹⁰ Ovo je rezultat činjenice da vojna profesija podliježe posebnim zahtjevima i rizicima koji se odražavaju na zdravlje i sigurnost vojnika. Kada su kod kuće, veliki broj djelatnih vojnih osoba obavlja poslove (primjerice, zaštitari, liječnici, osoblje zaposleno u kantini, inženjeri, informatičari, itd.) na kojima su izloženi sličnim rizicima glede zdravlja i sigurnosti, kao i kada bi radili u privatnom sektoru. Manji dio vojnih poslova, primjerice pripadnici borbenih postrojba, demineri, oni koji rade na obavještajnim zadacima, bude izložen rizicima po zdravlje i sigurnost koji su specifični za vojsku. Ovi rizici su djelomice

³⁸⁷ UN-ov komitet za ekonomska, socijalna i kulturna prava, “General comment No. 9: The domestic application of the Covenant” (Opći komentar br.9.: Domaća primjena Sporazuma), E/C.12/1998/24, 3. prosinca 1998., dostupno na <<http://www.hri.ca/fortherecordCanada/documentation/tbodies/e-c12-1998-24.htm>>.

³⁸⁸ Međunarodni sporazum o ekonomskim socijalnim i kulturnim pravima, dostupan na <<http://www.ohchr.org/english>>.

³⁸⁹ “General comment No. 9”, *op. cit.*, bilješka 387.

³⁹⁰ Nolte, *op. cit.*, bilješka 6., str. 97.

povezani sa stresom tipičnim za vojnu profesiju, a djelomice s izloženošću djelovanju fizičkih, kemijskih i bioloških agenasa (primjerice, kontaminiran teren, radijacija, buka, itd.).³⁹¹

Pravični i povoljni radni uvjeti su relevantni za oružane snage i njihove pripadnike iz više razloga. Kao prvo, adekvatni radni uvjeti, poput učinkovite politike u svezi sa sigurnošću na radnom mjestu i zdravljem, mogu doprinijeti sprečavanju nezgoda, bolesti, pa i smrti na radnom mjestu. U privatnom i javnom sektoru u Europskoj Uniji primjerice, oko 4,8 milijuna nezgoda događa se na radnim mjestima svake godine, a 14 posto svih radnika doživi više od jedne nesreće godišnje na radu; u prosjeku, skoro 5.200 radnika izgubi život u nesrećama na radu, a oko 158 milijuna radnih dana se gubi svake godine u EU.³⁹² Tekst 17.1 daje pregled čestih zdravstvenih problema i onih u svezi sa sigurnošću na radu na koje nailazimo u vojnom sektoru.

17.1

Česti problemi vezani za zdravlje i sigurnost na radnom mjestu u vojnom sektoru³⁹³

A. Psiho-socijalni problemi

Stres

Promjene u ustroju vojne organizacije (preustroj, zahtjevi koje postavlja mobilnost i fleksibilnost), rukovanje kompleksnom tehnološkom opremom, nestandardno radno vrijeme (naročito tijekom vježbi i za vrijeme straže), sve su to faktori koji mogu dovesti do stresa.

Stresni sindrom nakon raspoređivanja

PDSS je postala uobičajena pojava među pripadnicima oružanih snaga koji su raspoređeni u vojne misije izvan države. Točan uzrok ovog sindroma je teško odrediti. Generalno se pretpostavlja da ga uzrokuje kombinacija više faktora: stres (različito kulturno i vjersko okruženje, okruženje nasilja, obiteljski stres, neizvjesnost, visoki stupanj pozornosti, itd.), cijepljenje, izlaganje opasnim radiološkim i kemijskim supstancama, radno okruženje i uvjeti života, neredovito radno vrijeme, opterećenost uspješnošću na zadacima, itd. Svi ovi faktori utječu na imunološki sustav vojnika koji su raspoređeni u humanitarne misije i one izvan vlastite države.

B. Profesionalna oboljenja i nezgode na radu

Kontaminirani tereni za vježbu/lokaliteti operacija

Problemi vezani za azbest, osiromašeni uranij, itd.

Zračenje

Primjerice, ozbiljni zdravstveni problemi vojnika koji rade na radarskim postrojenjima.

Fizički agensi, poput buke ili vlage, i sl.

Nedostatak štitnika za uši može imati za posljedicu trajni gubitak sluha. Ovo se posebno odnosi na pilote i vojnike koji rade u zračnim bazama.

Radno vrijeme

Povećan rizik od nesreće na radu nakon dugog radnog vremena tijekom vježbi i misija, ili zbog monotonosti noćne smjene (stražarska dužnost).

Drugo, države članice OESS-a na temelju ratifikacije MPESKP imaju pravnu obvezu da primjenjuju pravedne i povoljne uvjete rada "svim odgovarajućim sredstvima". Treće, pravedni i povoljni radni uvjeti se pozitivno odražavaju na rad i život u vojarni. Oni smanjuju siromaštvo, loš životni standard i priliku za zlostavljanje. Četvrto, dobri radni uvjeti pomažu timsku koheziju i operativnu učinkovitost. Konačno, osiguravanje širokog spektra socijalnih prava koje uživaju vojni pripadnici stvara pozitivnu sliku u javnosti o oružanim snagama. Jedna poboljšana slika u javnosti o vojsci, kao odgovornom poslodavcu, također će olakšati novačenje novih djelatnih vojnih osoba i vojnih službenika i namještenika.

³⁹¹ EUROMIL, "Završno izvješće sa 6. međunarodnog seminara: Zdravlje i sigurnost vojnih pripadnika u europskim snagama: značaj socijalnog dijaloga", 8.-10. studenoga 2002., Vaerlose/Copenhagen, dostupno na <<http://www.euromil.org/documents/reports/Report%20on%20the%206th%20International%20Seminar.pdf>>.

³⁹² ECC, 2004, Komunikacija povjerenstva s Europskim parlamentom, Vijećem, Europskim komitetom za ekonomska i socijalna pitanja i Komitetom za regionalna pitanja, o provedbi u praksi Direktive o zdravlju i sigurnosti na radu, 89/391 (Okvirno), 89/654 (Radna mjesta), 89/655 (Oprema za rad), 89/656 (Osobna zaštitna oprema), 90/269 (Rukovanje teretom (ručno) i 90/270 (Računalna oprema – monitori/ekrani), Bruxelles, 5. veljače 2004., dostupno na <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/site/en/com/2004/com2004_0062en01.pdf>.

³⁹³ Izvor: <www.euromil.org>, 2002

Vojni sindikati i predstavničke udruge vrlo često igraju važnu ulogu u realiziranju pravednih i povoljnih radnih uvjeta. Oni su od suštinske važnosti u izradi strategije za poboljšanje radnih uvjeta u vojsci. Ovakve udruge ili sindikati imaju i svoju ulogu i u donošenju i u provedbi zakona. Zatim, oni djeluju u ime vojnika prilikom prepoznavanja i upozoravanja na postojeće probleme³⁹⁴ (vidi poglavlje 9., “Vojne udruge i sindikati”).

2. Međunarodne obveze u oblasti ljudskih prava

Sljedeći međunarodni sporazumi relevantni su dokumenti: Međunarodni sporazum o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, razne konvencije Međunarodne organizacije rada, Europska socijalna povelja Vijeća Europe, relevantne direktive Vijeća Europske Unije, kao i obveze OEES-a.

MPESKP pokriva širok spektar prava koja su relevantna za ovo poglavlje,³⁹⁵ uključujući i pravo na:

- nagradu koja, kao minimum prava, osigurava svim radnicima: pravičnu zaradu i jednaku nagradu, kao pristojan život za njih i njihovu obitelj; higijensko-tehničku zaštitu na radu; odmor, razonodu, razumno ograničenje radnog vremena, kao i neradne dane tijekom blagdana (čl. 7.);
- Socijalna sigurnost, uključujući socijalno osiguranje (čl. 9.);
- Zaštitu i pomoć obitelji, pružanje skrbi za djecu, i posebne mjere za zaštitu i pomoć djeci i mladeži (u svezi s ovim zadnjim pitanjem vidi poglavlje 15., “Djeca i oružane snage”) (čl. 10.);
- Životni standard dovoljan za svakoga i njegovu obitelj, uključujući dovoljno hrane, odjeću i smještaj (čl. 11.);
- Najbolje standarde fizičkog i mentalnog zdravlja (čl. 12.);
- Obrazovanje (čl. 13.).

Izuzev prava na pridruživanje ili osnivanje sindikata (čl.8.), MPESKP ne ograničava navedena prava u interesu nacionalne sigurnosti ili kada su, posebno, u pitanju pripadnici oružanih snaga.

Europska socijalna povelja, također, uključuje relevantna socijalna i ekonomska prava o kojima je riječ u ovom poglavlju, uključujući i pravo na: pravedne uvjete rada (čl. 1.); sigurne i zdrave radne uvjete (čl. 3.); pravičnu nagradu (čl. 4.); zaštitu zaposlenih žena, naročito žena u slučaju materinstva (čl. 8.); profesionalno usmjeravanje i obuku (čl. 9. i 10.); zdravstvenu zaštitu (čl. 11.); socijalnu sigurnost (čl. 12.); socijalnu i medicinsku pomoć (čl. 13.); i pravo na pomoć od socijalnih službi (čl.14.). Europska socijalna povelja propisuje da ova prava mogu biti ograničena pod uvjetom da su ta ograničenja propisana zakonom, neophodna u demokratskom društvu i u interesu, *inter alia*, zaštite nacionalne sigurnosti (čl. Navedeni o restrikcijama).³⁹⁶

Navedena prava su ponovno potvrđena i u više konvencija ILO-a. Ove konvencije pokrivaju širok dijapazon pitanja, uključujući jednakost u mogućnostima i postupanju;³⁹⁷ sigurnost

³⁹⁴ *Ibid.*

³⁹⁵ Međunarodni sporazum o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, dostupan na <http://www.unhcr.ch/html/menu3/b/a_cescr.htm>.

³⁹⁶ Europska socijalna povelja Vijeća Europe, dostupna na: <<http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/163.htm>>.

³⁹⁷ Konvencija u svezi s jednakim nagrađivanjem za muškarce i žene za jednaki rad (br. 100.), 1951.; preporuke u svezi s jednakim nagrađivanjem za muškarce i žene za jednaki rad (br. 90.), 1951.; Konvencija koja se odnosi na diskriminaciju glede zapošljavanja i zanimanja (br. 111.), 1958.; Preporuka koja se odnosi na diskriminaciju glede zapošljavanja i zanimanja (br. 111.), 1958., dostupno na <<http://www.ilo.org/ilolex/english/index.htm>>.

zapošljavanja,³⁹⁸ nagrađivanje,³⁹⁹ radno vrijeme, sati provedeni na radu, tjedni odmor i plaćeni odmor,⁴⁰⁰ sigurnost na poslu i zdravlje.⁴⁰¹

Kako su navedeni međunarodni sporazumi općeniti po svojoj prirodi, Europska Unija je donijela niz direktiva kojima se uspostavljaju konkretni radni uvjeti. Prevencija je vodeća politika EU u regulativi na području zdravlja i sigurnosti na radu. U cilju sprečavanja nesreće na poslu i profesionalnih oboljenja donesen je širom EU minimum uvjeta koji se odnose na zdravlje i sigurnost na radnom mjestu, kao i uvjeta u svezi s radnim vremenom. Ovi uvjeti uključuju Direktive 89/391 (Okvirne),⁴⁰² 89/654 (Radna mjesta),⁴⁰³ 89/655 (Radnu opremu),⁴⁰⁴ 89/656 (Opremu za osobnu zaštitu),⁴⁰⁵ 90/269 (Manualno rukovanje teretom)⁴⁰⁶ i 90/270 (Monitori, ekrani),⁴⁰⁷ kao i Europska direktiva o radnom vremenu 93/104.⁴⁰⁸ Okvirna direktiva i Europska direktiva o radnom vremenu podjednako prave izuzetke kada su u pitanju oružane snage. U članku 2.2 Okvirne direktive se kaže da:

398 Konvencija u svezi s raskidanjem radnog odnosa na inicijativu poslodavca (br. 158.), 1982.; Preporuka u svezi s raskidanjem radnog odnosa na inicijativu poslodavca (No. 166), 1982.; Preporuka u svezi s raskidanjem radnog odnosa na inicijativu poslodavca (br. 119.), 1963., dostupno na <<http://www.ilo.org/ilolex/english/index.htm>>.

399 Konvencija u svezi s klauzulama o radu u javnim ugovorima (br. 94.), 1949.; Preporuka u svezi s klauzulama o radu u javnim ugovorima (br. 84.), 1949.; Konvencija u svezi sa zaštitom nadnica (br. 95.), 1949.; Preporuka u svezi sa zaštitom nadnica (br. 85.), 1949.; Konvencija u svezi s utvrđivanjem minimalnih nadnica, s posebnim osvrtom na države u razvoju (br. 131.), 1970.; Konvencija u svezi sa zaštitom potraživanja radnika u slučaju nesolventnosti njihova poslodavca (br. 173.), 1992.; Preporuka u svezi sa zaštitom potraživanja radnika u slučaju nesolventnosti njihova poslodavca (br. 180.), 1992., dostupno na <<http://www.ilo.org/ilolex/english/index.htm>>.

400 Konvencija u svezi s primjenom tjednog odmora u industrijskim poduzećima (br. 14.), 1921.; Konvencija u svezi sa tjednim odmorom u trgovini i uredima (br.106.), 1957.; Preporuka u svezi sa tjednim odmorom u trgovini i uredima (br. 103.), 1957.; Konvencija u svezi s radom na određeno vrijeme (br. 175.), 1994.; Preporuka u svezi s radom na određeno vrijeme; Preporuka glede smanjenja rada (br. 116.), 1962., dostupno na <<http://www.ilo.org/ilolex/english/index.htm>>.

401 Konvencija u svezi sa sigurnošću i zdravljem na radnom mjestu i s radnim okruženjem (br. 155.), 1981.; Preporuka u svezi sa sigurnošću i zdravljem na radnom mjestu i s radnim okruženjem (br. 164.), 1981.; Protokol iz 2002. uz Konvenciju o sigurnosti i zdravlju na radnom mjestu (br.155.), 1981.; Konvencija u svezi sa službama medicine rada (br.161.), 1985.; Preporuka u svezi sa službom medicine rada (br. 171.), 1985.; Preporuka u svezi sa zaštitom zdravlja radnika u mjestima zapošljavanja (br. 97.), 1953.; Preporuka u svezi s olakšicama za radnike (br. 102.), 1956.; Preporuka glede popisa profesionalnih oboljenja i evidencije o obavještanju o profesionalnim nesrećama i oboljenjima (br. 194.), 2002., dostupno na <<http://www.ilo.org/ilolex/english/index.htm>>. Postoje također konvencije o zaštiti radnika protiv specifičnog rizika.

402 Direktiva Vijeća 89/391/EEC od 12. lipnja 1989. o uvođenju mjera za poticaj poboljšanja sigurnosti i zdravlja radnika na poslu, dostupna na <http://eur-lex.europa.eu/smartapi/cgi/sga_doc?smartapi!celexapi!prod!CELEXnumdoc&lg=en&numdoc=31989L0391&model=guichett>.

403 Direktiva Vijeća 89/654/EEC od 30. studenoga 1989. u svezi s minimalnim uvjetima sigurnosti i zdravlja na radnim mjestima (prva pojedinačna direktiva u značenju članka 16. (1) Direktive 89/391/EEC), dostupno na <http://europa.eu.int/smartapi/cgi/sga_doc?smartapi!celexapi!prod!CELEXnumdoc&lg=EN&numdoc=31989L0654&model=guichett>.

404 Direktiva Vijeća 89/655/EEC od 30. studenoga 1989. u svezi s minimalnim uvjetima sigurnosti i zdravlja za korištenje opreme za rad od strane radnika na poslu (druga pojedinačna direktiva u značenju članka 16. (1) Direktive 89/391/EEC), dostupna na <http://eur-lex.europa.eu/smartapi/cgi/sga_doc?smartapi!celexapi!prod!CELEXnumdoc&lg=en&numdoc=31989L0655&model=guichett>.

405 Direktiva Vijeća 89/656/EEC od 30. studenoga 1989. u svezi s dopuštenim minimumom uvjeta sigurnosti i zdravlja za korištenje osobne zaštitne opreme na radnom mjestu (treća pojedinačna direktiva u značenju članka 16. (1) Direktive 89/391/EEC), dostupno na <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31989L0656:EN:HTML>>.

406 Direktiva Vijeća 90/269/EEC od 29. svibnja 1990. o dopuštenom minimumu uvjeta sigurnosti i zdravlja kod manualnog rukovanja teretom, pri čemu kod radnika posebno postoji rizik ozljede kralježnice (četvrta pojedinačna direktiva u značenju članka 16. (1) Direktive 89/391/EEC), dostupna na <http://eur-lex.europa.eu/smartapi/cgi/sga_doc?smartapi!celexapi!prod!CELEXnumdoc&lg=en&numdoc=31990L0269&model=guichett>.

407 Direktiva Vijeća 90/270/EEC 29. svibnja 1990. o dopuštenom minimumu uvjeta sigurnosti i zdravlja za rad s opremom koja ima monitore/ekrane (peta pojedinačna direktiva u značenju članka 16. (1) Direktive 89/391/EEC), dostupna na <http://europa.eu.int/smartapi/cgi/sga_doc?smartapi!celexapi!prod!CELEXnumdoc&lg=EN&numdoc=31990L0270&model=guichett>.

408 Direktiva Vijeća 93/104/EC 23. studenoga 1993. u svezi s određenim aspektima organizacije radnog vremena, dostupna na <<http://www.incomesdata.co.uk/information/worktimedirective.htm>>.

Ova Direktiva ne primjenjuje se kada su karakteristike, posebne za određene specifične javne službe, kao što su oružane snage ili policija, ili za određene specifične aktivnosti u službama civilne zaštite, neizbježno u suprotnosti s njom. U tom slučaju, sigurnost i zdravlje radnika mora se osigurati, najbolje što je moguće, u svjetlu ciljeva ove Direktive.⁴⁰⁹

Države članice OEES-a izrazile su spremnost i obvezu postizanja prihvatljivih radnih uvjeta kako bi osigurale da njihovi građani uživaju svoja prava na radu (vidi tekst pod 17.2). U ovom pogledu naročito relevantan je OEES-ov Kodeks ponašanja u svezi s vojno-političkim aspektima sigurnosti, koji obvezuje države članice da osiguraju da vojni pripadnici, pripadnici službe sigurnosti i drugi pripadnici, mogu uživati i provoditi svoja ljudska prava i temeljne slobode, uključujući ekonomska i socijalna prava. Stavak 32. ovog Kodeksa traži od država članica da "osiguraju da pripadnici vojnih, snaga sigurnosti i drugi pripadnici, budu u stanju uživati i provoditi svoja ljudska prava i temeljne slobode, kako je predviđeno u dokumentima [O]EES-a i međunarodnim pravom, u suglasnosti s relevantnim ustavnim i zakonskim odredbama i zahtjevima službe".

17.2

Obveze OEES-a u sferi ekonomskih i socijalnih prava⁴¹⁰

(12) [Države članice] prihvataju da su ... ekonomska, socijalna ... i druga prava od izuzetnog značaja i da se moraju ostvarivati svim odgovarajućim sredstvima.

(13) U ovom kontekstu one će

(13.1) razvijati svoje zakone, propise i politike na području ... ekonomskih, socijalnih ... i drugih ljudskih prava i temeljnih sloboda i provoditi ih u praksi kako bi jamčile učinkovitu provedbu ovih prava i sloboda;

(13.2) razmotriti pristupanje ... Međunarodnom sporazumu o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima ... i drugim relevantnim međunarodnim instrumentima, ukoliko to već nisu učinile; ...

(14) Države članice prihvataju da je promoviranje ekonomskih [i] socijalnih ... prava ... od izuzetnog značaja za dostojanstvo i ostvarenje legitimnih stremljenja svakog pojedinca. One će zato nastaviti sa svojim nastojanjima glede postupnog postizanja potpune realizacije ekonomskih [i] socijalnih ... prava svim odgovarajućim sredstvima, uključujući osobito usvajanje legislativnih mjera. U ovom kontekstu one će posebnu pozornost obratiti na probleme u oblastima zapošljavanja, stanovanja, socijalne sigurnosti [i] zdravlja One će promovirati stalni napredak u realizaciji svih prava i sloboda u svojim državama, kao i u razvoju međusobnih odnosa i odnosa sa drugim državama, tako da zapravo svatko doista u potpunosti uživa svoja ekonomska [i] socijalna ... prava... .

...

(21) Države će članice osigurati da provedba navedenih prava ne podliježe bilo kakvim restrikcijama, izuzev onih koje su propisane zakonom i koje su sukladne njihovim obvezama po međunarodnom pravu, naročito po Međunarodnom sporazumu o građanskim i političkim pravima, i njihovim međunarodnim obvezama, osobito s Općom deklaracijom o ljudskim pravima. Ove restrikcije imaju karakter izuzetaka. Države članice će osigurati da ove restrikcije ne budu zlorabljene i da se ne primjenjuju proizvoljno, nego na način koji će osigurati učinkovitu provedbu ovih prava.

⁴⁰⁹ Čl. 2.2. Direktive Vijeća 89/391/EEC od 12. lipnja 1989. o uvođenju mjera za poticaj poboljšanja sigurnosti i zdravlja radnika na radu, dostupna na <http://eur-lex.europa.eu/smartapi/cgi/sga_doc?smartapi!celexapi!prod!CELEXnumdoc&lg=en&numdoc=31989L0391&model=guichett> Europska direktiva o radnom vremenu slijedi ovaj pristup. U čl. 1.3 "Svrha i opseg", ona se poziva na Okvirnu direktivu tako što propisuje: "Ova Direktiva se primjenjuje na sve sektore aktivnosti, i javni i privatni, u značenju članka 2. Direktive 89/391/EEC, bez štete po članak 17. ove Direktive, s izuzetkom zračnog, željezničkog, cestovnog, morskog, riječnog i jezerskog transporta, ribarenja na moru, drugog rada na moru i liječnika na obuci." Dostupna na <<http://www.incomesdata.co.uk/information/worktimedirective.htm>>.

⁴¹⁰ Izvor: Beč 1989. (Pitanja u svezi sa sigurnošću u Europi, pasusi. 12., 13., 13.1, 13.2, 14. i 21.)

Ekonomska, socijalna i kulturna prava imaju drugačiju prirodu od građanskih i političkih prava. Građanska i politička prava su negativna prava i njima se obično od država traži da se suzdrže od akcije. Ekonomska, socijalna i kulturna prava, međutim, čine pozitivne obveze za države. U tom smislu negativna zaštita građanskih i političkih prava je mnogo izravnija, te se postavlja pitanje koji pravni standard je prekršen kada se krše ekonomska, socijalna i kulturna prava. Ovo ne znači da se ekonomska, socijalna i kulturna prava smatraju neprovođivima. To prije znači da su "mnoge države i mnogi sustavi ljudskih prava odabrali da ih ne provode kroz sudski proces, nego da ih provode drugim sredstvima".⁴¹¹

3. Politike i pristupi

Radno vrijeme i naknada za prekovremeni rad

Po tradiciji mnoge države zasnivaju svoj pristup pravilima o radnom vremenu u oružanim snagama na konceptu stalnog raspolaganja vojnim pripadnicima. Međutim, mjera u kojoj se one drže ovog koncepta, može varirati. Jedno ranije istraživanje, koje su proveli Georg Nolte i Heike Krieger pokazuje da, u Europi, prosječno vrijeme provedeno na radu iznosi između 36 i 50 sati tjedno.⁴¹² Prema istom istraživanju, neke države su prihvatile pristup koji se može usporediti s onim koji imaju civilne službe. U Belgiji, pripadnici oružanih snaga općenito rade 38 sati tjedno, poput državnih službenika. U Danskoj, radno vrijeme je kao i kod državnih službenika, s određenim prilagodbama radi učinkovitosti oružanih snaga. Primjerice, u Danskoj se obično zahtijeva da djelatnici imaju 11 sati slobodnog vremena unutar svakog razdoblja od 24 sata. Kako vojne vježbe ponekad traju i po nekoliko dana i nije, iz tih razloga, moguće ispoštovati ovu zakonsku odredbu, oni imaju pravo na naknadu.⁴¹³ U Italiji, redovito radno vrijeme je 36 sati tjedno. Naknada za prekovremeni rad može biti u novcu ili u dodatnom slobodnom vremenu.⁴¹⁴ Međutim, praktični problemi i proračunska ograničenja mogu dovesti do odgode isplate kompenzacije, ili čak do neplaćanja.

U drugim državama, s druge strane, organizacija radnog vremena se još uvijek zasniva na načelu stalne raspoloživosti vojnika. Ovo je slučaj u Francuskoj primjerice, gdje čl. 12. Općeg zakona o vojnim pripadnicima predviđa da se od vojnika može tražiti da bude na dužnosti u svako doba. Proliferacija međunarodnih i državnih misija (primjerice, "Vigipirate", nastala 1995. i ojačana nakon napadaja 11. rujna), potvrđuje ovu ideju. Međutim nedavno, nakon smanjenja radnog vremena za pripadnike civilne obrane 2002., Ministarstvo je obrane u Francuskoj usvojilo sustav naknada za pripadnike oružanih snaga u slučaju prekovremenog rada. Na osnovu ovog propisa, pripadnici oružanih snaga su dobili 15 dodatnih dana godišnjeg odmora, na ukupno 60 dana. Ako pripadnici oružanih snaga ne mogu iskoristiti odmor iz službenih razloga, mogu dobiti novčanu naknadu koja može biti u iznosu jednakom onom za maksimalno 8 dana godišnje, ili finacijskim rječnikom rečeno, do 680 eura.⁴¹⁵

U većini država članica OEES-a, pripadnici oružanih snaga imaju pravo na periodični odmor. Primjerice, u Danskoj imaju 6 tjedana godišnje; jedan mjesec u Španjolskoj; 23 ili 24 dana, ovisno o činu, u Nizozemskoj, sa dodatnim danima ovisno o starosnoj dobi. Neke države daju odmor nakon misija, kao što je slučaj u Njemačkoj, Poljskoj i Ujedinjenom Kraljevstvu.⁴¹⁶

⁴¹¹ E. Nii Ashie Kotey, "Some Fallacies About Rights: of Indivisibility, Priorities and Justiciability" (Neke neistine o pravima; o neodvojivosti, prioritetima i pravičnosti), u *Report of a Regional Seminar on Economic, Social and Cultural Rights* (Geneva: International Commission of Jurists, 1998).

⁴¹² Nolte, *op. cit.*, bilješka 4., str. 101.-103.

⁴¹³ *Ibid.*, str. 101.

⁴¹⁴ E. Piotet, V. Porteret, K. Sorin, i C. Famechon-Koudjil, "Les conditions de vie des militaires en Europe : convergences et divergences (Allemagne, Belgique, Espagne, France, Pays-Bas, Italie et Royaume-Uni)", *Defence Social Sciences Research Centre*, mart 2003, page 96.

⁴¹⁵ *Ibid.*, str. 95.

⁴¹⁶ Nolte, *op. cit.*, bilješka 4., str. 104.

Nagrađivanje

Proписи који се односе на плаће и mirovine djelatnih vojnih osoba oružanih snaga variraju od države do države. Ovaj priručnik se fokusira na ono tijelo koje odlučuje o nagrađivanju, posebnim poticajima i dodacima, na jamstva pravodobnoga isplaćivanja, mehanizme rješavanja sporova/žalbi i uspoređuje razinu plaća u oružanim snagama s onima u privatnom i javnom sektoru.

Postoje razlike u tome tko odlučuje o plaćama, dodacima i mirovinama.⁴¹⁷ U nekim državama o tim pitanjima odlučuje isključivo Vlada, primjerice u Hrvatskoj, dok je u drugim uključen i parlament. U nekim drugim državama pak, propisi o plaćama su rezultat sporazuma o kolektivnom pregovaranju s vojnim sindikatima, primjerice u Finskoj i u Švedskoj (vidi tekst pod 17.3).

17.3

Tko odlučuje o pravilima nagrađivanja u odabranim državama članicama OEES-a?⁴¹⁸

Azerbejdžan

Predsjednik i Ured ministara

Bosna i Hercegovina

Vijeće ministara na prijedlog ministra obrane u suradnji s Glavnim stožerom

Finska

Oružane snage imaju određene ingerencije, kao što je propisano zakonom i kolektivnim ugovorima

Latvija

Ured ministara

Litvanija

Parlament i Vlada

Slovenija

Ministarstvo obrane u suradnji s Ministarstvom za rad, obiteljska i socijalna pitanja

Švedska

Oružane snage, kao rezultat pregovora sa sindikatima

Ukrajina

Parlament, predsjednik i Ured ministara

U nekim državama pripadnici oružanih snaga, pored redovite plaće, mogu na osnovu odluke zapovjednika ili političke vlasti, dobiti posebne poticaje i biti plaćeni za zasluge čime se odaje priznanje za posebna zalaganja, izlaganje opasnostima i sudjelovanje u posebnim zadacima. U Češkoj Republici, primjerice, zapovjednik ima pravo odlučivanja samo o posebnom dodatku na plaću, koji ne smije biti veći od jedne trećine ukupne plaće. Ovisno o odluci zapovjednika, vojnici mogu dobiti i jednokratne nagrade, koje se isplaćuju ovisno o raspoloživim sredstvima. U Ruskoj Federaciji, sukladno čl. 13.9 Federalnog zakona o statusu djelatnih vojnih osoba oružanih snaga, predsjednik Ruske Federacije ili Vlada Ruske Federacije, naročito ministar obrane Ruske Federacije, mogu utvrditi nagrade ili druga dodatna plaćanja za pripadnike oružanih snaga u okviru dodijeljenih sredstava.⁴¹⁹

Obično postoje konkretne mjere kojima se osigurava isplata plaća, dodataka i mirovina na vrijeme, poput učinkovitih postupaka u upravljanju i administraciji u oblasti plaća i mirovina (primjerice Danska). Žurna isplata plaća i drugih novčanih naknada može se i zakonom regulirati (primjerice u Sloveniji), ili uputama određenim službama (SAD primjerice). Pouzdan sustav isplate plaća i mirovina zasnovan na IT sustavu, preko kojeg se sve isplate vrše izravno na bankovni račun pojedinca elektronskim putem, osigurava točnu i pravodobnu isplatu djelatnih vojnih osoba oružanih snaga. Danas je IT sustav plaćanja prisutan u većini država članica OEES-a.⁴²⁰

⁴¹⁷ Stavak EUROMIL-a o vojnim mirovinama, usvojio Odbor EUROMIL-a 16.rujna 2004., dostupno na <http://www.euromil.org/documents/policies/positionpapermilitarypensions_16092004finweb.pdf>.

⁴¹⁸ Izvor: Upitnik ODIHR-DCAF-a, pitanje 62.

⁴¹⁹ Upitnik ODIHR-DCAF-a, pitanje 62.

⁴²⁰ Upitnik ODIHR-DCAF-a, pitanje 64.

U slučaju spora vezano za plaće (vidi tekst pod 17.4), postoje različiti postupci rješavanja. U nekim državama, pojedinac može pokušati riješiti spor tako što će o tome izvijestiti svog izravno pretpostavljenog, prije nego što se obrati ministarstvu obrane (primjerice u Latviji, Bosni i Hercegovini). U drugim državama, pojedinac se može obratiti sudu za radne sporove (Irska primjerice), običnom upravnom sudu (primjerice, Slovačka), ili građanskom sudu (primjerice, Norveška). U nekim drugim državama, pojedinac se prvo obraća svojim predstavnicima, a zatim, ako se problem ne riješi, upravnom sudu, kao što je slučaj primjerice, u Finskoj.⁴²¹

17.4

Postupak žalbe u sporovima vezanim za plaće u odabranim državama članicama OEES-a⁴²²

Azerbejdžan

Vojni pripadnici imaju pravo ulaganja žalbe sudu koji je nadležan za radne sporove.

Bjelorusija

Vojni pripadnici imaju pravo ulaganja žalbe sudu.

Bosna i Hercegovina

Pojedinac se prvo obraća izravno pretpostavljenom; nakon toga se može obratiti ministru obrane, a zatim nadležnom sudu.

Danska

Ako spor, kao izuzetak, nije sporazumno riješen unutar organizacije obrane, pojedinac se može obratiti Ministarstvu obrane ili sudu.

Francuska

Žalba se dostavlja upravi Ministarstva obrane ili Državnom vijeću.

Irska

Žalbe se ulažu Sudu za radne odnose.

Poljska

Žalbe se dostavljaju izravno pretpostavljenom, upravnom sudu, sudu za zapošljavanje i socijalnu sigurnost, ili ministru obrane.

Španjolska

Žalbe mogu biti upravne, koje se završavaju ministarskom odlukom, ili se mogu uložiti građanskom sudu.

Kada je riječ o visini plaća/mirovina djelatnih vojnih osoba i iznosa koji se generalno isplaćuje na ime plaća/mirovina u civilnim strukama, službenika i namještenika (uzevši u obzir slične struke, sposobnosti i iskustvo), ova slika varira od jedne do druge države članice OEES-a. Tekst označen sa 17.5 daje pregled visina plaća djelatnih vojnih osoba oružanih snaga u poredbi s istim u javnom i privatnom sektoru u odabranim državama članicama OEES-a.

⁴²¹ Upitnik ODIHR-DCAF-a, pitanje 64. (b).

⁴²² Izvor: Upitnik ODIHR-DCAF-a, pitanje 64.b

17.5

Visina plaće djelatnih vojnih osoba oružanih snaga u poredbi s djelatnicima u drugim sektorima u odabranim državama članicama OEES-a⁴²³

Francuska

Vojni pripadnici imaju poseban pravni status, ali su u pogledu financijskih pitanja slični državnim službenicima.

Njemačka

Plaće, mirovine i dodaci koje primaju pripadnici oružanih snaga slični su onima u civilnom sektoru.

Latvija

U većini slučajeva, visina plaća, mirovina naročito, djelatnih vojnih osoba je veća u poredbi sa civilnim sektorom.

Poljska

Vojni pripadnici primaju plaće koje su u prosjeku 50 posto više od onih koje primaju civili na sličnim radnim mjestima. Vojni pripadnici primaju mirovine koje su više za 50 posto od onih koje primaju civili, računato za isti radni staž.

Srbija

Plaće djelatnih vojnih osoba su niže od civilnih službenika i namještenika na sličnim radnim mjestima i sa sličnim kvalifikacijama.

SAD

Redovita naknada koju primaju i časnici i drugi dragovoljni pripadnici iznosi 70 posto onoga što primaju civili sličnog obrazovanja i iskustva. Mirovine djelatnih vojnih osoba su veće od prosječnih mirovina koje primaju civili.

Zdravstvo

U većini država članica OEES-a pripadnici oružanih snaga imaju punu zdravstvenu zaštitu. U tom pogledu postoje dva glavna pristupa. Neke države, s jedne strane, imaju poseban vojni sustav zdravstvene zaštite. To je slučaj s Kanadom, gdje pripadnici Kanadskih oružanih snaga imaju pravo na sveobuhvatnu zdravstvenu zaštitu kroz Zdravstvenu službu Kanadskih snaga. U drugim državama ne postoji odvojeni sustavi zdravstvene zaštite za pripadnike vojske, tako da civilni sustav zdravstvene zaštite pokriva i vojne pripadnike. To je slučaj s Norveškom primjerice, gdje je zdravstvena zaštita besplatna za sve građane, uključujući i pripadnike ovih snaga. Isti je i slučaj s Danskom, gdje su danski građani pokriveni zdravstvenim osiguranjem koje se financira iz poreza. Na taj način su svi pripadnici Oružanih snaga uključeni u opću državnu zdravstvenu službu.

Oružane snage su dužne osigurati liječenje djelatnih vojnih osoba oružanih snaga raspoređenih u međunarodne misije. Odmah po povratku u zemlju oboljelog ili ranjenog vojnika, sustav mu zdravstvene zaštite, vojni ili javni, pruža potreban tretman. Bez obzira koji je sustav na snazi, oružane snage su dužne osigurati medicinsku zaštitu za pripadnike u vojarnama i tijekom vojnih vježbi kroz vojne medicinske službe. Tekst pod 17.6 prikazuje veliku raznolikost u pogledu broja liječnika u oružanim snagama odabranih država članica OEES-a, koja ide od 50 vojnih liječnika na 1.000 djelatnih vojnih osoba u Bjelorusiji do dva u Kanadi. Ove razlike se mogu objasniti na tri različita načina. Prvo, ovo pokazuje mjeru u kojoj zdravstvena zaštita predstavlja prioritet u datoj zemlji. Drugo, ovi rezultati se mogu objasniti činjenicom da neke države imaju ugovore o suradnji između vojnog i privatnog/državnog medicinskog osoblja. U Kanadi primjerice, možda se vojni pripadnici oslanjaju na usluge civilnog medicinskog osoblja. Moguće je da, u jednoj zemlji, medicinske službe budu centralizirane i imaju podršku velikog broja administrativnog i medicinskog osoblja, što dovodi do prednosti u pogledu učinkovitosti. Iz tih razloga potrebno je podacima koji su navedeni u tekstu pod 17.6 prići pažljivo prilikom njihovog tumačenja.

⁴²³ Izvor: Upitnik ODIHR-DCAF-a, pitanje 67.

17.6

Pokrivenost medicinskom zaštitom: broj liječnika za pripadnike oružanih snaga u odabranim državama članicama OEES-a⁴²⁴

	Broj vojnih liječnika na 1.000 djelatnih vojnih osoba oružanih snaga		Broj vojnih liječnika na 1.000 djelatnih vojnih osoba oružanih snaga
Bjelorusija	50	Latvija	33
Kanada	2	Litvanija	5
Estonija	10	Luxembourg	4
Gruzija	6	Norveška	5
Njemačka	3	Poljska	12
Irska	3	Slovačka	3

Države članice OEES-a imaju različita pravila o tome uživaju li i drugi bračni partner, djeca i ostali članovi obitelji ista prava kao i sami pripadnici oružanih snaga. Primjerice, u Finskoj, Francuskoj, Poljskoj i Španjolskoj, obitelj djelatnih vojnih osoba oružanih snaga uživa potpunu besplatnu zdravstvenu zaštitu. U Ujedinjenom Kraljevstvu, gdje postoji Državna služba zdravstva, obitelji imaju pravo na medicinsku pomoć samo ako su u pratnji vojnika izvan države. U drugim državama, obitelji djelatnih vojnih osoba oružanih snaga nemaju pravo na besplatnu zdravstvenu zaštitu. Članovi obitelji koje izdržava pripadnik Kanadskih snaga primjerice, nemaju pravo na zdravstvenu zaštitu u okviru Kanadskih snaga, nego pravo na sveobuhvatnu zdravstvenu zaštitu u okviru njihovih regionalnih ministarstava zdravstva, slično kao i svi drugi građani. Obitelji djelatnih vojnih osoba Kanadskih oružanih snaga mogu birati hoće li u okviru Plana javne zdravstvene zaštite sudjelovati proširenoj obiteljskoj zaštiti, koja se odnosi na medicinske/stomatološke usluge. U slučaju međunarodnih angažmana, nema izuzetaka kojima bi se dopustilo pokrivanje članova obitelji djelatnih vojnih osoba Kanadskih oružanih snaga zdravstvenom zaštitom, ako se nalaze u pratnji ovih djelatnih vojnih osoba. Veliki broj drugih država članica OEES-a slijedi isti pristup, primjerice Irska, Latvija, Litvanija i Švicarska.

U slučaju ranjavanja ili smrti tijekom obavljanja dužnosti, u skoro svim državama članicama OEES-a na snazi je posebna politika u oblasti zdravstva. Tekst pod 17.7 ilustrira postupke koji se provode u pojedinim odabranim državama.

⁴²⁴ Izvor: Upitnik ODIHR-DCAF-a, pitanje 60.

17.7

Postupci u slučaju ranjavanja ili smrti pri obavljanju dužnosti: odabrani primjer⁴²⁵

Azerbejdžan

Prema članku 5.a Zakona o obveznom državnom zdravstvenom osiguranju djelatnih vojnih osoba isplaćuje se 100% obeštećenje u slučaju smrti ili ranjavanja na dužnosti.

Bjelorusija

U slučaju utvrđene smrti ili onesposobljenja isplatu obeštećenja vrši osiguravajuća tvrtka na ime korisnika koji u ovom slučaju predstavlja obitelj preminule osobe.

Danska

Povreda/ranjavanje mora biti prijavljeno u roku od godinu dana Uredu za osiguranje i odštetu pri Zapovjedništvu za obranu Danske. U slučaju profesionalnog oboljenja djelatnih vojnih osoba Danskih oružanih snaga, dužna je bolnica ili privatni liječnik izvješće uputiti Uredu za osiguranje i odštetu, ono će biti proslijeđeno Danskom socijalnom odboru za povrede na radu.

Estonija

Ukoliko pripadnik oružanih snaga pogine na dužnosti, država je dužna isplatiti djeci, roditeljima, udovcu ili udovici, i drugim članovima obitelji, koje su on ili ona izdržavali, sukladno Zakonu o obitelji, jednokratnu pomoć u iznosu desetogodišnje plaće preminule osobe. Pogreb organizira država o svom trošku. Potrebno je, u roku od šest mjeseci od smrti djelatnih vojnih osoba, podnijeti zahtjev zapovjedniku i priložiti smrtni list i dokumentaciju, koja potvrđuje da član obitelji, koga je umrla osoba izdržavala, ima pravo na ovu pomoć. U slučaju povrede/ranjavanja država isplaćuje jednokratnu pomoć. Iznos ovisi o težini povrede/ranjavanja.

Njemačka

Ukoliko je smrt djelatnih vojnih osoba Oružanih snaga posljedica njegova angažmana, obitelj će primiti odštetu kao dodatak uz njegovu mirovinu. Pored toga, pripadnici Oružanih snaga imaju mogućnost da se osiguraju protiv takvog rizika, tako što će sklopiti ugovor s odgovarajućim osiguravajućim fondom (životno osiguranje, osiguranje u slučaju nesreće, koje pokriva smrt u slučaju nesreće).

Poljska

Zakonsku osnovu čini zakon od 11. travnja 2003. o odšeti, koji je primjenjiv u slučaju nesreće ili bolesti tijekom vojne službe. U slučaju smrti, isplaćuje se jednokratni iznos i pomoć obitelji, snose troškovi pogreba i daje financijska pomoć. U slučaju povrede/ranjavanja ili neke druge bolesti, plaćaju se dodatni troškovi liječenja, dodatak na plaćeni odmor, snose troškovi hospitalizacije (djelomice ili u potpunosti) i pruža se financijska pomoć.

Rusija

U slučaju smrti ili ranjavanja vojnika provodi se istraga o okolnostima slučaja. Ovisno o rezultatu istrage, donosi se odluka o pokretanju ili nepokretanju krivičnog postupka. Istodobno zapovjedni časnici donose odluku o isplati osiguranja žrtvi, odnosno njegovoj obitelji.

Španjolska

U slučaju smrti, najbliži srodnik prima novčanu odštetu: udovac ili udovica primaju doživotnu pomoć, ili do novog sklapanja braka. Djeca primaju pomoć do 21. godine starosti ili do 24. godine, ako su nezaposleni. Roditelji primaju pomoć u slučaju da umrla osoba nije imala suprugu ili djecu ili ako je izdržavala roditelje.

Turska

U slučaju povrede, pripadnik Oružanih snaga ima pravo na besplatno liječenje i zdravstvenu zaštitu i nastavlja primati plaću i druge dodatke. Ukoliko ne postoji fizičko onesposobljenje, koje bi ih spriječilo da rade, mogu zadržati svoje ranije mjesto. Ukoliko zbog zdravstvenih razloga ne mogu zadržati svoj položaj, ostvaruju pravo na mirovinu. U slučaju smrti djelatnih vojnih osoba Oružanih snaga, zakonom utvrđeni članovi obitelji imaju pravo na odštetu i mirovinu.

⁴²⁵ Izvor: Upitnik ODIHR-DCAF-a, pitanje 56. i 66.

Koliko se može ustvrditi, u slučaju smrti, onesposobljenja ili povrede/ranjavanja, članovi obitelji i bliski srodnici umrle, povrijeđene ili onesposobljene djelatne vojne osobe, imaju pravo na odštetu za invalidnost ili mirovinu, mirovinska prava i isplatu odštete.

Sigurnost na radu

Generalno govoreći, svaka država ima svoje specifične zakone o sigurnosti i zdravstvenim uvjetima na radu djelatnih vojnih osoba. U većini država, državni zakoni i propisi o radnim uvjetima u civilnom okruženju primjenjuju se i na vojne pripadnike. U Njemačkoj primjerice, Savezni zakon o sigurnosti i zdravlju na radu, uključuje i vojnike u kategoriju "radni ljudi". Na taj način Oružane snage moraju jamčiti istu razinu profesionalne (radne) sigurnosti i zaštite zdravlja svojim vojnim pripadnicima i drugim uposlenicima, kakva je propisana i za civile, koji rade u javnom ili privatnom sktoru. U tu svrhu Savezne oružane snage imaju vlastite organizacije za profesionalnu sigurnost i zaštitu zdravlja, kao i ovlast vršenja nadzora, slično civilnim organima za kontrolu (zdravstvenoj inspekciji i inspekciji rada). Isti pristup ima primjerice i Slovačka, gdje su ti uvjeti propisani Zakonom o radu.

U drugu skupinu država spadaju one države u kojima postoje posebni vojni propisi, koji se odnose na sigurnost na radu/u okruženju i na zaštitu zdravlja prilikom obavljanja dužnosti, koji uglavnom slijede opće zakone i propise u toj oblasti na državnoj razini. U Kanadi, primjerice, Državni propisi i pravila, za Kanadske snage, izvedeni su iz Zakona o nacionalnoj obrani.⁴²⁶ Prema njima, zapovjedni časnici su zaduženi za sigurnost svojih potčinjenih i brinu se o provedbi stegovnih sankcija protiv onih koji zanemaruju svoje obveze. Kanadski zakon o radu, u svom prvom dijelu, stavlja uvjete sigurnosti na radu i zaštite zdravlja u okviru federalne jurisdikcije.⁴²⁷ Zakon o radu i propisi uz njega ne primjenjuju se na Kanadske snage, ali sadržaj se ovog Zakona odražava na Opće standarde sigurnosti Ministarstva nacionalne obrane, koji se primjenjuju u Kanadskim snagama.

⁴²⁶ Dostupno na <<http://laws.justice.gc.ca/en/ln-51>>.

⁴²⁷ Dostupno na <<http://laws.justice.gc.ca/en/ShowTdm/cs/L-2>>.

17.8

Sigurni i zdravi uvjeti rada za oružane snage: specifični vojni propisi nasuprot onih propisa, koji su zasnovani na civilnim propisima, u odabranim državama članicama OEES-a⁴²⁸

Specifični vojni propisi

Azerbejdžan

Interni propisi Oružanih snaga pokrivaju sigurnosne i zdravstvene uvjete na radu.

Turska

Izrađeni su propisi i direktive sukladno nacionalnom zakonodavstvu u cilju osiguranja sigurnog i zdravog okruženja sa sigurnim i zdravim radnim uvjetima za vojne pripadnike. Ovi propisi i direktive su sljedeći: Direktiva o zaštiti okoliša Turskih oružanih snaga (MD 433-1); Direktiva Turskih oružanih snaga o kontroli čvrstog otpada (MY 433-2); Direktiva Turskih oružanih snaga o kontroli zagađenosti zraka i vode, kao i buke i otpada (MY 433-3); Direktiva Turskih oružanih snaga o kontroli medicinskog otpada (MY 433-1A); Direktiva Turskih oružanih snaga o pošumljavanju (MY 433-49); Direktiva Turskih oružanih snaga o borbi protiv zaraznih bolesti (MY 33-14); Direktiva Turskih oružanih snaga o kontroli hrane (MY 33-13A).

Civilni propisi u svezi sigurnosti i zdravlja koji se primjenjuju na oružane snage

Luxembourg

Primjenjuju se opći zakoni o sigurnosti i zaštiti zdravlja na radu.

Portugal

Primjenju se opći zakonski propisi.

Slovačka

Sigurni i zdravi uvjeti rada su generalno utvrđeni, ne odnose se posebno na vojne pripadnike.

Mješoviti sustav specifično vojnih i civilnih propisa

Francuska

Sve dok rad Oružanih snaga liči na rad civilnih službenika i namještenika u Ministarstvu obrane, primjenjuju se civilna pravila i propisi (primjerice Zakon o radu), inače se primjenjuju vojna pravila i propisi (čl. 16., Dekret Ministarstva obrane 85-755 od 19. srpnja 1985. o higijeni, sigurnosti na radu i prevenciji).

Obiteljski život

Specifična priroda vojničkog života, primjerice sama priroda posla, život u vojnim bazama, sudjelovanje u međunarodnim snagama, česta preseljenja; sve se to odražava na članove obitelji djelatnih vojnih osoba oružanih snaga, te prema tome i na njihov život. U velikom broju država članica OEES-a vojne institucije sve više prihvataju značaj postizanja prave ravnoteže između privatnog i vojničkog života djelatnih vojnih osoba, prihvatajući utjecaj privatnog života na uspješnost u vojnoj karijeri.

U ovom kontekstu, velika je većina država članica OEES-a uvela zakonske propise o porodiljnom odustvu za majke, odnosno očeve i o skrbi za djecu. U nekim državama, samo ženski pripadnici oružanih snaga mogu koristiti porodiljno odsustvo i pravo na skrb o djeci, primjerice u Ruskoj Federaciji, Švicarskoj i Turskoj. U drugim državama i muškarci i žene imaju pravo na tzv. roditeljsko odsustvo, kao što je slučaj u Češkoj Republici, Njemačkoj i Latviji. Dužina i uvjeti ovog odsustva variraju od države do države. Tekst naznačen sa 17.9 daje primjere onih država koje slijede jedan od ova dva pristupa.

⁴²⁸ Izvor: Upitnik ODIHR-DCAF-a, pitanje 57.

Latvija, Norveška, Švicarska i Turska:porodiljno odsustvo u oružanim snagama za majke i očeve⁴²⁹

Porodiljno odsustvo za očeve i majke

Latvija

Porodiljno odsustvo za očeve i majke primjenjuje se na sve pripadnike oružanih snaga. Ako neki vojnik želi, on/ona može dobiti odsustvo kao bi se mogao ili mogla, brinuti za dijete. Ovo odsustvo je plaćeno sve dok dijete ne napuni 1,5 godinu.

Norveška

Očevi, imaju pravo na, minimum, pet tjedana odustva, za koje vrijeme primaju punu plaću, kao bi se brinuli o novorođenčetu. U tim slučajevima njihova plaća se isplaćuje iz sredstava državne socijalne službe. Oni koje upošljava Vlada, mogu dobiti još 10 dana odustva vezano za rođenje djeteta. Ovo odsustvo plaća poslodavac. Majke dobijaju tri tjedna odsustva prije rođenja djeteta i najmanje šest tjedana odustva nakon rođenja djeteta. Punu plaću isplaćuje državna socijalna služba. Pored ovog navedenog, majke ili očevi imaju pravo na odsustvo od 38 tjedana, uz punu plaću koju daje državna socijalna služba, kako bi se starali o djetetu tijekom prvih 12 mjeseci nakon rođenja. Roditelji odlučuju tko će iskoristiti ovo odsustvo, otac ili majka. Ministarstvo za djecu i jednaka prava nastoji motivirati očeve kako bi ovo odsustvo podijelili s majkama i na taj način podijelili odgovornost u podizanju djece.

Porodiljno odsustvo samo za majke

Švicarska

Porodiljno odsustvo odobrava se samo majkama pripadnicama Oružanih snaga: one mogu, nakon rođenja djeteta, napustiti Oružane snage.

Turska

Porodiljno odsustvo je dopušteno u cilju odgoja i skrbi o djetetu. Turske oružane snage ne dopuštaju očevima ovo odsustvo. Ženski pripadnici vojnih snaga mogu koristiti porodiljno odsustvo i pravo na skrb o djetetu.

U nekim državama pripadnici oružanih snaga mogu koristiti jaslce koje postoje u okviru oružanih snaga. U Belgiji primjerice, postoji nekoliko jaslca za bebe i malu djecu djelatnih vojnih osoba Oružanih snaga kojima upravlja Centralni ured za socijalne i kulturne aktivnosti, pod nadzorom Ministarstva obrane. U Francuskoj, postoje jaslce i vrtići za bebe i malu djecu djelatnih vojnih osoba.⁴³⁰

Zatim, oružane snage priznaju značaj davanja podrške svojim pripadnicima i njihovim obiteljima, kako bi im pomogli da prihvate ograničenja koja idu uz vojnički život. U tom cilju vojska organizira programe spajanja obitelji i programe pomoći obiteljima u slučajevima angažmana izvan države, oni se često sastoje od pripreme pred misiju i od reintegracije i podrške nakon misije. U Danskoj primjerice, postoje posebni programi podrške za pripadnike vojske i srodnike kojima prijete, ili koji su izloženi psihološkim posljedicama trauma koje su doživjeli tijekom službe i koje općenito utječu na njihov svakodnevni život. Ova ciljana skupina uključuje aktivne pripadnike i one koji su razriješeni obveze.

U nekim državama, unutar vojske postoje posebne institucije koje se bave socijalnim i obiteljskim problemima djelatnih vojnih osoba. U Francuskoj, primjerice, organizacija "Socijalna pomoć u vojsci" organizira okupljanja i slično, kako bi pomogla vojnim pripadnicima u rješavanju njihovih problema i poboljšanju kvalitete života. Oni, također, dodjeljuju i financijsku pomoć onim pripadnicima, kojima je takva pomoć potrebna. Ova organizacija upravlja fondom Ministarstva obrane za kuće i stanove u odmaralištima na planinama i na moru.⁴³¹

⁴²⁹ Izvor: Upitnik ODIHR-DCAF-a, pitanje 61.

⁴³⁰ Piotet *et al.*, *op. cit.*, bilješka 26., str. 128.-129.

⁴³¹ *Ibid.*, str.128.

4. Nabolje prakse i preporuke

- Sukladno OEES-ovu Kodeksu ponašanja u svezi s vojno-političkim aspektima sigurnosti (naročito sa stavkom 32.), države članice OEES-a imaju obvezu osigurati da pripadnici oružanih snaga mogu uživati i provoditi svoja prava i temeljne slobode. Prema Bečkim obvezama iz 1989, države članice OEES-a dužne su osigurati da uživanje i provedba ekonomskih i socijalni prava bude bez restrikcija, s izuzetkom onih koje su predviđene zakonom i koje su sukladne međunarodnim obvezama;
- Restrikcije na provedbu i uživanje socijalnih i ekonomskih prava od strane djelatnih vojnih osoba oružanih snaga moraju biti specifične. Treba izbjegavati općenite restrikcije;
- Radni uvjeti nisu samo pitanje zakona i propisa, nego i provedbe. Oružane snage trebaju uspostaviti sve potrebne mjere kako bi se osiguralo da radni uvjeti budu sukladni domaćim zakonima i međunarodnim obvezama;
- Posebnu pozornost treba obratiti na administrativne mjere kojima će se osigurati isplata plaća i mirovina na vrijeme. Zatim, važna je i obuka na području zdravlja i sigurnosti;
- Kao dio socijalnog dijaloga o uvjetima rada, parlamenti i udruge predstavnika djelatnih vojnih osoba oružanih snaga trebaju biti uključeni u proces odlučivanja i pitanja, kao što su plaće, dodaci na plaću i mirovine; radno vrijeme; sigurnost na radu; i pitanja u vezi s postizanjem ravnoteže između privatnog/obiteljskog života i onog profesionalnog;
- U slučaju neslaganja između oružanih snaga i ministarstva obrane vezano za pitanja koja se odnose na uvjete rada, oružane snage trebaju imati mogućnost da se obrate neovisnim arbitrima (sudovima, ombudsmanima, odborima, komesarima, itd.). Ovi neovisni arbitri trebaju imati sve ovlasti poduzimanja istrage ili medijacije u određenim slučajevima, uključujući pristup vojnim objektima, da ispituju pripadnike oružanih snaga, kao i da imaju pristup povjerljivim informacijama i da mogu davati preporuke uvijek kada je to potrebno (vidi, također, poglavlje 22. "Ombudsmani");
- Ministarstva obrane trebaju poduzeti sve neophodne mjere kako bi osigurala da odredbe koje se odnose na radne uvjete budu i provedene sukladno domaćim zakonima i međunarodnim obvezama;
- U slučaju povrede/ranjavanja ili smrti tijekom obavljanja vojne dužnosti, ministarstvo obrane treba pružiti odgovarajuću pomoć (glede zdravlja, financijske pomoći i sl.) pripadnicima oružanih snaga i njihovim partnerima/obiteljima;
- U oružanim snagama treba postojati, kao podrška obiteljskom životu i u obostranom interesu djece i roditelja, aktivan program podrške roditeljima mlađe djece, primjerice tzv., roditeljsko odustvo, vrtići i druga vrsta pomoći za djecu;
- Priznajući značaj podrške privatnog/obiteljskog života djelatnih vojnih osoba oružanih snaga, oružane snage trebaju organizirati programe pomoći obiteljima/partnerima u slučaju angažmana izvan države. Ovi programi trebaju se provoditi prije, tijekom i nakon takvog angažmana.

Poglavlje 18.

Veterani

Dok skoro sva poglavlja u ovom priručniku govore o ljudskim pravima djelatnih vojnih osoba, dok su aktivno na službi u oružanim snagama, ovo poglavlje se fokusira na pripadnike koji su napustili oružane snage. Ovdje je posebno riječ o pravima veterana kao jedne podskupine aktivnih vojnika oba spola (iako prihvatamo da u nekim državama veterani još uvijek mogu biti u aktivnoj službi u oružanim snagama). Ovisno o svojoj povijesti i kulturi, razne države članice OEES-a na različite načine definiraju veterane, što se odražava na broj veterana koji imaju pravo na ukupna prava i beneficije i vrstu beneficija koje imaju.

Ključno pitanje u ovom poglavlju je: Tko je veteran? Kako bi se odgovorilo na ovo pitanje potrebno je razmotriti dvije stvari: (a) je li pripadnik bio u redovitim aktivnim snagama ili u pričuvnim; (b) ima li pripadnik iskustva u sukobima ili ne. Ovo su bitne razlike jer iznos i vrsta beneficija veterana ovisi o definiciji veterana. Generalno govoreći, što je ekskluzivnija definicija, veće su beneficije koje veterani uživaju. Veterani s iskustvom iz sukoba uživaju veće beneficije od veterana koji nemaju takvo iskustvo (ako ovi drugi imaju beneficije uopće).⁴³²

Ovo poglavlje se prvo bavi značajem koji veterani imaju za države članice OEES-a. Govori se o relevantnim pravima, naročito o socijalnim, kulturnim i ekonomskim pravima, koja se primjenjuju na veterane i na koja su se obvezale države članice OEES-a. Dati su i primjeri pristupa definiciji veterana, koju imaju različite države članice. U poglavlju se također govori i o glavnim elementima politike prema veteranima odgovarajući na sljedeća pitanja: Tko prima pomoć? Tko pruža pomoć? Koja je to vrsta pomoći? Kako olakšati prijelaz iz vojnog u civilni život? Na kraju poglavlja se nalaze preporuke politike prema veteranima.

1. Pitanja od interesa

Važna karakteristika vojno-civilnih odnosa je na koji način država priznaje koliko su se pripadnici oružanih snaga žrtvovali za svoju zemlju i na koji način se brine i pomaže pripadnicima oružanih snaga i njihovim obiteljima kada napuste vojsku.⁴³³ Podrška države i priznanje društva su dokazi solidarnosti te države, kao i priznanje vrijednosti koje to društvo zastupa. Oni također pokazuju i međugeneracijsku vezu između onih koji su se žrtvovali i djelatnih vojnih osoba budućih generacija.

Iako države imaju, najmanje, moralnu obvezu utvrđivanja politike prema veteranima zbog žrtava koje su podnijeli, postoje i drugi važni razlozi da se to učini.

Obveza skrbljenja

Oružane snage, kao odgovoran poslodavac, imaju obvezu da skrbe za svoje sadašnje i bivše uposlenike. Dok su na dužnosti, naročito u ratu i ratu sličnim situacijama, pripadnici oružanih snaga se često izlažu rizičnim i po život opasnim situacijama. Veliki broj veterana često pati od posljedica svoje službe, čak i kada napuste oružane snage, kao što su posttraumatski stresni poremećaj (PTSP), problemi sa fizičkim zdravljem i razne vrste onesposobljenja. Države imaju moralnu obvezu, ako ne i zakonsku, da se brinu o veteranima.

⁴³² Christopher Dandeker, Simon Wessely, Amy Iversen, i John Ross, "What's in a Name? Defining and Caring for 'Veterans': The United Kingdom in International Perspective" (Što sadrži ime? Definicija i skrb za 'veterane': UK u međunarodnoj perspektivi), *Armed Forces & Society*, svezak. 32., br. 2, siječnja 2006., str. 161.-177.

⁴³³ *Ibid.*

Odgovarajuća politika prema veteranima pomaže novačenju i zadržavanju djelatnih vojnih osoba u oružanim snagama

U interesu je oružanih snaga, kao poslodavca, da se brinu o veteranima, jer se na bolju brigu za veterane može gledati kao i na poticaj novačenju. Pored toga, poboljšane beneficije veterana šalju signale sadašnjim i budućim pripadnicima da su oružane snage odgovoran poslodavac. S druge strane, negativan publicitet o lošem postupanju s veteranima može odvratiti buduće potencijalne novake od prijavljivanja u oružane snage. On može, također, dovesti do nezadovoljstva onih koji su već u oružanim snagama, pogotovo onih koji se spremaju vratiti u civilni život, kao i onih koji su već napustili oružane snage.⁴³⁴

Skrb za veterane kao podrška širim socijalnim interesima

Može se reći da posebne vojno-socijalne politike služe širim socijalnim ciljevima. Pomaganje veteranima, naročito onim koji su ugroženi ili beskućnici, također pomaže širem programu rješavanja pitanja socijalne isključenosti.

Prijelaz iz vojnog u civilni život

U interesu drugih djelatnih vojnih osoba (koji nisu veterani), kao i u interesu cijelog društva i pojedinaca, na koje se ovo odnosi, je da se poduzmu posebne mjere, kako bi veterani (naročito oni mlađi) bili u mogućnosti ostvariti uspješne karijere kao civili. Ovo je bitno ne samo za pojedinačne pripadnike/ce, nego i za oružane snage kao poslodavca. Ako oni koji traže posao vide da oružane snage imaju aktivnu politiku koja se odnosi na bivše pripadnike, oni će biti daleko više zainteresirani da rade u oružanim snagama. Na isti način, takva politika ulijeva dodatno povjerenje sadašnjim pripadnicima oružanih snaga.

Veterani u postkonfliktnim situacijama

Koncept *veterana* ima posebno značenje u državama koje su izašle iz konflikta. Nažalost, neke od država članica OEES-a su prošle kroz iskustvo rata, primjerice države Zapadnog Balkana. Od kraja rata u bivšoj Jugoslaviji, sve zapadnobalkanske države su u fazi smanjivanja i restrukturiranja svojih oružanih snaga. U državama o kojima je riječ, svaka zaraćena strana je naoružala veliki broj ljudi, koji su postali nepotrebni nakon potpisivanja mirovnih sporazuma. Iako se svaka od država suočava s različitim izazovima, one su odustale od naoružavanja svojih djelatnih vojnih pripadnika. Nemaju svi veterani potrebnu stručnu sposobnost da bi uspjeli u civilnom životu. Bez adekvatnog programa procesa razvojačenja, oružane snage, o kojima je riječ, postaju financijski neodržive. Bez odgovarajućih programa za veterane, nije moguća dobra reintegracija velikog broja bivših vojnika u društvo, ukoliko je uopće moguća.

2. Međunarodne obveze u oblasti ljudskih prava

Poput drugih građana i veterani imaju pravo na socijalna i ekonomska prava. Države članice OEES-a su u tom pogledu preuzele obveze koje se primjenjuju na veterane. Primjerice, države su se obvezale da će “promovirati i pomagati učinkovitu provedbu ... ekonomskih [i] socijalnih ... prava”.⁴³⁵ U tom cilju, države su obvezne “izraditi svoje zakone, propise i politike u oblasti ekonomskih, socijalnih i drugih ljudskih prava i temeljnih sloboda i provesti ih u praksi kako bi jamčile učinkovitu provedbu ovih prava i sloboda”.⁴³⁶ U istom kontekstu, države će “obratiti posebnu pozornost na probleme u područjima zapošljavanja, stanovanja, socijalnoj sigurnosti [i] zdravstvu”.⁴³⁷ Države članice OEES-a su također obećale da provedba ovih prava “neće podlijegati bilo kakvim restrikcijama, izuzev onih koje su propisane zakonom i koje su sukladne međunarodnim obvezama po međunarodnom pravu”.⁴³⁸ I na kraju, ništa manje

⁴³⁴ *Ibid.*, str. 167. i 169.

⁴³⁵ Helsinki 1975, Načelo VII., stavak 2.

⁴³⁶ Beč 1989., stavak 13.1.

⁴³⁷ *Ibid.*, stavak 14.

⁴³⁸ *Ibid.*, stavak 21.

važno, države članice se obvezuju da će “osigurati da ove restrikcije ne budu zlorabljivane i da se ne primjenjuju proizvoljno”.⁴³⁹

Kako se ova prava primjenjuju na veterane? Kao i drugi građani, veterani imaju pravo na odgovarajući zdravstveni tretman, stanovanje, zapošljavanje i socijalnu sigurnost. Potrebno je, naravno, naglasiti da se ova socijalna i ekonomska prava razlikuju u izvjesnoj mjeri od političkih i građanskih prava, po tome što ona predstavljaju cilj koji, treba postići i kojem treba težiti. Građanska i politička prava, s druge strane, moraju se primjenjivati izravno i u potpunosti. Još jedna razlika leži u tome što socijalna i ekonomska prava zahtijevaju politike i mjere za njihovu provedbu na državnoj razini, dok politička i građanska prava traže akciju na planu zakona na državnoj razini. To je razlog zbog čega obveza OEES-a u domeni socijalnih i ekonomskih prava ne predstavlja automatski i pravo na državnoj razini, ukoliko neka država nije unijela to pravo u domaće zakonodavstvo. Pored toga, opća zabrana diskriminacije primjenjuje se na politiku u pogledu veterana u smislu njihova uživanja socijalnih i ekonomskih prava. Država ne može isključiti ili preferirati jednu skupinu veterana u odnosu na drugu skupinu, na osnovu spola, etničke pripadnosti, jezika, socijalnog podrijetla, pripadnosti nacionalnoj manjini, ili političkog ili drugog mišljenja.

Još jedno pravo koje se primjenjuje na sve veterane podjednako je pravo na pravično suđenje. Ukoliko postoji spor između veterana i vlade glede postupanja s njima, oni moraju imati pristup sustavu pravosuđa.

3. Tko je veteran? Različiti pristupi u pojedinim državama

Ne postoji konačan odgovor na pitanje “Tko je veteran?” Ovisno o tomu je li neka država bila u ratu s drugom državom, u građanskom ratu, ili sudjelovala u mirovnim operacijama, države se mogu odlučiti za različitu definiciju veterana. To je istodobno i stvar tradicije neke države na koji način će obilježavati ranije ratove i sukobe. Tabela 18.1 daje prikaz pristupa veteranima u odabranim državama članicama OEES-a.

⁴³⁹ *Ibid.*

18.1

Različiti pristupi veteranima u odabranim državama članicama OESS-a⁴⁴⁰

	Njemačka	Bivša Jugoslavenska Republika Makedonija	Španjolska	Bosna i Hercegovina	Bugarska	Rumunjska	Srbija	Albanija
Ko je veteran?	Ne postoji status s statusom veterana	II svj. rat – borci i učesnici u Demokratskoj armiji Grčke, 1945.-1949.	Svi koji su služili u Španjolskim oružanim snagama ili Civilnoj gardi	Borci iz I i II svj. rata i borci iz drugih ratova u regiji	Svaka vojna osoba direktno uključena u borbu tokom rata koji je vodila Bugarska za zaštitu nacionalnih interesa i teritorijalnog integriteta	Borci iz I i II svj. rata, uključujući i one koji su bili prisiljeni da služe u njemačkim jedinicama, pod uvjetom da imaju rumunjsko državljanstvo; vojni pripadnici uključeni u mirovne i antiterorističke misije	Borci iz I i II svj. rata; oni koji su učestvovali u oružanim aktivnostima poslije kolovoza 1990. godine	Borci iz Drugog svjetskog rata
Koliko?	Formalno, nema veterana	Otprilike 17.000	40.000 u Udruženju veterana, kao i oni koji su u posebnim vojnim jedinicama	Nema raspoloživih podataka	29.000-30.000	Otprilike 300	Otprilike 400.000	Otprilike 20.000
Obilježava li se Državni dan veterana?	Ne	11. listopada	Da, ali nema podataka; obično u listopadu	4. juli, Dan veterana II svj. rata	6. maj, Dan junaštva i vojske	9. maj, Dan pobjede	Ne	29. novembar, Dan oslobođenja
Postoje li posebne beneficije koje imaju veterani?	Udruženja	Zaduženo Ministarstvo rada i socijalne politike	Nevladino udruženje veterana oružanih snaga	Ministarstvo za veterane	Nema posebnog ministarstva za veterane; podijeljene nadležnosti među brojnim ministarstvima	Udruženja; Odjel unutar Ministarstva obrane	Ministarstvo za rad, zapošljavanje i socijalnu politiku	Poseban sektor u okviru Ministarstva obrane
Postoje li posebne beneficije koje imaju veterani?	Ne	Dodatak za invalide rata; porodični dodatak na invalidnost; invalidski dodatak; materijalni dodatak; dodatak za njegu; ortopedski dodatak; zdravstvena zaštita	Međusobna pomoć za članove i neka sredstva za volonterske aktivnosti	Mirovine, dotacije za invalide i dodatna sredstva za posebne kategorije	Medicinske potrepštine (75% od troškova, plaća se iz državnog budžeta); besplatan lokalni javni prijevoz u regiji u kojoj žive; prioritet u korištenju socijalne patronažne službe i kod smještaja u starački dom; korištenje javnih i vojnih kuhinja; povlastice u cjeni liječenja	Besplatan prijevoz, pomoć u rješavanju stambenih pitanja; izuzeće od plaćanja poreza, besplatna medicinska briga	Specijalna socijalna zaštita, u skladu sa zakonom	Status ratnog veterana; posebne zdravstvene usluge; besplatan javni prijevoz

440 Izvori:Parlament Albanije; Parlament Bosne i Hercegovine; Parlament Bugarske; Bivša Jugoslavenska Republika Makedonija (u suradnji s Udrugom veterana Makedonije); Odjel za personalna pitanja u Danskoj vojsci; Ministarstvo obrane Njemačke; Parlament Rumunjske; Parlament Srbije; Španjolska: Udruga veterana Oružanih snaga (*Hermanidad de veteranos de las Fuerzas Armadas*)

Svi bivši vojni pripadnici i pripadnice su veterani

Postoji skupina država članica OESS-a koja ima širok pristup pri definiranju veterana, prihvatajući da je to bilo koja osoba koja je bila u oružanim snagama, bez obzira da li su bili raspoređeni u zone konflikta. U UK, primjerice veterani su sve osobe koje su služile više od jednog dana, kao i oni koje oni izdržavaju. Prema procjenama, UK ima preko 10 milijuna bivših vojnih osoba/pripadnika, udovaca/udovica i drugih članova obitelji; oni čine 16 % britanske populacije.⁴⁴¹ Provedbom "Veteranske politike" u UK upravlja Agencija za veterane, čije su ključne funkcije: upravljanje programom mirovina za ratne invalide i programom odštete za oružane snage (odštete za bilo kakvu povredu na dužnosti; zdravstvene probleme ili smrt), kao i pružanje savjeta i praktične pomoći.⁴⁴² Pored toga, veterani mogu posjećivati bojišnice i ratna groblja diljem svijeta o trošku države.

Drugi primjer predstavlja SAD, gdje se svi bivši vojni pripadnici/pripadnice smatraju za veterane, pod uvjetom da su služili najmanje 90 dana i bili časno otpušteni. Pored toga, oni pripadnici koji su služili u ratnim okolnostima, pa čak i samo jedan dan, imaju status veterana s ratnom službom. Ratni veterani mogu dobiti posebne beneficije. Ratna služba je samo ona iz rata koji je proglasio Kongres. Kongres pored toga, može definirati sukob kao ratne okolnosti, u kojem slučaju su početak i kraj sukoba, kao i geografsko područje, precizno definirani zakonom koji donosi Kongres.⁴⁴³

U Kanadi veteran je svaki bivši pripadnik Kanadskih snaga koji je časno otpušten i tko zadovoljava sve profesionalne uvjete vojne službe koje postavlja Ministarstvo za nacionalnu obranu.

Ono što je zajedničko za ove tri države je da sve tri prilično široko definiraju kategoriju veterana: svako tko je bio vojni pripadnik je veteran. Međutim, veteran mora zadovoljavati posebne kriterije da bi mogao iskoristiti posebne beneficije u slučaju, primjerice, invaliditeta, bolesti, ili je morao sudjelovati u ratu ili služiti pod ratu sličnim okolnostima.

Bivši pripadnici koji su bili u aktivnoj službi

Drugu skupinu čine države u kojima samo bivši pripadnici oružanih snaga koji su sudjelovali u ratu ili služili pod ratu sličnim okolnostima (primjerice mirove operacije) mogu se kvalificirati za veterane. Ovaj pristup slijedi Nizozemska od 1990., u kojoj se oni vojnici koji su se borili u II. svjetskom ratu, Indoneziji (1945.-1950.), Novoj Gvineji (1945.-1962.), i u mirovnim operacijama (počevši sa mirovnom operacijom UN-a u Koreji, 1950.-1953.) do Afganistana 2006, klasificiraju kao takvi.⁴⁴⁴ Belgija također pripada ovoj drugoj skupini država, u kojima se sve bivše vojne pripadnike ili pripadnice, ako su sudjelovali u ratu, kao što su I. i II. svjetski rat, Korejski rat, ili neprijateljstva u Kongu, ili mirovne operacije, smatra za veterane.⁴⁴⁵

Ruska Federacija, također, spada u ovu skupinu, što se vidi iz definicije veterana, koja je data u Zakonu o veteranima iz 1995.⁴⁴⁶ Ovom zakonskom definicijom je trenutačno obuhvaćeno oko milijun sudionika i osoba s invaliditetom iz II. svjetskog rata (koji je u Rusiji poznat kao Veliki domovinski rat); 9,5 milijuna "trudbenika iz pozadine tijekom ratnih godina" (koji su bili

⁴⁴¹ Prema službenim procjenama Agencije za veterane rata u UK, dostupno na <<http://www.veteransagency.mod.uk>>; Dandeker *et al.*, *op. cit.*, bilješka 1., procjena prema kojoj UK ima 13 milijuna veterana, uključujući one koje oni izdržavaju, što čini 20 % britanske populacije, str. 165.

⁴⁴² Ključne funkcije Agencije UK za pripadnike oružanih snaga i veterane opisane su na <http://www.veteransagency.mod.uk/about_us/about_us.html>.

⁴⁴³ J.M.P. Weerts, "Het Nederlands veteranenbeleid in internationaal perspectief", *Militaire Spectator*, svezak 169., br. 5., 2000., str. 245.-253.

⁴⁴⁴ Nizozemsko ministarstvo obrane je objavilo smjernice 2000. o programu skrbi za veterane. Naslov originalnog dokumenta je "Zorg voor veteranen in samenhang: Hoofdlijnen van het veteranenbeleid", The Hague, 2000.

⁴⁴⁵ Vidi internet stranicu Belgijskog nacionalnog instituta za ratne invalide, veterane i žrtve rata na <<http://www.niooo.be/PAGES/wie.html>>.

⁴⁴⁶ The 1995 Law on Veterans is available, in Russian, at <http://www.consultant.ru/popular/veteran/31_1.html#p30>.

na frontu kod kuće tijekom II. svjetskog rata); više od 200.000 osoba koje su preživjele opsadu Lenjingrada, 19,4 milijuna veterana rata; više od 1,4 milijuna veterana iz bitki; 300.000 veterana oružanih snaga; i 22.000 veterana iz visoko rizičnih situacija.⁴⁴⁷ Ovaj sustav svrstavanja u skupine pokazuje koliki značaj imaju ratni veterani u ruskom društvu. Značaj veterana je, također, podcrtan i uspostavom parlamentarnog komiteta za pitanja veterana.⁴⁴⁸ Ovaj popis, zapravo predstavlja hijerarhiju veterana, po kojoj različite skupine veterana imaju pravo na različite beneficije i spomen odličja.⁴⁴⁹ Skupina sa najviše beneficija su vojnici iz Velikog domovinskog rata. Njihove beneficije uključuju jamstvo zapošljavanja, obrazovanja, zdravstvenu zaštitu, rješavanje stambenog pitanja, olakšice kod oporezivanja i u korištenju javnog prijevoza.⁴⁵⁰

Tijekom godina broj živih veterana iz dva svjetska rata se smanjio, dok je broj onih koji su sudjelovali u vojnim misijama izvan države sve veći. Države su počele da sve više priznaju da je potrebno rješavati probleme ove skupine novih veterana i njihovih obitelji. U Rumunjskoj, primjerice, od listopada 2006., pripadnici Oružanih snaga koji su sudjelovali u vojnim misijama u inozemstvu, ili u antiterorističkim misijama u Rumunjskoj najmanje četiri mjeseca, bez obzira da li u kontinuitetu ili ukupno, uključujući i patrole u zrakoplovstvu i mornaričke intervencije, dobijaju počasnu titulu vojnog veterana, dok civilni uposlenici dobijaju titulu veterana. Ako je neka osoba onesposobljena, titula vojnog ili civilnog veterana se daje bez obzira na trajanje sudjelovanja u određenoj misiji. Vojni ili civilni veterani s onesposobljenjima imaju pravo nastaviti sa svojom službom u Ministarstvu obrane.⁴⁵¹

Samo vojnici iz I. i II. svjetskog rata

Treća skupina uključuje one države u kojima samo vojnici koji iz I. i II. svjetskog rata imaju priznat status veterana. Ovo je slučaj primjerice sa Bivšom Jugoslavenskom Republikom Makedonijom (gdje su uključeni i oni koji su se borili na strani Demokratske vojske Grčke u razdoblju između 1945. i 1949.), Albanijom i Bugarskom.

Veterani formalno ne postoje

Četvrta skupina sastoji se od država u kojima veterani formalno ne postoje. Primjeri su Danska i Njemačka, gdje po zakonu ne postoji status veterana koji se priznaje bivšim vojnicima. Kada je riječ o Njemačkoj, vrijedi spomenuti da je službena politika u ovoj zemlji ne nastavljati tradiciju Njemačkih oružanih snaga, koje su postojale prije 1945. To ne znači da oni koji su služili u oba svjetska rata ili u mirovnim misijama nemaju nikakvu zaštitu. Opći zakoni ili privatne fondacije pružaju zaštitu. Primjerice, trebalo je voditi brigu o sudionicima II. svjetskog rata prije nego što su nastale Njemačke oružane snage (*Bundeswehr*) 1955. godine. U razdoblju između 1945. i 1955. nije bilo nikakve vojske koja bi preuzela odgovornost za njih. Jedna od prvih socijalnih politika u Njemačkoj nakon II. svjetskog rata, bila je skrb o žrtvama, uključujući civile, vojnike i njihove obitelji. Što se tiče medicinskog tretmana, bivši vojni pripadnici ili pripadnice nemaju pravo na bilo kakav tretman u okviru vojnog zdravstvenog sustava. Oni imaju isti status kao i bilo koji civil: država plaća 70 % troškova liječenja; 30% plaća sam bivši pripadnik/pripadnica, ili privatna agencija za osiguranje. O interesima veterana s invaliditetom se brinu privatne udruge, ili privatne, uglavnom regionalne, fondacije (primjerice Njemačka socijalna asocijacija). Ovakva politika je na snazi sve od osnutka Savezne Republike Njemačke 1949. godine.⁴⁵²

447 Vidi izvješće (dostupno samo na ruskom jeziku) Komiteta Državne Dume za pitanja veterana za 2005., dostupno na <<http://www.duma.gov.ru/veteran/otshet/2005.htm>>.

448 Komitet za pitanja veterana Državne Dume osnovan je u srpnju 2003., vidi <<http://www.duma.gov.ru/veteran>>.

449 Komunikacija sa dr. Natalia Danilovom, višom predavačicom na Sveučilištu St. Petersburg, i znanstvenom suradnikom na Sveučilištu u Bristolu (UK).

450 Natalia Danilova, "Social policy for veterans: conceptualisation and the case study of Russia" research proposal (Socijalna politika za veterane: konceptualizacija i raščlamba na primjeru Rusije, prijedlog znanstvenog istraživanja) Sveučilište u Bristolu, 2006.

451 Ova informacija je data u Uredbi Vlade br. 82. od 25. listopada 2006. o priznavanju zasluga vojnim pripadnicima koji su sudjelovali u vojnim misijama.

452 Communication with representatives of the German armed forces, November 2006.

Veterani: države poslije sukoba

Države članice OEES-a na Zapadnom Balkanu bile su suočene sa sukobom i građanskim ratom 1990.-ih godina, koji su znatno utjecali na status veterana (pored veterana iz I. i II. svjetskog rata). U Bosni i Hercegovini, primjerice, svaka vojna formacija tri strane koje su sudjelovale u građanskom ratu ima veterane. Svaka od njih ima svoja pravila glede statusa veterana. Bosna i Hercegovina nema ministarstvo za pitanja veterana, ali svaka strana ima udruge veterana.⁴⁵³ U Srbiji, prava veterana su Ustavom zajamčena prava. Politika zaštite ovih prava se financira iz državnog proračuna i regulirana je kroz nekoliko zakona: Zakon Savezne Republike Jugoslavije o temeljnim pravima boraca, vojnih invalida i obitelji palih boraca (još uvijek na snazi) i Zakon iz 1998. o pravima boraca, vojnih invalida i obitelji palih boraca. Srbija trenutačno radi na usuglašavanju ovih zakona i donošenju jedinstvenog zakona o zaštiti veterana i invalida (u skupštinskoj proceduri). Prema tom navedenom Zakonu iz 1998, veteran je bilo koji građanin Jugoslavije, koji je sudjelovao u I. ili II. svjetskom ratu (kao pripadnik antifašističkog pokreta), kao i svatko tko je bio uključen u neprijateljstva nakon 1990. Prema procjenama nekih 400.000 veterana potpada pod ovu drugu kategoriju. Zakon iz 1998. također propisuje posebnu zaštitu za vojne pripadnike, koji su postali invalidi tijekom neprijateljstava ili u miru (uključujući sadašnje pripadnike Oružanih snaga). Prema Zakonu o mirovnim operacijama, u slučaju ranjavanja/povređivanja, bolesti ili smrti djelatnih vojnih osoba, isplaćuje se odšteta sukladno propisima međunarodnih organizacija koje vode operaciju o kojoj je riječ.⁴⁵⁴

4. Politike skrbi/zaštite veterana

Tko prima pomoć?

Države su usvojile različite pristupe kod određivanja beneficija na koje veterani imaju pravo. U mnogim državama članicama OEES-a, različite kategorije veterana primaju različite vrste pomoći, ovisno o, između ostalog, vrsti sukoba (primjerice veterani iz II. svjetskog rata nasuprot veterana iz nedavnih sukoba) i jesu li pretrpjeli onesposobljena ili ne tijekom svoje službe.

Kanada je, primjerice, prihvatila pristup koji se zasniva na potrebama. Ovisno o posebnim potrebama veterana, i ako se zadovolje određeni uvjeti, veteran može ostvariti pravo na razne usluge, uključujući rehabilitaciju, financijsku pomoć, zapošljavanje i invalidninu.⁴⁵⁵

S druge strane, u Rumunjskoj i Rusiji, veterani II. svjetskog rata imaju drugačije beneficije od veterana iz nedavnih sukoba. U Rumunjskoj, veterani iz II. svjetskog rata i njihove obitelji imaju pravo na besplatno putovanje vlakom u domaćem prometu u nekim slučajevima, besplatan prijevoz u lokalnom javnom prometu, oslobođanje od plaćanja poreza, pomoć u rješavanju stambenog pitanja (prioritet u dobijanju kuća za iznajmljivanje) i besplatnu medicinsku zaštitu, uključujući besplatno liječenje u toplicama.⁴⁵⁶ Glavno pravo koje mogu ostvariti "skoriji" veterani je pravo da nastave raditi u oružanim snagama u slučaju povrede ili invaliditeta.

Beskućnici čine posebno osjetljivu skupinu veterana kojima je potrebna veća zaštita i posebna skrb. Sustavna istraživanja i izvješća u novinama, podjednako pokazuju da su veterani prekomjerno zastupljeni u populaciji beskućnika. Primjerice, u SAD-u Ministarstvo za pitanja veterana procjenjuje da ima oko 2 milijuna veterana (muškaraca i žena) koji su beskućnici svake noći i da dva puta veći broj njih prođe to iskustvo tijekom svake godine. Smatra se da je veliki broj veterana blizu ovoj kategoriji ili u opasnosti da postanu beskućnici zbog svog siromaštva, nepostojanja pomoći od strane obitelji ili prijatelja, bijednih uvjeta života po

⁴⁵³ Communication with staff of the parliamentary defence committee of Bosnia and Herzegovina.

⁴⁵⁴ Communication with staff members of the parliamentary defence committee of Serbia.

⁴⁵⁵ "The New Veterans Charter: For CF Veterans and their Families", Veterans Affairs Canada, Ottawa, 2006, available at <<http://www.vac-acc.gc.ca/clients/sub.cfm?source=Forces/nvc>>.

⁴⁵⁶ Komunikacija s članovima Komiteta za obranu u parlamentima Rumunjske i Rusije.

jeftinim hotelima ili pretrpanim stambenim prostorima ispod svakog standarda.⁴⁵⁷ Tekst pod 18.2 daje primjer kako se ovaj problem s veteranima, koji su beskućnici rješava u SAD-u.

18.2

SAD: Pomoć za veterane koji su beskućnici⁴⁵⁸

Ministarstvo za pitanja veterana (MPV) “nudi široku lepezu posebnih programa i inicijativa posebno izrađenih za pomoć veteranima, koji su beskućnici, kako bi mogli živjeti od vlastitih prihoda i neovisno što je više moguće. Zapravo MPV je jedina federalna agencija koja pruža izravnu materijalnu pomoć beskućnicima, iako su ograničeni na veterane i one koji od njih materijalno ovise, posebni programi koje vodi MPV predstavljaju najveću integriranu mrežu službi za pomoć beskućnicima u državi.

‘Specijalizirani programi MVP za veterane beskućnike’ nastali su i razvijali se sve od kada su prvi put odobreni 1987. godine. Ovi programi usmjereni su ka pružanju niza povezanih usluga koje uključuju:

- “agresivan pristup onim veteranima koji žive na ulici i po utočištima i koji se inače ne bi obratili za pomoć;
- “kliničko ocjenu i upućivanje na potrebno liječenje od fizičkih i psihičkih poremećaja, uključujući zlorabu opojnih supstanci;
- “dugoročnu pomoć u utočištima u prijelaznim razdobljima, bavljenje pojedinačnim slučajevima i rehabilitaciju;
- “pomoć pri zapošljavanju i uključivanje u programe pomoći u ostvarivanju prihoda; i
- “pomoć u trajnom rješenju smještaja.”

Tko daje beneficije i skrbi o veteranima?

Države su prihvatile različite modele i strategije pomoći veteranima.⁴⁵⁹

Prvo, neke države, naročito one koje su imale veliki broj žrtava u I. i II. svjetskom ratu, imaju posebna ministarstva koja se bave veteranima, kao što su Veteranski poslovi Kanade (Veterans Affairs Canada) ili Ministarstvo za pitanja veterana SAD-a (MPV).⁴⁶⁰ Ovo je Ministarstvo drugo po veličini Ministarstvo u Vladi SAD-a i ima oko 250.000 uposlenih i proračun od oko 86,7 milijardi dolara u fiskalnoj 2008. godini.⁴⁶¹ Ministarstvo ima tri glavne polja djelatnosti: Upravu za veteranske beneficije, Upravu za zdravstvena pitanja veterana, i Upravu za nacionalna groblja.

U drugu skupinu država spadaju one u kojima se skrb za veterane dijeli između ministarstva obrane i drugih ministarstava, a posebni zavodi, fondacije ili agencije provode politiku koja se odnosi na veterane. Ovo je, primjerice, slučaj u Ujedinjenom Kraljevstvu i Nizozemskoj. Poseban Institut za veteranska pitanja je organizacija putem koje Ministarstvo obrane surađuje s jednom od najvećih veteranskih udruga i koje postoji u Nizozemskoj od 2000. Cilj ovog Instituta je da promovira socijalno priznanje i skrb za nizozemske veterane i njihove obitelji. Pored medicinskih i pravnih vijeća, Institut nudi i pomoć profesionalnih socijalnih radnika i različite programe zbrinjavanja za specifične ciljne skupine. U Ujedinjenom Kraljevstvu, Ministarstvo obrane je uspostavilo Agenciju za vojne pripadnike i veterane, koja ima za cilj promicanje “personalnih, mirovinskih, socijalnih službi i službi podrške za pripadnike oružanih snaga i veterane”. U slučaju Ujedinjenog Kraljevstva, agencija se za personalnu

⁴⁵⁷ Richard Tessler, Robert Rosenheck i Gail Gamache, “Homeless Veterans of the All-Volunteer Force: A Social Selection Perspective” (Dragovoljci - Veterani beskućnici) *Armed Forces & Society*, sv. 29., br. 4., Summer 2003, pp. 509-524; “Homeless Veterans”, US Department of Veterans Affairs, <<http://www1.va.gov/homeless>>; Dandeker *et al.*, *op. cit.*, bilješka 1., str. 166.-167.

⁴⁵⁸ “Homeless Veterans”, *ibid.* Izvor: SAD, Ministarstvo za pitanja veterana, 2006.

⁴⁵⁹ J.M.P Weerts, “Het Nederlands veteranenbeleid in internationaal perspectief”, *Militaire Spectator*, sv. 169., br. 5., 2000, str. 245.-253.

⁴⁶⁰ Za Pitanja veterana u Kanadi vidi, see <<http://www.vac-acc.gc.ca/general>>; za Ministarstvo za pitanja veterana SAD-a <<http://www.va.gov>>.

⁴⁶¹ vidi <www.va.gov/budget/summary/index.htm>.

upravu spojila s agencijom za veterane, što je dovelo do jednog integriranog "životnog ciklusa" personalne politike, koja se odnosi na sadašnje i bivše pripadnike oružanih snaga.⁴⁶²

Francuska predstavlja još jedan interesantan primjer. U okviru Ministarstva obrane i u nadležnosti zamjenika ministra za veteranska pitanja, postoje trenutačno dvije institucije, koje se bave pitanjima veteranske politike u Francuskoj. Kao prvo, zamjenik ministra predsjedava Upravnim odborom Državnog ureda za veterane (ONAC). ONAC je neovisno javno tijelo pod okriljem ministra obrane, odgovorno za zaštitu materijalnih i moralnih interesa veterana i žrtava rata. Uz Središnji ured ONAC-a ima još 100 decentraliziranih službi za svaki okrug (*department*) u Francuskoj. Ove službe zadužene su za izdavanje veteranskih karti i povlastica, pružanje posebnih socijalnih usluga za veterane, kao i za održavanje odnosa između veterana i agencija lokalne uprave. Zatim, ONAC vodi domove za umirovljenike i institute za obuku koji se bave socijalnom reintegracijom veterana.⁴⁶³ Iako ONAC potpada pod nadležnost ministra obrane, ovo tijelo ima odvojen proračun. Drugo, Rat u Zaljevu, 1990.-91, istaknuo je potrebu za medicinskim zbrinjavanjem tzv. novih veterana (aktivni pripadnici koji sudjeluju u operacijama koje nisu rat, primjerice mirovne operacije UN-a). U ovom kontekstu Francuska je osnovala Agenciju za praćenje zdravlja veterana (vidi tekst pod 18.3).

18.3

Francuska: Agencija za praćenje zdravlja veterana⁴⁶⁴

Francuska Agencija za praćenje zdravlja veterana (OSV) je zadužena za koordinaciju i kreiranje politike usmjerene ka poboljšanju medicinske skrbi o sadašnjim i bivšim pripadnicima Oružanih snaga. Ona je dio Direkcije za statute, mirovine i socijalnu reintegraciju, pod rukovodstvom glavnoga tajnika za upravu u Ministarstvu obrane.

OSV ima četiri zadatka: (1.) identificiranje profesionalnih rizika kojima su izloženi pripadnici Oružanih snaga s ciljem objašnjenja mogućih ustaljenih shema u nastajanju; (2.) pomaganje u prikupljanju informacija o karijerama djelatnih vojnih osoba, kao i sudjelovanje u koordiniranju mrežom civilnih i vojnih institucija koje se bave pružanjem pomoći; (3.) osiguravanje zdravstvene zaštite, poglavito na području žurnih patoloških stanja i iniciranje relevantnih epidemioloških studija; (4.) pružanje relevantnih znanstveno zasnovanih savjeta, bez preuzimanja odgovornosti direkcija koje se bave pitanjima veterana i mirovina za vojne invalide.

Treća skupina država, Norveška i Finska, primjerice, skrb o veteranima u potpunosti stavljaju u nadležnost općeg (ne vojnog) ministarstva koje se bavi socijalnom politikom i zdravstvom. U ovim državama ne postoji posebna ili isključiva skrb za veterane, nego se njihovi interesi i potrebe rješavaju u okviru sustava zdravstvene zaštite i sustava socijalne zaštite. U ovoj skupini država često postoji posebna udruga veterana koja zastupa interese veterana, primjerice Udruga veterana Oružanih snaga (*Hermanidad de veteranos de las Fuerzas Armadas*) u Španjolskoj, koja daje podršku i određenu financijsku pomoć volonterskim aktivnostima.

Udruge veterana i neprofitne privatne organizacije u OEES regiji: The World Veterans Federation (WVF) (Svjetska federacija veterana) je međunarodna nevladina organizacija koja uključuje 164 veteranske udruge iz 84 države širom svijeta. WVF okuplja ratne veterane i žrtve rata iz raznih sukoba, koji su se desili nakon II. svjetskog rata, uključujući i veterane iz mirovnih operacija.⁴⁶⁵ WVF je na svojoj 24. Općoj skupštini održanoj u Johannesburgu, u Južnoj Africi u prosincu 2003. usvojio Deklaraciju o pravima ratnih veterana i žrtava rata (vidi tekst pod 18.4).

⁴⁶² Više informacija na web sajtu <http://www.veterans-uk.info/about_us/about_us.html>.

⁴⁶³ Vidi <<http://onac62.chez-alice.fr/onac/onac.htm>>.

⁴⁶⁴ Izvor: Dekret Vlade br. 2004/524 od 10. lipnja 2004.

⁴⁶⁵ Vidi web sajtu World Veterans Federation na <<http://perso.orange.fr/fmac/english/default.htm>>.

18.4

Čl. 6 Deklaracije o pravima ratnih veterana i žrtava rata⁴⁶⁶

Svjetska federacija veterana,

...

6. Poziva države članice Ujedinjenih naroda da poduzmu žurne mjere za:

- poboljšanje i ažuriranje zakonskih propisa koji se odnose na ratne veterane i žrtve rata;
- ocijalnu sigurnost, medicinsku skrb i druge relevantne beneficije;
- ublažavanje poteškoća izazvanih psiho-socijalnim posljedicama rata i integracijom ratnih veterana i žrtava rata u društvo;
- adekvatnu skrb za bivše pripadnike koji su sudjelovali u mirovnim i sličnim operacijama, prije, tijekom i nakon misije.

Interesantan primjer umrežavanja rada na skrbi za veterane pruža nam iskustvo iz Danske. Danska je izradila ono što ona naziva partnerskim modelom po kojem Vlada, vojne udruge i veteranske organizacije rade zajedno na pružanju podrške i skrbi za veterane. Prema ovom modelu, tri su navedena aktera zastupljena u upravljačkoj skupini, kojom predsjedava ravnatelj Personalne službe u Ministarstvu obrane. Vojne i veteranske udruge imenuju svoje predstavnike u ovu upravljačku skupinu. Skupina koordinira aktivnosti ova tri aktera, a one, između ostalog, uključuju podršku obiteljima i "crveni telefon" koji vode veteranske organizacije, medicinsku i socijalnu podršku, koju pruža Vlada i posebne aktivnosti podrške sadašnjim i bivšim pripadnicima oružanih snaga, koje pružaju vojne udruge. EUROMIL je zapravo preporučio model partnerstva svim svojim članicama.⁴⁶⁷

Kakva vrsta beneficija?

Mogu se razlikovati tri tipa beneficija i aktivnosti podrške. Prvi tip su one beneficije, koje se sastoje od materijalne ili financijske pomoći veteranima, primjerice invalidska mirovina, besplatan javni prijevoz, ili uz parcijalno sudjelovanje, zdravstvena zaštita itd. Druga skupina se odnosi na nematerijalne probleme veterana. Tu može biti uključena pomoć psihologa, socijalnog radnika ili služba savjetovanja. Ova je oblast vrlo bitna, jer je veliki broj veterana izložen riziku od posttraumatskog stresnog poremećaja (PTSP) tijekom svog angažmana u zonama sukoba. PTSP je stresom izazvana bolest koja ima različite simptome, kao što su alkoholizam, zloraba droga i depresija. PTSP nije novo oboljenje; ono je bilo dijagnosticirano kod vojnih veterana koji su sudjelovali u ratu ili sukobima prije dosta vremena. PTSP zahtijeva da se o njemu povede računa, ne samo odmah nakon angažmana, o njemu treba voditi brigu i prije i tijekom takvog angažmana. Tekst naznačen sa 18.4 daje pregled preporuka za sustavno postupanje u slučaju PTSP-a, koje su donijeli Nacionalna obrana i ombudsmani Kanadskih snaga.⁴⁶⁸

⁴⁶⁶ Izvor: Deklaracija o pravima ratnih veterana i žrtava rata

⁴⁶⁷ "Socijalna zaštita i problemi koji se odnose na veterane ('Novi veterani') iz International Peace Support Missions", Izvješće EUROMIL-a, od 29. listopada 2005., dostupno na <<http://www.afmp.nl/documenten/euromil/addon-newveterans.pdf>>.

⁴⁶⁸ Izvješće ministra Nacionalne obrane André Marina, Nacionalna obrana i ombudsman Kanadskih snaga, "Special Report: Systematic Treatment of CF Members with PTSD", Ottawa, 2001., dostupno na <<http://www.ombudsman.forces.gc.ca/rep-rap/sr-rs/pts-ssp/doc/pts-ssp-eng.pdf>>.

18.5

Sustavno postupanje s pripadnicima oružanih snaga s PTSP-om: preporuke Nacionalne obrane i ombudsmana Kanadskih snaga⁴⁶⁹

Odgovarajući na žalbu jedne od djelatnih vojnih osoba Kanadskih snaga koji je imao PTSP, kanadski ombudsman je inicirao detaljno istraživanje kako se može poboljšati sustavno postupanje u slučaju PTSP-a u Kanadskim snagama. Ombudsman je u tu svrhu naveo 31 preporuku. neke od njih su navedene u tekstu dolje i mogu biti od koristi državama koje izrađuju ili revidiraju svoj pristup PTSP sindromu kod sadašnjih i bivših djelatnih vojnih osoba.

Ombudsman je preporučio da:

1. Kanadske snage izrade bazu podataka koja točno odražava broj djelatnih vojnih osoba Kanadskih snaga, uključujući redovite i pričuvne snage, koji imaju poremećaje izazvane stresom.
2. Kanadske snage izrade bazu podataka, koja se odnosi na broj samoubojstava među sadašnjim i bivšim vojnim pripadnicima.
3. Kanadske snage obave neovisno povjerljivo anketno istraživanje mentalnog zdravlja, koje će uključiti bivše pripadnike, redoviti i pričuvni kadar podjednako. ...
7. Specifično i detaljno obrazovanje i ciljevi obuke koji se bave pitanjima PTSP-a trebaju biti uključeni u nastavne planove i programe svih institucija za obuku u Kanadskim snagama ...
8. Postrojbe Kanadskih snaga imaju mandate za provedbu stalne obuke u svezi s PTSP-om za sve pripadnike u redovitim intervalima, uz svaku obuku koja je vezana za izravni operativni angažman. ...
11. Kanadske snage u sve aktivnosti vezane uz obrazovanje i obuku, koje se odnose na PTSP, uključuje pripadnike, ili bivše pripadnike koji su imali ili imaju PTSP sindrom. ...
19. Kanadske snage izvrše reviziju i ocijene učinkovitost i postupke namijenjene pomoći pripadnicima pričuvnih snaga i postrojba pojačanja, prije i nakon raspoređivanja. ...
27. Kanadske snage poduzmu korake za rješavanje problema stresa i sindroma "izgaranja" ("burn-out) nastalih kao nedostatak resursa i velikih opterećenja koje imaju oni koji pružaju pomoć u Kanadskim snagama.
28. Kanadske snage poduzmu korake kako bi poboljšale programe podrške namijenjene obiteljima onih djelatnih vojnih osoba kojima je dijagnosticiran PTSP, kao i sve elemente i lokacije. ...
30. Kanadske snage iniciraju reviziju od-početka-do kraja pravila koja se odnose na povjerljivost medicinskih informacija. Ukratko rečeno, problem povjerljivosti mora biti brzo i transparentno riješen u cilju ponovne uspostave povjerenja u Kanadskim snagama i obveze zaštite osobnih podataka.
31. Kanadske snage otvore mjesto koordinatora za PTSP, koji je izravno odgovoran načelniku Stožera obrane i zadužen za pitanja koordinacije u svezi s PTSP-om u svim Kanadskim snagama.

Treći tip aktivnosti uključuje podršku kod komemoracija i odavanja društvenog priznanja žrtvama koje su dali veterani, uključujući i aktivnosti poput održavanja groblja i organiziranje, pomaganje održavanju državnog dana veterana. Posebni dani posvećeni uspomeni na veterane, javne manifestacije i spomenici, osobito su važni za njegovanje poštovanja unutar društva, šire gledano u odnosu na žrtve koje su dali veterani. Državni dan veterana (boraca) organizira se, primjerice, u Bivšoj Jugoslavanskoj Republici Makedoniji, (11. listopada) Bosni i Hercegovini (4. srpnja), Bugarskoj (6. svibnja), Nizozemskoj (29. lipnja) i Albaniji (29. studenoga).

Prijelaz iz vojnog u civilni život

Posljednji tip beneficija uključuje aktivnosti usmjerene ka olakšavanju prijelaza iz vojničkog u civilni život, uključujući i davanje podrške obrazovanju i obuci. Kao što je ranije navedeno, učinkovit prijelaz iz vojničkog u civilni život važan je za društvo u cjelini (jer smanjuje stopu nezaposlenosti), za oružane snage (u ulozi privlačnog potencijalnog poslodavca) i, naravno, za same bivše vojne pripadnike i pripadnice. Prema tome, većina država članica OEES-a, ako ne i sve, imaju politiku podrške prijelazu iz vojnog u civilni život.

469 Izvor: "Posebno izvješće: Sustavno postupanje s pripadnicima KS s PTSP sindromom", Ottawa, 2001.

Belgija nudi interesantan primjer. Belgijske oružane snage su, u cilju jačanja fleksibilnosti u politici upravljanja kadrovima i smanjenja prosječne starosti svojih djelatnih vojnih osoba, uvele koncept kombinirane profesionalne karijere.

18.6

Promoviranje prelaska iz vojnog u civilni život: koncept kombinirane karijere u Belgijskim oružanim snagama⁴⁷⁰

Belgijske su oružane snage počele s izmjenama u svojoj politici prema vojnoj karijeri i uvele su koncept kombiniranih karijera. Cilj ove nove politike je otvoriti mogućnosti za veću fleksibilnost i olakšati prijelaz u civilni život. Glavni elementi su:

- (1.) Koncept se primjenjuje na sve pripadnike koji počinju raditi u Oružanim snagama;
- (2) Vojni se pripadnici angažiraju na fiksno vremensko razdoblje i počinju karijeru u operativnoj postrojbi. Na kraju ovog početnog razdoblja, pripadnici oba spola mogu birati žele li: (a) nastaviti raditi u vojnim operativnim strukturama; (b) raditi kao civilne osobe u Ministarstvu obrane; ili (c) raditi kao civilne osobe izvan Ministarstva obrane, u Vladinom ili privatnom sektoru primjerice;
- (3) Kvalifikacija "vojni" znači da se samo oni pripadnici koji rade u operativnim postrojbama mogu okvalificirati kao vojni pripadnici. Svaki pripadnik, odnosno pripadnica, podliježe kontinuiranoj procjeni u smislu da li mogu nastaviti s obavljanjem vojnih funkcija;
- (4) Oni koji obavljaju civilne poslove u Oružanim snagama rade na poslovima podrške;
- (5) Oružane će snage obučavati one koji odaberu da rade izvan Oružanih snaga.

Koncept kombiniranih karijera uveden je 2005. godine. U cilju provedbe ovog koncepta, Oružane su snage otpočele pregovaranja s vojnim i civilnim sindikatima, s predstavnicima drugih službi u Vladi i s privatnim sektorom.

Ovakvu politiku ne mora nužno uvijek voditi Vlada ili Oružane snage; privatne inicijative mogu biti jednako učinkovite, kao što se vidi u tekstu pod 18.7.

18.7

Podrška prekvalifikaciji i samozapošljavanju bivših službenika i namještenika u javnom sektoru i djelatnih vojnih osoba: Institut Otvoreno društvo - Gruzija⁴⁷¹

Institut Otvoreno društvo je 2006., u uskoj suradnji s Programom za javnu upravu, proveo zajednički pilot-projekt pod nazivom: "Podrška prekvalifikaciji i samozapošljavanju bivših službenika i namještenika u javnom sektoru, uključujući i vojne pripadnike i uposlenike".

Za realiziranje ovoga programa, odabrano je stotinu osoba, koje su izgubile posao nakon što je Gruzijaska vlada smanjila broj službenika i namještenika u javnom sektoru, uključujući državne službenike, uposlenike u službama sigurnosti i vojno osoblje. Njih pedeset je prošlo obuku na Gruzijском institutu za obuku i Europskoj školi za menadžment, o tome kako započeti vlastiti biznis. Nakon obuke dobili su priliku da pripreme vlastite biznis planove. Ukupno 10 biznis planova podneseno je Institutu Otvoreno društvo, koji je odabrao četiri najbolja projekta koji su kasnije dobili sredstva od partnerskih banaka.

Drugih 50 osoba je sudjelovalo u četveromjesečnom programu obuke o nevladinim organizacijama (NVO) i o tomu kako se osniva NVO. Obuku za ovu skupinu je vodio Centar za obuku i konsalting. Obuka je pokrivala sljedeće oblasti: osnivanje i upravljanje NVO-ima, planiranje, izradu i upravljanje projektima i praćenje ili monitoring. Nakon toga Institut Otvoreno društvo je objavio zatvoreni natječaj za sudionike obuke. Od 16 projekata koji su bili podneseni, četiri su dobila nepovratna sredstva za financiranje.

Od tog broja, 30% sudionika bili su bivši vojni pripadnici ili bivši policajci. Nakon obuke većina njih je našla novi posao u već pomenutom « biznisu » ili u NVO sektoru.

Dva bivša vojna službenika i namještenika i tri osobe iz Ministarstva obrane, sudjelovali su u zatvorenom natječaju. Od onih koji su dobili sredstva za financiranje projekata, dva sudionika su bili bivši policajci, jedan iz Ministarstva obrane i jedan iz Ministarstva unutarnjih poslova.

⁴⁷⁰ Izvor: Upitnik ODIHR-DCAF-a, pitanje 87.

⁴⁷¹ Izvor: Institut Otvoreno društvo, Gruzija, siječnja 2007.

Reintegracija oružanih snaga u društvo je naročito važna za države u kojima je bio rat ili civilni sukob. Uspješna integracija bivših djelatnih vojnih osoba i drugih vojnih službenika, pomaže u stabilizaciji postkonfliktnih situacija, kada veliki broj vojnika postaje suvišan. Primjerice, države bivše Jugoslavije koje su sudjelovale u građanskom ratu u 1990.-im, otpočele su, uz pomoć međunarodnih organizacija, s posebnim programima razvojačenja i prekvalifikacije, primjerice Projekt preseljenja i prekvalifikacije (PRISMA), koji se provodio u tadašnjoj Srbiji i Crnoj Gori,⁴⁷² ili programi Svjetske banke i Međunarodne organizacije za migracije (IOM) u Bosni i Hercegovini. U suradnji sa DCEAF-om, Međunarodni centar za prilagođavanje u Bonnu izradio je smjernice za razvojačenje i prekvalifikaciju ratnih veterana na osnovu lekcija naučenih iz postkonfliktnih programa u Bosni i Hercegovini (vidi tekst pod 18.8).⁴⁷³

18.8

Preporuke za reintegraciju ratnih veterana: lekcije naučene na primjeru Bosne i Hercegovine⁴⁷⁴

Svjetska banka i IOM pomogli su tri velika programa reintegracije vojnika koji su bili uključeni u građanski rat u Bosni i Hercegovini 1990.-ih. Međunarodni centar za prilagođavanje iz Bonna, uz podršku DCAF-a, izradio je preporuke za reintegraciju ratnih veterana na temelju iskustva s ovim programima reintegracije.

- *Reforma sektora sigurnosti*: malo je vjerojatno da će uspjeti smanjenje u vojnoj komponenti ako se ne ide zajedno s koherentnom politikom preustroja oružanih snaga, poduprto širim socioekonomskim programima;
- *Vremensko planiranje*: rano i radikalno otpuštanje vojnika nakon prestanka neprijateljstva je bolje od produženog smanjivanja; inače će ostati rizici po društvo, a druge države i strane mogu u vojnicima vidjeti opasnost;
- *Informacije*: Potrebno je da vojnici prije otpuštanja dobiju informacije o paketu beneficija koji dobijaju, kao i o prekvalifikaciji, mogućnostima pokretanja biznisa i službama za zapošljavanje;
- *Sveobuhvatni pregled troškova*: umjesto koncentriranja na izravne troškove vezane uz pakete beneficija pri otpuštanju, procjene koje treba uzeti u obzir u politici naspram ratnih veterana trebaju uključivati šire socioekonomske resurse;
- *Pristup vođen potražnjom*: posebnu pozornost treba posvetiti najugroženijim skupinama ratnih veterana: invalidima, ženama vojnicima, kao i onima koje oni izdržavaju. Od vitalnog je interesa rješavati mentalne bolesti prouzrokovane ratom, kao što je primjerice, postraumatski stresni poremećaj.
- *Održivost*: Sveukupni glavni cilj međunarodne pomoći i projekata mora biti stvaranje održivih državnih struktura koje će omogućiti zapošljavanje bivših vojnika.

⁴⁷² Tobias Pietz zajedno sa Marc Remillard-om, "Demobilization and Retraining for the Future: The Armed Forces in Serbia and Montenegro" (Razvojačenje i prekvalifikacija za budućnost: oružane snage u Srbiji i Crnoj Gori), Bonn International Center for Conversion i Geneva Centre for Democratic Control of Armed Forces, Info. 31, Bonn/Geneva, 2005., dostupno na <<http://www.bicc.de/publications/briefs/brief31/brief31.pdf>>.

⁴⁷³ Andreas Heinemann-Grüder i Tobias Pietz with Shay Duffy, "Turning Soldiers into a Work Force: Demobilization and Reintegration in Post-Dayton Bosnia and Herzegovina" (Pretvaranje vojnika u radnu snagu: razvojačenje i reintegracija u postdaytonskoj Bosni i Hercegovini), Bonn International Center for Conversion i Geneva Centre for Democratic Control of Armed Forces, Info. br. 27, Bonn/Geneva, 2003, dostupno na <<http://www.bicc.de/publications/briefs/brief27/brief27.pdf>>.

⁴⁷⁴ Izvor: "Pretvaranje vojnika u radnu snagu: razvojačenje i reintegracija u postdaytonskoj Bosni i Hercegovini", str. 5. i 36.

5. Najbolje prakse i preporuke

- Okvir politike prema veteranima treba biti reguliran zakonom sukladno međunarodnim obvezama, poglavito s Obvezama OEES-a sa Summita u Helsinkiju 1975. i u Beču 1989.;
- Politika prema veteranima treba se zasnivati na: (1.) društvenom i službenom priznanju veterana; (2.) učinkovitoj komunikaciji između veterana i agencija zaduženih za skrb i; (3.) učinkovitoj skrbi, koja će zadovoljiti zahtjeve i potrebe veterana;
- Politika prema veteranima i/ili oni koji pružaju pomoć i skrbe o veteranima ne smiju vršiti diskriminaciju po bilo kojem osnovu, ka što su spol, rasa, boja kože, jezik, religija, političko ili drugo mišljenje, etničko ili socijalno podrijetlo, pripadnost nacionalnoj manjini, imovinski status, status po rođenju ili drugi status,
- Svi bivši vojni pripadnici i pripadnice, koji su sudjelovali u ratu ili ratu sličnim situacijama, trebaju biti uključeni u definiciju *veterana*;
- Veteranima treba omogućiti da prenesu svoje želje, zahtjeve i upute pitanja na jedno kontakt mjesto kako bi se izbjegla pogrešna komunikacija i dupliranje;
- Veteranima koji spadaju u ugrožene skupine u društvu, primjerice, beskućnicima i zatvorenima, treba posvetiti posebnu pozornost. Posebna pozornost se, također, zahtijeva u odnosu na slučajeve nasilja u obitelji i potencijalni rizik od samoubojstva;
- Paketi beneficija namijenjeni veteranima mogli bi uključivati programe rehabilitacije; financijske beneficije; zdravstvenu zaštitu; zapošljavanje (uključujući prioritet pri imenovanjima u državnoj službi); dodatke za invaliditet, kao i druge beneficije u slučaju smrti; dodatak na odjeću, i financijske savjete;
- Institucije obrane trebaju koordinirati svoju politiku prema veteranima sa, kao prvo, svim organizacijama/udrugama veterana, kao i sa drugim ministarstvima i službama lokalne uprave. Koordinacija treba pokrivati izradu, provedbu i procjenu politike prema veteranima.

Šesti dio

Poglavlje 19.

Obrazovanje u oblasti ljudskih prava

U ovom poglavlju govori se o različitim metodama koje se koriste u obrazovanju vojnih pripadnika o njihovim ljudskim pravima i temeljnim slobodama i o poštovanju tih istih prava i sloboda njihovih kolega. Obuka ima važnu ulogu u osiguravanju da oružane snage podržavaju i poštuju ljudska prava, kako u odnosu na civile, tako i unutar same vojske. Na temeljnoj razini, obuka o ljudskim pravima može, ne samo pomoći u utvrđivanju one prakse, koju treba izbjegavati, nego učiniti i više jačanjem obrazovanja za demokratsko društvo, kod pripadnika oružanih snaga. Obuka je dragocjena i za nove pripadnike, a i kasnije, u njihovoj vojnoj karijeri. Naime, časnički kadar ima posebnu odgovornost u stvaranju *etosa* u kojem se čuvaju i poštuju ljudska prava. Pored formalnog uključivanja ljudskih prava u nastavni plan i program za novake i časnike, u ovom poglavlju govori se i o drugim načinima prenošenja značaja ljudskih prava, kao što su profesionalni kodeksi ponašanja, i uloga vojnih škola u ovom važnom zadatku.

1. Značaj obuke o ljudskim pravima

Obuka predstavlja važan dio u uvođenju i razvoju pripadnika oružanih snaga. Pored prenošenja stručnih informacija i jačanja vojnih vještina, ona daje mogućnost ugradnje zajedničkih vrijednosti, zajedničke vizije i kolektivnog ponosa.

Obuka se može iskoristiti kako bi se pripadnici upoznali sa svakim od ljudskih prava koja su opisana u ranijim poglavljima ovog priručnika, a može i ojačati potrebu za poštovanjem ovih prava. Kao što je već objašnjeno, ugradnjom i usvajanjem ljudskih prava unutar redova oružanih snaga, postiže se veća vjerojatnoća da će ih pripadnici više ostvarivati u okviru onoga što rade.

U državama u kojima su oružane snage bile uključene u sukobe unutar zajednice, ili u provedbu represivnih mjera, odgovarajuća obuka otvara mogućnost novog pristupa, koji će se zasnivati na poštovanju ljudskih prava, demokratskih vrijednosti i međunarodnih pravnih obveza. U razvijenijim demokracijama, ona je sredstvo jačanja demokratskih vrijednosti i obrazovanja pripadnika oružanih snaga o ulozi i etičnosti vojne službe. Ovo je tim bitnije u odnosu na promjenjivi kontekst u kojem današnje oružane snage djeluju, pogotovo u mirovnim i multilateralnim snagama.

Imajući na umu i obvezu borbe sa zlostavljanjem, nasilničkim ponašanjem prema novoprimljenim novacima, ako obuka o ljudskim pravima počne dovoljno rano, ona može pomoći da se promijeni takva neetična praksa. Jedan od primjera su i obredi inicijacije. Umjesto davanja prilike za stvaranje veze kroz zajedničko zlostavljanje i ponižavanje novaka, obredi mogu biti usmjereni u mnogo pozitivnijem smjeru, primjerice, buđenje građanske, demokratske svijesti kod novaka.

I časnici mogu prolaziti kroz obuku, kako bi se upoznali s posebnim potrebama manjinskih skupina u oružanim snagama, kao što su običaji nacionalnih manjina (poglavlje 12., Nacionalne i jezične manjine u oružanim snagama), ili poštovanje vjerskih skupina (poglavlje 11., Religija u oružanim snagama). Obukom ove vrste, časnici mogu biti naučeni da budu svjesni posebnih interesa i potreba ovih skupina i da znaju prepoznati situacije u kojima su prava ovih skupina ugrožena.

Međunarodne organizacije, također, priznaju značaj obrazovanja i obuke u promoviranju ljudskih prava. Obrazovanje i obuka obveza su države u borbi protiv stereotipa o spolovima po Konvenciji o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena. Isto se može primijeniti i na članak 7. Međunarodne konvencije o eliminaciji svih oblika rasne diskriminacije (vidi tekst pod brojem 19.1).

19.1

UN-ova Konvencija o diskriminaciji svih oblika rasne diskriminacije

Članak 7.

Države članice obvezuju se da poduzmu žurne i učinkovite mjere, naročito u oblasti nastave, odgoja, kulture i informacija u svrhu borbe protiv predrasuda koje vode rasnoj diskriminaciji i potpomaganju razumijevanja, tolerancije i prijateljstva među narodima, rasnim ili etničkim skupinama, kao i promicanja ciljeva i načela Povelje Ujedinjenih naroda, Opće deklaracije o pravima čovjeka, Deklaracije Ujedinjenih naroda o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije i ove Konvencije.

OESS je odlučan u tvrdnji da “učinkovito obrazovanje o ljudskim pravima doprinosi borbi protiv netolerancije, vjerskih, rasnih i etničkih predrasuda i mržnje, uključujući i one protiv Roma, ksenofobije i antisemitizma” (Moskva 1991.). U tom pogledu, države članice potiču se da osiguraju obrazovne programe o ljudskim pravima za učenike i studente na svim razinama, s posebnim naglaskom na “studentima prava, uprave i društvenih znanosti, kao i na onima koji pohađaju vojne, policijske škole i škole za državne službenike”. Međunarodne organizacije i obrazovne institucije trebaju raditi zajedno, kako bi bili ostvareni ovi navedeni ciljevi.

2. pristupi obuci o ljudskim pravima

Različite procedure mogu se koristiti kako bi se naglasio značaj ljudskih prava. U ovom dijelu opisuje se uključivanje ljudskih prava u nastavne planove i programe obuke, mjesto ljudskih prava u vojnim prisegama i kodeksima profesionalne etike i uloga koju imaju vojni koledži.

Prvo, važno je da ljudska prava imaju službeno mjesto u programu obuke za pripadnike oružanih snaga. Obuka je sredstvo pomoću kojeg se osigurava da pripadnici oružanih snaga budu svjesni svojih prava i obveza pred zakonom, uključujući i ona prava koja proizlaze iz međunarodnih konvencija, kao što su Europska konvencija o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda, Ženevska i Haška konvencija i OESS-ov Kodeks ponašanja u vojno-političkim aspektima sigurnosti (vidi poglavlje 4., Obveze OESS-a). Pravilno razumijevanje ovih obveza je centralno za bilo kakvu vojnu obuku o ljudskim pravima. U Njemačkoj, primjerice, Zakon o zakonskom statusu vojnih pripadnika (Dio 33.) propisuje da pripadnici oružanih snaga moraju biti podučeni o svojim pravima i obvezama po međunarodnom pravu u vrijeme mira i rata. Obuka o međunarodnom humanitarnom pravu i drugim međunarodnim pravilima, konvencijama i obvezama, koje se odnose na oružane sukobe, kako je predviđeno ovim Zakonom, sastavni je dio osnovnog programa obuke za sve vojne pripadnike u Njemačkim oružanim snagama. U Azerbejdžanu, prema planu koji je podržao ministar obrane, pripadnici vojnih postrojba tjedno imaju obuku o ljudskim pravima i temeljnim slobodama.

Prepuštanje obuke civilima može imati prednosti – kada oni imaju relevantne eksperte kakvih nema u oružanim snagama – i može pomoći jačanju veze između vojske i civilnog društva. Međunarodni komitet crvenog križa, primjerice, ima program obuke o humanitarnom pravu i pravu o ljudskim pravima, koji se koristi u Oružanim snagama Norveške.

Jedan način naglašavanja važnosti ljudskih prava je ako ovaj predmet čini dio glavne obuke, primjerice, dovodenje do zaključka o naravi prisege, ili objašnjavanje prirode prisege koju

polazu pripadnici oružanih snaga. Ovakva prisega (zaklinjanje na vjernost služenju ustavu i državnim institucijama) označava da oružane snage ne duguju odanost nekom konkretnom lideru, nego je to odanost višeg reda, koja obuhvata poštovanje ustavnog uređenja, vladavine prava i ljudskih prava.

Pored nastave i nastavnih sati posvećenih ovim pitanjima, ljudska prava mogu biti uključena i u relevantne propise i priručnike za obuku.

Obuka o ljudskim pravima, također, relevantna je za tečajeve obuke namijenjene časnicima, ili kada su snage raspoređene u posebne misije. Obuka časnika je od posebnog značaja u borbi sa nasilničkim ponašanjem (vidi, također, poglavlje 17., Radni uvjeti). U obuku i časnika i dočasnika, primjerice, može se uključiti, kao dio nastavnog plana i programa u časničkim školama, kako spriječiti maltretiranje prilikom inicijacije, kako uočiti nezakonite radnje, potrebu poduzimanja istrage bilo kojeg oblika zlostavljanja, kako striktno i dosljedno primjenjivati stegovne mjere u svim slučajevima za koje su takve mjere (kazne) predviđene.

3. Kodeks profesionalne etike ili ponašanja

Iako su zakonske mjere važno jamstvo ljudskih prava, profesionalni kodeksi ponašanja mogu, također, imati važnu ulogu u postizanju poštovanja ljudskih prava, tako što integriraju poštovanje ljudskih prava u profesionalnu etiku oružanih snaga. Integriranjem poštovanja ljudskih prava u obuku, može se postići sveobuhvatno prihvatanje pozitivne obveze poštovanja ustavnih vrijednosti i ljudskih prava u oružanim snagama.

Jedan od najpoznatijih primjera sustava ovakve profesionalne etike je njemački sustav, poznat kao *Innere Führung* (moralno vodstvo i civilno, demokratsko obrazovanje), koje je svjesno usadivano u oružane snage, kao dio njemačke poslijeratne rekonstrukcije. Načela *Innere Führunga* daju osnovne smjernice za unutarnju organizaciju oružanih snaga, s jedne strane, i za njihovu integraciju u državu i društvo, s druge strane. One pomažu da se sve tenzije ili sukobi, koji nastaju između pojedinačnih prava i sloboda pripadnika oružanih snaga kao građana, s jedne strane, i zahtjeva koje postavljaju njihovi vojni zadaci, s druge strane, svedu na granicu tolerancije. Ključni aspekt je da ponašanje viših časnika kao lidera, mora biti prožeto poštovanjem ljudskog dostojanstva.

19.2

Liderstvo i građansko-demokratsko obrazovanje u Oružanim snagama Njemačke: načela *Innere Führunga*⁴⁷⁵

Načela *Innere Führunga* su:

- Učiniti da pripadnici budu u potpunosti svjesni političke i zakonske osnove Oružanih snaga, kao i svrhe i značenja njihovog zadatka kao vojnika;
- Promovirati integraciju Oružanih snaga i njihovih pripadnika u državu i društvo, i graditi veću javnu svijest i razumijevanje za njihovu misiju;
- Jačati spremnost vojnih pripadnika da svoje zadatke obavljaju savjesno i da održavaju stegu i koheziju unutar Oružanih snaga;
- Osigurati unutarnji ustroj Oružanih snaga, koji će se temeljiti na poštovanju ljudskog dostojanstva i uspješnosti u obavljanju vojne misije.
- Stvarna suština i ciljevi *Innere Führunga* u svakodnevnom životu vojnika postavljeni su u nizu zakona, zapovijedi i propisa službe.

⁴⁷⁵ Izvor: web-stranica Federalnog parlamenta Njemačke: <www.bundestag.de>

Kratak i razumljiv sažetak profesionalnih vojnih vrijednosti – kao što je Kodeks ponašanja – može se koristiti u svrhe obuke. On može biti i referentna točka u, primjerice, istrazi o navodnom kršenju normi ispravnog ponašanja. Izvodi iz ovakva tri kodeksa dati su u tekstu pod brojem 19.3: Kodeksu francuskog vojnika, Kodeksu ponašanja za pripadnike Oružanih snaga Nizozemske i Kodeksu ponašanja za pripadnike Kanadskih snaga. Tolerancija, jednakost i neutralnost, ključne su vrijednosti, istaknute u ovim kodeksima. Neke su države izradile kodekse ponašanja za posebne skupine unutar vojske, primjerice, za vojnu policiju i za vojne kadete, kao što je slučaj u Kanadi.⁴⁷⁶

19.3

Kodeksi ponašanja i ljudska prava: odabrane države (izvodi)⁴⁷⁷

Kodeks ponašanja za pripadnike Oružanih snaga Nizozemske	6. Ja poštujem ljudska prava i držim se pravila postavljenih zakonima ratovanja. Ja postupam sa svakim jednako i s poštovanjem, a kada god je moguće, pomažem ljudima kojima je pomoć potrebna. 7. Ja svoje zadatke izvršavam profesionalno, čak i u teškim okolnostima, i u slučaju opasnosti po vlastiti život. 8. Ja nikada ne zlorabim ovlasti koje su mi date. Ja ću koristiti silu kako mi je zapovjedbno, ali nikada više nego što je potrebno za izvršavanje mog zadatka. Svatko, a sigurno moj protivnik, može biti siguran da sam odlučan i uporan.
Kodeks francuskog vojnika	1) Vojnici predano služe Francuskoj, u svako doba, i u svemu što rade; 3) Vojnici kontroliraju uporabu sile, poštuju protivnika i nastoje ne povrijediti civilno pučanstvo; 4) Vojnici poštuju zapovijedi, sukladno zakonu, običaje i konvencije o ratovanju...; 8) Vojnici vode računa o potrebama drugih i o prevazilaženju prepreka [poteškoća], u cilju podrške koheziji i sposobnosti svoje postrojbe; 9) Vojnici su otvoreni prema svijetu, drugim društvima i poštuju različitost; 10) Vojnici su oprezni u izražavanju filozofskih, političkih ili vjerskih stavova, kako ne bi ugrozili neutralnost vojske; 11) Vojnici, ponosni na svoju misiju, predstavljaju veleposlanike svoje pukovnije, teritorijalne vojske Francuske.
Kodeks ponašanja pripadnika Kanadskih snaga	Djelovati samo protiv suprotstavljenih snaga i vojnih ciljeva; U ostvarivanju misije, koristiti samo neophodnu silu, koja prouzrokuje najmanju kolateralnu civilnu štetu...; Postupati humano sa civilima i poštovati civilnu imovinu; Ne napadati one koji se predaju. Razoružati ih i lišiti slobode; Sa svim uhićenima postupati humano i sukladno Trećoj ženevskoj konvenciji. Svako zlostavljanje, uključujući mučenje, zabranjeno je ...; 9. Poštovati sve objekte kulture (muzeje, spomenike i sl.) i vjerske objekte...; 11. Prijaviti i poduzeti odgovarajuće korake, kako bi se zaustavilo kršenje [Zakona o oružanom sukobu] i ovih propisa. Nepoštovanje Zakona o oružanom sukobu predstavlja krivično djelo.

4. Više vojne škole (koledži): provedba obuke o ljudskim pravima

Postoje različiti načini na koje se ljudska prava mogu uvesti kao glavni trend u obuci u vojnim školama. Neki od koraka mogu uključivati:

- Revidiranje službenih nastavnih planova i programa u vojnim školama, kako bi se povećala pozornost koja se posvećuje ljudskim pravima u pogledu broja nastavnih sati i ocjenjivanja;
- Ocjenjivanje znanja iz oblasti ljudskih prava kao ključni ishod obrazovanja u vojnoj obuci. Nijedan pripadnik vojske ne smije proći početnu obuku bez osnovnog znanja o ljudskim pravima;

⁴⁷⁶ Vidi: <<http://lois.justice.gc.ca/en/N-5/SOR-2000-14/index.html> i <<http://www.central.cadets.forces.gc.ca/rgsc/JI-cadets.pdf>>.

⁴⁷⁷ Izvori: pismo zamjenika ministra obrane Parlamentu Nizozemske, 7. studenoga 1996. (neslužbeni prijevod); Kodeks ponašanja za pripadnike Kanadskih snaga, Glavno vojno tužiteljstvo, Report B-GG-005-027/AF-023; Kodeks francuskog vojnika: vidi web-stranicu Francuskog ministarstva obrane na: <http://www.defense.gouv.fr/terre/layout/set/popup/content/download/46406/461207/file/code_du_soldat_code_du_soldat.pdf>

- Uključivanje odgovarajućih aspekata ljudskih prava u kasniju obuku za časnički kadar;
- Uvođenje mjesta nastavnika za ljudska prava u vojnim školama i podržavanje prekomande postojećih kadrova i drugih specijaliziranih međunarodnih tijela za ljudska prava;
- Uspostavu sustava javnih predavanja, stipendija i nagrada za ljudska prava i njihovu primjenu u oružanim snagama.

Od pomoći može biti i otvaranje centra za dostignuća u oblasti ljudskih prava na jednom od koledža, tako da se inovacije i dostignuća mogu dalje širiti na ostale kolege. U Irskoj, primjerice, takav jedan centar, UN-ovu školu za obuku, osnovao je načelnik stožera kao Centar za liderstvo i dostignuća u ljudskim pravima. OEES-ov Kodeks ponašanja predaje se polaznicima tečajeva iz ljudskih prava i liderstva u toj školi. U Njemačkoj, Interni centar za liderstvo, nudi razne tečajeve i seminare u oblasti međunarodnog prava, međunarodnog humanitarnog prava posebno, pravnim savjetnicima, nastavnicima prava i časnicima. Svrha ovih tečajeva je da prodube i ojačaju poznavanje međunarodnog humanitarnog prava u oružanim sukobima i da promoviraju svijest o značaju prava kao integralne komponente vojnih operacija.

5. Najbolje prakse i preporuke

- Obrazovanje o ljudskim pravima treba biti ključni dio početne vojne obuke. Pripadnici oružanih snaga ne bi trebali proći obuku bez dobrog poznavanja ovih načela;
- U odgovarajuću obuku o ljudskim pravima treba uključiti i tečajeve za časnike, osobito u cilju borbe protiv nepropisnog postupanja i nasilničkog ponašanja i kako bi se priznale potrebe etničkih i vjerskih manjina u oružanim snagama;
- Oružane snage trebaju koristiti iskustva civilnih eksperata i organizacija civilnog društva u pružanju obuke o ljudskim pravima;
- Tamo gdje kodeksi ponašanja još uvijek ne postoje, potrebno je razmotriti njihovo usvajanje i dati podršku kodeksa koji će istaknuti odgovornosti pripadnika oružanih snaga glede međusobnog poštovanja prava;
- Potrebno je dati veći značaj ljudskim pravima kod popunjavanja kadrovima i u radu vojnih kolega;
- Potrebno je uspostaviti centre za dostignuća, kako bi se promovirala svijest o ljudskim pravima u oružanim snagama.

Poglavlje 20.

Odgovornost zapovjednika i odgovornost pojedinca

U svim vojnim sustavima, zapovjedne ovlasti i obveza poštovanja imaju centralni značaj. U ovom poglavlju istražuje se važnost odgovorne zapovjedne strukture i individualne odgovornosti u zaštiti ljudskih prava pripadnika oružanih snaga u vrijeme mira. Kao što je slučaj i u drugim poglavljima, mirovne operacije i drugi vojni angažmani ne spadaju u domenu ovog poglavlja. Molimo obratite pozornost na to da je većina vojnih pripadnika u isto vrijeme i zapovjednik i podređeni, izuzev onih sa najvišim ili najnižim činom.

Zapovjednici imaju izuzetno značajnu ulogu u svim vojnim, socijalnim i moralnim aspektima svoje postrojbe. Kao što je jedna osoba od autoriteta izjavila: "Dominantan operativni imperativ oružanih snaga je održati koheziju tima i povjerenje i lojalnost između zapovjednika i onih kojima oni zapovijediju. Ovo nameće potrebu za vrijednostima i standardima, koji su daleko zahtjevniji od onih koje traži društvo, šire gledano."⁴⁷⁸ Zapovjednici, kao dio svoje odgovornosti za osiguravanje operativne učinkovitosti, grade djelotvorne timske odnose unutar svojih postrojba, i na taj način njeguju timski duh i klimu međusobnog povjerenja i poštovanja. Ako oružane snage žele učinkovito služiti svom društvu, onda nema mjesta za nasilničko ponašanje, društveno neprihvatljivo ponašanje, kršenje zakona, diskriminaciju, uznemiravanje i druge oblike neprihvatljivog ponašanja, ili kršenja ljudskih prava. Zapovjedni kadar – časnici i dočasnici podjednako - može se smatrati za prvu crtu obrane od nasilja i kršenja prava u vojarnama. Njihovo liderstvo od krucijalnog je značaja za poštovanje ljudskih prava u vojarnama. U ovom kontekstu, zapovjednici imaju dužnost kategorične i proaktivne uloge u stvaranju klime povjerenja i međusobnog poštovanja među vojnicima, i imaju obvezu poduzimanja svih neophodnih mjera, kako bi spriječili svoje podčinjene da počine zakonom nedopuštena djela.

Individualna odgovornost znači da su pripadnici oružanih snaga, koji izvrše neko nezakonito djelo, u potpunosti odgovorni za svoj čin, čak i ako su postupili po zapovijedima, koje su dobili od svojih pretpostavljenih. Takav pristup odgovornosti važan je u pogledu izbjegavanja nekažnjivosti. Na osnovu njega, nemoguće je da vojnici, dočasnici ili časnici podjednako, izbjegnu odgovornost, tako što će se sakriti iza svojih postrojba ili zapovijedi pretpostavljenih. Ovim se osigurava da pripadnici, koji izvrše nezakonitu zapovijed ili postupe nezakonito, ili samoinicijativno, budu osobno odgovorni za djela ili zločine koje su počinili.

1. Značaj, problemi i pitanja od interesa

Kako bi se osiguralo poštovanje ljudskih prava pripadnika oružanih snaga u vojarnama, bitno je da zakoni i propisi kojima se štite ljudska prava budu na snazi, i da su dostupni pravni lijekovi u slučaju bilo kojeg kršenja do kojeg može doći. Postojanje odgovarajućeg regulatornog okvira, samo po sebi, nije dovoljno kako bi se osiguralo poštovanje ovih prava u svakodnevnom vojničkom životu.

Pojedinci se obraćaju vojnim ili civilnim sudovima kako bi osigurali poštovanje svojih ljudskih prava, naročito u slučaju teških krivičnih djela. Obraćanje vojnom ili civilnom pravosuđu predstavlja, međutim, posljednje utočište; u većini slučajeva, zapovjednici su ti koji imaju

⁴⁷⁸ Britanska vojska, "Values and Standards of the British Army" (Vrijednosti i standardi u Britanskoj vojsci), ožujka 2000., dostupno na: <http://www.army.mod.uk/servingsoldier/usefulinfo/valuesgeneral/values/ss_hrpers_values_comd_w.html>.

istaknutu ulogu u osiguravanju poštovanja ljudskih prava među vojnicima. Oni doprinose stegi u vojarnama time što će negovati ozračje međusobnog oslanjanja jednih na druge među vojnicima, primjerice, tako što će prenijeti neke od odgovornosti na svoje podčinjene. Osim toga, kada dođe do prekršaja koji su tipični za život u vojsci, primarna odgovornost leži na zapovjednicima da riješe takve slučajeve i odrede sankcije.⁴⁷⁹ U tekstu pod brojem 20.1 predstavljen je širok spektar odgovornosti koje ima zapovjednik u Ruskoj vojsci. Ovaj primjer podvlači odgovornost zapovjednika za ljudska prava njegovih podčinjenih, koja trebaju biti shvaćena u širem okviru njegove dužnosti.

20.1

Ruska Federacija: Opseg odgovornosti vojnih zapovjednika⁴⁸⁰

Zapovjednici ... u miru i ratu, odgovorni su samo za stalnu borbenu i manevarsku spremnost; uspješno izvršavanje borbenih zadataka, obrazovanje; vojnu stegu, moral i psihološko stanje vojnih pripadnika, sigurnost vojne službe, stanje i sigurnost vojne opreme i vojnih pričuva; materijalno, tehničko, financijsko i svakodnevno održavanje; medicinsku službu.

U svjetlu istaknute uloge koju imaju zapovjednici u osiguravanju da se ljudska prava poštuju među vojnicima, bitno je da časnički i dočasnički kadar ima adekvatnu obuku. U tom cilju, treba definirati jasan okvir šire odgovornosti i individualne odgovornosti zapovjednika. Časnici i dočasnici trebaju proći obuku, ne samo o tome što je liderstvo i kako se ono provodi, nego i o vojnom pravu, ljudskim pravima i međunarodnom humanitarnom pravu. Od časnika i dočasnika se, kao rezultat ove obuke, očekuje da postignu detaljno znanje o svojim dužnostima, da razviju smisao za pravdu i da nauče kako da služe kao uzor svojim podčinjenima.

Pored adekvatne obuke, mora postojati i učinkovit zapovjedni lanac. Ispravno prenošenje odgovornosti sa zapovjednika na podčinjene, doprinosi stvaranju ozračja međuovisnosti, što za posljedicu ima smanjenje slučajeva zloporabe i nasilja u oružanim snagama.

Mir nasuprot ratnih uvjeta

Načelo da su zapovjednici odgovorni za djela svojih podčinjenih u vrijeme mira i za održavanje stege u njihovim redovima, treba razlikovati od tzv. doktrine o zapovjednoj odgovornosti.⁴⁸¹ Ova posljednja se primjenjuje za vrijeme rata u odnosu na kršenja ratnog prava, koja su počinili pripadnici oružanih snaga protiv civila i neprijateljskih vojnika. Prema ovoj doktrini, zapovjednici se mogu smatrati odgovornim za djela svojih podčinjenih ako su znali, ili ako su mogli znati, da su njihovi podčinjeni uključeni u nedopušteno ponašanje, ili ako su propustili da spriječe ili kazne takvo ponašanje.

Primarni cilj oružanih snaga je da postignu operativnu učinkovitost. Kako bi ostvarile ovaj cilj, oružane snage primjenjuju načelo "obučavaj se dok se boriš", što znači da se vojnici obučavaju u okolnostima sličnim borbenim i kriznim situacijama. Zapovjednici imaju zadatak da pripreme svoje postrojbe za rat i sukob, a pripadnici oružanih snaga moraju proći

⁴⁷⁹ Tip sankcije (disciplinska ili krivična) ovisi o domaćem zakonodavstvu, i prema tome varira od jedne države do druge.

⁴⁸⁰ Izvor: članak 27.2 Federalnog zakona br. 76-FZ, od 27. svibnja 1998., o statusu vojnih pripadnika

⁴⁸¹ Doktrina zapovjedne odgovornosti uspostavljena je Haškim konvencijama IV. (1907.) i X. (1907.), a prvi put ju je primijenio Njemački vrhovni sud u Lajpcigu, nakon II. svjetskog rata, na suđenju Emilu Mulleru. Na ovu doktrinu pozivali su se međunarodni vojni sudovi nakon II. svjetskog rata, i dalje je razvijali kroz međunarodnu i domaću jurisprudenciju, pri čemu se posebno ističe predmet *Yamashita*, nakon II. svjetskog rata, dostupno na: <<http://caselaw.lp.findlaw.com/scripts/getcase.pl?court=US&vol=327&invol=1>>. Sa 1977., doktrina o zapovjednoj odgovornosti prihvaćena je kao međunarodno običajno pravo, i kodificirana u Dopunskom protokolu I. uz Ženevsku konvenciju. Njen status običajnog prava potvrđen je eksplicitnim uključivanjem zapovjedne odgovornosti u članak 7.3 Statuta Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju i članak 6.3 Statuta Međunarodnog krivičnog suda za Ruandu, kao i u članak 1. Rimskog statuta Međunarodnog krivičnog suda.

kroz mnoge poteškoće, kako bi postigle borbenu gotovost. Ekstremno govoreći, vojnici mogu doći u priliku da žrtvuju svoje živote za viši kolektivni interes. Obuka u ekstremnim, ratu sličnim situacijama, može dovesti do kršenja ljudskih prava pripadnika oružanih snaga, zbog čega je neophodno napraviti razliku između legitimnih i nelegitimnih metoda obuke.

Pored efektivne zapovjedne strukture, načelo individualne odgovornosti ima izuzetno važnu ulogu u svezi s poštovanjem ljudskih prava, tako što promovira odgovorno ponašanje pojedinca. Naime, on obvezuje svakog pripadnika oružanih snaga da se ponaša sukladno standardima o ljudskim pravima, bez obzira na zapovijedi. Njime se također preferira uravnotežena raspodjela odgovornosti između zapovjednika i podčinjenih u slučaju kršenja. Nije jednostavno odbiti nezakonitu zapovijed, jer pretpostavljeni imaju daleko veće ovlasti od podčinjenih. Zbog činjenice da zapovjednici imaju vlast koju im donosi njihov čin, zamislivo je da pretpostavljeni, ili čak jednaki po činu, mogu prisiliti podčinjene/kolege da izvrše neke nezakonite zapovijedi. Prema tome, koncept individualne odgovornosti podrazumijeva individualnu hrabrost među pripadnicima oružanih snaga.

2. Odgovornosti zapovjednika

Prenošenje i održavanje vrijednosti i standarda ispravnog ponašanja među podčinjenima, ključna je odgovornost zapovjednika. Tipične vojničke vrijednosti obuhvataju: čast, moralni integritet, hrabrost, odanost i vojnu stegu (vidi tekst pod brojem 20.2). Zapovjednici imaju i moralnu i zakonsku ulogu u sprečavanju nezakonitih djela koje bi, potencijalno, mogli počinili njihovi podčinjeni. Odgovornosti zapovjednika obuhvataju, između ostalog: osigurati da izdate zapovijedi, i njihovo izvršenje, budu u potpunosti sukladne zakonu; osigurati da radno i životno okruženje budu bez uznemiravanja, nezakonite diskriminacije i zastrašivanja; spriječiti i kazniti nasilničko ponašanje i druge oblike nepropisnog postupanja pripadnika oružanih snaga; osigurati adekvatne uvjete za rad i život, kao i zaustaviti neprimjereno ponašanje, uključujući zloporabu droga i alkohola. Zapovjednici snose odgovornost za zapovijedi koje su izdali u svezi svih ovih elemenata. Oni su također odgovorni za djela koja su počinili njihovi podčinjeni, čak ako nisu zapovjedili ili izravno sudjelovali u izvršenju nezakonitih djela, ako su znali, ili ako su trebali znati za ta nezakonita djela, a nisu poduzeli korake da spriječe da se ta djela dese.

20.2

Ujedinjeno Kraljevstvo: Uloga zapovjednika u održavanju vrijednosti i standarda ispravnog ponašanja⁴⁸²

32. "Ugradnja i očuvanje vrijednosti i standarda vojske ključna je odgovornost zapovjednika na svim razinama. Za to je potrebno više od jednog vremenskoga razdoblja obuke, potrebna je obuka koja se ponavlja (...). Potrebno je da ove vrijednosti i standarde zapovjednici uvrste u svoje godišnje programe obuke i postave kao prioritet daljnjeg razvijanja moralnog poimanja, koje ih nadopunjava, i koje se nalazi u njihovoj biti...."

34. "Pojedinci koji ne poštuju ove standarde ponašanja koji su objašnjeni ovim dokumentom, mogu biti podvrgnuti stegovnim ili administrativnim mjerama (...). Prilikom ocjene poduzimanja neke od mjera, zapovjedni časnici će razmotriti niz ključnih kriterija, koji su postavljeni u Općim i administrativnim uputama za vojsku. Njima se utvrđuje težina nepropisnog ponašanja i posljedice po operativnu učinkovitost, a time i odgovarajuća razina sankcije. (...) Ako konkretno ponašanje predstavlja posebno ozbiljno kršenje propisa, mogu se poduzeti izravne, formalno administrativne ili stegovne mjere. Takve mjere mogu biti formalna opomena, službena zabrana, prekomanda jednog ili više uključenih aktera, ili stegovna mjera. U posebno teškim slučajevima, ili ako osoba nastavi, ili ako ima iza sebe povijest nepropisnog ponašanja, mogu se poduzeti formalno stegovne ili administrativne mjere, koje mogu dovesti do raskida službe."

⁴⁸² Izvor: "Vrijednosti i standardi u Britanskoj vojsci: izdanje za zapovjednike", ožujak 2000., dostupno online na: <http://www.army.mod.uk/servingsoldier/usefulinfo/valuesgeneral/values/ss_hrpers_values_comd_w.html>

Uloga zapovjednika u osiguravanju poštovanja ljudskih prava u vojarni ovisi o stilu liderstva zapovjednika. Općenito govoreći, možemo napraviti razliku između stila koji se zasniva na strahu i nepovjerenju, i stila koji naglašava ulogu zapovjednika u kreiranju okruženja međusobnog povjerenja i poštovanja.

Prema prvom pristupu, glavni zadatak zapovjednika je da učini da njegovi podčinjeni poštuju njegovo vodstvo, tako što će pozorno nadzirati njihove aktivnosti i odrediti oštre sankcije kada god dođe do kršenja propisa, ili u slučaju stegovnoga prekršaja. Prema ovom pristupu, liderstvo se zasniva na strahu i prijetnji kažnjavanjem.

Drugi pristup naglašava ulogu moralnog vodstva zapovjednika, kao učinkovitijeg sredstva za održavanje stega u vojarni, i stvaranje okruženja, koje se zasniva na obostranom poštovanju. Prema ovom pristupu, stav časnika i dočasnika od krucijalnog je značaja za osiguravanje poštovanja ljudskih prava među vojnicima. Svakodnevna obuka i manje stegovne sankcije smatraju se učinkovitijim od oštih metoda provedbe stega i smanjivanja broja kršenja ljudskih prava. Vojno liderstvo zasnovano na obostranom povjerenju i poštovanju, za razliku od onog koje se zasniva na prijetnjama i strahu, temelj je vojske koja dobro funkcionira i u kojoj se poštuju ljudska prava.

Jedan primjer ovakvog pristupa možemo naći u konceptu *Innere Führung* u Njemačkoj. Prema ovom pristupu, i zapovjednici i podčinjeni podjednako, trebaju se u svom ponašanju rukovoditi poštovanjem ljudskih prava (vidi poglavlje 19., Obrazovanje u oblasti ljudskih prava).

Obveze i dužnosti pretpostavljenih djelomice su uključeni u opće zakone o statusu pripadnika oružanih snaga; ove obveze dalje su razrađene u vojnim stegovnim zakonima i kaznenim zakonima.

Zapovjedni časnik odgovoran je za obrazovanje, sigurnost, stegu, zdravlje, zaštitu, morala i opću operativnu sposobnost svojih podčinjenih. Sljedeće specifične obveze su one koje postoje u većini vojnih sustava (vidi 20.3): obveza davanja dobrog primjera svojim podčinjenim, obveza skrbi za podčinjene i odgovornost za stegu podčinjenih.

20.3

Italija: Dužnost pretpostavljenih⁴⁸³

1. Pretpostavljeni su odgovorni za osiguravanje da njihovi podčinjeni poštuju zakone, propise i vojne zapovijedi. Oni trebaju služiti kao dobar primjer stega i kako treba poštovati propise.
2. Pretpostavljeni su odgovorni za održavanje stega među svojim podčinjenim i trebaju postići maksimalni stupanj učinkovitosti u svojoj postrojbi. Oni naročito trebaju:
 - a) u odnosu na svoje podčinjene, jednako poštovati dostojanstvo svih vojnika i dužni su svoje ocjene bazirati na objektivnim i pravičnim kriterijima;
 - b) uopćeno govoreći, izbjegavati u javnosti upućivati ukor vojnicima koji se nepropisno ponašaju. Pretpostavljeni treba s vojnikom privatno porazgovarati;
 - c) detaljno upoznati podčinjene i procijeniti njihove osobne kvalitete, te nastojati da poboljšaju njihove vještine;
 - d) brinuti o vojnom obrazovanju svojih podčinjenih i usvojiti mjere za promicanje dobrih međusobnih odnosa, demokratskog obrazovanja i profesionalnih vještina;
 - e) osigurati dobre uvjete za rad i život pripadnika;
 - f) osigurati poštovanje normi sigurnosti glede zaštite fizičkog integriteta svojih podčinjenih;
 - g) omogućiti svaki sastanak koji se zatraži (uključujući i razgovor o osobnim i obiteljskim problemima), u uvjetima propisanim zakonom i izvršiti žurnu procjenu zahtjeva koji su podneseni sukladno zakonu;
 - h) uzorno se ponašati u svim prilikama i postupati odlučno i nepristrano;
 - i) osigurati najbolje moguće uvjete za izvršavanje zapovijedi koje se izdaju podčinjenim.

⁴⁸³ Izvor: članak 21. Dekreta predsjednika Republike, br. 545/1986

Nezakonita i nepropisna zapovijed

Zapovjednici su odgovorni za zapovijedi koje izdaju i za njihovo izvršenje, kao i da s podčinjenima postupaju propisno i bez ikakvog zlostavljanja. Dužnost zapovjednika je naročito da ne izdaju zapovijedi koje su nepropisne ili nezakonite i da ne određuju nezakonito kažnjavanje.

Zapovjednici daju nepropisne zapovijedi kada od svojih podčinjenih traže da obavljaju aktivnosti izvan njihovog specifičnog mandata, ili koje uopće nemaju vojnu svrhu. Primjerice, ako su radni uvjeti pripadnika oružanih snaga vrlo loši, ili ako su vojne plaće izrazito niske, može se desiti da djelatne vojne osobe, tj. vojni pripadnici pružaju usluge koje nisu vojne prirode (primjerice, budu angažirani u žetvi), ili da budu unajmljeni kao radna snaga kod privatnika, kako bi nadoknadili niske plaće i poboljšali životni standard u vojarni.

U mnogim državama predviđene su sankcije u slučaju zlorabe zapovjedne funkcije na ovaj način. U takvom slučaju, obično se pravi razlika između manjih zloraba, koje povlače stegovnu odgovornost, a veće zlorabe mogu imati za posljedicu i krivičnu odgovornost (primjerice, u Švicarskoj). U nekim slučajevima, i veće zlorabe položaja, kao i manje, podliježu stegovnom postupku (u Austriji, primjerice).

Nezakonite zapovijedi predstavljaju kršenje domaćeg zakona na državnoj razini i, prema tome, čine krivično djelo. Primjeri uključuju zapovijed za ubijanje drugog vojnika bez razloga, ili uporabu vojne sile za zadatak koji nije vojne naravi (vidi tekst pod brojem 20.4).⁴⁸⁴

20.4

Pristupi u definiranju nezakonite zapovijedi: odabrani primjeri iz zakona nekih država⁴⁸⁵

Bjelorusija

Nezakonita zapovijed je ona koja nije sukladna zakonu.

Belgija

Zapovijed je nezakonita ako nije sukladna jednoj od karakteristika zapovijedi: (1) zapovijed izdaje pretpostavljeni, zapovijed se mora odnositi na vojnu dužnost; (2) zapovijed ne može biti izvršena, ako njeno izvršenje može prouzrokovati kriminal ili krivično djelo; (3) zapovijed mora biti jasna podčinjenom, tako da on razumije što se očekuje; (4) zapovijed mora biti jasna i precizna, a ne opća mjera, kako bi se izbjegle tvrdnje podčinjenih da je zapovijed bila savjet ili zahtjev, koji se mogao ispuniti prema vlastitom izboru.

485

Estonija

Izdavanje zapovijedi, koje je u suprotnosti sa zakonom je zabranjeno, poput onih koja su izvan ovlasti koje ima osoba koja izdaje takvo zapovijedi, onih koja zahtijevaju izvršenje djela koja osoba koja prima zapovijed nema pravo izvršiti, onih koja bi rezultirala u neopravdanj moralnoj ili materijalnoj šteti, i onih koja su bespotrebno opasna po život i/ili zdravlje neke osobe.

Litvanija

Nezakonite su zapovijedi one koje tjeraju pripadnike oružanih snaga da prekrše vojnu prisegu; kojima se krše domaći zakoni, načela i norme međunarodnog prava, ili one kojima se vojni pripadnici prisiljavaju da služe druge osobe ili skupine osoba izvan službenih vojnih dužnosti.

Luxembourg

Nezakonite su zapovijedi zabranjene zakonom.

Poljska

Zapovijed je nezakonita, ako se njime zahtijeva izvršenje bilo kojeg zabranjenog ili kažnjivog djela ili prekršaja, kao što je definirano člankom 318., 343. i 344. Kaznenog zakona.

⁴⁸⁴ Bitno je prihvatiti da se na pitanje nezakonitih zapovijedi može gledati u širem kontekstu. Zapovijedi, koje su u suprotnosti s međunarodnim javnim pravom, primjerice, zapovijedi kojima se krši članak 2.4 Povelje UN-a, također su nezakonite. Članak 2.4 Povelje UN-a glasi: "Sve države članice dužne su se uzdržati u svojim međunarodnim odnosima od prijetnje ili uporabe sile protiv teritorijalnog integriteta ili političke neovisnosti bilo koje države, ili na bilo koji drugi način, koji nije sukladan ciljevima Ujedinjenih naroda." Kako ovaj priručnik pokriva samo okolnosti za vrijeme mira, naš primarni interes odnosi se na djela koja bi mogla dovesti do individualne odgovornosti. Je li vojni angažman u inozemstvu u suprotnosti s međunarodnim javnim pravom, ne spada u domenu ovog priručnika.

⁴⁸⁵ Izvor: Upitnik ODIHR-a i DCAF-a, pitanje 22.a

Nezakonite zapovijedi uključuju one koje su u suprotnosti s vrijednostima i normama koje su predviđene ustavom neke države, kao što je, primjerice biti upleten u aktivnosti koje ugrožavaju politički poredak (vidi tekst pod 20.5).

20.5

Slovačka: Protuustavna zapovijed⁴⁸⁶

Članak 117.3 Zakona, br. 346/2006.

Ne smije se izdati nikakva vojna zapovijed, koja je u suprotnosti s Ustavom Slovačke Republike, ustavnim zakonima, drugim zakonima, općeobvezujućim propisima, službenim propisima, vojničkom prisegom ili Etičkim kodeksom profesionalnih vojnika.

Nezakonite zapovijedi isto tako uključuju **nezakonito**, primjerice, kolektivno kažnjavanje. Kolektivna kazna određuje se cijeloj skupini za nepropisno ponašanje jednog pojedinca. Zapovjednici imaju obvezu suzdržati se od određivanja kolektivnih kazni.

Odgovornost zapovjednika za ponašanje podčinjenog

Važno pitanje je i opseg odgovornosti zapovjednika za ponašanje njegovih podčinjenih. U kojoj mjeri je zapovjednik odgovoran za neprimjereno ponašanje ili nezakonite radnje svojih podčinjenih?

Zapovjednici su odgovorni za djela svojih podčinjenih ako su znali, ili trebali znati za njih, i propustili poduzeti korake da ih spriječe ili kazne. Zapovjednici imaju i pozitivnu obvezu da spriječe svoje podčinjene, kako ne bi izvršili krivična djela ili zločine. Zapovjednici mogu biti optuženi na osnovu krivičnog zakona, ili zakona o vojnoj stegi, ovisno, kao prvo, o vrsti djela koje je počinjeno, ali isto tako i ovisno o okolnostima slučaja i, naročito, jesu li, realno, mogli predvidjeti rizik da njihovi podčinjeni mogu počiniti to djelo ili zločin.

Ako upletenost zapovjednika ima oblik propusta ili prešutnog prihvatanja, više nego što je to pozitivno djelo, teže je dokazati krivicu zapovjednika u slučaju kršenja ljudskih prava. Prema tome, u takvim slučajevima, malo je vjerojatno da će biti podignuta ozbiljna optužnica protiv viših časnika po krivičnom ili stegovnom zakonu. U većini slučajeva, zapovjednici bivaju kažnjeni administrativnim sankcijama za nedjela svojih podčinjenih. Mogu biti, primjerice, otpušteni sa zapovjedne dužnosti, degradirani, ili čak otpušteni iz vojske.

3. Individualna odgovornost

U svim vojnim sustavima, vojni pripadnici imaju opću obvezu da poštuju zapovijedi pretpostavljenih. U slučaju izvršavanja nezakonitih zapovijedi, moralnu odgovornost snosi podjednako onaj koji je izdao takvu zapovijed, kao i onaj koji je tu zapovijed izvršio. Prema tome, vojni pripadnici, koji su izvršili nezakonite zapovijedi, ili postupili nezakonito na vlastitu inicijativu, smatraju se, općenito, odgovornim za djela ili zločine koje su počinili.

Vojni pripadnici, koji izvrše nezakonite zapovijedi, podliježu stegovnim mjerama ili krivičnim sankcijama, ovisno o odredbi u domaćem zakonu i o težini počinjenog kršenja. Stegovne mjere, protiv onih koji su zapovjedili i izvršili nezakonitu zapovijed, poduzima njihov stariji pretpostavljeni zapovjednik, a krivične sankcije obično određuje posebni vojni sud, ili civilni sudovi (vidi poglavlje 21., Stega i vojno pravosuđe).

⁴⁸⁶ Izvor: Upitnik ODIHR-a i DCAF-a, pitanje 22.a

Obveza odbijanja izvršenja nezakonite zapovijedi

Postoje značajne razlike među raznim državama glede prirode obveze poštovanja zapovijedi koje izdaje pretpostavljeni. U tom pogledu, centralna pitanja su: koje su okolnosti pod kojima vojnik mora poslušati nezakonitu zapovijed, i da li je nezakonita zapovijed obvezujuća? Postoje tri glavna pristupa ovom problemu:

1. Jedna mogućnost je pretpostavka kako obveza vojnog pripadnika da poslušati zapovijed, obuhvata samo zakonite zapovijedi. Prema tome, vojnik nema nikakvu obvezu poslušati nezakonitu zapovijed. Ovaj se pristup primjenjuje, primjerice, u Ujedinjenom Kraljevstvu i Belgiji, gdje se nezakonita zapovijed smatra, u samom startu, za neobvezujuću (vidi tekst pod brojem 20.6);
2. Druga mogućnost je da su nezakonite zapovijedi uvijek obvezujuće, te su ih, prema tome, vojni pripadnici obvezni izvršiti, bez obzira na njihovu nezakonitost;⁴⁸⁷
3. Treća opcija je da obvezujuća snaga zapovijedi često ovisi o tome koliko je pogrešan naređeni čin, ili o tome koliko je on očigledno nezakonit. U Italiji, primjerice (vidi tekst pod 20.6), svaka zapovijed smatra se zakonitom, ukoliko nije očigledno nezakonita. U Danskoj, vojni pripadnici moraju odmah izvršiti i zakonite i nezakonite zapovijedi; oni moraju odmah obavijestiti svoga izravno pretpostavljenog časnika/dočasnika o svojoj namjeri da ulože pritužbu, ukoliko pretpostavljeni časnik/dočasnik podrži takvu nezakonitu zapovijed. Jedino u slučaju da nezakonita zapovijed ugrožava sigurnost, i ako bi njeno izvršavanje dovelo ljude u opasnost, vojnik nema obvezu takvu zapovijed poslušati. On, međutim, mora odmah kontaktirati svog pretpostavljenog i dati izjavu.⁴⁸⁸

20.6

Razni modeli obveze poslušnosti/izvršavanja zapovijedi⁴⁸⁹

Belgija

Zapovijed, koja uključuje nezakonita djela, nije zakonito zapovjedbena, i ne može biti izvršena.

Ujedinjeno Kraljevstvo

Dio 12.

Neposlušnost u slučaju zakonitih zapovijedi

(1) Smatra se da je osoba, koja podliježe zakonu o službi/služenju, počinila prekršaj ako je:

- (a) odbila poslušati zakonitu zapovijed; i
- (b) ima namjeru ne poslušati, ili joj nije stalo što neće izvršiti zapovijed.

Italija

Članak 25.2: Vojnik, koji primi zapovijed u suprotnosti s pozitivnim zakonima u primjeni, dužan je obavijestiti svoga pretpostavljenog o takvoj... Ako pretpostavljeni potvrdi tu zapovijed, vojnik je obavezan da je izvrši. U slučaju zapovijedi koja je očigledno protivna institucijama država, i čije bi izvršenje očigledno predstavljalo zločin, vojnik je dužan da ne poslušati takvu zapovijed i da o njoj obavijesti svoje pretpostavljene.

Osobna ocjena nasuprot bezuvjetne poslušnosti

Prihvatanje da vojni pripadnici imaju pravo odbiti da izvrše nezakonitu zapovijed od temeljne je važnosti. Ono podrazumijeva da obveza o izvršavanju zapovijedi ne zahtijeva bezuvjetnu poslušnost; u specifičnim okolnostima, vojniku kao pojedincu može biti dopušteno da procijeni posljedice izvršavanja zapovijedi. S druge strane, ovakav pristup predstavlja

⁴⁸⁷ G. Nolte (ed.), *European Military Law Systems* (Berlin: De Gruyter Recht, 2003) (Europski vojni pravni sustavi), str.93.

⁴⁸⁸ Odgovori na upitnik "Euromil Programme for a Common European Military Law" (Euromil program -Europsko običajno vojno pravo), pitanja IX.1 i IX.2. Odgovore je dala Danska udruga civilnog društva, 21. lipnja 2006., autorima ovog priručnika.

⁴⁸⁹ Izvori: Upitnik ODIHR-a i DCAF-a, pitanje 22.e, Belgija; Zakon o oružanim snagama UK, studeni 2005.; Dekret predsjednika Republike Italije, br. 545/1986., Propis o vojnoj stegi

strategiju prilično velikog rizika, utoliko što traži osobno prosuđivanje od strane pripadnika koji je suočen sa zapovijedi čija je obvezujuća priroda nesigurna. U slučaju lošeg prosuđivanja, podčinjeni snosi odgovornost za njeno neizvršavanje.

Moguće je odrediti nekoliko mehanizama za rješavanje ovog problema. Prvi je da vojnik o kojem je riječ razmotri da li je neka zapovijed i suprotnosti s ustavom, ili na drugi način suprotna zakonima te države, i da to iskoristi kao polazište u ocjeni mora li zapovijed izvršiti ili ne. Druga mogućnost je da se onim pripadnicima oružanih snaga, koji vjeruju da su dobili nezakonite zapovijedi, da mogućnost pristupa mehanizmima ulaganja žalbe/pritužbe, kako bi iskazali svoje protivljenje izvršenju takve zapovijedi (vidi tekst pod 20.7). Vojni pripadnici, koji prijave neko nezakonito ponašanje, obično uživaju zakonsku zaštitu od mogućih represalija.

20.7

Postupak žalbe na nezakonite zapovijedi: odabrani primjeri⁴⁹⁰

Belgija

Svaki vojnik ima pravo tražiti da ga sasluša njegov pretpostavljeni, kako bi uložio prigovor. Pored toga, služba je Glavne inspekcije zadužena za ispitivanje žalbi/pritužbi glede funkcioniranja Oružanih snaga. Ova služba uključuje mrežu lokalnih medijatora.

Češka Republika

Sukladno Dijelu 48. Zakona br. 221/1999, vojnici su obvezni odbiti da izvrše [nezakonite] zapovijedi, i da o tomu obavijeste ili svog pretpostavljenog ili izravno vojnu policiju.

Malta

Vojnici koji vjeruju da su dobili nezakonite zapovijedi, imaju mogućnost da se žale kroz zapovjedni lanac.

Norveška

Postoji nekoliko mogućih načina glede postupanja u slučaju nezakonite zapovijedi. Vojnici koji su dobili takvu zapovijed, mogu se obratiti osobi koja je izdala zapovijed, ili prijaviti slučaj pretpostavljenom ili vojnoj policiji (kada se radi o zapovijedi kojom se krši međunarodno/humanitarno pravo, vojnici su zapravo dužni takve zapovijedi prijaviti svojim pretpostavljenim). Vojnik može, također, odlučiti da napiše žalbu ombudsmanu.

Slovačka

- Prema članku 117.4 Zakona br. 346/2005., ako profesionalni vojnik smatra da je vojna zapovijed, direktiva, zapovijed ili uputa koju je izdao njegov načelnik ili zapovjednik u suprotnosti s općenito obvezujućim pravnim propisima, on je obavezan upozoriti načelnika ili zapovjednika. Ukoliko načelnik ili zapovjednik inzistiraju na izvršavanju zapovijedi, direktive, ili upute, ona mora biti potvrđena vojniku u pisanoj formi, a profesionalni vojnik je mora izvršiti.
- Prema članku 117.5 Zakona br. 346/2005, profesionalni vojnik obavezan je odbiti da izvrši vojnu zapovijed, direktivu, ili uputu svog načelnika ili zapovjednika, ako bi njenim izvršavanjem počinio krivično djelo; on je dužan odmah o tomu obavijestiti svog izravno pretpostavljenog ili zapovijednog časnika koji je izdao tu vojnu zapovijed, direktivu, ili uputu.

Turska

U slučaju nezakonitih zapovijedi, vojni pripadnik ne treba poslušati tu zapovijed i treba tu zapovijed prijaviti svom pretpostavljenom. Prema Internom zakonu o službi, žalbe se dostavljaju putem zapovjednog lanca.

⁴⁹⁰ Izvor: Upitnik ODIHR-a i DCAF-a, pitanje 22.c

Drugo rješenje je dopustiti vojnom pripadniku da uloži prigovor o poslušnosti, kao obranu za nezakonite radnje (primjerice, Ruska Federacija). Opravdanje, koje se zasniva na zapovijedima koje su dali pretpostavljeni, kao obrana u slučaju nezakonitih postupanja, nije regulirano na isti način u svim državama. U Njemačkoj, primjerice, u Dijelu 5. Vojnog krivičnog zakona, navodi se da se podčinjeni, koji izvrši krivično djelo sukladno nekim zapovijedima, smatra krivim samo ako je znao, ili ako je trebao znati, da će počiniti krivično djelo izvršavanjem te zapovijedi.⁴⁹¹ U drugim državama, prigovor o poslušnosti smatra se samo olakšavajućim faktorom, tj. kao osnov za smanjenje kazne (Švicarska i Poljska, primjerice). Konačno, u nekoliko država, (primjerice, u Estoniji), zapovijedi koje izda pretpostavljeni ne priznaju se kao obrana po vojnom ili civilnom pravu. Tekst naveden pod 20.8 daje primjere različitih modela.

20.8

Prigovor zbog poštovanja zapovijedi kao obrana za nezakonite radnje u odabranim državama članicama OEES-a⁴⁹²

Estonija

Osoba koja izvrši nezakonitu zapovijed, uvijek je odgovorna za posljedicu (e) svojih postupaka.

Malta

Zapovijed se ne može koristiti za obranu nezakonitih postupaka.

Poljska

Članak 30. Kaznenog zakona:

Svatko tko izvrši zabranjeno djelo, ako je bio opravdano nesvjestan njegove nezakonitosti, nije počinio krivično djelo; ako je greška koju je počinitelj napravio neopravdana, sud može ovo uzeti u obzir kao olakotnu okolnost pri određivanju kazne.

Ruska Federacija

Sukladno članku 42. Krivičnog zakona, nanošenje štete zakonski zaštićenim interesima ne kvalificira se kao zločin, pod uvjetom da ga je prouzrokovala osoba koja izvršava obvezujuću zapovijed ili uputu; krivičnu odgovornost za nanošenje takve štete snosi ona osoba koja je dala takvu nezakonitu zapovijed ili uputu. Međutim, svatko tko počinio namjerni prekršaj u izvršavanju neke zapovijedi ili upute, smatra se odgovornim pod uobičajenim uvjetima; neizvršavanje zapovijedi ili upute za koju se zna da je nezakonita, isključuje krivičnu odgovornost.

Švicarska

Osoba koja izvrši nezakonitu zapovijed smatra se odgovornom za svoje postupanje. Međutim, kazna može biti smanjena, ako se dokaže da je zapovijed, koja je data bila nezakonita.

Turska

Zapovijed se ne može koristiti kao obrana u slučaju nezakonitih radnji.

⁴⁹¹ Ovaj standard u suglasnosti je s onim što je propisano člankom 33. Statuta Međunarodnog krivičnog suda: "8.1 - Činjenica da je zločin iz jurisdikcije ovog Suda izvršila osoba sukladno naredbi Vlade ili nadređenog, bilo vojnog ili civilnog, ne oslobađa tu osobu krivične odgovornosti, osim ako: (a) ta osoba nije bila pod zakonskom obvezom da poštuje naredbu Vlade ili nadređenog o kojem je riječ; (b) ta osoba nije znala da je zapovijed bila nezakonita, i (c) ta zapovijed nije bila očigledno nezakonita. 8.2 - U svrhe ovog članka, zapovijedi za izvršenje genocida ili zločina protiv čovječnosti, očigledno su nezakonite."

Ujedinjeno Kraljevstvo nije ugradilo ovaj članak u svoj zakonski sustav. Umjesto toga, primjenjuje se strože pravilo. Bez obzira na to da li je neka zapovijed očigledno nezakonita ili ne, ona nikad ne može biti isprika za izvršenje nezakonite zapovijedi.

⁴⁹² Izvor: Upitnik ODIHR-a i DCAF-a, pitanje 22.e

4. Najbolje prakse i preporuke

- Potrebno je jasno definirati okvir za zapovjednu i individualnu odgovornost;
- Časnici i dočasnici trebaju proći odgovarajuću obuku, ne samo o liderstvu i kako se ono provodi, nego također i o vojnom pravu i pravu o ljudskim pravima;
- Zapovjednici trebaju koristiti svoju poziciju lidera za izgradnju adekvatnih radnih odnosa među svojim vojnicima i na taj način njegovati ozračje međusobnog povjerenja i poštovanja;
- Potrebno je osigurati učinkoviti sustav sankcija u slučaju zlorabe zapovjedne funkcije;
- Prilikom obuke, zapovjednicima se mora jasno staviti do znanja da je njihova obveza da ne izdaju zapovijedi, ili određuju kazne, koje su nezakonite;
- Nezakonito se kažnjavanje mora zabraniti zakonom, naročito kolektivno kažnjavanje i kažnjavanje koje rezultira ponižavajućim postupanjem ili mučenjem;
- Prilikom obuke, pripadnici oružanih snaga trebaju postati svjesni svoje obveze da ne poštuju nezakonite zapovijedi;
- Pripadnicima oružanih snaga koji su dobili nezakonite zapovijedi trebaju biti dostupni mehanizmi žalbe/pritužbe.

Poglavlje 21.

Stega i vojno pravosuđe

U ovom poglavlju govori se o ulozi koju imaju sustavi vojnog pravosuđa u zaštiti ljudskih prava vojnih pripadnika. Kao građani u odori, vojni pripadnici imaju krivičnu odgovornost kao i civili, s tim što imaju posebne obveze po vojnom pravu, u cilju očuvanja okruženja u kojem vlada stega. Iako se može smatrati da je svrha vojnog pravosuđa provedba stega, gdje je vršenje sudbene funkcije sekundarno,⁴⁹³ izazov s kojim se suočavaju vojni pravosudni sustavi u zaštiti ljudskih prava je u određivanju kako provesti stegovne obveze na način koji je sukladan pravičnom suđenju i postupku. Vojno pravosuđe postavlja pitanja usporedivosti prava vojnih pripadnika s pravima optuženika pred običnim krivičnim sudovima, i pitanja koja se odnose na neovisnost vojnih sudova i onih koji rade na njima, bilo da su odvjetnici ili suci.

U ovom poglavlju prvo se govori o osnovnoj postavci vojnog pravosuđa, zajedno s obvezama zaštite prava na pravično suđenje po međunarodnom pravu i sporazumima koji su iz njega proizašli. Zatim se govori o načinima na koje pojedine države rješavaju odnos između krivičnog djela i vojne stega i o podjeli jurisdikcije na civilne, građanske i vojne sudove. Pitanjem neovisnosti bavi se dio koji govori o sastavu i imenovanjima na sudu, tužiteljima, odvjetnicima obrane i sastavu apelacionih sudova.

1. Pitanja od interesa

Postoji više aspekata života u vojsci, koji zahtijevaju sustav vojnog pravosuđa. Pripadnici oružanih snaga služe unutar sustava stega, koji upravlja njihovim životima mnogo više nego što je to slučaj u većini drugih profesija. Ovo proizilazi iz činjenice što oni žive u vojnim bazama, a kada su u aktivnoj službi, većinu života i truda posvećuju vojnim zadacima, pod zapovjedništvom svojih nadređenih. U situacijama koje uključuju potencijalni sukob, žurni i najvažniji karakter vojnog zadatka i rizik po život, opravdavaju potrebu za stalnom poslušnošću. Podjela, koja postoji u drugim strukama između privatnog i poslovnog života, zapravo nestaje u ovim okolnostima, i ne iznenađuje što se vojna stega proteže na mnoga područja života vojnih pripadnika iznad i više od krivičnih zakona koji se primjenjuju na građane, općenito govoreći. Stalna potreba za obukom vojnih osoba, kako bi bili spremni za vojne zadatke, znači i da se vojna stega mora održavati i u uvjetima mira, iako se može tvrditi da je potrebno imati iznijansirani pristup stegi, imajući na umu stvarne okolnosti.

Osim toga, međunarodni pravni režim pretpostavlja postojanje sustava vojne stega. Prema tome, to je uvjet međunarodnog humanitarnog prava da, u cilju postupanja sa zarobljenim vojnicima, kao sa ratnim zarobljenicima, oni trebaju podlijegati stegovnom zakonu.⁴⁹⁴ Time se oružane snage neke države razlikuju od plaćenika i osigurava se da podliježu stegi višeg časnika za bilo koje postupanje u suprotnosti sa zakonima ratovanja.⁴⁹⁵

Potreba za dosljednošću podržava postojanje sustava vojnog pravosuđa. Sustav vojnog pravosuđa može pomoći da vojni pripadnici podliježu zajedničkim pravnim standardima, bez obzira jesu li raspoređeni kod kuće ili izvan svoje države. Primjenjivost vojnog prava

⁴⁹³ Za diskusiju na temu pozicije UN-a, vidi: David A. Schlueter, *Military Criminal Justice: Practice and Procedure (Vojno krivično pravosuđe: praksa i procedure)* (Charlottesville, VA: LexisNexis, 2004), 6. izdanje, str. 5.-7.

⁴⁹⁴ Aneks uz Hašku konvenciju IV. od 1907., članak 1; Treće ženevske konvencije iz 1949., članak 4.2; Dopunski protokol uz Ženevsku konvenciju od 12. kolovoza 1949. (Prvi protokol), članak 43.

⁴⁹⁵ P. Rowe, *The Impact of Human Rights Law on Armed Forces* (Utjecaj prava o ljudskim pravima na oružane snage) (Cambridge: Cambridge University Press, 2006), str. 67.

može značiti manju potrebu za primjenom lokalnih zakona u njihovom slučaju (ovisno o sporazumu o prepuštanju jurisdikcije s državom u koju su rapoređeni). U slučaju država koje ne šalju svoju vojsku izvan države, ovaj argument o postojanju jedinstvenog sustava vojnog pravosuđa, koji uključuje redovita krivična djela, koja izvrše vojni pripadnici (kao i stegovne prekršaje), slabije je snage. Ova važna razlika objašnjava jedan broj varijanti, na koje možemo naići u različitim sustavima vojnog pravosuđa u pojedinim državama. Jedinstven sustav vojne stege može biti faktor povezanosti među različitim postrojbama, pukovnijama i rodovima u oružanim snagama.⁴⁹⁶ Ovo postaje sve značajniji faktor, jer promjenjiva priroda opasnosti po sigurnost zahtijeva i fleksibilnije vojne odgovore.

Provedba stege zadatak je koji je usko povezan s lancem zapovijedanja. U većini oružanih snaga, manja pitanja stege rješava brzo i na relativno neformalan način nadređeni časnik. Pitanja vojne učinkovitosti, stege i morala dovela su do vojnih sudova, koji se razlikuju od sustava građanskih/civilnih sudova. Vrhovni sud Kanade sažeo je ova pitanja koja se postavljaju u državama koje imaju odvojene vojne sudove, kao što se vidi u tekstu pod brojem 21.1.

21.1

Svrha vojnih sudova (Vrhovni sud Kanade)⁴⁹⁷

Svrha odvojenih vojnih sudova je da se dopusti Oružanim snagama da se bave pitanjima koja su izravno u domeni stege, učinkovitosti i morala u vojsci. Sigurnost i opće dobro Kanađana u velikoj mjeri ovisi o spremnosti i gotovosti muškaraca i žena da stanu u obranu od prijetnji po nacionalnu sigurnost. Vojska, da bi održala Oružane snage u stanju pripravnosti, mora biti u poziciji da provede unutarnju stegu na učinkovit i efektivan način. Pitanja kršenja vojne stege treba rješavati brzo i, često, kažnjavati strože nego u slučajevima kada se radi o civilima...Iz tih razloga, javlja se potreba za odvojenim sudovima, koji će provoditi specijalne stegovne standarde u vojsci.

Takvi se sudovi mogu baviti pitanjima koja spadaju u obično krivično pravo i onima koja, po svojoj prirodi, potpadaju pod stegovni zakon. S druge strane, i sve češće, civilni sudovi imaju jurisdikciju u običnim krivičnim predmetima, gdje su počinitelji vojni pripadnici ili ako se radi o djelima koja su počinili u domovini. Postoji jedan broj varijacija – o njima je riječ kasnije, u tekstu koji slijedi – glede pripadnika, procesa, žalbi i izricanja kazni.

Usprkos ovim razlikama, postavljaju se dva glavna pitanja glede sustava vojnog pravosuđa: neovisnost i jednako postupanje.

Pitanje je neovisnosti povezano s pitanjem zapovjednog lanca. Kao što je već objašnjeno, sveobuhvatna priroda vojne stege daje mogućnost visokog stupnja kontrole nad životom vojnika kao pojedinca, s mogućnošću donošenja dalekosežnih odluka, koje bi se mogle, primjerice, odraziti na slobodu, zdravlje i obiteljski život neke osobe. Pitanja stege mogu se rješavati pod ekstremnim uvjetima službe, kada nije moguće postići punu proceduralnu zaštitu, i kada postoji žurna i prije svega važna potreba očuvanja stege, ako se ne želi ugroziti uspješnost misije. Isto tako, loša provedba pravde može dovesti do oštrih kazni, sa dalekosežnim posljedicama.

⁴⁹⁶ Ovo je bio značajan faktor koji je utjecao na usvajanje jedinstvenog sustava u Ujedinjenom Kraljevstvu. Vidi Zakon o oružanim snagama od 2006.

⁴⁹⁷ Izvor: R. v. G  n  reux, Kanadski vrhovni sud, 13. veljače 1992., Canada Supreme Court Reports, Vol. 1, 1992, p. 259; vidi također: <<http://scc.lexum.umontreal.ca/en/1992/1992rcs1-259/1992rcs1-259.html>>

U cilju postizanja kredibiliteta i legitimnosti u očima oružanih snaga i javnosti podjednako, vojno pravosuđe mora biti odvojeno od izravnog zapovjednog lanca; u suprotnom slučaju, došlo bi do sukoba interesa između pozicije pretpostavljenog u vojsci, koji pokreće postupak u svezi sa stegovnim prekršajem i prosuđuje o meritumu. Iz tih razloga, obično nailazimo na pravo na reviziju ili žalbu na stegovne odluke zapovjednih časnika. Kada se radi o jurisdikciji vojnih sudova u daleko ozbiljnijim pitanjima, pitanje neovisnosti uključuje i proces imenovanja sudaca ili drugih članova suda,⁴⁹⁸ podrijetla tih članova (da li su iz iste postrojbe ili iz neke druge, ili da li su vojne ili civilne osobe), pravo na pravno zastupanje i izbor tužitelja i odvjetnika obrane. Ako je bilo koji član suda izravno pod utjecajem ili kontrolom časnika pretpostavljenih osobi koja je optužena, to će sigurno dovesti u pitanje njihovu neovisnost.

Pitanja glede jednakoga postupanja fokusirana su na mjeru u kojoj pripadnici oružanih snaga, koji su predmet u postupku pred vojnim sudom, uživaju ista prava koja se primjenjuju na civile u sličnim postupcima. Ovo je posebno važno za sustav vojnog pravosuđa, koji preuzima odgovornost za suđenje za djela koja bi, da su ih počinili civili, bila suđena na civilnim sudovima. U takvim slučajevima, pitanje je da li se prava, poput prava na obranu šutnjom, ili pretpostavka o nevinosti, prava na odvjetnika, prava da se ne bude lišen slobode, izuzev u posebno navedenim okolnostima, prava na puštanje na slobodu uz jamstvo, prava da se bude upoznat s dokazima optužbe, ista prava na ispitivanje svjedoka, kao i tužitelj, primjenjuju na optuženog pred vojnim sudovima. Raščlamba svakog od ovih pitanja u potpunosti, zahtijevala bi širu diskusiju o ustavnim aranžmanima i krivičnom postupku u državama članicama OEES-a (diskusiju o pitanjima koja su od izuzetnog značaja, ali koja su izvan domene ovog poglavlja). Postoji također, značajna razlika između onih država iz svijeta precedentnog prava, u kojima sudac na suđenju u krivičnom predmetu nastupa kao posrednik ili arbitar između optužbe i obrane i onih sustava u građanskom pravu, koji koriste model istražnog suca. Međutim, važno je istaknuti da razlike u postupku trebaju biti u potpunosti opravdane vojnim potrebama i unutar osnova za ograničena proceduralna prava, koja su sadržana u relevantnim konvencijama o zaštiti ljudskih prava. U nekim slučajevima, vojni pravosudni sustav može se odvojiti od civilnih procedura, no osnovno pitanje postoji li jednaka zaštita, kao i u slučaju civilnih osoba koje su optužene.

Jedan broj onih država koje su ranije sudile svim pripadnicima oružanih snaga za krivična djela pred vojnim sudovima, sada su prešle na jurisdikciju civilnih sudova za redovita krivična djela, upravo zbog interesa neovisnog i nepristranog postupanja,⁴⁹⁹ mada ponekad civilni sudovi imaju specijalizirane odjele/vijeća, ili ona koja funkcioniraju prema posebnim pravilima postupka. Čak i kada ovo nije slučaj, inkorporiranje jamstva ustavnih ili ljudskih prava u vojni sustav pravosuđa, dovelo je do značajnih reformi u jednom broju država, što je imalo za posljedicu da suđenja u okviru vojnog sustava pravosuđa počinju ličiti na ona u civilnom postupku.

2. Međunarodne obveze u oblasti ljudskih prava

Međunarodni instrumenti o ljudskim pravima sadrže prava (kao, primjerice, pravično suđenje, zaštita od proizvoljnog uhićenja ili lišenja slobode) koja se primjenjuju i na vojni sustav pravosuđa. Njima se postavljaju međunarodni standardi kod ocjenjivanja pravičnosti suđenja.

⁴⁹⁸ Na vojnom sudu u UK, primjerice, predsjedateljski sudac je civilna osoba s kvalifikacijama pravника, ali ostali članovi suda su časnici, kojima je ovaj slučaj dodijeljen, i koji obično nisu pravnici.

⁴⁹⁹ Vidi, primjerice, Radove i zaključke Seminara Međunarodnog društva za ratno pravo i zakone ratovanja, održanog na Rodosu, 10.-14. listopada 2001., objavljene kao *Seminar on Military Jurisdiction* (Brussels: International Society for Military Law and Law of War, 2001).

21.2

Međunarodna ljudska prava glede lišenja slobode i suđenja u krivičnom postupku

Članak 9. Međunarodnog sporazuma o građanskim i političkim pravima	1. Svaki pojedinac ima pravo na slobodu i sigurnost svoje osobnosti. Nitko ne može biti proizvoljno uhićen ili pritvoren. Nitko ne može biti lišen slobode, osim iz razloga i shodno postupku koji je predviđen zakonom.
Članak 10. Opće deklaracije o ljudskim pravima	Svatko ima pravo da ga u punoj jednakosti, pošteno i javno sasluša neovisan i nepristran sud, radi utvrđivanja njegovih prava i obveza i bilo kakve optužbe protiv njega.
Članak 1.1 Opće deklaracije o ljudskim pravima	Svatko, tko je optužen za krivično djelo, ima pravo da se smatra nevinim dok se, na osnovu zakona, krivnja ne dokaže na javnom pretresu, na kojem je imao sva jamstva za svoju obranu.
Član 5 Evropske konvencije o ljudskim pravima	Svatko ima pravo na slobodu i osobnu sigurnost. Nitko neće biti lišen slobode, izuzev u sljedećim slučajevima i u postupku koji je propisan zakonom: • zakonitog lišenja slobode nakon presude nadležnog suda; ... • (c) zakonitog uhićenja ili lišenja slobode radi njegova privođenja nadležnoj sudbenoj vlasti, kada se sumnja da je počinio krivično djelo. ... • Svatko tko je lišen slobode mora biti u najkraćem roku obaviješten, na jeziku koji razumije, o razlozima uhićenja i optužbe protiv njega. • Svatko, tko je uhićen ili zadržan sukladno odredbama stavka 1.(c) ovog članka, mora što prije biti izveden pred suca, ili pred drugi organ ovlašten zakonom da vrši sudbenu vlast i ima pravo da, u razumnom roku, bude suđen ili da bude pušten do suđenja. Puštanje na slobodu može se uvjetovati davanjem jamstva da će ta osoba pristupiti suđenju. • Svatko, tko je lišen slobode uhićenjem ili zatvaranjem, ima pravo da pokrene postupak u kojem će sud brzo odlučiti o zakonitosti njegovog lišavanja slobode ili narediti njegovo puštanje, ako je lišen slobode nezakonito. • Svatko, tko je žrtva uhićenja ili lišavanja slobode u suprotnosti s odredbama ovog članka, imat će zakonsko pravo na odštetu.
Članak 5. Europske konvencije o ljudskim pravima	1. U određivanju njegovih građanskih prava i obveza, ili bilo kojih krivičnih optužbi protiv njega, svatko ima pravo na pravično suđenje u razumnom roku od strane neovisnog i nepristranog suda, uspostavljenog zakonom. Presuda se mora izreći javno, ali se mediji i javnost mogu isključiti iz cijele rasprave, ili iz njenog dijela, u interesu morala, javnog reda ili državne sigurnosti u demokratskom društvu, ili kada interes maloljetnika ili privatnog života stranaka to zahtijeva, ili u mjeri u kojoj je to strogo potrebno, po mišljenju suda u posebnim okolnostima u kojima bi javnost mogla biti štetna za interes pravde. 2. Svatko, tko je optužen za krivično djelo, smatrat će se nevinim, dok se krivica ne dokaže po zakonu.

Osporavanja pred vojnim sudovima bila su bogat izvor jurisprudencije prema Europskoj konvenciji o ljudskim pravima, što je dovelo do značajnih reformi u nekim državama, poput Ujedinjenog Kraljevstva, Belgije i Irske. Iako se članak 6. Europske konvencije poziva na "krivičnu optužbu", iz jurisprudencije Europskog suda za ljudska prava, jasno je da nije dovoljno samo vidjeti da li je tako definirano u domaćem zakonu. Koncept krivične optužbe može ići i dalje od definicije u domaćem zakonu i uključivati stegovne mjere u nekim slučajevima, zasnovano na prirodi kažnjavanja, a posebno kada se radi o pitanju da li pripadnik oružanih snaga, kome predstoji suđenje za stegovni prekršaj, može biti lišen slobode, ili biti osuđen na kaznu zatvorom.⁵⁰⁰ Europski sud za ljudska prava našao je da je inkompatibilno sa pravom na pravično suđenje pred neovisnim i nepristranim sudom ako časnik, koji je pretpostavljen optuženom u sudbenom postupku, postavlja suce u predmetu, tužitelja i/ili odvjetnika obrane, ili priprema dokaze protiv optuženog.⁵⁰¹ Pravo nadređenog časnika

⁵⁰⁰ *Engel protiv Nizozemske*, op. cit., bilješka 29, stavci 80.-82.

⁵⁰¹ *Findlay protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, Europski sud za ljudska prava, 25. veljače 1997., *European Human Rights Reports*, sv. 24., 1997., str. 221.; vidi također: *Grieves protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, Europski sud za ljudska prava, 16. prosinca 2003., *European Human Rights Reports*, sv. 39., 2004., str. 7., u svezi s odsustvom neovisnosti mornaričkog suca, koji je istodobno bio i aktivni mornarički časnik. Ustanovljeno je da je revizija postupaka u UK, koja je uvedena Zakonom o Oružanim snagama od 1996., sukladno članku 6.: *Cooper protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 16. prosinca 2003., Europski sud za ljudska prava, *European Human Rights Reports*, sv. 39., 2004., str. 171.

da može odbaciti ili izmijeniti odluku vojnog suda, također se smatra nekompatibilnim sa člankom 6.⁵⁰² Podvrgavanje civila jurisdikciji vojnih sudova, na kojima su vojni suci za djela protiv vojske, može također predstavljati kršenje članka 6.⁵⁰³

Jedan broj država članica Vijeća Europe uložio je prigovor na članak 5. ili 6. Europske konvencije o ljudskim pravima: Republika Češka, Francuska, Litvanija, Moldavija, Portugal, Ruska Federacija, Slovačka, Španjolska, Turska i Ukrajina. To znači da se pripadnici oružanih snaga u ovim državama ne mogu pozivati na članak 5. i 6. (više o prigovorima vidi u poglavlju 5. Međunarodno humanitarno pravo). Iako ove države predstavljaju skoro jednu četvrtinu Vijeća Europe, preostalih 37 država, u kojima se *primjenjuju* ovi članci u odnosu na vojno pravosuđe, ipak čini skoro dvije trećine država članica OEES-a.

Države članice OEES-a su, u brojnim prilikama, potvrdile temeljnu važnost minimuma standarda pravičnog suđenja,⁵⁰⁴ koja se jamče svim osobama (tj. uključujući i pripadnike oružanih snaga). Ove obveze naglašavaju potrebu da se osigura da osobe lišene slobode imaju određena prava do suđenja, i da im se sudi pred neovisnim i nepristranim sudom.⁵⁰⁵ Ovaj posljednji aspekt, koji je najrelevantniji za ovo poglavlje, detaljno je razrađen na Konferenciji u Kopenhagenu 1990. godine (vidi tekst pod brojem 21.3).

⁵⁰² *Findlay protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, *ibid.*; *Morris protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, Europski sud za ljudska prava, 26. veljače 2002., *European Human Rights Reports*, sv. 34., str. 1253.

⁵⁰³ *Ócalan protiv Turske*, Europski sud za ljudska prava, 12. svibnja 2005., *European Human Rights Reports*, sv. 41, 2005., str. 985; *Martin protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, Europski sud za ljudska prava, 24. listopada 2006., predstava br. 40426/98, neobjavljena, može se naći na web-stranici Suda na: <www.echr.coe.int>), pasus 44.: "Iako se ne može osporavati da Konvencija apsolutno isključuje jurisdikciju vojnih sudova u predmetima u koje su uključeni civili, postojanje takve jurisdikcije treba pazljivo i podrobno razmotriti, jer samo u zaista izuzetnim okolnostima može odlučivanje o krivičnim optužbama protiv civila na takvim sudovima biti kompatibilno sa člankom 6."

⁵⁰⁴ Moskva 1991.:

"(23.1) –Države članice će osigurati da:

(i) niko ne bude lišen slobode, izuzev na onim osnovama koje su u skladu sa postupcima koji su zakonom predviđeni;

"(ii) svako ko je uhapšen bude odmah obaviješten, na jeziku koji razumije, o razlozima svog hapšenja, i o optužbama protiv njega;

"(iii) svaka osoba, koja je lišena slobode, bude odmah obaviještena o svojim pravima prema domaćem zakonu;

"(iv) svaka osoba, uhapšena ili lišena slobode, bude odmah izvedena pred sudiju ili drugu osobu ovlaštenu zakonom, koja će odlučiti o zakonitosti njenog hapšenja ili lišenja slobode, i u slučaju nezakonitosti biti osolobodena, bez odgode;

"(v) svaka osoba, koja je uhapšena ili lišena slobode, ima pravo da, bez nepotrebne odgode, obavijesti ili zatraži od nadležnog organa da obavijesti odgovarajuće osobe, po vlastitom izboru, o njenom hapšenju, pritvoru ili zatvoru, i mjestu na kojem se nalazi; svaka restrikcija na uživanje ovog prava treba biti propisana zakonom, u skladu sa međunarodnim standardima;

"(vii) bit će usvojene djelotvorne mjere, ako to već nije učinjeno, kako bi se osiguralo da organi koji rade na provedbi zakona nedozvoljeno ne iskoriste situaciju pritvorene ili zatvorene osobe, kako bi je natjerali na priznanje, ili da na drugi način samu sebe inkriminira, ili je natjerali na svjedočenje protiv bilo koje druge osobe;

"(viii) trajanje svakog ispitivanja i intervala između njih bit će evidentirano i ovjeravano u skladu sa domaćim zakonom;

"(ix) osoba lišena slobode i njen advokat imaju pravo da uložite zahtjev ili žalbu u vezi sa postupanjem sa tom osobom, naročito u slučaju mučenja ili primjene drugog nečovječnog ili ponižavajućeg postupanja, organima uprave tog mjesta zatvora/pritvora, ili višoj instanci, a kada je potrebno, odgovarajućim organima ovlaštenim za kontrolu i rješavanje pritužbi;

"(x) takav zahtjev ili pritužba bit će odmah riješeni, i na njih će biti odgovoreno bez nepotrebnog odlaganja; u slučaju da su zahtjev ili žalba odbačeni, ili je došlo do nepotrebnog kašnjenja, podnosilac ima pravo da isti odnese sudu ili drugom organu; osobe koje su u pritvoru ili zatvoru, kao ni bilo koja osoba koja se žali, ne smije trpjeti posljedice zbog ulaganja takvog zahtjeva ili žalbe/pritužbe;

"(xi) svako, ko je žrtva nezakonitog hapšenja ili pritvaranja, ima pravo sa zakonskom snagom da traži odštetu."

⁵⁰⁵ Izvor: Kopenhagen, 1990.

21.3

Obveze OESS-a glede pravičnoga suđenja (Izvodi)⁵⁰⁶

(5) [Države članice] svečano izjavljuju da su, između onih elemenata pravde, koji su od suštinskog značaja za puno izražavanje digniteta i jednakih i neotuđivih prava ljudskih bića, sljedeći ...

(5.12) osigurati neovisnost sudaca i nepristran rad javnog sudstva;

(5.13) neovisnost pravnikâ koja će priznati i štiti, naročito u svezi s uvjetima angažiranja i rada;

(5.14) propisi u svezi s krivičnim postupkom će sadržavati jasnu definiciju ovlasti u svezi s pokretanjem krivičnog postupka i mjerama koje prethode i slijede;

(5.15) svaka osoba, koja je uhićena ili pritvorena na osnovu krivične optužbe ima pravo, kako bi se odlučilo o zakonitosti njenog uhićenja ili pritvora, da bude izvedena odmah pred sud, ili drugi organ ovlašten zakonom za vršenje te funkcije;

(5.16) u određivanju bilo kakvih krivičnih optužbi protiv nje, ili njenih prava i obveza u postupku pred sudom, svaka osoba ima pravo na pravično i javno saslušanje na nadležnom, neovisnom i nepristranom sudu uspostavljenom zakonom;

(5.17) svaka optužena osoba imaće pravo braniti se sama, ili uz pomoć odvjetnika kojeg sama odmah odabere, a ako nema sredstava da plati tu pravnu pomoć, dobit će je besplatno, kada je to u interesu pravde.

3. pristupi

Vojno pravosuđe je kompleksna oblast, u kojoj je na sceni široka lepeza raznolikih nacionalnih sustava, koji za sobom povlače cijeli niz tehničkih pitanja, od kojih su samo neka istražena u ovom priručniku, s obzirom na vrlo jasno naznačenu glavnu temu – ljudska prava pripadnika oružanih snaga.⁵⁰⁷ To je razlog zbog kojeg se u ovom priručniku ne govori o jurisdikciji vojnih sudova nad *civilima*, što može biti slučaj u pojedinim državama, za zločin koji je, navodno, počinjen protiv pripadnika oružanih snaga ili za događaje koji su se desili u vojnim objektima. Mi ovdje govorimo o: odnosu između krivičnih djela i vojne stege; vrsti sudova koji se bave vojnim krivičnim djelima; izboru između vojnih ili civilnih sudaca, položaju tužitelja i odvjetnika obrane; i potrebi za neovisnim postupkom žalbe.

Odnos između krivičnih djela i vojne stege

Potrebno je napraviti razliku između krivičnih djela i stegovnih prekršaja, koji općenito nisu krivična djela. Primjerice, krađa ili fizički napadaj predstavljali bi krivično djelo, dok je kašnjenje kod javljanja na dužnost stegovni prekršaj, koji nije krivično djelo. Dok se civilni sudovi obično bave samo krivičnim djelima, vojni sudovi se mogu (ovisno o državi koja je u pitanju) baviti i krivičnim djelima i stegovnim prekršajima, ili samo stegovnim prekršajima.

Odnos između krivičnih djela i vojne stege postavlja dva specifična pitanja za zaštitu ljudskih prava: imaju li pripadnici oružanih snaga, kojima se sudi za krivična djela, istu proceduralnu zaštitu koja se primjenjuje na civile i kažnjavaju li se više za isto djelo, nego ranije u različitim sustavima.

U biti, moguća su dva pristupa. Onaj uobičajeniji je tretirati stegovna pitanja i krivična djela odvojeno. Prednost takvog pristupa je što se u krivičnim pitanjima mogu izravno primijeniti iste procedure koje se primjenjuju na civile (iako ostaje odvojeno praktično pitanje u svezi s vrstom suda na kojem se vodi suđenje). Španjolska i Norveška prave jasnu razliku između stegovnih prekršaja, koje rješavaju vojni sudovi, i općih krivičnih djela, kojima se bave civilni

⁵⁰⁶ Izvor: Kopenhagen, 1990.

⁵⁰⁷ Vidi G. Nolte (ed.), *European Military Law Systems* (Europski pravni sustavi) (Berlin: De Gruyter Recht, 2003.), str. 130.-175.

sudovi. Ovim pristupom osigurava se da se pripadnici oružanih snaga tretiraju jednako kao i civilne osobe koje su optužene, a da se vojna stručnost zahtijeva u slučajevima djela/prekršaja koji imaju izrazito vojni karakter. Loša strana je, međutim, da vojnik može biti izložen sukcesivnim kaznama za isto djelo, tj. i krivičnoj sankciji i stegovnoj mjeri i, moguće, profesionalnoj sankciji (kao što je degradiranje). Kada se zbroje zajedno, ovakve kazne mogu biti nerazmjerne u odnosu na djelo, posebno ako se usporede s načinom na koji bi civil bio tretiran u sličnim okolnostima.

Drugi pristup (Ujedinjeno je Kraljevstvo jasan primjer) je dopustiti vojnim sudovima da se bave krivičnim optužbama i stegovnim prekršajima, tako što će sva krivična djela biti inkorporirana u legislativu Oružanih snaga (Zakon o Oružanim snagama iz 2006.) zajedno sa stegovnim prekršajima. Ovim se eliminira potencijalni problem dvostrukog kažnjavanja. Ovaj pristup, međutim, može istaknuti nepodudaranje u proceduri ovih sudova u poredbi s redovitim krivičnim sudovima. Varijaciju ovog modela nalazimo u Kanadi, gdje je vojnim sudovima dopušteno da sude vojnicima za krivična djela, ali neka teška djela (poput ubojstva iz nehata ili ubojstva s predumišljajem) ostavljena su za civilne sudove.⁵⁰⁸

Kao što je objašnjeno u gornjem dijelu teksta, države koje prave razliku između stegovnih i krivičnih pitanja moraju se baviti pitanjem dvostrukog kažnjavanja, što je u suprotnosti s vladavinom prava i obvezama o poštovanju ljudskih prava.⁵⁰⁹ Točno je da se može smatrati da stegovne procedure i krivično pravo imaju različite funkcije koje se ne isključuju međusobno. Sukladno tomu, cilj stegovne mjere – osigurati učinkovitost oružanih snaga – ne mora biti u potpunosti realiziran pomoću krivičnih kazni koje se fokusiraju na okolnosti i težinu počinjenog djela i od njih polaze u postavljanju parametara za kažnjavanje. (Kada je riječ o dvostrukom kažnjavanju, stegovna mjera se može, ovisno o okolnostima, usporediti s mjerom poslodavca prema namješteniku, nakon što je ovaj krivično osuđen, i kojom se pokazuje da ovaj namještenik nije podoban.) Postoje, međutim, uvjerljivi protuargumenti, kada je riječ o pravljenju isuviše oštře razlike između svrhe ova dva sustava. U Njemačkoj i Španjolskoj, primjerice, moguće su sukcesivne krivične i stegovne kazne. No ipak, u okviru stegovnog sustava, neke sankcije primjenjuju se samo ako je došlo do kršenja relevantnog zakona, dok je rehabilitacija počinitelja nešto što se često navodi kao cilj presuda na krivičnom sudu. Osim toga, iz perspektive pripadnika, gubitak slobode, ili financijske ili druge sankcije, mogu biti daleko očiglednije i značajnije od bilo kakve suptilne razlike u razlozima kažnjavanja. Nizozemska, Belgija i Ujedinjeno Kraljevstvo⁵¹⁰ primjeri su država koje sprečavaju dvostruko kažnjavanje. Ako je vojna osoba i osuđena na krivičnom sudu, onda ona ne može biti stegovno sankcionirana za isto djelo na vojnom sudu.

Kao što je objašnjeno u dijelu 2., u gornjem dijelu teksta, jedno od glavnih pitanja u svezi s ljudskim pravima i vojnom stegom je pitanje kako osigurati neovisnost suda *vis-à-vis* zapovjednog lanca. Ovaj problem ima više dimenzija: imaju li obični ili vojni sudovi jurisdikciju, imaju li vojni sudovi u svom sastavu civilne suce, kako se imenuju suci vojnog suda, koje su uloge tužitelja i odvjetnika obrane i kako se postupa sa žalbama. O ovim pitanjima bit će riječi u tekstu koji slijedi.

Tipovi suda koji se bave krivičnim djelima koja su počinile vojne osobe

Države koriste različite sustave u rješavanju navodnih kršenja krivičnog zakona (vidi tekst pod brojem 21.4).

⁵⁰⁸ Zakon o nacionalnoj obrani (*Revised Statutes of Canada*, 1985, c N-5), Pt. III.

⁵⁰⁹ Članak 14.7 ICCPR: "Nitko ne može biti suđen ili kažnjen zbog krivičnog djela u svezi s kojim je već bio oslobođen krivice ili osuđen pravosnažnom presudom prema zakonu i kaznenom postupku te države."

⁵¹⁰ Zakon o oružanim snagama iz 2006., Dio 66.

21.4

Kršenje krivičnog zakona

Model	Primjeri
Redoviti civilni sudovi imaju isključivu jurisdikciju u svim krivičnim pitanjima	Danska, Njemačka, Švedska
Specijalni civilni sudovi imaju jurisdikciju u svim krivičnim pitanjima	Italija, Nizozemska
Preklapanje jurisdikcije civilnih i vojnih sudova	Francuska, Belgija, SAD, Ujedinjeno Kraljevstvo
Vojni sudovi imaju isključivu jurisdikciju u svim krivičnim i stegovnim pitanjima	Azerbejdžan, Bjelorusija, Luxembourg, Poljska, Švicarska, Turska, Ukrajina

Prvo, obični civilni sudovi mogu se baviti svim krivičnim optužbama protiv vojnih pripadnika, kao što je, primjerice, slučaj u Danskoj, Njemačkoj i Švedskoj. Ovaj pristup strogo se pridržava načela jednakosti u postupanju i neovisnosti. Može se govoriti o potencijalnim nedostacima, utoliko što se u nekim slučajevima može raditi o vojnom kontekstu, čiju kulturu i uvjete suci na predmetu ne moraju poznavati. Također je moguće da se intervencija civilnog suda kao takva može odraziti na vojnu učinkovitost i zadatke, primjerice, ako suđenje isuviše dugo traje.

Drugi pristup, posebno osmišljen kako bi se prevazišle potencijalne poteškoće, je specijalizirano vijeće (odjel) ili postupak unutar civilnog suda. U Nizozemskoj postoje posebna vijeća koja sude vojnim pripadnicima u vojnim predmetima, a u krivičnim predmetima sudi se u okviru sustava civilnih sudova. Ovi sudovi uključuju suca, koji je pripadnik oružanih snaga. O predmetu inicijalno odlučuje Kantonalni odjel Okružnog suda (prekršaji), ili Okružni sud u Arnhemu za druga djela, a žalbe rješava Vojno sudbeno vijeće Žalbenog suda u Arnhemu.⁵¹¹ U Italiji, vojni sudovi su 1981. godine integrirani u sustav civilnih sudova ukidanjem Vrhovnog vojnog suda, iako su potpali pod jurisdikciju Kasacionog suda.

Treće, civilni i vojni sudovi mogu imati podudarajuće jurisdikcije. U takvim slučajevima, podjela posla prema sudovima ovisi o više faktora: težini djela, gdje je izvršeno, identitetu žrtve, i je li djelo počinjeno u ratu ili miru. U Ujedinjenom Kraljevstvu, za krivična djela koja su počinili pripadnici Oružanih snaga obično sudi civilni sud, dok za krivično djelo koje je počinio jedan vojnik protiv drugog obično sudi vojni sud. Jasno je da iza ovoga stoji namjera da se osigura neovisnost i ojača povjerenje javnosti kod odlučivanja u najtežim slučajevima. U Belgiji, civilni sudovi sude u predmetima u kojima je suoptuženi civilna osoba, čime se jamči da svi optuženi imaju jednak postupak. U Francuskoj, civilni sudovi sude vojnim pripadnicima za djela koja su počinjena na tlu Francuske, a vojni sudovi zaduženi su za djela koja vojnici počine izvan države (razlozi su ovdje praktične naravi).

Konačno, postoje države u kojima su isključivo vojni sudovi nadležni za sve aspekte krivičnih djela, u koja su uključeni pripadnici oružanih snaga. Prednost ovakvog pristupa je da su ti sudovi upoznati s prirodom vojničkog života i svako uplitanje u vojnu učinkovitost zbog sudbenog procesa je minimalno. Ovakvi aranžmani, međutim, vode manje računa o shvatanju koje javnost ima o neovisnosti sudova i jednakosti postupanja s vojnicima u odnosu na civile.

Sastav vojnih sudova

Kao što tekst, naveden pod brojem 21.5 pokazuje, postoje razlike u sastavu vojnih sudova. Uobičajena je praksa da civilni element bude uključen. Iako civilni sudac može manje znati, u poredbi sa sućem koji ima vojno obrazovanje, o kontekstu u kojem se donosi stegovna odluka, prednost je što civilni element jača dojam neovisnosti, a time i povjerenja javnosti u vojno pravosuđe. Civilni članovi suda djeluju kao jamstvo protiv utjecaja zapovjednika na vojne članove.

⁵¹¹ Nolte, *op. cit.*, bilješka 13., str. 630.

Isti učinak može se postići ako se žalba sa suda koji ima vojne članove, uputi sudu sa civilnim članovima. Na taj način se vojni sudovi mogu integrirati u pravni sustav, uzet u cjelini.

21.5

Namještenici na vojnim sudovima⁵¹²

Samo vojne osobe	Samo civili	Mješovito
Bjelorusija, Hrvatska, Irska, SAD, Slovačka, Španjolska, Švicarska, Turska, Ukrajina	Azerbejdžan, Latvija	Kanada, Finska, Francuska, Luxembourg, Ujedinjeno Kraljevstvo

Imenovanje članova vojnog suda

U mnogim državama, članovi vojnih sudova postavljaju se na isti način kao i članovi civilnih sudova, često je to šef države (primjerice, u Češkoj Republici, Estoniji i Finskoj), ili ministarstvo pravde (u Danskoj), ili postoji vijeće za imenovanje (Norveška, primjerice). U drugim državama može biti uključeno ministarstvo obrane (Hrvatska i Njemačka), članovi vojnog pravosudnog sustava (Irska), ili se pravi razlika između situacije rata i situacije mira (Francuska). Kada je uključeno ministarstvo obrane, dojam neovisnosti postiže se ulaganjem žalbi višem sudu, koji nije postavilo ministarstvo obrane, kao što je slučaj sa Federalnim upravnim sudom u Njemačkoj.

21.6

Imenovanje članova vojnog suda: odabrane države⁵¹³

Njemačka	Civilni suci na vojnim stegovnim sudovima i sudovima za žalbe (prvostupanjski sudovi) postavlja Federalno ministarstvo obrane. Civilne suce u odjelima za vojna pitanja Federalnog upravnog suda (žalbena instanca) imenuje Federalno ministarstvo pravde, zajedno s odborom za izbor sudaca, a postavlja ih federalni predsjednik.
Francuska	U vrijeme mira, suce postavlja kancelar, i samo su civilni suci u sastavu suda. U vrijeme mira, nema izuzetaka u slučaju vojnih pripadnika, kojima se sudi po istom postupku kao i civilima. Za vrijeme rata, suce postavlja Ministarstvo obrane, a suci su i civili i vojni pripadnici.
Irska	U slučaju vojnih sudova, vojne suce postavlja glavni sudski pravobranitelj, civilni odvjetnik, kojeg je postavio predsjednik Irske. Civilne suce postavlja predsjednik, na prijedlog Vlade.

⁵¹² Izvor: Upitnik ODIHR-a i DCAF-a, pitanje 9.

⁵¹³ Izvor: Upitnik ODIHR-a i DCAF-a, pitanje 10.

Tužitelj i odvjetnici obrane

Hoće li neka država imati odvojeno vojno tužiteljstvo najvjerojatnije ovisi o tomu da li se u predmetima sudi pred civilnim ili vojnim sudovima. U Francuskoj, Njemačkoj i Nizozemskoj, primjerice, sudbeno gonjenje vojnih pripadnika poduzimaju obični tužitelji. Jedan broj država ima jasno razdvojene institucije vojnog tužiteljstva ili službe vojnog tužitelja. Kao što je slučaj i sa sucima, ovi su tužitelji specijalisti za vojno pravo i time upoznati s vojnim kontekstom. Imajući na umu da neki pravni sustavi daju široke ovlasti tužiteljstvu glede određivanja optužnice, nastavka sudbenog gonjenja, ispitivanja dokaza i mogućeg unakrsnog ispitivanja okrivljenog i drugih svjedoka, njihova neovisnost je vrlo važno pitanje. U tekstu pod brojem 21.7 pokazuje se da zaštita neovisnosti može biti ustavne, zakonske ili administrativne naravi.

21.7

Jamstva neovisnosti vojnih tužitelja (odabrane države)⁵¹⁴

Država	Jamstvo
Estonija	Tužitelji su civili koji odgovaraju Ministarstvu pravde.
Irska	Tužitelje na vojnim sudovima postavlja vojno tužiteljstvo. Oni ne smiju biti iz iste formacije ili postrojbe iz koje dolazi i okrivljeni.
Ruska Federacija	Tužiteljska tijela vrše svoju funkciju neovisno o federalnim tijelima državne uprave, javnim vlastima u Ruskoj Federaciji, strukturama lokalne uprave, javnim udrugama i strogo se pridržavaju zakona na snazi na teritoriju Ruske Federacije. Svaki oblik utjecanja u suprotnosti je sa Zakonom (članak 4. i 5. Saveznog zakona 2202-1, od 17. siječnja 1992. o Tužiteljstvu Ruske Federacije).
Turska	Neovisnost tužitelja propisana je člancima 9., 138., 139., 140., 145. Ustava.

Važno je da vojni pripadnici, koji su optuženi za teška kršenja krivičnog zakona, ili za teško kršenje stega, imaju pristup neovisnoj pravnoj pomoći i zastupanju. Kao što je istaknuto u dijelu 2. u gornjem dijelu teksta, članak 6. Europske konvencije o ljudskim pravima zahtijeva da osoba, koja je suočena s krivičnom optužbom, ima pravo “da se brani sama, ili uz pravnu pomoć, po vlastitom izboru ili, ako nema sredstava za plaćanje pravne pomoći, da joj bude dodijeljena besplatna pomoć, kada se to zahtijeva u interesu pravde”. Prema tome, zastupanje od strane vojnog odvjetnika obrane suprotno želi optuženog u suprotnosti je s Konvencijom. Međutim, ovo se primjenjuje na krivične predmete, ili one stegovne prekršaje koji imaju slične posljedice (te, prema tome, ne na sve stegovne prekršaje) i samo, naravno, na države koje su potpisale Konvenciju.

Jamstvo neovisnosti odvjetnika obrane u ovakvim okolnostima je profesionalna obveza odvjetnika koji zastupa svog klijenta po relevantnom zakonu o odvjetničkoj praksi. Odvjetnik-klijent je privilegija, koja može, također, biti jamstvo protiv utjecaja zapovjedništva u slučajevima kada je odvjetnik obrane vojni pripadnik.

514 Izvor: Upitnik ODIHR-a i DCAF-a, pitanje 11.b

Žalbe sa vojnih sudova

Kao što je već ranije objašnjeno, žalba sa vojnog suda na civilni sud predstavlja značajnu zaštitu. Ona pomaže da se osigura korektna primjena općeg prava (da li u ustavu ili u krivičnom zakonu). Ona također pomaže u ispravljanju proceduralnih propusta, uključujući i one do kojih je moglo doći zbog utjecaja zapovjedništva. U tom pogledu, integracija vojnih sudova u civilni pravni sustav djeluje kao značajno sredstvo zaštite i jamstvo da će se ispraviti moguća pogrešna provedba pravde i pomoći izgradnji povjerenja javnosti u vojni sustav pravosuđa. Isto kao što vojska, u konačnici, treba biti pod civilnom kontrolom, može se tvrditi i da vojni sudovi trebaju podlijevati civilnom sudbenom sustavu.⁵¹⁵ Osim toga, u slučaju krivičnih optužbi, pravo na žalbu na osuđujuću presudu ili presudu, nešto je što je priznato u brojnim međunarodnim dokumentima o ljudskim pravima, iako se njima ne propisuje vrsta suda.⁵¹⁶ Kada manje teška stegovna djela kažnjava nadređeni časnik, žalba može biti prva mogućnost za saslušanje sa proceduralnim jamstvima.

U praksi, pitanje žalbi riješeno je na različite načine u raznim državama.⁵¹⁷ U malom broju država, žalba se ulaže samo kod višeg vojnog suda. U većini se ona ulaže kod vrhovnog suda te države,⁵¹⁸ iako nekada podliježe određenim restrikcijama (primjerice, tumačenje ustavnih odredbi). U nekim drugim državama (SAD i Kanada, primjerice) postoji sustav međužalbe vojnom sudu, koji ima za funkciju osiguravanje konzistentnosti između različitih rodova u vojsci.

4. Najbolje prakse i preporuke

- U slučajevima kada se podudaraju jurisdikcije vojnog i civilnog suda, izbor preuzimanja nadležnosti u nekom predmetu treba biti na strani civilnog suda;
- Potrebno je da jamstva budu inkorporirana, kako bi se spriječilo da pripadnici oružanih snaga budu dvostruko kažnjeni za isto djelo u krivičnom i stegovnom postupku;
- Vojni suci i tužitelji trebaju dolaziti iz neovisnih službi, koje nisu pod zapovjedništvom postrojbe o kojoj je riječ na bilo kojem suđenju, po mogućnosti, da ih imenuju civilni ministri pravde ili tužiteljstvo. Vojni suci, koji su postavljeni na stalne sudove, trebaju uživati sigurnost mandata;
- Suci i tužitelji trebaju biti određivani na pojedina vojna suđenja, kroz proces koji je osiguran od bilo kakve intervencije zapovjednog lanca;
- Okrivljeni u vojnom postupku mora imati pristup pravnoj pomoći i zastupanju po vlastitom izboru, a ako nije u stanju platiti takvu pomoć, ona mu se mora omogućiti, pod uvjetima koji nisu ništa manje povoljni od onih koji se primjenjuju u običnim krivičnim suđenjima u državi o kojoj je riječ;
- Ako se sudi za neko djelo pred vojnim sudom, a ne civilnim, prvostupanjski vojni sud treba, u svom sastavu imati civilnog suca, ili se žalba upućuje civilnom sudu. U svakom slučaju, mogućnost ulaganja konačne žalbe je u okviru civilnog sustava.

⁵¹⁵ Rowe, *op. cit.*, bilješka 3., str. 87.

⁵¹⁶ Članak 14.5 Međunarodnog sporazuma o građanskim i političkim pravima; članak 2. Protokola br. 7. uz Europsku konvenciju o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda.

⁵¹⁷ Upitnik ODIHR-a i DCAF-a, pitanje 14.

⁵¹⁸ Poljska ima vojno vijeće u okviru Vrhovnog suda.

Poglavlje 22.

Ombudsmani

Institucija ombudsmana je institucija koja vrši nadzor nad javnom upravom i koja javnoj upravi pomaže u poštovanju načela i praksi dobre uprave, tako što rješava prigovore građana u svezi s odlukama, aktivnostima i propustima javne uprave.

Ovo se poglavlje konkretno bavi pitanjem ombudsmana za vojna pitanja. U njemu se ispituje značaj spomenute institucije glede zaštite ljudskih prava vojnih pripadnika i službenika i namještenika u oružanim snagama, u doba mira, te njen doprinos što učinkovitijoj i organiziranijoj strukturi oružanih snaga. U tom cilju, u poglavlju se daje prikaz različitih pristupa funkciji ombudsmana i naglašavaju prednosti i mane svakog od njih.⁵¹⁹

1. Značaj

Čemu ombudsmani? Usprkos postojanju žalbenih procedura u vojnim okvirima, mnoge države širom svijeta imaju instituciju ombudsmana za rješavanje prigovora glede nedoličnog ponašanja i zlostavljanja u vojnim snagama, nedostataka u okviru vojne policije, kao i sustavnih problema u oružanim snagama. Nakon ispitivanja navoda takvih prigovora i nedostataka, ombudsman formulira preporuke glede korektivnih mjera. U tom kontekstu, značaj ombudsmana može se zapaziti u nekoliko oblasti:

Njegov neovisni nadzor jača povjerenje u vojnom sektoru, tako što se uspostavlja veća transparentnost administrativnih procedura, pri čemu se ne ugrožava autoritet vojnog zapovjednog lanca.

Kao neovisno tijelo za zaštitu, institucija ombudsmana doprinosi uspostavi demokratske i civilne kontrole nad oružanim snagama. Ona jača načelo dobre vladavine, civilne kontrole, vladavine prava, te ljudskih prava u okviru vojarne.

Ombudsman pruža osnovnu zaštitu pojedinačnim pripadnicima vojske i službenicima i namještenicima u oružanim snagama od povrede njihovih prava, od zlorabe položaja ili nepravednih odluka.

Ombudsman može pomoći vojnim zapovjednicima pri provedbi unutarnjih promjena i promicanju unutarnjeg ustroja vojske.

Kao rezultat toga, ombudsman može imati pozitivan utjecaj na kvalitetu života vojnih pripadnika, na njihov moral, na duh zajedništva (*esprit de corps*), što također može pomoći zadržavanju vojnika u oružanim snagama u kriznim situacijama manjka ljudstva.⁵²⁰

2. Međunarodne obveze u oblasti ljudskih prava

Premda se to nije odnosilo konkretno na vojni kontekst, OEES je više puta potvrdio temeljni značaj institucije ombudsmana za zaštitu ljudskih prava, pri čemu je posebno istaknuta njena uloga, između ostalog, i pri rješavanju pitanja manjina⁵²¹ i spolova⁵²² (vidi uokvireni tekst pod brojem 22.1).

⁵¹⁹ Premda smo svjesni temeljnog značaja spomenutog pitanja, ovo poglavlje ne bavi se aktivnostima ombudsmana i njegovim nadležnostima u kontekstu rata ili mirovnih operacija.

⁵²⁰ A. Marin, "Overhauling Oversight: Ombudsman White Paper", 30. ožujka 2005., dostupno na: <<http://www.Ombudsman.forces.gc.ca/rep-rap/sr-rs/wp-lb/index-eng.asp>>.

⁵²¹ Dodatak uz Odluku broj 3/03: Akcioni plan za poboljšanje položaja Roma u regiji koju pokriva OEES (Maastricht, 2003.).

⁵²² Dodatak uz Odluku broj 14/04: Akcioni plan OEES-a za 2004. godinu u svezi s promoviranjem jednakosti spolova (Sofija, 2004.).

22.1

OESS-ove obveze u svezi s ombudsmanom: odabrani primjeri

Dodatak uz Odluku broj 3/03: Akcioni plan za poboljšanje položaja Roma u regiji koju pokriva OESS (Maastricht, 2003.)

Aktivnosti koje preporučuju institucije i strukture OESS-a:

20. ODIHR-ove i, tamo gdje je potrebno, OESS-ove institucije i strukture, uključujući i OESS-ove terenske operacije, pružit će pomoć državama članicama, na njihov zahtjev, u izradi antidiskriminatorske zakonske regulative, kao i pri uspostavi tijela za borbu protiv diskriminacije. ...

22. Na zahtjev, ODIHR će dati naputak o tomu kako postojeći mehanizmi jedne države članice, kao što je ured ombudsmana, povjerenstva za borbu protiv diskriminacije, stegovnoga povjerenstva u policiji, te druga relevantna tijela, mogu smanjiti tenzije između romske i neromske zajednice.

Dodatak uz Odluku broj 14/04: Akcioni plan OESS-a za 2004. godinu, u svezi s promoviranjem jednakosti spolova (Sofija, 2004.)

44. (g) Uspostava državnih mehanizama za promoviranje prava žena: ODIHR će nastaviti prenositi znanje i pružati podršku za uspostavu demokratskih institucija za promoviranje jednakosti spolova, kao što su: uredi ombudsmana na lokalnoj i državnoj razini, tamo gdje je to potrebno.

3. Različiti pristupi funkciji ombudsmana

Kada je riječ o ustroju rada i ovlastima ombudsmana, tu postoje četiri glavna modela:

- Države koje nemaju instituciju vojnog ombudsmana (primjerice, Slovačka i Španjolska);
- Države u kojima je ombudsman integriran u same oružane snage, pod nazivom glavni inspektor (primjerice, Nizozemska i Belgija);
- Države u kojima nadležnosti ombudsmana za civilna pitanja uključuju i oružane snage (primjerice, Švedska, Danska, Poljska);
- Države koje imaju neovisnog vojnog ombudsmana (primjerice, Njemačka, Kanada, Irska).

Države koje nemaju instituciju vojnog ombudsmana

Većina država nema ombudsmana za vojna pitanja. Prednost takvog pristupa jeste dominantno oslanjanje na zapovjednu strukturu glede provedbe stega u vojnim redovima. Međutim, tu postoji rizik od toga da će zloraba i zlostavljanje djelatnih vojnih osoba i službenika i namještenika pri vojsci, proći nekažnjeno, zbog nedostatka povjerenja u interne stegovne procedure, te zbog straha od odmazde od strane vojnih zapovjednika; zbog toga, zaštita ljudskih prava pripadnika oružanih snaga time može biti ugrožena. Nepostojanje vojnog ombudsmana često je rezultat snažnog otpora uvođenju takvog jednog neovisnog žalbenog mehanizma od strane zapovjednog lanca. U Velikoj Britaniji, primjerice, posebno nakon smrti četiri novaka u vojarni Deepcut, vođena je intenzivna debata o prednostima uvođenja alternativnog načina vanjskog i neovisnog nadzora nad oružanim snagama. I Povjerenstvo za obranu Donjeg Doma,⁵²³ i nedavno sačinjeno Izvješće o vojarni Deepcut,⁵²⁴ preporučili su uvođenje institucije vojnog ombudsmana, s punim istražnim ovlastima glede prigovora i ovlastima za donošenje obvezujućih odluka u svezi s uložnim prigovorima. Međutim, Ministarstvo obrane nije usvojilo spomenutu preporuku,

⁵²³ "Dužnost skrbi – treće izvješće o zasjedanju 2004.-2005.", Posebno povjerenstvo Donjeg Doma za obranu, 3. ožujka 2005. godine, Preporuka 112., dostupno na: <<http://www.publications.parliament.uk/pa/cm200405/cmselect/cmdfence/63/6302.htm>>.

⁵²⁴ Nicholas Blake QC, *The Deepcut Review. A review of the circumstances surrounding the deaths of four soldiers at Princess Royal Barracks, Deepcut between 1995 and 2002* (London: The Stationery Office, 2006), poglavlje 12., str. 400.-403.

„posebno na temelju toga što vojne snage već imaju procedure za rješavanje prigovora“.⁵²⁵ Također, zasad je odbijen i prijedlog za proširenje nadležnosti parlamentarnog povjerenika za administraciju, čime bi mu se omogućilo da rješava prigovore koje vojni pripadnici i ostali zaposleni pri vojsci, ulože u svezi s administrativnim pitanjima.⁵²⁶ Umjesto toga, 2006. godine, zakonskom regulativom, uvedena je pozicija povjerenika za prigovore oružanih snaga. Njega imenuje ministar obrane, a zadatak mu je nadgledati istražne radnje po prigovorima od strane oružanih snaga, te ministru obrane podnositi godišnje izvješće o funkcioniranju tih procedura za rješavanje prigovora.⁵²⁷

Države u kojima je ombudsman integriran u oružane snage

Zapovjedni ustroj oružanih snaga sklon je favorizirati mehanizme nadzora koji su integrirani u oružane snage, s obzirom na to da su oni prihvatljiviji za pitanje zapovijedanja i kontrole, te da vode računa o potrebi zaštite operativne učinkovitosti oružanih snaga. Osim toga, takvi sustavi imaju prednost stručnog poznavanja vojnog života i drugih relevantnih pitanja. Međutim, integriranim mehanizmima može nedostajati neovisnost, s obzirom na to da su oni pod kontrolom vojne hijerarhije, što, opet, može ugroziti legitimitet žalbenih mehanizama u očima onih koji podnose prigovore.

Glavni inspektor, kako se taj *mehanizam* kontrole najčešće naziva, obično se bavi operativnim pitanjima, a osoba na toj funkciji nužno je i aktivni pripadnik oružanih snaga, tj. djelatna vojna osoba. To je slučaj u Nizozemskoj, gdje glavni inspektor Oružanih snaga ima i savjetodavnu i posredničku funkciju; on također obnaša i funkciju inspektora za veterane (vidi uokvireni tekst pod brojem 22.2). Glavni nedostatak tog pristupa jeste to što vojska vrši nadzor nad samom sobom. To može dovesti do eventualnog sukoba interesa i ugroziti povjerenje u preporuke koje daje tijelo za nadzor.

22.2

Glavni inspektor Oružanih snaga Nizozemske (IGK)⁵²⁸

Položaj glavnog inspektora

Glavni inspektor, po funkciji, izravno je odgovoran ministru obrane, što znači da on ima neovisnu poziciju u okviru obrambene strukture. Kako bi mogao izvršavati svoje zadatke, glavni inspektor ima pristup svim elementima obrambene strukture, te ima ovlasti da kontrolira dokumentaciju i nazoči sastancima.

Što radi glavni inspektor?

Jedan od zadataka glavnog inspektora jeste posredovanje u pojedinačnim slučajevima koji se tiču (bivših) pripadnika vojske Nizozemske, a koje mu predočavaju same osobe na koje se predmet odnosi, netko u njihovo ime, te njihovi srodnici.

U kojim pitanjima glavni inspektor može posredovati?

Glavni inspektor posreduje u pojedinačnim slučajevima koji se tiču obrambene strukture. Glavnog inspektora također je moguće kontaktirati glede slučajeva nedoličnoga ponašanja ili nepoštovanja kolega. U načelu, glavni inspektor ne rješava slučajeve kod kojih je pravna procedura već pokrenuta, niti predmete u kojima je već donesena presuda.

Činjenica da je glavni inspektor pozvan da posreduje, ne utječe na razdoblje u kojem je moguće uložiti žalbu na presudu. Glavni inspektor ne donosi odluke u predmetima koji uključuju prekršaje. Kada je to potrebno, on takve predmete prosljeđuje Kraljevskoj vojnoj policiji.

⁵²⁵ “Odgovor Vlade na treće izvješće o zasjedanju 2004.-2005., posebnoga povjerenstva Donjeg Doma za obranu o dužnosti skrbi, Ministarstvo obrane Velike Britanije, lipnja 2006. godine, dostupno na: <<http://www.mod.uk/NR/rdonlyres/25DDEF96-F9E8-4C70-8B63-8EE8B3CD5496/0/GovtResponsetotheDeepcutReview.pdf>>.

⁵²⁶ Blake, *op. cit.*, napomena 6., stavak 8.

⁵²⁷ Zakon o oružanim snagama, članak 338. i 339., <http://www.opsi.gov.uk/acts/acts2006/ukpga_20060052_en_21>.

⁵²⁸ Izvor: web-stranica ombudsmana za obranu Nizozemske: <<http://www.mindef.nl/ministerie/igk/english>>

U Belgiji, glavni inspektor posrednik rukovodi Glavnom inspekcijskom službom Ministarstva obrane. Njene ovlasti predstavljene su u uokvirenom tekstu pod brojem 22.3.

22.3

Glavni inspektor posrednik (IGM) Oružanih snaga Belgije⁵²⁹

Položaj glavnog inspektora posrednika

Glavni inspektor posrednik odgovoran je izravno ministru obrane, što znači da on ima neovisnu poziciju u okviru obrambene strukture. Ukoliko je potrebno, on podnosi izvješće i rukovoditeju obrane. Glavni inspektor posrednik rukovodi Glavnom inspekcijskom službom.

Ovlasti

- Ispitivanje navoda svih prigovora vojnih i državnih službenika u Oružanim snagama glede funkcioniranja svih službi Ministarstva obrane, diskriminacije, te neovisnosti neophodne za obnašanje određenih funkcija;
- Posredovanje između podnositelja tužbi i Ministarstva obrane;
- Zaprimanje i prosljeđivanje savjetniku za prevenciju formalnih prigovora u svezi s nasiljem i psihološkim ili seksualnim uznemiravanjem na radnom mjestu u slučajevima kada podnositelji prigovora odbiju rješavanje posredovanjem;
- Rješavanje svih zahtjeva za istraživanje, ispitivanje ili preporuke koje zatraži ministar obrane;
- Iniciranje posebnih ili redovitih inspekcija i istraga;
- Podnošenje izvješća ministru obrane i rukovoditelju obrane, posljednjem samo ukoliko to ne ugrožava trenutačne ili buduće istrage.

Istraga nasuprot posredovanja

Temeljem zaprimljenih pritužbi, glavni inspektor posrednik ima priliku istražiti navode pritužbe ili posredovati između podnositelja i službi Ministarstva obrane. Te dvije aktivnosti međusobno su veoma različite i ne mogu se provoditi istodobno. Ukoliko posredovanje ne uspije, glavni inspektor posrednik daje ovlast povjerenstvu da ispita slučaj. To povjerenstvo za istragu nema pravo zaprimati informacije o aktivnostima posredovanja.

Godišnja izvješća

Godišnja izvješća glavnog inspektora posrednika podnose se ministru obrane. Navedena izvješća ne sadrže nikakve reference koje bi mogle ukazati na identitet podnositelja pritužbi.

Mreža lokalnih posrednika

Rad glavnog inspektora posrednika ima podršku u mreži lokalnih posrednika. To su pripadnici Oružanih snaga, koji posreduju između podnositelja i službi u datoj oblasti. Lokalni posrednici imaju službeni status savjetnika.

Države u kojima nadležnosti civilnog ombudsmana obuhvataju i oružane snage

U nekim državama, funkcija nadzora nad oružanim snagama dio je civilnog mehanizma za nadzor kao, primjerice, u Švedskoj i Poljskoj. Civilni ombudsman ima prednost izrazite neovisnosti i pružanja jednakog tretmana i vojnim osobama i civilima. S druge strane, može se desiti da civilni ombudsman ne posjeduje posebno stručno znanje i kredibilitet unutar oružanih snaga. Osim toga, izuzetno veliki obujam posla može dovesti do značajnih zastoja u rješavanju predmeta. Jedno od rješenja tih problema moglo bi biti uvođenje specijalizacije unutar ureda ombudsmana, tj. imenovanje zamjenika ombudsmana, posebno zaduženog za vojna pitanja.

⁵²⁹ Izvor: Upitnik ODIHR-a i DCAF-a, pitanje 4.; godišnje izvješće Glavne inspekcijske službe, 2004., dostupno na: <www.mil.be>

To je slučaj, primjerice, u Švedskoj, gdje je rad ombudsmana podijeljen na nekoliko oblasti odgovornosti, uključujući i Oružane snage, nevojnu nacionalnu službu i druga pitanja u domeni Ministarstva obrane.⁵³⁰

Švedska je prva država koja je uspostavila Ured ombudsmana za vojna pitanja, i to 1915. godine. Kasnije, međutim, tijekom osamdesetih godina prošlog stoljeća, u okviru opće reforme Švedske vojske, odgovornosti vojnog ombudsmana inkorporirane su u odgovornosti parlamentarnog ombudsmana (vidi uokvireni tekst pod brojem 22.4).

22.4

Švedska: civilni ombudsman vrši nadzor nad vojskom⁵³¹

Pripadnici Oružanih snaga Švedske mogu uložiti žalbu ili prigovor parlamentarnom ombudsmanu, ali tek nakon što iscrpe sve mogućnosti unutar vojnog žalbenog sustava. Vojni obveznici, čiji se prigovori ne mogu riješiti na lokalnoj razini putem izravne žalbe pretpostavljenom časniku pa navise, sve do zapovjednog časnika, mogu uložiti žalbu Nacionalnom odboru za vojnu obvezu te, ukoliko ni to ne pomogne, parlamentarnom ombudsmanu. Časnik može uložiti žalbu putem zapovjednog lanca sve do vrhovnog zapovjednika, ukoliko se to pokaže kao neophodno. Ukoliko, ni na taj način predmet ne bude riješen, proslijeđuje se parlamentarnom ombudsmanu.

Parlamentarni ombudsman može, u bilo kojem trenutku, posjetiti postrojbu Oružanih snaga, kako bi ispitao navode žalbe, ili kako bi porazgovarao sa vojnicima, časnicima i civilnim uposlenicima Oružanih snaga. U posljednje vrijeme, otprilike 10 % slučajeva godišnje bude proslijeđeno parlamentarnom ombudsmanu.

U Danskoj je uspostavljen savjetodavni sustav, s ciljem pružanja pomoći i naputaka vojnicima i časnicima, koji smatraju da su izloženi diskriminaciji, ili koji su optuženi za diskriminaciju. Taj sustav sastoji se od savjetnika izvan vojnog zapovjednog lanca, koji vrše savjetodavnu funkciju pored svojih uobičajenih zadataka. U vršenju svoje savjetodavne funkcije, oni su odgovorni glavnom savjetniku kadrovskoga stožera Oružanih snaga. Spomenuti savjetnici daju smjernice i, kada je neophodno, pružaju pomoć pri formuliranju žalbi u okviru zapovjednog lanca. Sam taj sustav ne predstavlja vanjsku/neovisnu žalbenu proceduru.

Takav sustav ima prednost, jer omogućava da se prava vojnika nepotrebno ne razdvajaju od prava ostalih građana. Koncentriranje funkcija ombudsmana u jednom uredu može biti i jeftinije od uspostave nekoliko specijaliziranih ureda. U isto vrijeme, civilni mehanizam nadzora ne mora nužno posjedovati stručno znanje potrebno za rješavanje pitanja iz obrambenog sektora, te može, zbog širine svoga mandata, biti neuspješan u usmjeravanju pozornosti na konkretne probleme s kojima se suočavaju vojni pripadnici i službenici i namještenici pri vojsci.

⁵³⁰ Vidi web-stranicu švedskog parlamentarnog ombudsmana: <http://www.jo.se/Page.aspx?MenuId=38&MainmenuId=12&ObjectClass=DynamX_Persons&Language=en>.

⁵³¹ Izvor: web-stranica švedskog parlamentarnog ombudsmana: <<http://www.jo.se>>

Države koje imaju neovisnog vojnog ombudsmana

Zakoni nekoliko država, kao zasebnu instituciju, predviđaju neovisnog ombudsmana za oružane snage, kao što je parlamentarni ombudsman za Oružane snage Norveške, parlamentarni povjerenik za Oružane snage u Njemačkoj, ombudsman za državnu obranu i Kanadske snage, ili ombudsman za Obrambene snage Irske.

Pored toga što posjeduje potrebno znanje glede vojne problematike, a glavna prednost neovisnog vojnog ombudsmana jeste kredibilitet, koji on ima u očima podnositelja prigovora, parlamenta i javnosti. Njegov glavni nedostatak jeste to što njegova uspostava povlači značajne troškove.

Parlamentarni ombudsman Oružanih snaga Norveške uspostavljen je 1952. godine, i predstavljao je prvog parlamentarnog vojnog ombudsmana u svijetu. On se nalazi na čelu Povjerenstva ombudsmana, koje se sastoji od sedam članova. Ombudsman i Povjerenstvo ombudsmana predstavljaju tijela Parlamenta Norveške. Parlament ih bira, i njemu su i odgovorni. Ombudsman je nepristran i ne ovisi o Ministarstvu obrane i vojnim vlastima. Ombudsman štiti prava svih trenutačnih i bivših vojnih pripadnika.⁵³² U uokvirenom tekstu pod brojem 22.5 dat je sažet prikaz glavnih funkcija ombudsmana.

22.5

Parlamentarni ombudsman Oružanih snaga Norveške⁵³³

- Ombudsman može pokrenuti istragu na zahtjev nekog drugog, ili na vlastitu inicijativu, u bilo kojem predmetu koji mu je upućen;
- Ombudsman se, u svakom momentu, može baviti svim vrstama problema i okolnosti u svezi sa vojnom službom;
- Ombudsman ima ovlasti da se bavi predmetima koji uključuju sve organe vlasti;
- Ombudsman ima pristup svim dokumentima i informacijama, te Povjerenstvo ombudsmana može vršiti inspekciju u vojnim postrojbama u državi i u inozemstvu;
- Protokole koji se odnose na inspekciju, uz odgovarajuće preporuke, ombudsman podnosi Ministarstvu obrane, šefu obrane i nadležnim vojnim vlastima;
- Ombudsman može, u svakom trenutku, o određenom predmetu obavijestiti Parlament;
- Ombudsman djeluje kao savjetnik Parlamenta i Ministarstva obrane u pitanjima koja su u njegovoj nadležnosti;
- Povjerenstvo ombudsmana Parlamentu podnosi godišnje izvješće.

Ured parlamentarnog povjerenika Njemačke osnovan je 1959. godine, nakon što je donesena odluka da ponovno budu ustrojene Oružane snage Njemačke.⁵³⁴ Njemački ombudsman predstavlja tijelo Parlamenta Njemačke. Njega bira Parlament, i Parlamentu je i odgovoran. Parlamentarni povjerenik – koji nije član Parlamenta – može poduzimati aktivnosti po instrukcijama Parlamenta, Parlamentarnoga povjerenstva za obranu, te na vlastitu inicijativu, ukoliko sazna za okolnosti koje ukazuju na povredu osnovnih prava pripadnika oružanih snaga ili načela *Innere Führung*.⁵³⁵ Osim toga, vojni pripadnici i službenici i namjetenici pri vojsci, mogu ulagati podneske izravno parlamentarnom povjereniku, a da se pri tomu ne moraju obraćati drugim tijelima u okviru vojnog žalbenog sustava. U izvršavanju svoga mandata, parlamentarni povjerenik ima ovlasti da zahtijeva pristup informacijama i da zahtijeva saslušavanje svjedoka i stručnjaka, kao i pravo da obilazi vojne objekte, bez prethodne najave. Na kraju istrage, parlamentarni povjerenik daje preporuke i nadzire njihovu provedbu. Parlamentarni povjerenik podnosi godišnje izvješće Parlamentu, što obuhvata i negativne

⁵³² Norveški parlamentarni ombudsman za Oružane snage Norveške, dostupno na: <<http://www.Ombudsmann.no/mil/english.asp>>.

⁵³³ Izvor: <<http://www.Ombudsmann.no/mil/english.asp>>

⁵³⁴ Član 45.b Osnovnog zakona.

⁵³⁵ Mandat parlamentarnog povjerenika definiran je u članku 1. stavcima 2. i 3. Zakona o parlamentarnom povjereniku za Oružane snage.

situacije i incidente u oružanim snagama, a što može poslužiti kao osnov za daljnju raspravu i donošenje odluka o unutarnjem ustroju Oružanih snaga.

Ured ombudsmana za državnu obranu Kanadskih oružanih snaga oformljen je 1998. godine, a nakon javnog ispitivanja umiješanosti Kanadske zračne pukovnije u premlaćivanje, mučenje i ubojstva somalijske mladeži tijekom mirovne misije u Somaliji 1992. godine.⁵³⁶ Jedna od preporuka tog javnog ispitivanja data je u pogledu povećanja odgovornosti Kanadskih oružanih snaga putem uspostave jednog neovisnog tijela za reviziju.⁵³⁷ Kanadski vojni ombudsman u potpunosti je neovisna institucija. Ombudsmana imenuje Vlada, a odgovoran je Ministarstvu obrane. Ombudsman se bavi pojedinačnim prigovorima, a na zahtjev pripadnika oružanih snaga, članova njihovih obitelji, Ministarstva obrane, ili na svoju vlastitu inicijativu. Za razliku od situacije u Njemačkoj, prigovor se, osim u posebnim okolnostima, mora prvo nastojati riješiti putem zapovjednog lanca, ili putem vojnog žalbenog sustava, prije nego što se on uputi vojnom ombudsmanu. Ombudsman može voditi i istrage u pogledu sustavnih pitanja, kao što je, primjerice, okvir inicijative u svezi s posttraumatskim stresnim poremećajem (PTSP).⁵³⁸ Ombudsman objavljuje godišnje izvješće, koje na dnevni red Parlamenta predlaže ministar obrane, te o kojem raspravljaju relevantna parlamentarna povjerenstva; ista se procedura odnosi i na posebna izvješća o specifičnim istragama, kada se procijeni da je to u javnom interesu.

Neovisni mehanizam vojnog nadzora ima tu prednost što se može usmjeriti isključivo na vojna pitanja, čime obogaćuje svoje poznavanje te oblasti. Sposobnost ovoga tijela je da objavljuje izvješća, jača kapacitete parlamentarnoga nadzora i osigurava višu razinu transparentnosti i odgovornosti u radu vojnih struktura. An independent military oversight mechanism has the advantage of being able to devote its attention exclusively to military matters, thus developing a specialized knowledge in the field. Its ability to issue public reports strengthens Parliament's oversight capacity and ensures greater transparency and accountability of the military.

Navedeni primjeri predstavljaju neke od najznačajnijih modela neovisnih mehanizama za vojnu kontrolu, koje ostale države često primjenjuju, kao što je slučaj s Irskom, primjerice. **Irskog ombudsmana za obrambene snage** imenuje predsjednik Irske, na preporuku Vlade, a odgovoran je ministru obrane.⁵³⁹ Ombudsman ispituje navode prigovora koje ulažu pripadnici i bivši pripadnici obrambenih snaga. On ima zadatak da se pobrine da pripadnici i bivši pripadnici stalnih obrambenih snaga i pričuvnih obrambenih snaga imaju rigorozan, neovisan i pravičan žalbeni postupak glede prigovora za koje smatraju da nisu adekvatno obrađeni u okviru internog vojnog žalbenog postupka.⁵⁴⁰ Navedeni ombudsman je nepristran i neovisan glede ministra obrane, Ministarstva obrane i vojnih vlasti. Slično kao i u Kanadi, pripadnici oružanih snaga moraju uložiti prigovor putem internih struktura, prije nego što predmet bude proslijeđen ombudsmanu.⁵⁴¹ Po okončanju istrage, ombudsman može dati preporuke ministru obrane, u kojima se navode mjere koje bi trebalo poduzeti kako bi se

536 Za više informacija o Povjerenstvu za ispitivanje angažmana Kanadskih snaga u Somaliji vidi: <http://www.forces.gc.ca/site/Reports/somalia/vol0/index_e.asp>.

537 Povjerenstvo za ispitivanje angažmana Kanadskih snaga u Somaliji, *Dishonored Legacy: The Lessons of the Somalia Affair* (Ottawa: Canadian Government Publishing Centre, 1997), Executive Summary and Chapter 16.

538 André Marin, "Sustavski tretman pripadnika Kanadskih snaga sa PTSP-om", ombudsman za državnu obranu i Kanadske oružane snage, veljača 2002. godine, dostupno na: <<http://www.Ombudsman.forces.gc.ca/rep-rap/sr-rs/pts-ssp/doc/pts-ssp-eng.pdf>>.

539 Ombudsman za obrambene snage uspostavljen je zakonom, i to Zakonom o ombudsmanu (za obrambene snage) iz 2004. godine, dostupno na: <<http://www.oireachtas.ie/documents/bills28/acts/2004/a3604.pdf>>. Vidi web-stranicu ombudsmana na: <<http://www.odf.ie>>.

540 Članak 4.1 Zakona o ombudsmanu (za obrambene snage) iz 2004. godine.

541 Ombudsman za obrambene snage isključen je iz istražnih radnji koje se tiču sigurnosti vojnih operacija, ustroja, strukture i raspoređivanja obrambenih snaga, uvjeta zapošljavanja, te upravljanja vojnim zatvorima.

postojeća situacija popravila. Ukoliko reakcija ministra na preporuke koje je dao ombudsman nije zadovoljavajuća, ombudsman može sačiniti posebno izvješće o datom predmetu.⁵⁴²

Tabela koja slijedi naglašava glavne odlike različitih pristupa pitanju vojnog ombudsmana (uokvireni tekst pod brojem 22.6).

22.6

Funkcija ombudsmana: poređenje različitih pristupa (Kanada, Nizozemska i Švedska)

	Neovisan	Specijalizirano znanje	Unutar zapovjednog lanca	Kredibilitet kod podnositelja žalbi
Kanada	da	da	ne	da
Nizozemska	ne	da	da	ne
Švedska	ne	ne	ne	ne

4. Funkcioniranje institucije ombudsmana: pitanja i odgovori

Kojim se uvjetima osigurava da institucija ombudsmana funkcionira na odgovarajući način?

Bez obzira na to koji se pristup odabere, postoje tri uvjeta koja treba zadovoljiti, kako bi se osiguralo da institucija ombudsmana funkcionira na odgovarajući način:

- Učinkovitost (tj. da relevantni organi slijede preporuke ombudsmana);
- Pravičnost (tj. transparentnost procedura); i
- Neovisnost.

Neovisnost ureda ombudsmana od ključnog je značaja za striktnu i vjerodostojnu odgovornost oružanih snaga. Kako bi bio neovisan, ombudsman bi trebao imati zakonske ovlasti, operativnu neovisnost i adekvatno osoblje.⁵⁴³ To, u prvom redu, znači da bi uredu ombudsmana trebalo dati odgovarajući pravni status, bilo ustavom (primjerice, u Azerbejdžanu), ili putem nekog zakonskog propisa (primjerice, u Finskoj), ili putem oba navedena instrumenta (primjerice, u Danskoj). Drugo, ombudsman bi trebao imati vlastite autonomne istražne ovlasti. Treće, ombudsman bi na raspolaganju trebao imati dovoljan broj kvalificiranog kadra.

Neovisnost vojnog ombudsmana, također, ovisi o položaju te institucije unutar političkog sustava, koji se razlikuje od države do države. U nekim državama, ombudsmana za obrambena pitanja imenuje parlament, i on je odgovoran parlamentu (primjerice, u Poljskoj, Norveškoj, Češkoj Republici). U drugim državama, ombudsmana imenuje ministarstvo obrane, a on je odgovoran ministarstvu obrane i parlamentu (primjerice, u Kanadi). Ombudsmana, također, može imenovati i zapovjednik oružanih snaga, kojemu je ovaj onda i odgovoran (primjerice, u Estoniji). Neovisnost ombudsmana jedna je od glavnih snaga i izvor je povjerenja. Zbog toga, ombudsman nikad ne bi trebao djelovati kao savjetnik ministrima, niti parlamentu (vidi uokvireni tekst pod brojem 22.7).

⁵⁴² Podaci u ovom odlomku preuzeti su sa web-stranice irskog ombudsmana za obrambene snage: <<http://www.odf.ie>>. Specijalna izvješća uvrštavaju se u godišnje izvješće ombudsmana.

⁵⁴³ "Vojni ombudsmani", opći podaci koje je objavio Ženevski centar za demokratsku kontrolu nad oružanim snagama, srpnja 2005. godine, dostupno na: <<http://www.dcaf.ch/publications/kms/details.cfm?lng=en&id=22169&nav1=4>>.

22.7

Neovisnost ombudsmana: odabrane nacionalne odredbe ⁵⁴⁴

Poljska

Članak 210. Ustava

Povjerenik za prava civila/građana neovisan je u svom radu, ne ovisi o drugim državnim organima i odgovoran je samo Sejmu, sukladno načelima definiranim zakonom.

Azerbejdžan

Članak 5. Očuvanje neovisnosti povjerenika

5.1 Povjerenik je neovisan i povinuje se samo Ustavu i zakonima Republike Azerbejdžan.

5.2 Neovisnost povjerenika osigurava se na sljedeći način:

5.2.1 Povjerenik neće biti zamijenjen sve dok je na funkciji.

5.2.2 Povjerenik uživa imunitet.

5.2.3 Uplitanje u rad povjerenika od strane bilo kojeg državnog ili općinskog organa ili dužnosnika nije dopušteno.

5.2.4. Povjereniku se osiguravaju financijska i socijalna jamstva.

5.3. Proglašenjem izvanrednog stanja ili opsadnog stanja ne prestaju, niti se ograničavaju aktivnosti povjerenika.

Tko se može žaliti?

Vojni pripadnici, bivši pripadnici, pričuvni pripadnici, kandidati za vojnu službu, te njihovi partneri/obitelji, koji navedu da su bili izloženi lošem ili nepravедnom tretmanu mogu od ombudsmana u većini država zatražiti pokretanje istrage. Pored toga, ombudsman često ima ovlasti za provedbu istrage prema instrukcijama parlamenta. Općenito govoreći, građani, odnosno šira društvena zajednica, ne mogu uložiti prigovor ombudsmanu.

U određenim državama, vojni pripadnik može pokrenuti istragu na vlastitu inicijativu, u slučajevima koji ukazuju na povredu osnovnih prava pripadnika oružanih snaga (primjerice, u Njemačkoj, Kanadi, Finskoj, Gruziji, Irskoj) (vidi uokvireni tekst pod brojem 22.8). Takve istrage predstavljaju važno sredstvo, ukoliko ombudsman želi sagledati šira sustavna pitanja koja se odnose na sve pripadnike oružanih snaga.

22.8

Kanada: tko može uložiti prigovor vojnom ombudsmanu?⁵⁴⁵

- Aktivni ili bivši pripadnik Kanadskih snaga;
- Aktivni ili bivši pripadnik kadeta;
- Aktivni ili bivši namještenik Ministarstva državne obrane;
- Aktivni ili bivši namještenik „nejavnog“ fonda;
- Osoba koja se prijavljuje za službu u Oružanim snagama;
- Član uže obitelji svih navedenih osoba;
- Osoba na razmjeni ili privremenoj prekomandi u Kanadskim snagama.

⁵⁴⁴ Izvor: upitnik ODIHR-a i DCAF-a, pitanje 4.d, te Ustavni zakon o povjereniku (ombudsmanu) za ljudska prava Republike Azerbejdžan, usvojen 28. prosinca 2001. godine, <<http://www.transparency-az.org/files/n5.doc>>

⁵⁴⁵ Izvor: ministarske direktive o ombudsmanu za državnu obranu i Kanadske snage, Direktiva 12. <www.Ombudsman.forces.gc.ca>

Tipovi prigovora

Prigovori se mogu odnositi na širok spektar službenih, osobnih i socijalnih problema sa kojima se vojni pripadnici susreću u svojoj svakodnevnoj vojnoj rutini, a kreću se, od slučajeva nepravilnosti u postupanju, do povreda temeljnih prava. Prigovori se mogu odnositi na uvjete rada općenito; na izuzeće ili odgađanje služenja obveznog vojnog roka, na pravo na beneficije u slučaju onesposobljenja nastalog tijekom vojnih operacija ili u slučaju smrti. Prigovori se, također mogu ticati diskriminacije u radnoj sredini, kao i zlostavljanja (uokvireni tekst pod brojem 22.9).

22.9

Njemačka: vrste slučajeva koji se mogu uputiti ombudsmanu⁵⁴⁶

- Prava i dužnosti djelatnih vojnih osoba i službenika i namještenika pri vojsci;
- Stil rukovođenja i ponašanje;
- Modaliteti vojne obuke;
- Primjena stegovnih propisa;
- Propisi o radnom vremenu i plaći;
- Lokacija i vrsta dodijeljenog zadatka;
- Propisi koji uređuju zastupanje pripadnika Oružanih snaga i namještenika u Oružanim snagama;
- Prigovori glede uvjeta života (smještaj, odijevanje, itd.);
- Pristup medicinskim službama i liječenju;
- Pitanja koja se tiču promicanja, ocjene radnih rezultata i transfera.

Ombudsmeni se mogu baviti pojedinačnim slučajevima, ali i sustavnim problemima koji se tiču pitanja šire politike. Ponekad istraga u svezi s pojedinačnim prigovorom može baciti svjetlo na neke sustavne probleme.

Koje su istražne ovlasti ombudsmana i kakav pristup on ima povjerljivim informacijama?

U nekim državama, ombudsman se može pozabaviti određenim predmetom tek nakon što budu iscrpljene sve mogućnosti ulaganja žalbe putem vojnog internog žalbenog mehanizma (zapovjedni lanac i sustav vojnog pravosuđa) (vidi poglavlje 20., Odgovornost zapovjednika i odgovornost pojedinca, te poglavlje 21., Stega i vojno pravosuđe). U Irskoj, zapovjedni lanac i sustav vojnog pravosuđa imaju rok od 28 dana da riješe slučaj. Nakon tog vremena, moguće je uložiti žalbu ombudsmanu. To pravilo je, u velikoj mjeri, ubrzalo rad internih žalbenih mehanizama.⁵⁴⁷

Za razliku od toga, u Njemačkoj, vojni pripadnici mogu uložiti prigovor izravno parlamentarnom povjereniku, bez prethodnog obraćanja službenim kanalima i bez obveze poštovanja konkretnih vremenskih rokova.⁵⁴⁸ Kako bi se zaštitila prava pripadnika vojske, ombudsman ima ovlasti za provedbu istrage. Kao dio tih istražnih ovlasti, ombudsman ima pravo zahtijevati informacije, saslušavati svjedoke i tražiti pristup dokumentaciji.

⁵⁴⁶ Izvor: web-stranica Parlamenta Njemačke, <http://www.bundestag.de/htdocs_e/orga/03organs/06armforce/index.html>

⁵⁴⁷ Ms. Pauly Marrinan Quinn, SC, Ombudsman za obrambene snage Irske, radni seminar za eksperte ODIHR-a i DCAF-a, Varšava, 11. prosinca 2006. godine.

⁵⁴⁸ K. Gleumes, *Der Wehrbeauftragte: parlamentarische Kontrolle über die Streitkräfte; Petitionsinstanz für Soldaten der Bundeswehr* [Parlamentarni povjerenik za Oružane snage: parlamentarna kontrola nad Oružanim snagama, Institut za podneske vojnika Saveznih oružanih snaga] (Berlin: German Bundestag Publications, 2001).

S obzirom na prirodu sektora sigurnosti, određene informacije ne mogu biti dostupne javnosti u interesu državne sigurnosti. Općenito govoreći, čak i kada se primjenjuju pravila stroge povjerljivosti, ombudsman može imati pristup ukupnoj relevantnoj dokumentaciji u konkretnom predmetu (primjerice, u Litvaniji). Međutim, ombudsman ne smije obznaniti povjerljive podatke ili rezultate istrage široj društvenoj zajednici⁵⁴⁹ (vidi uokvireni tekst pod brojem 22.10).

Ima li ombudsman pravo ići u obilazak vojarni?

Mnoge države (primjerice, Njemačka, Gruzija) svojim ombudsmanima dale su pravo da obilaze objekte svih postrojba u bilo kojem momentu, i bez prethodne najave (vidi uokvireni tekst pod brojem 22.11). Izlazak na teren ombudsmanu omogućava da se susreće i razgovara s vojnim pripadnicima i službenicima i namještenicima pri vojsci, te da na taj način izravno stekne dojam glede uvjeta koji vladaju u tim oružanim snagama. Tijekom tih obilazaka, navedene kategorije vojnika i djelatnika, ombudsmanu mogu iznijeti sve probleme sa kojima se susreću u obavljanju svojih svakodnevnih vojnih dužnosti, i izraziti svoju određenu zabrinutost, koja se često ne navodi u podnescima. Zahvaljujući posjetima na terenu, ombudsman ima mogućnost poduzeti preventivne aktivnosti i relevantnim organima ukazati na konkretne problematične situacije.

22.10

Zakon o povjerljivosti: posebne odredbe o povjerljivosti u okviru Ureda parlamentarnog ombudsmana (Švedska)⁵⁵⁰

Glava 11., članak 4.

„... Povjerljivost se ne odnosi na odluke koje donosi parlamentarni ombudsman, a kojima se određeni predmet zaključuje. Ukoliko parlamentarni ombudsman ... dobije informacije od nekog drugog javnog organa, a ispostavi se da su navedene informacije povjerljive, povjerljivost se u navedenom slučaju odnosi i na Ured ombudsmana ili na Ured državnog pravobranitelja. Međutim, ukoliko su informacije navedene u dokumentu koji je pribavljen u svezi s relevantnim aktivnostima, povjerljivost se na Ured ombudsmana odnosi samo ukoliko se može pretpostaviti da bi javnom ili privatnom interesu bila nanesena značajna šteta, ukoliko bi navedene informacije bile obznanjene...”

⁵⁴⁹ Hans Born, Philip Fluri, i Anders Johnsson (priređili), *Handbook on Parliamentary Oversight of the Security Sector: Načeloles, mechanisms and practices* (Geneva: Geneva Centre for Democratic Control of Armed Forces, Inter-Parliamentary Union, 2003), str. 92.

⁵⁵⁰ Izvor: <http://www.jo.se/Page.aspx?MenuId=37&MainMenuId=12&Language=en&ObjectClass=Dyna mX_Document&Id=576>

22.11

Ovlasti ombudsmana glede inspekcije u Češkoj Republici, Gruziji i Litvaniji⁵⁵¹

Češka Republika

Sukladno Zakonu broj 349/1999., ombudsman ima pravo provoditi vlastitu istragu i relevantnim državnim tijelima predlagati korektivne mjere; ukoliko njegov prijedlog ne bude prihvaćen, ombudsman ima pravo javno iznijeti slučaj i zahtijevati da predložene mjere provede nadređeno tijelo ili Vlada. Glavni inspektor za ljudska prava ima pravo vršiti sve vrste inspekcije unutar Oružanih snaga i predlagati korektivne mjere.

Gruzija

Članak 18. Zakona o javnom pravobranitelju Gruzije

Prilikom provedbe istrage, javni pravobranitelj ima sljedeća prava:

- Pravo pristupa svim javnim organima, državnim i lokalnim, poduzećima, organizacijama ili institucijama, uključujući i vojne postrojbe ... bez ikakvih smetnji;
- Pravo da od javnih organa, državnih i lokalnih, javnih i privatnih poduzeća, organizacija ili institucija, kao i od javnih dužnosnika i pravnih osoba traži i prima sve informacije, dokumentaciju i druge materijale potrebne za istragu;
- Pravo na pojašnjenje konkretnih pitanja od strane svih javnih dužnosnika;
- Pravo da vrši stručno ispitivanje i da do relevantnih nalaza dolazi putem državnih i nedržavnih organizacija, pravo da poziva stručnjake da vrše ispitivanja i pružaju savjetodavne usluge...

Litvanija

Ombudsman ima ovlasti da zatraži informacije neophodne za bilo koju istragu, da obilazi institucije (uključujući i vojne objekte) i tvrtke, kako bi vršio očevid na terenu, te da zatraži odgovarajuće pojašnjenje.

Koji je ishod istrage koju provodi ombudsman?

Nakon što se istraga okonča, ombudsman ima ovlasti da daje **preporuke**, kako bi se eliminiralo nedolično ponašanje, uključujući i pravo da zahtijeva promjenu određenih politika ili usvajanje određenih mjera kojima će se osigurati da se dati slučaj ne ponovi. Ombudsman, također, može predmet proslijediti organima nadležnim za pokretanje krivičnog ili stegovnog postupka (vidi poglavlje 20., Odgovornost zapovjednika i odgovornost pojedinca, te poglavlje 21., Stega i vojno pravosuđe). U većini država, institucija ombudsmana nema nadležnost za donošenje obvezujućih odluka; umjesto toga, navedena institucija oslanja se na moć ubjeđivanja. Njene preporuke nisu obvezujuće i njima se ne mogu poništiti odluke donesene u okviru sustava vojnog i civilnog pravosuđa. Međutim, preporuke ombudsmana imaju značajnu političku težinu i moralni autoritet (vidi uokvireni tekst pod brojem 22.12).

Koje elemente sadrži godišnje izvješće ombudsmana?

Pored preporuka, ombudsman ima nadležnost da sačinjava **javno godišnje izvješće**. U svakom izvješću, koje se podnosi ili parlamentu (primjerice, u Finskoj, Litvaniji, Poljskoj) ili vladi (primjerice, u Kanadi), ombudsman opisuje probleme sa kojima se suočavaju pripadnici oružanih snaga i uposlenici u oružanim snagama, te stanje odnosa između ureda ombudsmana i zapovjednog lanca. U uokvirenom tekstu pod brojem 22.12, daje se opis elemenata koji su često sadržani u godišnjem izvješću ombudsmana.

⁵⁵¹ Izvor: Upitnik ODIHR-a i DCAF-a, pitanje 4.d, Zakon o javnom pravobranitelju Gruzije, <<http://www.Ombudsman.ge/eng/laws/1.html>>

Godišnje izvješće ombudsmana trebalo bi:

- Biti objavljeno što je moguće prije (po isteku godine);
- Biti neovisno (bez cenzure od strane političkih organa);
- Sadržavati opis prigovora uložених tijekom cijele godine;
- Dati prikaz svih značajnijih istraga provedenih tijekom godine;
- Utvrditi sustavne probleme;
- Stimulirati i podržati sve odluke koje donosi ured ombudsmana;
- Naznačiti stanje glede primjene preporuka.

Godišnje izvješće predstavlja sredstvo za uspostavu i odgovornosti i učinkovitosti. Ukoliko se ne postupi prema određenoj preporuci, ili ukoliko se spriječi određena istraga, to se može naznačiti u izvješću. Kao takva, ta javna izvješća predstavljaju moćno sredstvo koje ombudsman ima na raspolaganju, kako bi pravosuđe i politička tijela uključio u vojna pitanja, te kako bi Vladi i Parlamentu, ali i široj društvenoj zajednici, skrenuo pozornost na sve utvrđene nedostatke.

U nekim državama, kao što su Irska i Kanada, ombudsman može dragovoljno sačiniti **specijalno izvješće** i pored obveznog godišnjeg izvješća, ukoliko se jave problemi u svezi s primjenom preporuka ili specifična sustavna pitanja koja zahtijevaju rješavanje.⁵⁵³

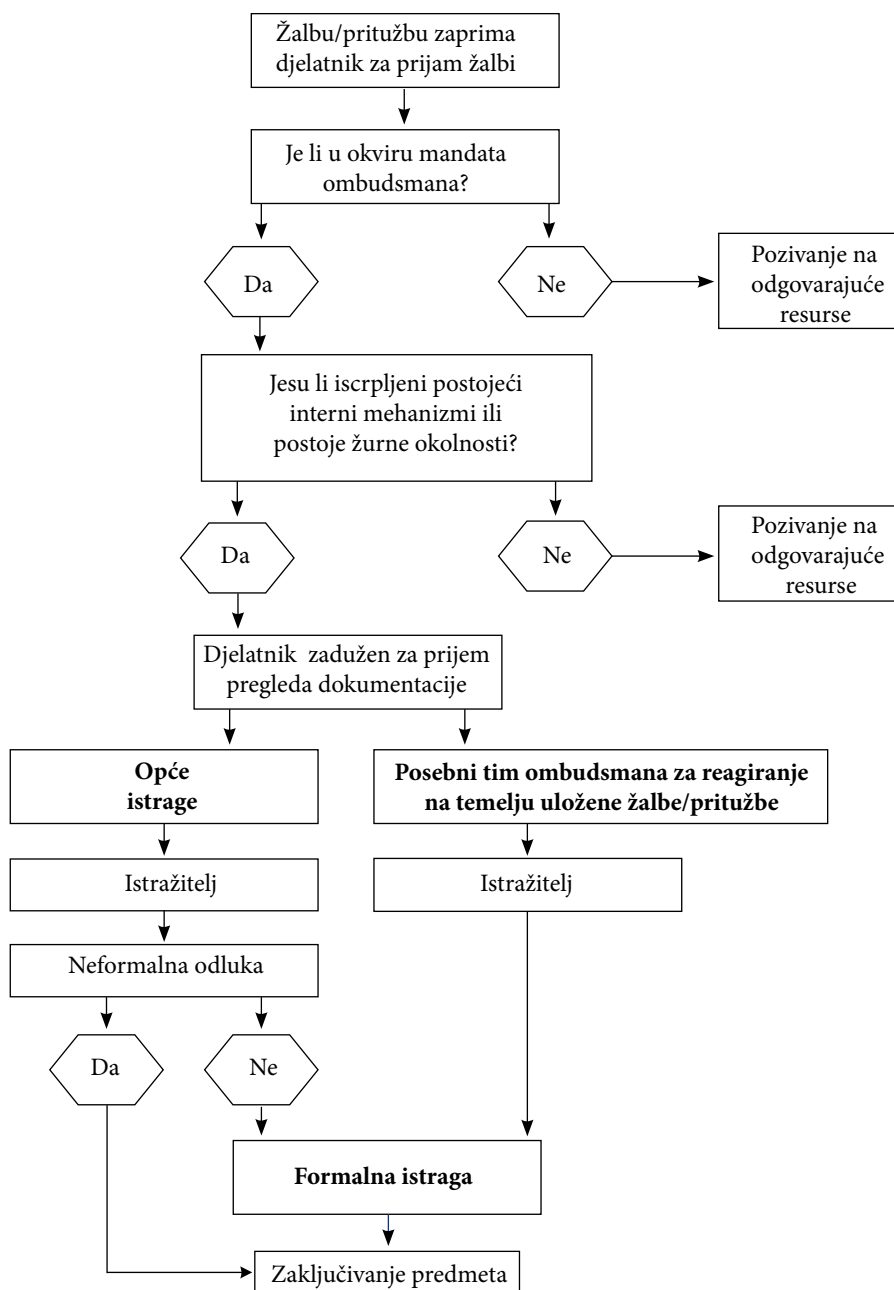
Bez obzira na nadležnosti ombudsmana glede davanja preporuka i objavljivanja godišnjih izvješća, samo postojanje takve jedne neovisne institucije može imati pozitivan utjecaj na ponašanje mnogih nadređenih.

⁵⁵² Izvor: Pauly Marrinan Quinn, Ombudsman za obrambene snage Irske, Varšava, radni seminar ODIHR-a i DCAF-a, 11. prosinca 2006.

⁵⁵³ Specijalno izvješće ombudsmana za državnu obranu i Kanadske snage dostupni su na: <<http://www.Ombudsman.forces.gc.ca/rep-rap/sr-rs/index-eng.asp>>.

22.13

Kanada: način na koji ombudsman rješava predmete⁵⁵⁴

554 Izvor: Godišnje izvješće za 2005.-2006. godinu (Ottawa: Ombudsman za državnu obranu i Kanadske snage, 2006. godina), str. 18., dostupno na: <<http://www.Ombudsman.forces.gc.ca/rep-rap/ar-ra/2005-2006/doc/2005-2006-eng.pdf>>

5. Najbolji modaliteti i preporuke

- Neovisni ombudsman – izvan vojnog zapovjednog lanca – koji ima nadležnost za rješavanje vojnih pitanja, predstavlja učinkovit način za rješavanje prigovora, pogrešaka i sustavnih problema u Oružanim snagama.
- Ombudsman bi trebao imati zakonske ovlasti, operativnu neovisnost i odgovarajuće osoblje.
- Uredu ombudsmana trebalo bi dati odgovarajući pravni status putem ustava i/ili zakonskih propisa. Navedeni bi propisi trebali sadržavati i odredbe kojima se uređuje mandat ombudsmana, određuje tko može uložiti prigovor ombudsmanu, koje vrste predmeta/prigovora ombudsman može rješavati, pitanje pristupa povjerljivim informacijama, pitanje pristupa objektima Oružanih snaga, te određuje moraju li se prije obraćanja ombudsmanu iscrpiti sve mogućnosti u okviru internih vojnih žalbenih kanala, definiraju istražne ovlasti ombudsmana, procedure imenovanja i razrješavanja dužnosti ombudsmana, definira način zaštite neovisnosti ureda ombudsmana, procedura odobravanja sredstava za ured ombudsmana, status preporuka koje daje ombudsman, te zahtjevi glede podnošenja izvješća (godišnja izvješća, specijalna izvješća).
- Ombudsman bi trebao imati ovlasti glede pokretanja vlastite istrage, kao značajnog sredstva za rješavanje krupnijih sustavnih pitanja u Oružanim snagama.
- Države koje imaju ombudsmana za sektor obrane, odnosno države koje namjeravaju uspostaviti tu instituciju, trebale se upoznati s iskustvima drugih država, koje su već uspostavile navedenu instituciju.
- Države koje imaju ombudsmana za sektor obrane trebale bi zatražiti reviziju njegovih nadležnosti, funkcija, općih procedura, uključujući i podnošenje izvješća Parlamentu, utjecaja, sredstava, te proračuna, a u odnosu na odgovarajuće institucije u drugim državama sa sličnom sigurnosnom situacijom.

Aneks 1. - Odabrane obveze OEES-a

Pravo	OBVEZE OEES-a
Pravo na život	“U državama članicama u kojima smrtna kazna nije ukinuta, smrtnu kaznu moguće je izreći samo za najteža krivična djela, sukladno zakonu koji je na snazi u vrijeme kada je taj zločin izvršen kada to nije u suprotnosti s međunarodnim obvezama.” (Beč, 1989.)
Zabrana mučenja	“Države članice oštro osuđuju sve oblike mučenja, kao jedno od najflagrantnijih kršenja ljudskih prava i dostojanstva čovjeka. One se obvezuju da će se boriti za njegovu eliminaciju.” (Budimpešta, 1994.)
Pravo na slobodu i sigurnost	“Države članice oštro osuđuju sve oblike mučenja, kao jedno od najflagrantnijih kršenja ljudskih prava i dostojanstva čovjeka. One se obvezuju da će se boriti za njegovu eliminaciju.” (Budimpešta, 1994.)
Pravo na pravično suđenje	“Države će članice ... učinkovito primjenjivati ... pravo na pravično i javno suđenje u razumnom roku, pred neovisnim i nepristranim sudom.” (Beč, 1989.)
Kažnjavanje samo sukladno zakonu	“Nitko neće biti optužen, suđen ili osuđen za bilo koje krivično djelo, ukoliko to djelo nije predviđeno zakonom koji definira elemente djela jasno i precizno.” (Kopenhagen, 1990.)
Pravo na poštovanje privatnog i obiteljskog života	“Države članice ponovno potvrđuju pravo na zaštitu privatnog i obiteljskog života, domicila, prepiske i elektronskih komunikacija. Kako bi se izbjeglo bilo kakvo nepropisno ili proizvoljno uplitanje od strane države u domen pojedinca, koje bi bilo štetno za svako demokratsko društvo, uživanje ovog prava podlijevat će samo onim restrikcijama koje su propisane zakonom, i koje su sukladne međunarodno priznatim standardima ljudskih prava. Države će članice posebno osigurati da pretresi i ovrha privatnog prostora i imovine osoba budu sukladni standardima, koji se provode sudskim putem.” (Moskva, 1991.)
Sloboda misli, savjesti, vjere ili uvjerenja	“Države članice ... usuglasile su se s time da poduzmu mjere neophodne za osiguravanje slobode da pojedinac može prakticirati sam ili zajedno s drugima, vjeru ili uvjerenje sukladno onome što mu nalaže vlastita savjest.” (Madrid, 1983.)
Prigovor savjesti i alternativno služenje vojnog roka	Države članice... suglasne su s time da će razmotriti uvođenje, tamo gdje to još nije slučaj, različitih oblika alternativnog služenja vojnog roka koji su kompatibilni s razlozima prigovora savjesti, gdje su takvi oblici, u načelu, neborbene ili civilne naravi, u javnom interesu, i nemaju karakter kazne; ...da će staviti na raspolaganje javnosti informacije o ovom pitanju; ...će razmatrati, u okviru ove Konferencije o ljudskoj dimenziji relevantna pitanja u svezi s izuzimanjem od obveznog služenja vojnog roka, gdje on postoji, onih osoba koje ulože prigovor savjesti i da će razmijeniti informacije o tim pitanjima.” (Kopenhagen, 1990.) “Države će članice u svoje zakone ili druge relevantne dokumente uključiti prava i obveze pripadnika oružanih snaga. One će razmotriti uvođenje oslobađanja ili služenje alternativnog vojnog roka.” (Budimpešta, 1994.)
Sloboda izražavanja	“Države članice će osigurati... da svatko ima pravo na slobodu izražavanja, uključujući i pravo na komunikaciju. Ovo pravo obuhvaća pravo na mišljenje, i primanje i davanje informacija i ideja, bez uplitanja javne vlasti, i bez obzira na granice.” (Kopenhagen, 1990.)
Sloboda okupljanja i udruživanja	“[Države članice] potvrđuju da, bez diskriminacije, svaka osoba ima pravo na ... slobodu udruživanja i mirnog okupljanja.” (Pariz, 1990.)

Pravo na djelotvorne pravne lijekove	“[Države članice će] osigurati da djelotvorni pravni lijekovi, kao i informacije o njima, budu dostupni onima koji tvrde da su njihova ljudska prava i temeljne slobode prekršeni.” (Beč, 1989.) “Države će članice razmotriti pristupanje regionalnim ili globalnim međunarodnim konvencijama u svezi sa zaštitom ljudskih prava, kao što su Europska konvencija o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda ili Fakultativni protokol uz Međunarodni sporazum o građanskim i političkim pravima, koje daju procedure individualnog obraćanja međunarodnim tijelima.” (Kopenhagen, 1990.)
Zabrana diskriminacije	“Sve osobe su jednake pred zakonom i imaju pravo, bez ikakve diskriminacije, na jednaku zaštitu pred zakonom. U tom slučaju, zakonski će se zabranjivati svaka diskriminacija i jamčiti svim osobama jednaka i djelotvorna zaštita od diskriminacije po bilo kojem osnovu.” (Kopenhagen, 1990.)
Jednakost na osnovu spolne pripadnosti	“[Države se članice obvezuju da će] eliminirati sve oblike diskriminacije žena i okončati nasilje nad ženama i djecom, kao i seksualno iskorištavanje i sve oblike trgovine ljudima.” (Istanbul, 1999.)
Pravo na imovinu	“Svatko ima pravo mirnog uživanja imovine, koja je njegova vlastita, ili koju dijeli s drugima. Nitko ne smije biti lišen svoje imovine, izuzev ako to nije u javnom interesu i pod uvjetima propisanim zakonom, i sukladno međunarodnim obvezama.” (Kopenhagen, 1990.)
Pravo na obrazovanje	“[Države članice] će osigurati pristup svim različitim vrstama i razinama obrazovanja, bez diskriminacije, na osnovu rase, boje kože, spola, jezika, religije, političkog ili drugog mišljenja, etničkog ili socijalnog podrijetla, imovnog statusa, statusa po rođenju ili drugog statusa.” (Beč, 1989.)
Obrazovanje o ljudskim pravima	“Obrazovanje o ljudskim pravima od temeljnog je značaja i, prema tome, bitno je da građani [država članica] budu obrazovani o ljudskim pravima i temeljnim slobodama.” (Moskva, 1991.)
Pravo na slobodne izbore	“[Kako bi se osiguralo da volja naroda bude osnova autoriteta vlasti, države članice će] jamčiti opće i jednako pravo glasa odraslim građanima; ... poštovanje prava građana da se natječu za politički ili javni mandat, individualno, ili kao predstavnici političkih stranaka ili organizacija, bez diskriminacije; ... Poštovanje prava pojedinca ili skupina da, potpuno slobodno, osnivaju svoje političke stranke ili druge političke organizacije, i osigurati takvim političkim strankama i organizacijama potrebna zakonska jamstva, kako bi im omogućile da se međusobno natječu na osnovu jednakog postupanja pred zakonom i pred vlastima.” (Kopenhagen, 1990.)
Sloboda kretanja	“Države će članice u potpunosti poštovati pravo svake osobe na slobodu kretanja i stanovanja unutar granica svake od država i [...] da može napustiti svaku, uključujući i vlastitu državu, i vratiti se u svoju državu.” (Beč, 1989.)
Pravo na državljanstvo	“Ponovno potvrđujemo naše prihvatanje da svatko ima pravo na državljanstvo i da nitko ne smije biti proizvoljno lišen svog državljanstva. Preuzimamo obvezu da nastavimo sa nastojanjima da osiguramo kako bi svatko mogao provoditi ovo pravo. Mi se također obvezujemo da ćemo promicati međunarodnu zaštitu apatrida.” (Istanbul, 1999.)
Nacionalni, kulturni i jezični identiteti	“Države će članice štiti i stvarati uvjete za promoviranje etničkog, kulturnog, jezičnog i religijskog identiteta nacionalnih manjina na svojem teritoriju.” (Beč, 1989.)

Ekonomska i socijalna prava	“[Države članice] priznaju da su (...) ekonomska, socijalna, kulturna i druga prava i slobode od izuzetnog značaja, i da se moraju realizirati u potpunosti svim odgovarajućim sredstvima.” [U ovom kontekstu one će] izrađivati svoje zakone, propise i politike na području ... ekonomskih, socijalnih, kulturnih i drugih ljudskih prava i temeljnih sloboda i provoditi ih u praksi, kako bi jamčile učinkovitu provedbu ovih prava i sloboda. (Beč, 1989.) “Države članice ponovno potvrđuju da će pravo na udruživanje biti zajamčeno. Pravo na oformljavanje i - podređivanje glavnom pravu sindikata da odlučuje o vlastitom članstvu - slobodno pridruživanje sindikatu bit će zajamčeno. Ova će prava isključivati svaku prethodnu kontrolu. Sloboda udruživanja radnika, uključujući slobodu na štrajk, bit će zajamčena, pod rezervom ograničenja propisanih zakonom, i sukladno međunarodnim standardima.” (Kopenhagen, 1990.)
-----------------------------	--

Literatura

Ahdar, R., and Leigh, I. *Religious Freedom in the Liberal State* (Oxford: Oxford University Press, 2005)

Blake, N., *The Deepcut Review. A review of the circumstances surrounding the deaths of four soldiers at Princess Royal Barracks, Deepcut between 1995 and 2002* (London: The Stationery Office, 2006)

Born, H., Fluri, Ph. and Johnsson, A. (eds.), *Handbook on Parliamentary Oversight of the Security Sector: Načeloles, mechanisms and practices* (Geneva: Geneva Centre for Democratic Control of Armed Forces, Inter-Parliamentary Union, 2003)

Caforio, G. (ed.), *Handbook of the Sociology of the Military* (New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers, 2003)

Callaghan, J. and Kernic, F. (eds.), *Armed Forces and International Security: Global Trends and Issues* (Münster: Lit Verlag, 2003)

Careiras, H. *Gender and the Military: Women in the Armed Forces of Western Democracies* (London: Routledge, 2006)

Detter, I. *The Law of War* (Cambridge: Cambridge University Press, 2000), 2nd edition

Fleck, D. (ed.), *The Handbook of Humanitarian Law in Armed Conflicts* (Oxford: Oxford University Press, 1995)

Ghébali, V.-Y. and Lambert, A. *The OESS Code of Conduct on Politico-Military Aspects of Security: Anatomy and Implementation* (Leiden/Boston: Brill Academic Publishers, 2005)

Ghébali, V.Y. "Revisiting the OESS Code of Conduct on Politico-Military Aspects of Security (1994)," in Hänggi, H. and Winkler, Th. H., *Challenges of Security Sector Governance* (Berlin: DCAF and LIT Verlag, 2003).

Gleumes, K. *Der Wehrbeauftragte: parlamentarische Kontrolle über die Streitkräfte; Petitionsinstanz für Soldaten der Bundeswehr* [The Parliamentary Commissioner for the Armed Forces: parliamentary control over the armed forces, institute for petitions for soldiers of the Federal Armed Forces] (Berlin: German Bundestag Publications, 2001).

Goffman, E., *Asylums: Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates* (New York: Doubleday, 1961).

Harrel, M. and Miller, L. *New Opportunities for Military Women. Effects Upon Readiness, Cohesion and Morale* (Santa Monica, CA: Rand, 1997)

Lindholm, T. Durham, W.C. and Tahzib-Lie, B. *Facilitating Freedom of Religion or Belief: A Deskbook*

Moskos, C. Williams, J.A. and Segal, D. (eds.), *The Post-modern Military: Armed Forces after the Cold War* (Oxford: Oxford University Press, 2000).

Nesterov, V.S. and Pruefert, A.D. *Military Unionism: The Establishment of Professional Organisations/Trade Unions of Servicemen and their Present Position* (Moscow: Ves Mir, 2006).

Nolte, G. (ed.), *European Military Law Systems* (Berlin: De Gruyter Recht, 2003)

The Right to Conscientious Objection in Europe: A Review of the Current Situation (Brussels: Quaker Council for European Affairs, 2005)

Piotet, F., Porteret, V., Sorin, K. and Famechon-Koudjil, C. "Les conditions de vie des militaires en Europe : convergences et divergences (Allemagne, Belgique, Espagne, France, Pays-Bas, Italie et Royaume-Uni)», Defence Social Sciences Research Centre, March 2003

Rowe, P. *The Impact of Human Rights Law on Armed Forces* (Cambridge: Cambridge University Press, 2006)

Sassoli, M. and McChesney, A. *Conscripts' rights and military justice training manual* (Chisinau: Centre for Recruits' and Servicemen's Rights Protection of the Republic of Moldova, 2002)

Schlueter, D.A. *Military Criminal Justice: Practice and Procedure* (Charlottesville, VA: LexisNexis, 2004)

Shelton, D. *Remedies in International Human Rights Law* (Oxford: Oxford University Press, 2005), 2nd edition

Snider, T.W., Adler, A.B. and Castro, C.A. (eds.), *Military Life: The Psychology of Serving in Peace*, (Westport, CT: Praeger, 2005)

Soeters, J. and van der Meulen, J. (eds.), *Managing Diversity in the Armed Forces: Experiences from Nine Countries* (Tilburg: Tilburg University Press, 1999)

Sorin, K. (ed.), *Des femmes militaires en Occident, quels enseignements pour la France ?* (Paris: Centre d'études en sciences sociales de la défense, 2005)

Thoreau, H.D., *On Civil Disobedience* (Chicago: Charles H. Kerr, 1989)

Odabrani izvori na internetu

Geneva Centre for the Democratic Control of the Armed Forces (DCAF)
(Centar za demokratsku kontrolu oružanih snaga, Ženeva – DCAF)
www.dcaf.ch

European Organisation of Military Associations (EUROMIL)
(Europska organizacija vojnih udruga – EUROMIL)
www.euromil.org

OESS Office for Democratic Institutions and Human Rights
(Ured OEES-a za demokratske institucije i ljudska prava - ODIHR)
www.OESS.org/odihr

Council of Europe
(Vijeće Europe)
www.coe.int

European Court of Human Rights
(Europski sud za ljudska prava)
www.echr.coe.int

European Committee for the Prevention of Torture
(Europski komitet za sprječavanje mučenja)
www.cpt.coe.int

National Human Rights Institutions Forum
(Forum nacionalnih institucija za ljudska prava)
www.nhri.net

International Labour Organisation
(Međunarodna organizacija rada – ILO)
www.ilo.org

United Nations Committee Against Torture
(Komitet UN-a protiv nasilja)
<http://www2.ohchr.org/english/bodies/cat/>

Parliamentary Assembly of the Council of Europe
(Parlamentarna skupština Vijeća Europe)
www.assembly.coe.int

Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights
(Ured visokog komesara UN-a za ljudska prava)
www.ohchr.org

International Committee of the Red Cross
(Međunarodni komitet Crvenog križa)
www.icrc.org

O ODIHR-u

Ured za demokratske institucije i ljudska prava (ODIHR) je OEES-ova glavna institucija za pomaganje državama članicama “da osiguraju puno poštovanje ljudskih prava i temeljnih sloboda, da se pridržavaju vladavine prava, da promoviraju načela demokracije i (...) da izgrađuju, jačaju i štite demokratske institucije, kao i da promoviraju toleranciju u cijelom društvu” (Helsinški dokument iz 1992. godine).

ODIHR, čije je sjedište u Varšavi (Poljska), osnovan je kao Ured za slobodne izbore na Summitu u Parizu 1990. godine, a počeo je sa radom u svibnju 1991. godine. Godinu dana kasnije, naziv Ureda je promijenjen, kako bi odražavao prošireni mandat koji obuhvata ljudska prava i demokratizaciju. On danas ima više od 120 namještenika.

ODIHR je vodeća agencija u Europi u oblasti **promatranja izbora**. On koordinira i organizira slanje nekoliko promatračkih misija sa tisućama promatrača svake godine da ocijene jesu li izbori u državama članicama OEES-a sukladni domaćim zakonima i međunarodnim standardima. Njegova jedinstvena metodologija rada pruža temeljiti uvid u sve elemente izbornoga procesa. Putem projekata pružanja pomoći, ODIHR pomaže državama članicama da poboljšaju svoj izborni okvir.

Aktivnosti Ureda u oblasti **demokratizacije** obuhvataju sljedeće tematske oblasti: vladavinu prava, građansko društvo i demokratsku vladavinu, slobodu kretanja, ravnopravnost spolova i zakonodavnu podršku. ODIHR provodi više od stotinu ciljanih programa pomoći svake godine, želeći i omogućiti i poboljšati poštovanje obveza, koje su države preuzele članstvom u OEES-u, i razviti demokratske strukture.

ODIHR promovira zaštitu **ljudskih prava** putem projekata tehničke pomoći i obuke o pitanjima razvoja društva. On obavlja istraživanja i priprema izvješća o različitim temama iz oblasti ljudskih prava. Pored toga, Ured organizira nekoliko sastanaka svake godine, kako bi razmotrio provedbu obveza koje države članice OEES-a imaju u oblasti razvoja društva. U svojim antiterorističkim aktivnostima, ODIHR radi na podizanju razine svijesti o pitanjima razvoja društva i provodi projekte koji se bave faktorima uzročnika terorizma. ODIHR je također u prvim redovima međunarodnih napora ka sprečavanju trgovine ljudima i osiguravanju koordinirane reakcije koja na prvo mjesto stavlja prava žrtava.

Program ODIHR-a u oblasti **tolerancije i nediskriminacije** pruža podršku državama članicama u ispunjenju obveza koje su države preuzele članstvom u OEES-u i u jačanju njihovih napora da reagiraju i bore se protiv krivičnih djela počinjenih iz mržnje i protiv nasilnih manifestacija netolerancije. Taj program, također, ima za cilj ojačati sposobnost građanskog društva da reagira na krivična djela i incidente koji su motivirani mržnjom.

ODIHR pruža naputke državama članicama u svezi s njihovim politikama djelovanja, kada su u pitanju **Romi i Sinti**. On promovira izgradnju sposobnosti i umrežavanje zajednica tih naroda i potiče sudjelovanje njihovih predstavnika u organima nadležnim za izradu politika djelovanja. Ured, također, djeluje kao mjesto za razmjenu informacija, kada su u pitanju Romi i Sinti, između domaćih i međunarodnih čimbenika.

Sve aktivnosti ODIHR-a obavljaju se u bliskoj koordinaciji i suradnji s OEES-ovim institucijama i terenskim operacijama, kao i s drugim međunarodnim organizacijama.

Više informacija dostupno je na web-stranici ODIHR-a (www.osce.org/odihhr).

O DCAF-u

Centar za demokratsku kontrolu oružanih snaga u Ženevi (DCAF) međunarodna je fondacija čija je misija da pruži pomoć međunarodnoj zajednici u ostvarenju dobrog upravljanja i provedbi reforme sigurnosnog sektora. U tom smislu, Centar izrađuje i promovira odgovarajuće norme, kako na međunarodnoj razini, tako i na razini pojedinačnih država; ističe primjere dobre prakse, te daje relevantne preporuke, koje se donose na politiku rada od značaja za djelotvorno upravljanje sigurnosnim sektorom i pruža savjetodavnu podršku unutar određene države članice, te provodi programe pomoći u praktičnom radu sa svim zainteresiranim stranama.

Posjetite našu web stranicu: www.dcaf.ch

Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces
Rue de Chantepoulet 11
PO Box 1360
CH-1211 Geneva 1
Switzerland
Tel: +41 22 741 77 00
Fax: +41 22 741 77 05
E-mail: info@dcaf.ch

Ovaj priručnik sadrži pregled propisa, politika rada i mehanizama kojima se osigurava zaštita i ostvarenje ljudskih prava i temeljnih sloboda djelatnih vojnih osoba i službenika i namještenika u oružanim snagama. On također sadrži i primjere iz prakse u državama članicama OEES-a, koji su se pokazali kao uspješni, ali daje i preporuke mjera koje bi države članice trebale poduzeti, kako bi osigurale da politika i praksa rada u potpunosti ispunjavaju međunarodne standarde zaštite ljudskih prava i obveze država članica OEES-a u oblasti razvoja društva.

Ovaj priručnik namijenjen je svim osobama koje sudjeluju u promoviranju, zaštiti i provedbi propisa kojima se štite ljudska prava djelatnih vojnih osoba i službenika i namještenika u oružanim snagama, kao što su parlamentarci, vladini dužnosnici, kreatori politike rada, suci, profesionalne udruge vojnih osoba i nevladine organizacije. Nadamo se da će ova publikacija potaknuti sve zainteresirane strane da poduzmu potrebne mjere kako bi omogućili svim vojnim pripadnicima i namještenicima i službenicima, uposlenim pri vojsci, da u potpunosti uživaju svoja prava, kao i svi ostali građani.